

Doktori (PhD) értekezés

**A BERLINBEN ÉLŐ MAGYAR ETNIKAI
KÖZÖSSÉG KULTURÁLIS INTEGRÁCIÓJÁNAK
KÉRDÉSEI – A BERLINI SZALON PÉLDÁJA**

Valnerné Török Eszter

DEBRECENI EGYETEM
Bölcsészettudományi Kar

Debrecen, 2025.

A BERLINBEN ÉLŐ MAGYAR ETNIKAI KÖZÖSSÉG KULTURÁLIS INTEGRÁCIÓJÁNAK KÉRDÉSEI – A BERLINI SZALON PÉLDÁJA

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a néprajzi és kulturális antropológia tudományágban

Írta: Valnerné Török Eszter okleveles német nyelv és irodalom szakos középiskolai tanár és
etnográfus

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája
(Néprajzi Doktori programja) keretében

.....
Témavezető: Dr. Biczó Gábor

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

A nyilvános vita időpontja: 2025

Én, Valnerné Török Eszter teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

Debrecen, 2025. május 13.

Valnerné Török Eszter

Tartalomjegyzék

1. BEVEZETÉS	6
1.1. A kutatási kérdés aktualitása.....	6
1.2. A témafelvetés rövid bemutatása	8
1.3. A dolgozat felépítése	9
2. A KUTATÁS ELMÉLETI HÁTTERE.....	11
2.1. A téma kutatása a számadatok tükrében	11
2.2. A téma kutatásának előzményei.....	16
2.3. Az értekezés elméleti háttere, alapfogalmak, elméleti keret meghatározása.....	23
2.4. Kutatási kérdések.....	47
2.5. Kutatási módszertan.....	51
2.5.1. A kvantitatív kutatás körülményei a Berliini Szalon közösségében.....	55
2.6. Célkitűzések.....	57
3. A KUTATÁSI TEREP ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE	59
3.1. Berlin mint migrációs színtér.....	59
3.2. Berlin – a multikulturális városi környezet.....	64
3.3. A város etnikai közösségeinek vizsgálata.....	70
4. A BERLINI SZALON MINT TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓS SZÍNTÉR, ÉS SAJÁTOSSÁGAI	77
4.1. Szalonkultúra a város történetében – Modern szalonok Berlinben	77
4.1.1. A Berliini szalonkultúra gyökerei.....	78
4.1.2. A berliini szalonkultúra virágzása a 20. század végétől	84
4.1.3. A Berliini Szalon a modern szalonok világában Berlinben.....	90
4.2. A Berliini Szalon elhelyezése a magyar diaszpórában	91
4.2.1. Magyarok Berlinben a diaszpóra kialakulása, migrációtörténet	92
4.2.2. A berliini magyar diaszpóra közösségei	106
4.2.3. Közösségépítés az online és offline térben.....	116
5. A BERLINI SZALON TÖRTÉNETE ÉS SZEREPE A MAGYAR DIASZPÓRÁBAN	130
5.1. A Berliini Szalon előzménye az 1970-es évektől	130
5.2. Berliini Szalon a 2000-es évektől	134
5.3. A Berliini Szalon a pandémia alatt és után	137
5.4. A Berliini Szalon és más berliini magyar intézmények viszonya.....	140
6. A BERLINI SZALON TÁRSADALMA – A KUTATÁSI MINTA ÁLTALÁNOS TULAJDONSÁGAINAK BEMUTATÁSA EGY ONLINE KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS TÜKRÉBEN.....	145
6.1. A magyar nyelvű kérdőíves kutatás.....	145
6.1.1. A magyar nyelvű kérdőíves felmérés eredményei	145
6.2. A német nyelvű kérdőíves kutatás	164
6.2.1. A német nyelvű kérdőíves felmérés eredményei.....	164
6.3. A magyar és német kérdőíves kutatás eredményeinek összehasonlítása.....	171

7. A BERLINI SZALON TEVÉKENYSÉGE – A BERLINI SZALON IDENTITÁSERŐSÍTŐ ÉS KÖZÖSSÉGÉPÍTŐ SZEREPE	176
7.1. A szalonrendezvények bemutatása	179
7.1.1. Szalonestek a látogatók szemével.....	183
7.1.2. Szalonestek az előadók perspektívájából	194
7.2. A Berlini Szalon sajtóvisszhangja	206
7.3. Összefoglalás	211
8. A BERLINI SZALON TÁRSADALMÁNAK KOLLEKTÍV EMLÉKEZETE	213
8.1. Emlékezetkutatás, elméleti keretek.....	213
8.2. A szalonlátogatók különböző generációinak kollektív emlékezete	218
8.2.1. A rendszerváltás előtt kitelepültek történetei	219
8.2.2. Az 1990 és 2010 között kitelepültek migrációs narratívái	226
8.2.3. Kitelepülés Berlinbe a 2010-es évek után	235
9. ÖSSZEGZÉS	247
9.1. A kutatási eredmények összefoglalása	247
9.2. Kitekintés – további kutatási kérdések	251
Felhasznált irodalom	252
Ábrák jegyzéke	267
Mellékletek	269
A szerző értekezés tárgyában megjelent publikációi	288
A szerző további közleményei.....	289
Az értekezés magyar nyelvű absztraktja.....	291
Az értekezés angol nyelvű absztraktja.....	294
Köszönetnyilvánítás.....	297

1. BEVEZETÉS

1.1. A kutatási kérdés aktualitása

A migráció korunk meghatározó társadalmi folyamata, amely jelentős kihívások és a jövő szempontjából kulcsfontosságú döntések elé állítja a társadalmi döntéshozókat, intézményeket, települési önkormányzatokat és az érintett területek lakosságát egyaránt. A 21. század globalizációs és migrációs folyamatainak következményeként a kultúrák interakciója határozottan megnő, ezért az integráció és asszimiláció kérdései döntő jelentőségű kérdéskörre váltak. Az összetett migrációs és integrációs folyamatok feltárásához és elemzéséhez több tudományág perspektívájára és vizsgálati módszereire van szükség, így a földrajztudomány, közgazdaságtan, történettudomány, szociológia, neveléstudomány, etnológia, nyelvészet, politikatudomány, kulturális antropológia, jogtudomány más-más aspektusát vizsgálja az adott jelenségnek. A kulturális antropológia módszere és megközelítése segítséget nyújthat a társadalmi folyamatok egyének és társadalmi csoportok szemszögéből történő feltárásához, bemutatásához és megértéséhez. Számos helyzetben mintát tud mutatni a konfliktushelyzetek kezeléséhez és az érintettek számára elfogadható megoldásához. A migrációkutatás fókuszában sokáig a konfliktushelyzetek elemzése állt, ezért elengedhetetlenül szükségesek a megalapozott, terepmunkán alapuló tudományos vizsgálatok, amelyek együttélési helyzeteket elemeznek és írnak le, utat mutatva a sikeres integráció lehetőségére, de egyúttal vizsgálva az ilyen helyzetekben felmerülő nehézségeket is.

Jelentős kutatóintézetek és számos nemzetközi kutatócsoport foglalkozik a migrációs folyamatok által felvetett kérdésekkel, a folyamat okainak és következményeinek feltárásával, de ezt a rendkívül komplex kérdést mindig lehet újabb perspektívából tanulmányozni, és ezzel további adalékot nyújtani a kérdéskör vizsgálatához. A kérdésfelvetéseket két nagy csoportba sorolhatjuk, egyik a múltban lezajlott és jelenkori migrációs folyamatokkal kapcsolatos adatok gyűjtése és elemzése, másik az ezen adatok alapján készülő előrejelzések készítése a jövőben várható népességmozgásokkal kapcsolatban. A kutatások fontos célkitűzése a népességmozgási trendek megismerése, leírása és a folyamatok dinamikájának feltárása. A nagy adatbázisból dolgozó nemzetközi kutatások globális trendeket vizsgálnak¹, melyek leírása rendkívül idő- és munkaigényes. Ezek a vizsgálatok elsősorban statisztikai szempontból elemzik a jelenséget és a számok tükrében, objektív változókat használva mutatják be a társadalmi folyamatokat.

¹ Migrationsanalyse und Prognose 2020: 4-7.

A kiadvány, melyet a Német Munkaügyi és Szociális Minisztérium adott ki, több ilyen jelentős nemzetközi kutatásra hivatkozik, pl: International Migration Database der OECD, European Social Survey vagy a SOEP

A statisztikai adatok mögött egyének és közösségek állnak, akiknek életvilágát alapvetően megváltoztatják ezek a társadalmi folyamatok. „A migráció fogalmi meghatározásának középpontjában konkrét emberi magatartás és jog, a mozgás szabadsága és a tartózkodási hely szabad megváltoztatása áll. A migráció tehát individuális cselekvés, amely volumenénél fogva alakul társadalmi jelenséggé.”²

A tudományos kutatásnak így vizsgálni kell a migrációt és integrációt ebből az individuális perspektívából, amely az össztársadalmi folyamatok mozgatórugója. Az egyének és társadalmi csoportok érintettségének szintjén és az ő élethelyzetükből kiindulva, az individuum és a közösség szemléletmódját, érzelmi reakcióit és helyzetének egyéni értékelését megismerve. Nagy szükség van olyan aktuális mikrovizsgálatokra, melyek a kisebbségi csoportok pillanatnyi élethelyzetét tárják fel, egy adott kérdésfeltevésre fókuszálva. Kovács Éva így fogalmazza meg a mikroperspektívából végzett vizsgálatok lényegét: „A mikrotörténelem a mindennapi életvitel politikáit tárja fel, ezáltal hite szerint a globális történelem egy variánsát adja.”³ A migrációs háttérrel rendelkező lakosság élethelyzetének szituációs feltárása azért hangsúlyos, mert ez gyakran átmeneti és folyamatos változásban van. Ennek megfelelően csak egy adott időpillanatban és társadalmi, illetve kulturális kontextusban érvényes megállapításokat fogalmazhatunk meg. Az integráció kérdését középpontba helyező kutatások eredményei és következtetései azonban hozzájárulhatnak olyan döntő társadalomtudományi kérdések megválaszolásához, mint, hogy milyen szerepet játszik a betelepült lakosság a többségi társadalom gazdasági, politikai és társadalmi folyamataiban, és milyen az interakció és kulturális transzfer a kisebbségi és többségi csoportok között.

Jelen dolgozat az integráció kérdéskörével foglalkozó kutatásokhoz kapcsolódóan olyan mikroperspektívából végzett vizsgálat, amely egyetlen példán keresztül elemez ebben a kontextusban felmerülő kérdéseket, ezért a német társadalom egészét tekintve nem reprezentáns. A kutatás fókuszában a Berlinben élő magyar diaszpóra egy meghatározó informális csoportja áll. A mikrovizsgálat a csoport és tagjainak élethelyzetét, kötődéseit, kulturális identitását, kulturális emlékezetét tárja fel, történeti keretbe helyezve a vizsgált közösséget. Az aktuális pillanatkép jellemzése mellett a csoport kollektív emlékezetének és az egyének migrációs és integrációs történeteinek az individuum perspektívájából történő dokumentálása és bemutatása is a kutatás célkitűzése.

² Hautzinger-Hegedűs-Klenner 2014: 18.

³ Kovács 2007: 16.

1.2. A témafelvetés rövid bemutatása

Doktori értekezésem kutatási témája egy informális csoport, egy informális intézmény akkulturációs folyamatának asszimilációs vetületei, abból a feltételezésből kiindulva, hogy minden akkulturációs folyamat egyúttal asszimiláció.⁴ A vizsgálat kérdésfelvetése multidiszciplináris határproblémát vesz górcső alá, amelyet nem lehet egyetlen diszciplináris pozícióból megközelíteni. A hibrid határterületi jelenséghalmoz elemzéséhez az antropológia, szociológia és történettudomány egymást kiegészítő tudományos eszköztárát és vizsgálati módszereit alkalmazom. A disszertáció súlypontját azonban az antropológiai szemlélet jelenti, ezért ez egy antropológiai fókuszú dolgozat.

Kutatásom célcsoportja a Berlini Szalon informális közössége. A kutatás a Berlini Szalon közönségének és közösségének értékrendjét, kulturális jelenségeit, kapcsolati hálóját, a többségi társadalomba történő integrációját vizsgálja. A vizsgálat egyrészt a közösség szintjén a csoport kulturális emlékezetének feltárását tűzte ki célul, nagyobb történeti kontextusba helyezve a Berlini Szalont a berlini szalonkultúra történetében és a berlini szalonvilág jelenkori térképén, dokumentálva ezen informális csoport történetének meghatározó eseményeit. A vizsgálat górcső alá veszi a Berlini Szalon szerepét, helyét és funkcióját a berlini magyar diaszpórában, a közösségépítés kérdését és a Berlini Szalon rendezvényeinek jelentőségét a kulturális identitás ápolásában és erősítésében. A Berlini Szalon, mint informális közösség 50 éves múltja tekint vissza, és ezzel olyan kulturális értékteremtő folyamatot mutathatunk be a Szalon tevékenységén keresztül, amely mindenképpen megérett a dokumentálásra, és követendő példa lehet más magyar diszpóra közösségek értelmiségi tagjainak körében, mert hasonló intézmények létrehozásával és fenntartásával hozzájárulhatnak saját közösségük megtartásához, kulturális gyökereik ápolásához. Ezért a kutatás fontos feladata egyrészt a Szalon tevékenységének feltárása történeti perspektívából, másrészt a pillanatnyi helyzetkép bemutatása, mely egy kérdőíves felmérés eredményeinek elemzéséből és értékeléséből rajzolódik ki.

Az individuumok szintjén a közösség tagjainak egyéni élettörténetét dolgozzák fel az elkészült interjúk alapján a doktori értekezés egyes részei. A személyes emlékezésen keresztül lehetőség nyílik az egyének adaptációs stratégiáinak feltárására, az integrációs folyamat lépéseinek bemutatására, egyéni narratívákon keresztül vizsgálva ezzel az akkulturációs mechanizmusok hatását a Berlini Szalon közösségének tagjaira. Ennek a kétszintű megközelítésnek az eredményeként mind a közösség, mind az egyének perspektíváját igyekszik

⁴ Biczó 2009: 46–53.

felvázolni a jelen doktori értekezés. A csoport karakterrajza mellett az individuumok perspektívája is megjelenik az egyéni élettörténeteken keresztül.

1.3. A dolgozat felépítése

A dolgozat három nagy tartalmi egységből áll. Az elméleti keret felvázolása során töreksem tudománytörténeti háttérként összefoglalni a téma kutatásának előzményeit és tudományos eredményeit. Ezután következik a fogalmi struktúra bemutatása, a témával kapcsolatos alapvető fogalomkör meghatározásával, kutatási kérdések, hipotézisek, célkitűzések és módszerek körvonalazásával. A kutatási keret leírásához tartozik Berlin, mint kutatási helyszín általános jellemzése és Berlin különböző etnikai közösségeiben végzett kutatások összefoglalása. A fejezet célja, hogy a kutatást hasonló jellegű vizsgálatok kontextusában helyezze el.

A második nagy egység a kutatás célcsoportjára fókuszál, és a Berlini Szalon közösségének körében végzett kvantitatív és kvalitatív kutatások eredményeit prezentálja. Ez a tartalmi egység először történeti perspektívába helyezi a Berlini Szalont. Ennek során leírja a berlini szalonkultúra gyökereinek kialakulását, felvillantva a klasszikus szalonok világának meghatározó szalonalapító egyéniségeit. Ez a történeti áttekintés lehetőséget nyújt a későbbiekben párhuzamok felállítására a klasszikus 18. századi szalonok és a Berlini Szalon között. A következő rész a Berlini Szalont a modern szalonok térképén helyezi el, összehasonlítva azt a jelenleg működő hasonló közösségekkel a város kulturális életében. Ennek a fejezetnek a másik nagyobb egysége a magyar diszpóra egyéb közösségei között mutatja be a vizsgált csoportot. Egy online végzett kérdőíves vizsgálat eredményeinek fényében ez a rész összehasonlító elemzésben tárja fel az online és offline közösségépítés jellemzőit, valamint a Berlini Szalon és a Berlinben működő hivatalos magyar intézmények kapcsolatát. Az 5. fejezet a Szalon történetét dolgozza fel egyéni visszaemlékezések és a szalonrendezvények dokumentációja alapján. A következő részben a vizsgált közösség társadalmának bemutatásához egy a kutatás második körében elvégzett online kérdőíves felmérés eredményeit elemzem. Ennek a kvantitatív kutatási módszerre épülő egységnek fontos célkitűzése a vizsgált célcsoport általános jellemzőinek feltárása mellett a Berlini Szalon szerepének ismertetése a magyar diaszpórában. A látogatókkal és szalonesteken fellépett művészekkel készült interjúk betekintést engednek a Szalon tevékenységébe, és a Szalonról kialakult véleményekbe két különböző perspektívából, a közönség és a fellépők szemszögéből.

A disszertáció harmadik egysége az elkészült strukturált és félig strukturált interjúk másik kérdéskörének eredményeit foglalja össze. Ez a kérdéskör a kitelepülés körülményeire,

kihívásaira, az új környezetben szerzett első benyomásokra, a többségi társadalomba történő beilleszkedés egzisztenciális és érzelmi nehézségeire és pozitív tapasztalataira irányult. A fejezet célkitűzése az integrációs folyamat lépéseinek feltárása egyéni narratívák alapján. A Berlinbe történő kitelepülés idejétől függően a diaszpórában élő magyarok élettörténeteit három csoportban lehetett összefoglalni. Ezen különböző csoportok történetébe nyújt bepillantást a dolgozat következő fejezete. A fejezet az emlékezetkutatás fogalmainak felhasználásával mutatja be az integráció lépéseit. Ehhez elsőként elengedhetetlen a fogalmi keret ismertetése, majd az egyéni elbeszélések plasztikus részleteinek kiemelésével egy autentikus kép ábrázolása a többségi társadalomba történő beilleszkedés életszakaszairól.

A dolgozat záró fejezete igyekszik a kutatás legfontosabb eredményeit összefoglalni, és kiemelni, majd egy kitekintésben további lehetséges vizsgálati szempontokat és kérdéseket megfogalmazni.

2. A KUTATÁS ELMÉLETI HÁTTERE

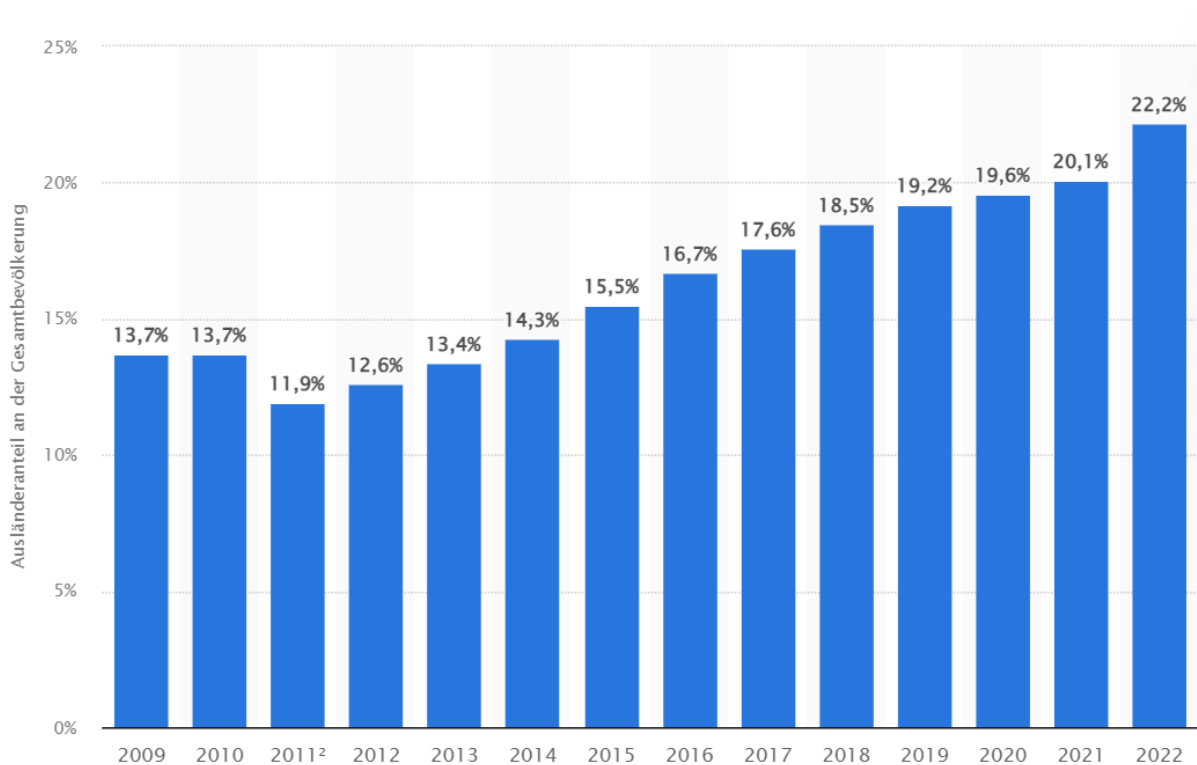
A dolgozat ezen fejezetében először statisztikai adatok alapján szemléltetem a migrációs folyamatok jelentőségét a német társadalomban, majd a második részfejezetben a német migrációs és integrációs szakirodalmat tekintem át a II. világháború utáni migrációs folyamatok vizsgálatától kezdve a 2015-ben meginduló bevándorlási hullám hatását vizsgáló kutatásokig és a *posztmigráns társadalom* fogalmának megszületéséig. Ebben az időszakban a történelmi, társadalmi és gazdasági változások függvényében a migráció eltérő értelmezései kereteit ismerhetjük meg. Szakirodalmi áttekintésem a témával kapcsolatos legfontosabb elméleti kereteket és kutatási perspektívákat vázolja fel. A harmadik részfejezet célja a konceptualizálás, melynek során az asszimilációs és integrációs kutatások műveleti értékű fogalmai, analitikus és deskriptív kategóriái kerülnek bemutatásra. A fejezet további részfejezetei a kutatás legfontosabb kérdéseit, a vizsgálat menetének lépéseit és módszereit tekintik át, végül a doktori kutatásom célkitűzéseit foglalom össze.

2.1. A téma kutatása a számadatok tükrében

A migráció és integráció kutatása Németországban különös jelentőséggel bír, tekintve azt a tényt, hogy az ország lakosságának nagyjából negyede bevándorlási háttérrel rendelkezik, és Németország mindig egy hagyományos bevándorló ország volt. A Szövetségi Statisztikai Hivatal (Statistisches Bundesamt) 2023-as adatközlése alapján a „*bevándorlási háttérrel rendelkező lakosság*” (Bevölkerung mit Einwanderungsgeschichte) aránya az összlakossághoz viszonyítva 24,3%, ami 20,2 millió embert jelent, és az előző évhez viszonyítva 6,5%-os növekedést mutat.⁵ A Németországba történő bevándorlás leggyakoribb okai a keresői tevékenység, jobb életkörülmények, családegyesítés, az utóbbi tíz évben pedig menekülés a háborús övezetekből a fegyveres konfliktusok elől, vallási, etnikai vagy faji üldözés miatt, politikai okokból, az éhínség és környezeti katasztrófák hatásai elől. A *Mikrozensus* évente aktuális hivatalos adatokat szolgáltat a német társadalom szerkezetére, szociális és gazdasági helyzetére vonatkozóan. Ez a hivatalos adatforrás, amely a migrációs háttérrel rendelkező lakosság adatait is összefoglalja és elemzi.

Az 1. ábra a Németországban élő külföldiek százalékos arányát mutatja, és jól szemlélteti az egyértelműen növekvő tendenciát 2011 óta, amikor Németország megnyitotta munkaerőpiacát az újonnan csatlakozott uniós tagországok állampolgárai előtt.

⁵ 24,3 % der Bevölkerung hatten 2022 eine Einwanderungsgeschichte - Statistisches Bundesamt (destatis.de)
Utolsó letöltés: 2023.07.18.

1. ábra: Külföldiek aránya Németország összlakosságában

Forrás: Statista 2023⁶

Külföldinek számítanak Németországban született vagy bevándorolt lakosok is, akik kizárólag külföldi útlevéllel rendelkeznek, és nem átmenetileg (három hónapnál hosszabb ideig), legálisan tartózkodnak az országban. A külföldiek a „migrációs háttérrel rendelkező” lakosság részét képezik. A Mikrozensus adatai és a témával kapcsolatos kutatásban használatos alapfogalmak mögött két különböző tartalmi koncepció áll. „Bevándorlási háttérrel rendelkező” (Einwanderungsgeschichte) személyek azok, akik maguk 1950 után vándoroltak be az országba, vagy valamelyik szülőjük telepedett le itt 1950 után. A 20,2 millió bevándorlási háttérrel rendelkező lakosból 15,3% maga vándorolt be 1950 után Németországba. Ez a jelentős arány jól tükrözi a németországi bevándorlás mértékét és a kérdés társadalmi aktualitását. A „migrációs háttérrel rendelkező” (Migrationshintergrund) lakosság meghatározásában ezzel szemben a hangsúly a német állampolgárságon van. Azok a személyek tartoznak ebbe a csoportba, akik születésükkor nem német állampolgárok voltak, vagy akiknek legalább egyik szülője nem német állampolgárként született. Összehasonlításként, a migrációs háttérrel rendelkező lakosság aránya 2022-ben 23,8 millió, és ezzel a számmal ez a csoport a Németországban élő lakosság 28,7%-át teszi ki. Az ő számukban 5,2%-os növekedés regisztrálható. Érdeemes megjegyezni, hogy a migrációs háttérrel rendelkező lakosoknak több,

⁶ <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/255796/umfrage/auslaenderanteil-in-berlin/>

mint a fele (54%-a) már születésétől német állampolgársággal rendelkezik.⁷ Ezzel a kérdéssel kapcsolatban azonban szükséges rávilágítani a migrációs háttérrel rendelkező fogalom különböző értelmezésére és egyes vizsgálatokban eltérő használatára. Petschel és Will tanulmánya részletesen elemzi a statisztikákban mintegy 20 éve használt fogalom korszakonként változó definícióit, és ezzel párhuzamosan a statisztikák összehasonlíthatóságában rejlő nehézségeket. Elemzésük végén arra a megállapításra jutnak, hogy a migrációs háttérrel rendelkező lakosok száma a különböző értelmezések következtében jelentős különbségeket mutathat az egyes statisztikai forrásokban.⁸ A felhasznált számadatok ezért a jelen disszertáció kontextusában csak a kérdéskör jelentőségét hivatottak szemléltetni és a tendenciák igazolására szolgálnak.

Doktori kutatásom kvantitatív és kvalitatív vizsgálatában részt vett magyar származású adatközlőkre mindkét kategória érvényes. Egyrészt a bevándorlási háttérrel rendelkező lakosság csoportjába tartoznak, mert az 1950-es évek után maguk vándoroltak ki Németországba, másrészt születésükkor nem rendelkeztek német állampolgársággal. Közülük időközben többen már megszerezték a német állampolgárságot a magyar állampolgárság megtartása mellett, mert 2014 óta azok a külföldiek, akik legalább nyolc éve folyamatosan és jogszerűen élnek Németországban, kérvényezhetik a német állampolgárság felvételét, amennyiben meg tudnak felelni a törvényileg előírt feltételeknek, és sikeresen abszolválják az állampolgári ismereteket mérő tesztet.⁹

2021-ben a kint élő magyarok száma 212.735 fő. Ezzel a számmal a magyarok a 2019 és 2021 közötti időintervallumot tekintve a Németországban élő külföldieket összefoglaló statisztikában a feldolgozott 201 nemzetiség közül a 15. helyen szerepelnek.¹⁰ Külföldinek tekintik ebben az adatfeldolgozásban a migrációs háttérrel rendelkező lakosságot, akik lehetnek Németországban születettek vagy bevándoroltak.

Egy hosszabb időszakot vizsgáló statisztika adatai alapján a következő megállapításokat tehetjük. A Németországba kivándorolt magyarok száma 2022-ben 214.695 fő volt, és ez a szám 2015 óta kisebb visszaesésekkel növekedést mutat (2. ábra).¹¹

⁷ [24,3 % der Bevölkerung hatten 2022 eine Einwanderungsgeschichte - Statistisches Bundesamt \(destatis.de\)](https://www.destatis.de/DE/Themen/Migration-Integration/Tabellen/auslaendische-bevoelkerung-staatsangehoerigkeit-jahre.html) Utolsó letöltés: 2023.07.18.

⁸ Petschel–Will 2020.

⁹ Az állampolgárság kérvényezéséhez a következő feltételeknek kell megfelelni: határozatlan, vagy hosszabb időre szóló tartózkodási engedély; tisztázott identitás és állampolgárság; az alaptörvényben rögzített szabad és demokratikus államrend elismerése; alapvetően az eddigi állampolgárság feladása; B1 szintű írásbeli és szóbeli nyelvtudás; állampolgári ismereteket ellenőrző teszt teljesítése; a létfenntartás önálló biztosítása; a német életkörülményekbe történő beilleszkedés garantálása; nem büntetett előélet. (Einbürgerungsvoraussetzungen – Bundesministerium des Innern und für Heimat)

¹⁰ <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1221/umfrage/anzahl-der-auslaender-in-deutschland-nach-herkunftsland/> Utolsó letöltés: 2023.07.19.

¹¹ <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Tabellen/auslaendische-bevoelkerung-staatsangehoerigkeit-jahre.html> Utolsó letöltés: 2023.07.20.

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Magyar	178.220	192.340	207.025	212.360	211.740	2011.460	212.735	214.695

2. ábra: A Németországban élő magyarok száma

Forrás: DESTATIS 2023.

A számadatokban 2015 és 2018 között egyértelmű növekedés látható, majd 2019-ben és 2020-ban kisebb visszaesés figyelhető meg. A 2020-as csökkenés oka valószínűleg a Covid 2019 pandémia.

A német Migrációs és Menekültügyi Hivatal (Ford. T.E.)¹² 2022-es évről készült éves beszámolójában megtaláljuk a pontos számadatokat az Európai Unióból bevándorló állampolgárok számának változásáról Németországban 2014 óta. A magyar állampolgárok adatait vizsgálva azt látjuk, hogy a 2014-es és 2015-ös kiemelkedően magas számok után folyamatos csökkenés mutatkozik (3. ábra).

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Magyar	48.065	48.100	42.300	40.015	36.295	30.380	24.230	22.960	24.530

3. ábra: Magyarországról Németországba kiköltöző magyarok száma

Forrás: BAMF (Migrációs és Menekültügyi Hivatal)¹³

A táblázatból leolvasható, hogy 2020-ban, a világjárvány hatására a Németországba kiköltöző magyarok száma a felére esett vissza. 2021-ről 2022-re 6,8%-os növekedés állapítható meg. A lock down idején a külföldön élő magyarok sokan megtapasztalták, hogy a hazalátogatás és az otthon maradt rokonokkal a személyes kapcsolattartás, ami korábban akadályok nélkül működött, lehetetlenné vált. Az otthoniakkal történő intenzív kapcsolattartás, és ennek eredményeként erős kettős kötődések kialakulása a transznacionális életforma jellemzője. Németh Krisztina a transznacionális migrációt gyermekperspektívából vizsgáló tanulmánya elején a következőképpen írja le ezt a jelenséget. „A transznacionális migráció a nemzetállami határokon átívelő mozgások összessége, amely a többé-kevésbé tartós külföldi tartózkodás ellenére sem feltétlenül gyengíti a kibocsátó országokhoz fűződő viszonyt. A transznacionális életforma ugyanis olyan kettős (vagy többes) kötődéseket alakít ki, amelyek

¹² A hivatal német elnevezése Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (rövidítése BAMF)

¹³ https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/BerichtsreihenMigrationIntegration/Freizuegigkeitsmonitoring/freizuegigkeitsmonitoring-jahresbericht-2022.pdf?__blob=publicationFile&v=3 Utolsó letöltés: 2023.08.03.

egyszerre fűzik az egyéneket a sokszor átmeneti tartózkodási helyként megélt „itthez” és a hátrahagyott „otthoz”.¹⁴ Ez a korábban természetesnek megélt életforma a világjárvánnyal megkérdőjeleződött, és a hosszan tartó bizonytalanság élménye sok külföldön élő magyart ösztönzött a visszaköltözésre a kibocsátó országba. Erről a tapasztalatról számol be a német közszolgálati médium, a Deutsche Welle videóriportja, amely két párhuzamos életutat mutat be. Az interjúalanyok egyike egy Berlinben élő művészpár, akikben a pandémia okozta elzártság megerősítette a döntést, hogy visszatérjenek Magyarországra.¹⁵ A 2021-es és 2022-es számadatok ismét növekedést mutatnak a Németországban élő magyarok számában.

A német statisztikai adatok mellett magyar vizsgálatok is foglalkoznak a külföldön élő magyarokról gyűjtött adatok feldolgozásával. Blaskó, Ligeti és Sik 2014-ben készült tanulmánya azokra a kérdésekre keresi a választ, hogy „mennyien, kik és hol” élnek külföldön. A tükörstatisztikák és a munkaügyi statisztikák kombinációja alapján azt a megállapítást teszik, hogy a migráció növekedésének trendje 2006 után kezdett felgyorsulni, és azóta is folyamatosan növekszik. A migráció térbeli szerkezetét vizsgálva három kutatást hasonlítanak össze, és arra az eredményre jutnak, hogy a kitelepülők legfontosabb célországai: Németország, az Egyesült Királyság és Ausztria. Két vizsgálat Németországot és az Egyesült Királyságot hozza ki a legfontosabb célországnak, a harmadik felmérés egyértelműen német dominanciát mutat. A Németországban élők nyelvtudását tekintve érdekes adat, hogy az ott élő magyaroknak csak 57%-a beszél németül, amíg ez az érték az Ausztriában élők esetében 74%.¹⁶ Nyelvtudással kapcsolatos kérdés jelen dolgozat kérdőíves felmérésében is szerepelt, és a kutatás eredményeit leíró fejezetben visszatérünk rá.

Lakatos Judit 2015-ös vizsgálatában a külföldön dolgozó magyar munkavállalók adatait elemzi különböző adatbázisokat felhasználva, így a vándorlási statisztikákat, munkaerő felméréseket és adminisztratív adatforrásokat, pl. a társadalombiztosítási nyilvántartásokat, de rávilágít arra, hogy ezek az információk nehezen összehasonlíthatók a különböző nemzeti gyakorlatok és a bejelentés, illetve kijelentkezés nehéz ellenőrizhetősége miatt. Véleménye szerint a külföldön élő magyarok létszámáról folyó viták emellett erősen túlpolitizáltak, ami megnehezíti a tisztánlátást ebben a kérdésben. A vizsgált adatok azt mutatják, hogy a magyarok külföldi munkavállalási kedve a 2008-as gazdasági világválság hatására nőtt meg nagyobb mértékben, és a Németországba irányuló munkaerő áramlást elősegítette a német munkaerő-piaci korlátozások feloldása 2011-ben.¹⁷

¹⁴ Németh 2017: 104–105.

¹⁵ <https://telex.hu/kulfold/2022/01/29/nemetorszag-hazatero-magyarok> Utolsó letöltés: 2023.07.20.

¹⁶ Blaskó–Ligeti–Sik: 2014.

¹⁷ Lakatos 2015.

A statisztikai hivatalok éves adatgyűjtéseivel azonban nehéz a rövid távú, aktuális változásokat kimutatni a migrációs folyamatokban. Ezen kívül a statisztikai kimutatások számszerűleg mérhető adatokat szolgáltatnak, de nem elemzik az integráció szubjektív indikátorait, mint például a maradási vagy a hazatérési szándékot, valamint a személyes motivációt bizonyos migrációs döntések mögött. „A migrációs törekvések azokhoz az elképzelésekhez és szándékokhoz kapcsolódnak, hogy az emberek jóllétüket hol (aktuális lakóhelyükön, országukban, helyben vagy másutt) látják biztosítottnak, megvalósíthatónak. Az emberek elképzelése a jó, értelmes életről, az élettel szemben támasztott elvárásaik a különböző társadalmi és kulturális kontextusokban igen eltérőek lehetnek, de a migrációs törekvések sem véletlenszerűen vannak jelen, vagy éppen hiányoznak a különböző csoportokban, közösségekben.”¹⁸ Doktori disszertációm egyik kutatási célkitűzése a kitelepülési döntések mögött meghúzódó egyéni sorsok, motivációk, attitűdök feltárása és bemutatása.

2.2. A téma kutatásának előzményei

A legfontosabb statisztikai sarokszámok összegzése után jelen fejezet betekintést nyújt a németországi migráció- és integrációkutatás II. világháború utáni történeti fejlődésébe, kérdésfeltevéseibe, trendjeibe. A német migráció- és integrációkutatás számos kutatási irányt és megközelítést foglal magába, és az évtizedek során szerteágazó, különböző tudományos diszciplínákat átfogó kutatási területté vált.

A háború utáni időszak kizárólag nyugat-német vizsgálatai nagyjából az 1980-as évekig a Közép- és Kelet-Európából 1945 és 1950 között menekülő és kitelepített német származású lakosság integrációjának kérdéseivel foglalkoztak. A háború utáni nehéz gazdasági helyzetben a menekültek és kitelepítettek megjelenése a munkaerő- és lakáspiacon súlyos társadalmi konfliktusokhoz vezetett, ezért a politika az empirikus tudományos kutatástól iránymutatást és megoldási mintákat várt a háború utáni Nyugat-Németország társadalmi problémáinak kezeléséhez.¹⁹

Ezek a vizsgálatok már egyetemi tanulmányaim alatt ráirányították a figyelmemet az integrációkutatásra. Ehhez a kutatási irányhoz csatlakoztam szakdolgozatommal, melynek anyagát a marburgi Philipps Egyetemen DAAD ösztöndíjasaként gyűjtöttem. A Hessen tartományba kitelepített német származású lakosság körében végeztem terepmunkát. A Marburg környéki falvakban élő magyarországi német kisebbség tagjait két magyar

¹⁸ Váradi 2018: 24.

¹⁹ A háború után kitelepítettek németországi helyzetével kapcsolatban lásd még Samuel Salzborn (2009): *Entwurzelt im eigenen Land?* című tanulmányát, és 2000-ben a témában megjelent *Grenzenlose Heimat* című könyvét, valamint Albrecht Lehmann munkáját. Lehmann 1991.

településről, a Budapest melletti Perbálról és a Sopron melletti Harkáról telepítették Hessen tartomány több településébe elszórtan. Narratív interjúkban igyekeztem feltárni a kitelepítést követő évek megpróbáltatásait. A felgyűjtött anyagban elemeztem a menekültek és befogadók közötti előítéleteket, vallási különbségeket, eltérő szokásrendszert és dialektusokat, a társadalmi deklasszáció és honvágy problémáját. A szakdolgozatomban feldolgozott interjúk adatközlői is kivétel nélkül arról számoltak be, hogy a menekültek befogadása komoly terheket rótt a háború utáni német társadalomra. A német állam igyekezett segíteni a kitelepítettek egzisztenciális nehézségein, családoknál vagy közösségi épületekben helyezték el őket, de a befogadó közeg egyértelmű elutasító magatartása identitásválságot okozott náluk. Ezt a köztes állapotot mutatja az idézet, melyet a kutatás anyagából írt dolgozatom címének választottam: „*Magyarországon németnek tartottak, itt meg magyarnak.*”²⁰ Az identitásválság problémáját a Berlinben élő magyarokkal készített interjúkban is tematizálták az adatközlőim, ezért erre a kérdésre jelen dolgozatban az interjúk elemzése során visszatérek.

Az 1970-es években felerősödött Németországban a migráció- és integrációkutatás új irányzata, amely a 60-as évektől egyre nagyobb számban beáramló vendégmunkások helyzetével foglalkozott.²¹ Az 50-es évektől nagy munkaerőhiány jelentkezett az országban, ezért Németország külföldön toborzott vendégmunkásokat, és több országgal kötött egyezményeket vendégmunkások befogadására. Az első megállapodásokat Olaszországgal²² (1955), Görögországgal, Spanyolországgal (1960) és Törökországgal (1961) írták alá. A toborzások mögötti politikai koncepció az volt, hogy egyedülálló, fiatal, férfi munkaerőt hozzanak az országba, akik enyhítik a munkaerőhiányt. Ez mindkét fél számára előnyös helyzetet teremtett, a vendégmunkások jobb kereseti lehetőségek reményében érkeztek, Németország pedig megoldást talált a munkaerőhiány okozta gazdasági kihívásokra. A korszak neoklasszikus közgazdaságtani felfogása szerint a munkaerő bevándorlása az alacsonyabb bérű és fejletlenebb országokból, és a kibocsátó országokba történő tőkeáramlás a bérek, a munka és a tőke kiegyenlítéséhez vezet a kibocsátó és befogadó területek között. A kezdeti időszakban mindenki átmeneti helyzetként tekintett erre, és egyik fél sem gondolta, hogy a beáramló vendégmunkás tömegek tartósan az országban maradnak. A vendégmunkások azzal a határozott szándékkal érkeztek, hogy később visszatérnek hazájukba. A kutatók érdeklődése ebben az első időszakban főleg a munkaerőpiaci kérdésekre irányult. A vendégmunkások és családjaik tartós letelepedésével azonban az országban élő bevándorolt lakosság szociális

²⁰ A dolgozat anyagából készült előadás az V. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencián hangzott el 1993-ban Békéscsabán. Valné Török 1995.

²¹ Hartmut GRIESE 2013-ban megjelent tanulmányában a vendégmunkásokról szóló kutatások 40 éves történetét foglalja össze.

²² Sala 2007. Az olasz vendégmunkások toborzásának történelmi hátterét tárja fel Roberto Sala tanulmánya.

helyzete, a vendégmunkások gyerekeinek oktatása kapcsán pedagógiai problémák is a figyelem fókuszába kerültek. Höhne, Linden, Seils és Wiebel tanulmánya a történelmi tények és számadatok elemzése után a következményeket tárja fel, és a valamikori vendégmunkások családjainak aktuális szociális helyzetét mutatja be. Az aktuális helyzet vizsgálatából azt a következtetést vonják le, hogy a valamikori bevándorlók még most is nagy számban élnek a társadalom periferiáján, rossz lakhatási körülmények között. Nyugdíjuk elmarad a német nyugdíjak színvonalától, és ebben a társadalmi csoportban magas az elszegényedés kockázata. Arra a tényre hívják fel a figyelmet, hogy a gazdasági célkitűzések elérése érdekében folytatott bevándorlási politikának mérlegelnie kell, hogy a bevándorlás hosszútávú következményei akkor jelentkeznek társadalmi kihívásként, amikor a gazdasági problémák már régen megoldódtak.²³

A 80-as évek tudományos vitái a migráció, asszimiláció és integráció kérdéseit tematizálták. Ennek az időszaknak a német integrációs kutatásai túlnyomórészt abból a feltételezésből indulnak ki, hogy az integráció a migránsok asszimilációs folyamatát jelenti, vagyis a bevándorlóknak kell alkalmazkodni a többségi társadalomhoz. Esser Gordon chicagói iskolájának felfogását veszi át, és azt hangsúlyozza, hogy a különbségek a bevándorlók és a befogadó társadalom között a sikeres asszimilációval eltűnnek.²⁴ A 80-as évek német integrációs szakirodalmában többnyire az a nézet érvényesül, hogy az asszimiláció egyoldalú hasonulási folyamatot jelent a bevándorolt népesség részéről.

A 90-es években a Tylor kanadai kutatásaira támaszkodó *etnikai pluralizmus* és *multikulturalizmus* koncepciói terjedtek el a német migrációs szakirodalomban. Ezek a tudományos nézetek kritikusan kezelték a migránsokkal szemben támasztott asszimilációs elvárásokat, és azt feltételezték, hogy az etnikai csoportok egymás mellett élhetnek és a saját kultúrájukat ápolhatják anélkül, hogy egymással konfliktusba kerülnének. Többen azzal az érveléssel kritizálták a multikulturalizmust, hogy figyelmen kívül hagyja a transzkulturális és hibrid identitásokat. Kenan Malik a multikulturalizmusról írt könyvében megállapítja, hogy a multikulturalizmus kettős jelentéssel bír. Jelenti egyrészt magát a sokszínűséget, másrészt viszont azt a politikai törekvést, hogy ezt a sokszínűséget intézményi szinten kezeljék. Malik ezt a politikai irányzatot kritizálja, amely az embereket etnikai és kulturális fiókokban kategorizálja, és a jogokat és szükségleteket ezen kategóriák mentén határozza meg. Nézete szerint nem az etnikai kisebbségek törekedtek másságuk elismerésére, hanem az oksági viszony éppen ellenkezőleg állítható fel, a multikulturális politika vezetett ahhoz, hogy a kisebbségek igénye, a kulturális identitás és a másság hangsúlyozására felerősödött. Amikor az állam a

²³ Höhne–Linden–Seils–Wiebel 2014.

²⁴ Esser 1980.

pénzügyi eszközöket és javakat etnicitás alapján kezdte elosztani, a kisebbségek ezen kategóriák mentén kezdték definiálni magukat.²⁵

Az etnikai kisebbségek együttélésének vizsgálatában Stuart Hall is arra a megállapításra jutott elméletében, hogy a kultúrával kapcsolatos kérdések mindig politikai kérdések is. Rávilágít a hatalmi viszonyok alakulására a kultúrában, és arra, hogyan tartható fent a dominancia. A kultúra az ő értelmezésében nem egy statikus jelenség, hanem az identitáshoz hasonlóan a jelentés megkonstruálásának állandóan változó, komplex folyamata. A kultúra az a másoktól különböző forma, amelyben társadalmi osztályok vagy csoportok a szociális és materiális egzisztenciájukat megteremtik.²⁶

A 2000-es évek újabb kutatási irányzatai határozottan kritizálják azt a felfogást, amely csak a bevándorlókkal szemben támaszt asszimilációs elvárásokat, és amellett érvelnek, hogy az integráció össztársadalmi folyamat, melyben mind a bevándorlóknak, mind a többségi társadalomnak részt kell vállalnia. Az integrációt nem egyoldalú alkalmazkodási folyamatként értelmezik, mely szerint a migrációs háttérrel rendelkező lakosság alkalmazkodik a befogadó társadalom kultúrájához, normáihoz, értékrendjéhez, hanem egy össztársadalmi folyamatként, melyben fontos szerepet játszik a kölcsönös interakció a többségi társadalom és a migrációs háttérrel rendelkező lakosság között. Integráció ebben az összefüggésben a társadalmi egészben történő részvételként és részesedésként írható le.²⁷ A migrációs és integrációs folyamatok rendkívül bonyolultak és összetettek, de a jövőbeli kutatások fontos feladata, hogy a migrációt ne fenyegetésként, sokkal inkább esélyként mutassák be.

Naika Foroutan, a berlini Humboldt Egyetem professzora és a Német Empirikus Migráció- és Integrációkutató Intézet vezetője azt hangsúlyozza, hogy a migráció a németek mindennapjainak részévé vált, mert szinte minden harmadik német családi vonalon érintett a folyamatban, és egyéni migrációs háttérrel rendelkezik. A *posztmigráns társadalom* terminológiát használja napjaink német társadalmára, amelyben a poszt-előtag arra utal, hogy ez a társadalmi változások migráció utáni szakasza. A posztmigráns társadalmat véleménye szerint a következő ismertetőjegyek jellemzik: 1) annak elismerése, hogy az ország bevándorló ország, 2) a kisebbségek jogainak és pozícióinak újra tárgyalása, 3) ambivalens viszonyulás a migrációhoz, 4) a származási határokon túlmutató egyesülések, 5) a sokszínűség és heterogenitás támogatói és ellenzői közötti ellentétek. A posztmigráns társadalmak azon cél irányába haladnak, hogy a származást, mint társadalmi választóvonalat áthidalják. A

²⁵ Vö. Malik 2017.

²⁶ Winter 2006: 387.

²⁷ Hans 2016: 23–50.

posztmigráns társadalmakban a javakat, tartalékokat, normákat, pozíciókat úgy kell újra tárgyalni, hogy mindkét oldal nyitott legyen a párbeszédre.²⁸

2015 után már senki nem kérdőjelezi meg, hogy Németország bevándorló ország. Németország világszinten az egyik legdinamikusabb résztvevője a migrációs folyamatoknak. Napjainkra az Egyesült Államok után abszolút értékben a német társadalomban a legnagyobb a bevándorlók száma.²⁹ Ennek következtében a társadalom egy átalakulási folyamaton megy keresztül. Foroutan szerint ez a társadalmi transzformáció semmiképpen nem egy lineáris folyamat, amely egy alacsonyabb szintről indul, és lépcsőzetesen halad felfelé egy magasabb szintre, a sikeres integrációhoz. Felfogása szerint a multikulturalitás a német társadalom hagyományaiban mélyen gyökerezik, és korábbi korszakokban már voltak sikeres koncepciók ennek kezelésére, ezért linearitás helyett inkább hullámszerű változásról beszélhetünk, amely konfliktusokkal, ambivalens érzésekkel jár együtt. Foroutan legújabb könyvében az elmúlt tíz év migrációval kapcsolatos vitáiról szóló tanulmányokat foglalja össze, és azt elemzi, hogyan változnak a posztmigráns társadalomban a társadalmi struktúrák, a nyelv, az együttélés, a szomszédok közötti kapcsolatok, az intézményrendszer, és milyen egyenlőtlenségek jellemzőek erre a társadalomra. A könyv bemutatja a migrációról szóló diskurzus változását, régi és új érveket a vitában. Naika Foroutan egy posztmigráns narratívát javasol, amely a migránsok és többségi társadalom bináris kategóriáit feltöri, és a mögötte már részben létező sokszínű, közös egészet fejleszti tovább.³⁰

A posztmigráns irányzatok közös vonása, hogy a migrációt a német hétköznapiak realitásának tartják, és ebből a perspektívából tekintenek a társadalmi folyamatokra, kihívásokra és trendekre. Az alapvető kérdés, hogy hogyan változik a társadalom a migrációs folyamatok után. „A posztmigráns tehát nem a lezárult migráció folyamatát jelenti, hanem egy elemzési perspektívát, amely azokkal a társadalmi konfliktusokkal, narratívákkal és identitáspolitikákkal, valamint szociális és politikai transzformációkkal foglalkozik, amelyek a migráció után jelentkeznek, és amely a társadalmi vonatkozásokat úgy vizsgálja újra, hogy túllép a migránsok és nem migránsok között társadalmilag meghatározott választóvonalon.”³¹ (Ford. T.E) Ez a tudományos perspektíva tehát nem magát a migrációt helyezi középpontba, hanem a heterogenitáshoz, pluralizmushoz és a különbségekhez való viszonyulást.

²⁸ Foroutan 2016.

²⁹ https://www.migrationdataportal.org/international-data?m=1&i=stock_abs_&t=2020 Utolsó letöltés: 2023.07.21.

³⁰ Foroutan 2023.

³¹ Foroutan 2018: 15. „Postmigrantisch steht also nicht für einen Prozess der beendeten Migration, sondern für eine Analyseperspektive, die sich mit gesellschaftlichen Konflikten, Narrativen, Identitätspolitik sowie sozialen und politischen Transformationen auseinandersetzt, die nach erfolgter Migration einsetzen, und die über die gesellschaftlich etablierte Trennlinie zwischen MigrantInnen und NichtmigrantInnen hinaus Gesellschaftsbezüge neu erforscht.”

Az Integráció- és Migrációkutató Intézet (BIM) egy empirikus kutatást végzett annak a kérdésnek a feltárására, hogy a német társadalom hogyan viszonyul a posztmigráns vitákhoz. A vizsgálatban a következő kérdésköröket vették górcső alá:

1. Milyen a társadalom viszonyulása a kulturális, etnika, vallási sokszínűséghez?
2. Milyen nemzeti narratívák dominánsak? Milyen a kollektív identitása a migráció által meghatározott társadalomnak? Kit tartanak németnek és kit nem?
3. Milyen a viszonyulás a kisebbségek demokratikusan legitim jogaihoz?
4. Mennyit tud és honnan szerzi a társadalom az ismereteit a muszlimokról?

A kutatás eredményeit leíró kötet tanulmányainak fókuszában a lakosság muszlimokhoz való viszonyulása állt. A vizsgálat alapfeltételezése az volt, hogy a plurális, sokszínű, posztmigráns társadalom elfogadását a kulturális, vallási, etnikai és nemzeti kisebbségekhez való viszonyuláson lehet mérni. A központi kérdés, hogy a társadalmi törésvonal valóban a migráció kategóriája mentén húzódik-e. A kérdés alapos vizsgálata azt mutatta, hogy a központi törésvonal sokkal inkább a pluralizmus támogatói és ellenzői között rajzolódik ki, az egyre növekvő pluralitás elfogadói és ellenzői jelentik a két ellentétet. Ezen végletek között húzódik az elfogadás, elismerés, társadalmi részvétel dinamikus körforgása. A migráció a határok átlépésének fizikai manifesztációja, ezért kerül annyira előtérbe a társadalmi diskurzusban.³²

A posztmigráns társadalmi diskurzus középpontjában a bevándorlási társadalom „*Einwanderungsgesellschaft*” ígérete áll. Ezen célkitűzés megvalósításához vezető folyamatban Naika Foroutan öt lépést különböztet meg. Az első lépés a szimbolikus és anyagi hovatartozás, a „*Zugehörigkeit*” kategória elismerése, vagyis a politikai elfogadás. Németországban a bevándorlási társadalom tényének hivatalos politikai elfogadása 2001-ben megtörtént. Ezután következik a jogok újratárgyalása. A jogok és privilégiumok kivívása mindig társadalmi konfliktusokkal jár együtt. A migránsok és leszármazottaik nagyobb teret és látható pozíciókat követelnek a kultúra, sport és politika területén. Ennek ellensúlyozására antagonisztikus pozíciók jelennek meg a társadalompolitikai spektrumon. Ezek új jobboldali mozgalmak formájában határozottan elutasítják a pluralitást és hibriditást. A következő szint a szövetségek kialakulása, amelyek a megosztott civiltársadalomban az antagonisztikus pozíciók ellentétusaként a plurális demokráciáért szállnak síkra. A migrációs társadalmi realitás magán, szakmai vagy társadalmi szinten kapcsolatok kialakulásához vezet, amelyek különböző társadalmi háttérből jövő embereket kapcsolnak össze. Ezek az új összefonódások empátiát ébresztenek és meghatározzák az emberek politikai beállítódását. A posztmigráns társadalom kialakulásában Foroutan végül az ambiguitás és ambivalencia megjelenését említi. A

³² Foroutan 2018: 15-19.

társadalomnak képessé kell válnia arra, hogy a többértelműséget negatív értékítélet nélkül fogadja el. A posztmigráns társadalmi elemzés ezzel a társadalmi transzformáció ezt az öt központi folyamatát jellemzi.³³

Foroutan egy 2016-ban megjelent tanulmányában a muszlimok példáján írja le a *normatív paradoxont*, amely a német társadalom viszonyulását jellemzi a migránsokkal kapcsolatban. A kognitív elfogadás és emocionális elutasítás közötti ellentmondás elbizonytalanító disszonanciát vált ki a német társadalom tagjaiban. Habár a többség elfogadja a migránsok alapvető kulturális, vallási és társadalmi jogait, például a szabad vallásgyakorlást, mégis a megkérdezettek 40 százaléka korlátozná a mecsetek építését Németországban, vagy 50 százalék nem engedné a tanároknak a fejkendő viselését. A migránsok alapjogainak legitimitását elismerik, de ezen jogok gyakorlása bizalmatlanságot, érzelmi elutasítást, szkepszt vagy akár ellenségességet vált ki.³⁴

Az utóbbi évek migrációs és integrációs diskurzusában gyakran előkerülő fogalom az *integrációs paradoxon*.³⁵ Aladin El-Mafaalani 2018-ban azonos címmel megjelent könyvében azt a tézist fogalmazza meg, hogy a német társadalomban jelentkező konfliktusok nem a sikertelen integráció eredményeképpen jelentkeztek, hanem éppen ellenkezőleg, a sikeres integráció növeli a konfliktusok potenciálját. Ezek a konfliktusok a lassú közeledés és összenövés jelei, mert a két fél, akiknek korábban semmi köze nem volt egymáshoz, most beszél egymással. A szerző véleménye szerint ezek a viták és véleménykülönbségek fontos mérföldkövei a nyílt társadalomhoz vezető útnak, melyen Németország véleménye szerint jelenleg halad. „A sikeres integráció azért növeli a konfliktuspotenciált, mert az inklúzió, az egyenjogúság vagy a részesedési esélyek javulása nem az életmód nagyobb homogenizálódásához és társadalmi konszenzushoz vezet, hanem nagyobb disszonanciához és a lehetőségek újratárgyalásához. Eleinte a szociális pozíciókért és javakért vívott konfliktusok jellemzőek, az idő múlásával a szociális privilégiumok és kulturális dominancia viszonyok válnak megkérdőjelezhetővé és újra tárgyalhatóvá.” (Ford. T.E.)³⁶ A konfliktusok azért jelentkeznek egyre nagyobb számban, mert egyre több embernek van joga és lehetősége arra, hogy a szükségleteit kinyilvánítsa, és részt vegyen a társadalmi vitákban. A bevándorlók, akik a többségi német társadalomhoz képest korábban hátrányos helyzetben éltek, ezért passzív és

³³ Foroutan 2018: 20-25.

³⁴ Foroutan – Canan 2016.

³⁵ El-Mafaalani 2018.

³⁶ El-Mafaalani 2018: 79. „Gelungene Integration erhöht deshalb das Konfliktpotenzial, weil Inklusion, Gleichberechtigung oder eine Verbesserung der Teilhabechancen nicht zu einer Homogenisierung der Lebensweisen, nicht zu mehr Harmonie und Konsens in der Gesellschaft, sondern zu mehr Dissonanz und Neuaushandlungen führt. Zunächst sind es Konflikte um soziale Positionen und Ressourcen, im Zeitverlauf werden soziale Privilegien und kulturelle Dominanzverhältnisse infrage gestellt und neu ausgehandelt.“

politikai értelemben nem cselekvőképes részei voltak a társadalomnak, most részt kívánnak venni a jogok, a társadalmi pozíciók, az anyagi javak elosztásának újra tárgyalásában. A migráció- és integrációkutatás legújabb irányának tudományos kérdésfelvetései ezért ösztársadalmi problémákra irányulnak, mint pl. az identitás, esélyegyenlőség, társadalmi részesedés kérdései. Ezek a kutatások a migrációt a társadalmi változások összefüggésében vizsgálják. Naika Foroutan egyik tanulmánya például a német társadalom két teljesen különböző csoportjáról alkotott véleményeket és értékelési mechanizmusokat vizsgálja. Abból a hipotézisből indulnak ki, hogy a német társadalomban a keletnémetekkel és muszlimokkal kapcsolatban elterjedt sztereotípiák esetleg hasonlítanak. A csoportos interjúk elemzésével arra a meglepő eredményre jutottak, hogy a létező sztereotípiák között valóban analógiák állíthatók fel, például, hogy egyik csoport sem határolódik el a szélsőséges nézetektől, illetve, hogy nem érkeztek meg a mai Németországba, vagy mindkét csoport esetében jellemző az áldozat narratíva.³⁷

A német migráció- és integrációkutatás több évtizedes történetére visszatekintve megállapítható, hogy a konfliktusok feltárása és elemzése több-kevesebb hangsúllyal megjelenik a vizsgálatokban, de a konfliktusok interpretációja és a vizsgálati perspektíva változik. Amíg a korábbi kutatások a társadalmi konfliktusokat a sikertelen integráció jeleként értelmezték, addig a legújabb kutatási irányzatok a konfliktusokat a társadalmi átalakulás elengedhetetlen velejárójának tartják, és abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a társadalmi viták és véleménykülönbségek a csoportok közeledésének, az együttélés intenzívebb megélésének bizonyítékai.³⁸

2.3. Az értekezés elméleti háttere, alapfogalmak, elméleti keret meghatározása³⁹

Berlini kutatásom együttélési helyzetet vizsgál, ír le és elemez. Jelen értekezés célkitűzése, hogy a berlini magyar diaszpórában már fél évszázada aktív informális csoportról kvalitatív és kvantitatív adatok gyűjtésével és kiértékelésével minél részletesebb képet fessen, dokumentálja, és ezzel megőrizze a város kulturális életében érdekes színfoltot jelentő közösség emlékeit. A kutatás elméleti keretének meghatározásához az integráció és asszimiláció folyamatát kell megvizsgálni. Ahhoz, hogy ezeket a folyamatokat górcső alá vegyük, első lépésként szükséges a vizsgálat során használt fogalmak bemutatása.

³⁷ Foroutan–Kubiak 2018.

³⁸ Haase–Hedtke–Resch 2019.

³⁹ Valné Török 2021. A fejezet egyes elemei megjelentek a Néprijzi Látóhatár XXX. évf. 2021. 3-4. számában olvasható tanulmányomban.

Az asszimilál ige jelentését keresve a Magyar etimológiai szótárban a következő definíciót találjuk: „asszimilál – ‘magához hasonít, magába olvaszt’; ‘<növény> szervesetlen anyagból szervest állít elő’ – asszimiláció: ‘növényi táplálékképzés’; ‘nyelvtani hasonulás’; ‘idegen (nyelvű) népcsoport beolvadása’. Nemzetközi szócsalád a latin *assimilare*, tkp. *ad-similare* nyomán: *ad-* (‘hozzá’) és *similis* (‘hasonló’).”⁴⁰ Az asszimiláció fogalma a biológiából került át a társadalomtudományokba, a biológiában azt a folyamatot jelöli, amikor a növény tápanyagot vesz fel, vagyis a szervesetlen anyagból szervest állít elő.

Fontos hangsúlyozni, hogy a társadalomtudományokban az asszimiláció egy végtelenül összetett és sokrétű folyamatot kifejező fogalom, melynek számos vetülete és megjelenési formája van társadalmi, vallási, nyelvi és kulturális szinteken. A folyamat vizsgálatában elengedhetetlen a diakrón és szinkrón szemléletmód egyidejű alkalmazása. Az asszimiláció minden esetben változást jelent, és ez a változás különböző szinteken megy végbe, és ennek következtében különböző formában fejeződik ki. Jelen dolgozat igyekszik feltárni ennek a folyamatnak számos vetületét és a vizsgált dimenziók kölcsönhatásait, például a kultúraváltás nyelvben leképezhető regisztereit. Természetesen ebben az összefüggésben is felvetődik a társadalomtudományi vizsgálatokban máskor is gyakran felmerülő kérdés, hogy mennyiben vonhatunk le általánosan érvényes megállapításokat, és állíthatunk fel használható modelleket egészen különböző társadalmi és kulturális kontextusban végbemenő integrációs folyamatokkal kapcsolatban.⁴¹

Ehhez szükséges egy kategóriarendszer, amelyet alapul véve különböző kontextusokban ugyanabban a viszonyrendszerben vizsgálhatjuk az adott jelenséget. Az asszimilációs folyamat feltárásában és leírásában több kategória relációjának megváltozását vizsgáljuk. Ezek a kategóriák mindenképpen bináris oppozícióban állnak, és az asszimilációs folyamatokban végbemenő mozgást, változást írják le. Ezen központi jelentőségű viszonyrendszerek a következők: ‘én (mi)’ – ‘te (ti vagy a másik)’ mint egzisztenciális vonatkoztatási pontok. „A kategóriák közti logikai kapcsolat szövevényes, de az elemzésben ez a tulajdonság magas komplexitású leírásokat tesz lehetővé. Ugyanakkor az ‘én’ és ‘te’ kategóriapár bevezetése kétségtelenül komoly problémákat vet fel, hisz nyilvánvaló, hogy perspektivikus státuszfogalmakról van szó, melyek számos konnotációjukat tekintve túlterheltek. Ezek szerint az asszimilációs helyzet fenomenológiai leírásának ez a két reflexív keretfogalma az asszimiláció egzisztenciális perspektívájára utal. Míg az ‘én’ az asszimiláció szubjektív horizontját jelöli – azt a látómezőt, ahonnan az esemény az értelmező szempontjából

⁴⁰ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/a-a-F14E1/asszimilal-F1716/>

⁴¹ Biczó 2009: 14

megtörténik –, addig a 'te' az asszimiláció legáltalánosabb értelmében felfogott objektivációja.”⁴² A vizsgálat szempontjából elengedhetetlen a szociokulturális szempontokat kifejező fogalom pár, az 'asszimiláns (asszimilálódó)', aki hasonul, és az 'asszimiláló', akihez képest a hasonulás végbemegy. A folyamat strukturális vetületét feltáró fogalomkettős, az 'idegen' és a 'befogadó', valamint a 'kisebbség' – 'többség' fogalom pár. Ez utóbbi kategóriapár az asszimilációs folyamat kvantitatív összefüggéseit tárja fel.⁴³

Az 'én' és 'mi' személyes névmások által kifejezett kategóriákkal kapcsolatban meg kell említenünk az identitás különböző dimenzióit. Az 'én' identitásán belül további két elemet különböztethetünk meg, az egyéni és személyes identitást. Az egyéni identitás az 'én' tudatában létrejövő és beágyazott önmagáról kialakult kép, amíg a személyes identitás a társadalmi beágyazottságra utal, és a másokkal történő érintkezés során alakul ki. Az én identitása azáltal alakul ki, hogy részt vesz a csoport interakciós és kommunikációs mintáiban. A Berliini Szalont rendszeresen látogató berlini magyarok identitását formálják a szalonestek élményei, az ott folytatott interakció és a közösségbe történő beágyazottság mélysége. A 'mi' kifejezi egy csoport önazonosságát, azt a képet, amit egy csoport önmagáról alkot, kollektív identitásnak nevezzük. A kollektív identitás feltételezi a csoport tagjainak azonosulását ezzel a képpel, mert ez az azonosulás a kollektív identitás táptalaja. Az identitás bemutatott két aspektusa így kölcsönösen egymás feltételeivé válnak.⁴⁴

A Berliini Szalon közönségének körében végzett kutatásommal a csoport kollektív emlékezetéből igyekszem feltárni a többségi kultúrába történő integrációs folyamat legfontosabb mozzanatait. A csoport kollektív emlékezete az adott csoport sajátos jellegét dokumentálja, és azokat az eseményeket rögzíti, amelyeken keresztül a csoport mindig önmagára ismerhet. A csoport identitása és emlékezete szorosan összekapcsolódik. A Berliini Szalon esetében a csoport identitását a szalonestek emlékezetes pillanatai határozzák meg.

A kollektív emlékezésnek két formáját különböztetjük meg Assmann leírása alapján, a kommunikatív és a kulturális emlékezetet. A kommunikatív emlékezet a közelmúlt történéseit őrzi meg, ezért ebben a kortársakkal osztozunk. A csoport kollektív emlékezete őrzi a közelmúlt szalonestjeinek kiemelkedő mozzanatait és élményeit, de a 70-es évek nyugat-berlini ellenzéki-értelmiségi baráti közösségének létezéséről már csak a közösség kulturális emlékezete hordoz emlékképeket. A kulturális emlékezet a múlt eseményeit igyekszik emlékezetessé tenni, és nem magától terjed, hanem megvannak a szigorú szabályok szerint kiválasztott hordozói.⁴⁵ Ennek

⁴² Biczó 2004: 12.

⁴³ Biczó 2004.

⁴⁴ Assmann 1999: 130-131.

⁴⁵ Assmann 1999: 49-55.

hordozói azok az évtizedek óta szalonlátogató berlini magyarok, akik a Szalon törzsközönségét jelentik.

Az emlékezéskultúra másik lényeges vetülete a személyes emlékezés, melyet a csoport tagjaival készült félig strukturált narratív interjúk keretében ismerhetünk meg. A mélyinterjúk során választ kaphatunk arra, hogy az egyének milyen adaptációs stratégiát követtek, az akkulturáció milyen szintjére jutottak el, milyen a viszonyuk az új kulturális közeghez és a származási ország kultúrájához.

Másik központi problémakör a folyamat vizsgálatában a kulturális 'idegenség' kérdése. Georg Simmel 1908-ban írt „Exkurs über den Fremden” című tanulmánya fontos mérföldkő a fogalom meghatározásában. Simmel történelmi példák elemzésével mutat rá a 'idegenség' lényegére, melyet a térhez kötődő alapvető emberi viszony, a közelség és távolság dimenziójával a következőképpen ragad meg: „Egy adott térbeli környezethez, vagy térbelivel analóg határvonalú környezethez rögzül, de helyzetét lényegileg az határozza meg, hogy nem tartozik ide már eleve, és olyan minőségeket emel be ebbe a térbe, amelyek nem innen származnak és nem is származhatnak innen.”⁴⁶ A térbeli viszony ily módon történő megváltozásának eredményeképpen az idegenség azt jelenti, hogy a távoli közel kerül. Az idegen fogalmában ott feszül a közelség és távolság ellentéte, amely alapvetően meghatározza az idegenhez fűződő viszonyt. A befogadó közeg az idegent többnyire nem individuumként, hanem egy típus megtestesítőjeként értékeli.

Alfred Schütz értelmezésében a többségi kultúrához történő alkalmazkodás, hasonulás az a folyamat, amikor az idegenek a többségi kultúra viszonyrendszeréhez kezdenek alkalmazkodni. Ezt az átállást így mutatja be: „Mindez azon ember társas strukturáltságának vetülete, aki az otthon világában él. Mindez teljesen megváltozik egy olyan ember számára, aki elhagyja otthonát. Számára az otthoni élet már nem közvetlenül hozzáférhető. Úgy is mondhatnánk, hogy átváltott egy másik társas dimenzióba, amelyet nem fed le az a koordinátarendszer, amelyet otthon vonatkozási sémaként használtak.”⁴⁷ Az idegen a befogadó társadalmi csoportban tudatosan arra törekszik, hogy korábbi életvilága értékeit felszámolja, és elsajátítsa a befogadó kulturális és társadalmi közeg koordináta-rendszerének számára új koordinátáit, ilyen módon megszüntetve idegenségét az új környezetben. Biczó Gábor az „idegen” fogalmának antropológiai vázlatában így ábrázolja ezt a folyamatot. „Az 'idegen' a befogadó csoportba kerülve tapasztalja meg, hogy megszokott mintái, tájékozódási sémái az új helyzetben hasznavehetetlenek, míg az éppen csak átvett stratégiák és minták

⁴⁶ Simmel 2004: 56.

⁴⁷ Vö. Alfred Schütz: A hazatérő. In: Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig. Csokonai Kiadó Debrecen 2004., szerk. Biczó Gábor 84. o.

ismeretlenségükből következően az integráció – még – kevésbé hatékony eszközei. Az 'idegen' személyes válsága fokozatosan, eredeti életvilágának elmélyülő viszonylagossá válásával párhuzamosan oldódik meg.”⁴⁸

A korábbi életvilág értékeinek feladását és helyette új kulturális elemek befogadását nevezzük az *akkulturáció* folyamatának. Ennek a társadalmi-kulturális változásnak a következménye az *asszimiláció*. Ebben az összefüggésben hangsúlyozni kell, hogy az akkulturációnak nem csak kulturális, de szociális dimenziója is van, vagyis ez kulturális és társadalmi változást is magába foglaló folyamat. Az akkulturáció jelensége a 20. század elején került az amerikai szociológiai kutatások fókuszába, az amerikai társadalom kisebbségi csoportjait és faji közösségeit vizsgálták. Melville Herskovits már a 30-as évek közepén hangsúlyozza az akkulturáció kutatásának jelentőségét az antropológia számára. Meghatározása szerint az akkulturáció folyamata azokat a jelenségeket foglalja magába, amelyek egyének vagy csoportok intenzív érintkezésének eredményeképpen, az egyik vagy mindkét csoport kulturális mintáinak változását okozzák.⁴⁹

A 20. század elejének asszimilációs kutatásaiban meghatározó szerepet játszott a Chicagói Iskola egyik alapítója, Robert Ezra Park. Park a csoportok közötti viszonyok kutatásával asszimilációs elméletében arra a megállapításra jutott, hogy a csoportok közötti viszonyok fejlődése négy szakaszon megy át, ezek a versengés, a konfliktus, az akkomodáció és az asszimiláció. Az egyének és csoportok közötti versengést univerzálisnak és alapvetőnek tartotta. A konfliktus romboló és költséges, ezért a csoportok az akkomodáció irányába haladnak, amely egy intézményesített, stabil társadalmi viszony. Az akkomodáció jelentése alkalmazkodás, illeszkedés. Ez teszi alkalmassá a csoportokat az együttélésre a mindennapi élet megszervezésével. Az asszimiláció Park felfogásában egy összeolvadási folyamat, melynek során az egyének és csoportok megosztják egymással tapasztalataikat, érzelmeiket, élményeiket, beépítve ezeket közös kulturális életükbe. Az asszimiláció ebben az olvasatban a tapasztalatok és az orientáció egységét jelenti.⁵⁰

Az akkulturáció és akkomodáció fogalmai mellett az asszimilációs kutatások amerikai szakirodalmában gyakran találkozhatunk az *adaptáció* (adaptation) fogalmával. A kulturális adaptáció a gondolkodásunk vagy viselkedésünk megváltoztatását jelenti egy új kulturális kontextusba kerüléskor, annak érdekében, hogy képesek legyünk az adott kulturális környezetben élni. Ez alkalmassá teszi az egyént arra, hogy képes legyen az új kulturális kontextusban élni, de nem feltétlenül azonosul annak normáival és értékeivel. Az adaptáció a

⁴⁸ Biczó 2010: 60.

⁴⁹ Redfield–Linton–Herskovits 1936: 149.

⁵⁰ Park–Burgess 1969.

felszínen végbemenő változást jelenti, szemben az asszimilációval, melynek során befogadjuk és elfogadjuk az idegen kultúra mintáit és értékeit. Az adaptációt megelőző időszak elemzésében Winkelman a kulturális sokk négy szintjét különbözteti meg, melynek negyedik fázisában végül lezajlik a kulturális adaptáció.

- 1) A nászutas vagy turista szakasz. Ebben az első időszakban az egyének arra törekednek, hogy feltárják a különbségeket a származási kultúrájuk és az új kulturális környezet között. Ez a pozitív viszonyulás és lelkesedés szakasza, amelyet a turisták is megtapasztalnak egy idegen országban.
- 2) A kulturális sokk fázisa. Ilyenkor inkább negatív tapasztalatok gyűlnek a hétköznapi feladatok és kihívások megoldása során. Ilyen egyszerű hétköznapi példák lehetnek az álláskeresés nehézségei, bürokratikus akadályok, nehézségek a megszokott ételek elkészítésében, viccek félreértése. Ez az időszak a frusztráció, kiábrándultság és irritáció fázisa. Ebben a szakaszban sokan a helyi diaszpóra közösségei felé orientálódnak.
- 3) Az elfogadás és újra orientáció szakasza. Ez a tanulási folyamat nehéz időszaka, melyben olyan képességeket kell elsajátítani, melyek alkalmassá teszik az egyént a boldogulásra az új kulturális kontextusban. Ez egy lassú és több krízist magába foglaló folyamat. Akik nem képesek ezt sikerrel abszolválni, marginalizálódnak a társadalomban és etnikai enklávékba szorulnak vissza.
- 4) Az adaptáció szakasza. Ekkor megy végbe a sikeres adaptáció, amely megváltoztatja az egyén önmagáról kialakult képét. Ennek eredményeképp bikulturális vagy transznacionális identitás alakulhat ki. Az egyén képessé válik arra, hogy értékelje és gazdagítsa új kulturális környezetét.

Winkelman tanulmánya leírja, hogy milyen nehézségek okozhatnak kulturális sokkot, és hogyan lehet ezt minimalizálni. Fontos a proaktív kognitív orientáció, felkészülés, ismeretek gyűjtése az új kulturális közegről, valamint tudatában kell lenni az értékkonfliktus szükségességének. Az új kulturális kontextusban meg kell teremteni az alkalmazkodás feltételeit, ehhez sorolható a fizikális jólét és biztonság megteremtése és a stresszkezelés. A személyes és szociális kapcsolatok fenntartása a családdal biztos háttérrel teremt az alkalmazkodási folyamathoz, melyet támogat a baráti kapcsolatok kiépítése az új közegben. Az adaptációs folyamat része a kulturális és szociális interakció szabályainak megismerése, és a sikeres adaptáció elengedhetetlen feltétele a konfliktuskezelési stratégiák és interkulturális készségek elsajátítása.⁵¹ Berliini vizsgálatom keretében a kvalitatív kutatás során elkészült interjúk migrációs narratíváiban vizsgálom, hogy a Berlinben letelepedett adatközlők hogyan

⁵¹ Winkelman 1994.

élték meg és hogyan kezelték a kulturális sokkot, mennyire azonosíthatók be az itt jellemzett szakaszok a narratívák adaptációs folyamatot leíró részében, és milyen stratégiákat alkalmaztak az adatközlők az adaptációs folyamatban.

Az átváltás egy új koordináta-rendszerre egy hosszú, többlépcsős folyamat eredménye, melyet Milton M. Gordon az amerikai társadalomban végbement asszimilációs folyamatok leírásában mutat be. Gordon három alapvető modellt különböztet meg, melyek a teljes asszimiláció, az olvasztótégely elmélet és a kulturális pluralizmus. Már 1964-ben írt munkája elején felteszi a provokatív kérdést, amelynek megválaszolása még mindig aktuális, hogy a jövő Amerikája vajon melyik modellt választja. Felfogása szerint az asszimiláció egy *homogenizációs folyamat*, melynek több dimenzióját különböztethetjük meg, a kulturális, strukturális és biológiai dimenzió. Az amerikai társadalom asszimilációjáról szóló tanulmányában az asszimilációs folyamat hét alapvető részfolyamatát különbözteti meg. Az első fokozat a kulturális minták átvétele a többségi társadalomtól, vagyis az *akkulturáció*. A *kulturális asszimiláció* során a kisebbség átveszi a többség nyelvét, vallását, viselkedésmintáit, szokásait. A második lépés a *strukturális asszimiláció*, melynek során a kisebbség tagjai beépülnek a többségi társadalom primér csoportjaiba. Itt további két szintet különböztethetünk meg, az elsődleges és másodlagos strukturális asszimilációt, az első szinten a kisebbség és többség közös informális, primér csoportokat hoz létre, a másodlagos strukturális asszimiláció eredményként a többség és kisebbség közös formális intézményeket alkot, ezt a fokozatot nevezzük integrációnak. A harmadik szintet a vegyes házasságok létrejötte jelenti, vagyis az *amalgamáció*, ami *biológiai asszimilációt* jelent, és ez a természetes folyamat a csoportok összeolvadását eredményezi. Ezt a folyamatot követi az *identifikációs asszimiláció*, az utolsó három részfolyamat során először az előítéletek, majd a diszkrimináció, végül az értékek konfliktusa és a hatalmi konfliktusok szűnnek meg.⁵² Kutatásom Gordon asszimilációs modelljének fogalmi keretében gondolkozva, a kulturális és strukturális dimenzió szintjeit igyekszik vizsgálni.⁵³ Gordon modellje azonban egyoldalúan, a többségi társadalom oldaláról közelíti meg az asszimiláció fogalmát, és a folyamatot a kisebbség hasonulásaként fogja fel a többséghez.

Gordon elméletét tovább fejlesztve Yinger asszimilációelméletében az interakció jelentőségét hangsúlyozza. „Az interakcióban résztvevő csoportok közül azonban valószínűleg egyik sem vonhatja ki magát a rá gyakorolt hatás alól. Fontos hangsúlyoznunk, hogy még egy minden tekintetben domináns csoport is kulturális befolyás alá kerül a társadalom más

⁵² Gordon 1964: 71.

⁵³ Valerné Török 2021: 128.

kulturális csoportjaival fenntartott kapcsolat révén.”⁵⁴ Ezt a megállapítást feltétlenül ki kell egészíteni azzal a ténnyel, hogy ez a kölcsönhatás a legtöbb kulturális dimenzióban aszimmetrikus.

Yinger az asszimiláció mértékét négy egymással összefüggő alfolyamat erősségével határozza meg, ezek a *biológiai keveredés*, a *pszichológiai identifikáció*, a *kulturális akkulturáció* és a *strukturális integráció*. Véleményem szerint mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy az *akkulturáció* két vagy több csoportot érintő, intenzív érintkezéssel járó folyamat, melynek során a többségi csoport kultúrája is változik. Yinger ezért az *akkulturációt* határcsökkentő folyamatnak tekintette, amely a kulturális hasonlóság növekedése felé halad. Lényeges kérdés ebben az összefüggésben, hogy az akkulturáció helyettesítéssel (*szubsztitutív akkulturáció*) vagy bővüléssel (*additív akkulturáció*) járó folyamat-e, vagyis a kultúra bizonyos elemeinek feladását és másokkal történő helyettesítését jelenti-e, vagy a kulturális repertoár bővülését hozza magával, amikor a meglévő kulturális értékek skálája új elemekkel gazdagodik. Amennyiben az akkulturációt gazdagodásként értelmezzük, érdemes megvizsgálni, hogy milyen elemekkel bővül a skála. Ez a Berlini Szalon tagjainak körében végzett vizsgálat egyik lényeges kérdése lehet.

A pszichológiai identifikáció vizsgálata során arra a kérdésre keressük a választ, hogy az egyén milyen csoportokkal azonosul és kiket tekint a csoporttól kívülállónak. Előfordulhat azonban olyan állapot is, hogy az önazonosítás és a mások által alkotott kép nem fedi le egymást. Strukturális integrációhoz vezet az egyes társadalmi csoportok erős interakciója, melynek eredményeképpen közös társadalmi csoportok jönnek létre. A teljes asszimiláció nagyon ritkán megy végbe, ebben az esetben a korábbi szociokulturális csoportok egy csoporttá olvadnak össze.⁵⁵ Yinger másik fontos megállapítása, hogy különbséget kell tennünk az egyén és a csoport akkulturációja között, és a folyamatokat az individuumok, illetve a csoportok szintjén elkülönítve kell vizsgálnunk. John W. Berry, a téma kortárs kutatója szintén ezt a felfogást képviseli. Véleménye szerint az akkulturáció egyénre és csoportra gyakorolt hatása más, és ezek a hatások egymás kiegészítőiként értelmezhetőek.⁵⁶

A berlini magyarok asszimilációs folyamatát vizsgálva is lényeges elválasztanunk az egyének és a csoport szintjén zajló akkulturációs folyamatokat.⁵⁷ Bindorffer Györgyi a dunabogdányi svábok kettős identitásáról írt nagyívű tanulmányában az egyéni szinten végbemenő asszimilációt emancipációs stratégiaként értelmezi, „amely során az egyén – kitéve az asszimiláció identitást megváltoztató hatásának – az állandó tagadás és elfogadás között

⁵⁴ Yinger 2002: 27.

⁵⁵ Valnerné Török 2021: 129.

⁵⁶ Berry 1992.

⁵⁷ Valnerné Török 2021: 129.

ingadozik.”⁵⁸ A két véglet között feszülő ambivalens viszonyulás figyelhető meg a többségi társadalomban élő kisebbségi csoportok és individuumok viselkedésmintáiban. Csoportszinten az asszimilációt a megmaradásért folytatott állandó küzdelem jellemzi. Az egyén viselkedését erősen befolyásolja a csoport kohéziója és önmeghatározása. Minél összetartóbb és zártabb egy közösség, annál nehezebb a csoportból történő kiszakadás, és annál inkább jellemző az etnikai identitás megőrzése.⁵⁹

Az asszimiláció, mint új kulturális elemekkel történő gazdagodási folyamat meghatározással ellentétes az a tudományos elemzésekben sokszor előkerülő felfogás, amely a folyamatot *depravációként*, vagyis társadalmi és kulturális hanyatlásként írja le. Ez az elképzelés erősen kötődik a nemzetállamok megszilárdulásának korához, amikor az erős központi hatalom az etnikai, kulturális, nyelvi, vallási sokszínűséggel szemben az egységes nemzet megteremtését tűzte ki célul.⁶⁰

Az akkulturációs folyamatok feltárása során az az ellentmondás figyelhető meg, hogy a más nyelvű és kultúrájú többségi társadalomban élő csoportok kettős és egymásnak ellentétes hatásnak vannak kitéve. Egyrészt törekszenek saját nyelvük, kultúrájuk, identitáselemeik, hagyományaik megőrzésére, másrészt folytonosan megtapasztalják az asszimiláció intézményeinek, így az óvoda, iskola, munkahely homogenizáló hatását. Az akkulturáció hosszan eltartó folyamat, melynek során az egyének és csoportok esetében különböző akkulturációs szinteket lehet leírni, és ez a folyamat természetesen egyre magasabb szintre jut a többségi kulturális környezetben született és szocializálódó generációk esetében.⁶¹

Az asszimilációs folyamatokkal ellentétes a disszimiláció folyamata, amikor a kulturális, társadalmi, vallási különbségek megmaradnak, illetve napjainkban számos példát láthatunk arra is, hogy a korábbi etnikai kötődések újra megjelennek és felerősödnek. Ezt a jelenséget Yinger így magyarázza: „Az etnikai kötődés némelyek szerint segít megőrizni a közösségi érzést, segít kideríteni, kik is vagyunk, és legyőzni azt az érzést, hogy az ember csak egy számadat a névtelenek világában. Ez a magyarázat is tartható, különösen, amikor a bevándorlókra vonatkozik. Kevésbé meggyőző viszont, ha azoknál kívánja megindokolni az etnicitás jelentőségét, akik már erőteljesen integrálódtak és akkulturálódtak.”⁶²

Yinger felfogása alapján a teljes etnicitásnak három alapvető összetevője van, az önazonosítás, mások által történő azonosítás és közös tevékenységek. Feltételezése szerint a

⁵⁸ Bindorffer 2001: 137.

⁵⁹ Bindorffer 2001: 137.

⁶⁰ Biczó 2009: 12.

⁶¹ Bindorffer 2001: 136–145.

⁶² Yinger 2002: 37.

jövőben az asszimilációs folyamatok felerősödésével számolhatunk, ezzel párhuzamosan azonban az etnicitás is jelentős társadalmi erőként él tovább.

Ezzel elérkeztünk egy másik kulcsfontosságú fogalomhoz, amely elengedhetetlen a vizsgált jelenségek megértéséhez, az *eticitás* kérdéséhez. Az antropológiai kutatások sok esetben felteszik azt a kérdést, hogy hol húzhatók meg egy etnikai csoport határai, mik azok a határkijelölő értékek, amelyek egy adott csoportot megkülönböztetnek a többitől, és egyáltalán hogyan működnek az etnikai határmechanizmusok.⁶³ Parsons elmélete szerint az etnikai csoportot három lényeges jellemző különbözteti meg, a közösség kultúrtörténete, a közös nyelv és a hagyományok átörökítése a következő generációkra.⁶⁴ Giddens meghatározásában ennél több kulturális elemet sorol fel az etnikai csoportok jellemzéséhez, ezek a nyelv, a történelem, az ősök tisztelete, a vallás, valamint az öltözködési és díszítési stílusok.⁶⁵ Barth az etnicitás elemzésével kapcsolatos aktuális kérdésekről írott tanulmányában az *etnikai identitást* a kulturális különbségek társadalmi szerveződéseként értelmezi. A Barth által képviselt konstruktivista irányzat az etnicitást folyamatosan változó tényezőnek tartja. „A határfenntartás folyamatainak kutatása hamarosan rávilágított arra, hogy az etnikai csoportok és ezek jellemzői mindig sajátos interakciók, történelmi, gazdasági és politikai körülmények között jönnek létre; más szóval mindig rendkívül szituáció függőek, nem pedig „eleve adottak”.⁶⁶ Az esszencialista irányzat ezzel szemben az etnicitást állandó és objektív kategóriaként értelmezi. Keményfi így foglalja össze az etnicitás fogalmáról írt tanulmányában ennek a szemléletmódnak a lényegét: „Az egyén lényegi („vele együtt született”), társadalmi és történelmi meghatározottságon kívül álló jegye (attribútuma) az etnikai hovatartozás. Ebben az elgondolásban nem a kulturális különbségek eredete (az tehát eleve adott), a társadalom, a politika általi mesterséges szervezése a döntő, hanem a mástól való eltérés megfogalmazása, hangsúlyozása, azaz az „eticitás” mindennapi folyamata a lényeg.”⁶⁷

Az etnicitás Barth értelmezése szerint csak akkor jelenthet kulturális különbséget, ha az adott csoport tagjai ezt elfogadják, és magukra jellemzőnek tartják. Barth kiemeli, hogy itt a csoport tagjainak a megítélése a döntő és nem a kutató perspektívája. Az etnikai identitás vizsgálatára három különböző szintet javasol, mikro-, közép- és makroszintet. A mikroszint a személyekre és az emberi élet eseményeire fókuszál, a középszint a közösséget teremtő folyamatok szintje, amíg a makroszint az állami politika szintje. A kutatás metodikájának szempontjából hangsúlyozza, hogy mindig az egyének tapasztalata felől közelítsünk a globális

⁶³ Valnerné Török 2021: 130.

⁶⁴ Parsons 1976.

⁶⁵ Giddens 1995.

⁶⁶ Barth 1996: 3.

⁶⁷ Keményfi 2002: 378.

folyamatok felé.⁶⁸ Ez az egyén szintjéről kiinduló szemléletmód motiválta a jelen doktori értekezés megírását is.

Fredrik Barth ezentúl arra a megállapításra jut, hogy nem a kulturális jellemzőket kell önmagukban, elszigetelten vizsgálni, hanem a társadalmi folyamatokat, melyek ezek megjelenéséhez vezetnek. Ebben a felfogásban lényeges elem, hogy az etnicitás folyamatosan változó, képlékeny kategória, ezért mindig egy adott társadalmi kontextusban kell szemlélni. Az etnicitás kialakulásához elengedhetetlen a csoportok közötti kölcsönhatás, interakció, vagyis az interetnikus kapcsolatok. Ebben az értelemben az etnicitás nem egy csoport jellemző vonásait jelenti, a fogalom lényeges eleme a viszony a társadalmi csoportok között. Thomas Hylland Eriksen így foglalja össze az etnicitás lényegét: „Az etnicitás a másik csoport tagjaitól magukat kulturálisan megkülönböztető, ám azokkal valamiféle rendszerességgel érintkező emberek társadalmi kapcsolatainak aspektusa.”⁶⁹

A definíció két fontos eleme a kulturális különbözőség tudatos felismerése és a két csoport közötti kölcsönhatás. Ezen két meghatározó tényező nélkül nem beszélhetünk interetnikus kapcsolatról. Az etnicitás a csoportok közötti érintkezés során teremődik meg, és a fogalom fontos eleme a fejezet elején már említett 'mi és ti' vagy kívülállók és hozzánk tartozók viszonyrendszer. Ezt a csoportok közötti elhatárolódási folyamatot nevezi Eriksen *dichotomizációnak*, míg a csoportok különbözőségének visszaigazolását az érintkezésen keresztül *komplementarizációnak* hívjuk. „Ebben az esetben a kulturális különbségek az etnicitáson keresztül kommunikálódnak, létezésüket tényként és gyakran előnyként kezelik. Míg a dichotomizáció alapvetően egy mi-ők kapcsolatot fejez ki, a komplementarizáció egy „mi és ti” folyamatként írható le. Ha tehát valaki belép egy interetnikus kapcsolatba, szükséges egy komplementáris mező megteremtése, ez lehet például egy közös nyelv, amelyen az érintkezés megtörténhet.”⁷⁰ Az etnicitás és az identitás viszonylagos és erősen szituációfüggő fogalmak. Az egyénnek számos identitása és különböző társadalmi státusa lehet, hogy az etnikai identitás mikor válik hangsúlyossá, mindig az adott helyzettől függ. Az egyén szemszögéből nézve a kulturális különbségek jelentősége bizonyos társadalmi összefüggésekben és változások hatására megnőhet. „Ahhoz, hogy az etnikai hovatartozás fontos legyen az egyén számára, kínálnia kell valamit, amit az egyén értékesnek tart. Ugyanakkor egy fontos kivételt meg kell említenünk, némely esetben ugyanis az etnikai identitást egy domináns csoport kívülről erőlteti azokra, akik maguk nem is akarnak a kijelölt csoporthoz tartozni.”⁷¹ A Berlinben élő magyarok körében végzett kutatás egyik célkitűzése lehet olyan helyzetek

⁶⁸ Barth 1996: 25.

⁶⁹ Eriksen 2008: 29.

⁷⁰ Eriksen 2008: 47.

⁷¹ Eriksen 2008: 52.

feltárása és leírása, amikor az etnikai identitás hangsúlyossá és nagyobb jelentőségűvé válik az egyének és a vizsgált közösség számára.

Keményfi Róbert a fentebb már említett tanulmányában így foglalja össze az etnicitásról alkotott különböző kutatási irányzatok lényegét. „Ha a fent leírtakat mégis megpróbálnám egyetlen kulcsmondatral összefoglalni, úgy fogalmaznék, hogy az „eticitás” terminus olyan kutatási kereteket fed le, amelyeken belül az „etnikai magatartások” legkülönbözőbb szintjeit, formáit és ezen attitűdök „termelődésének” állandó folyamatát (azaz dinamikáját), aktualitását elemezhetjük.”⁷² Az etnicitás fogalom ebben az értelmezésben sokkal tágabb kereteket nyit meg a vizsgálatok számára. Hasonlóan tágabb értelemben használja a fogalmat Feischmidt Margit a 2010-ben a Kissebbségkutató Intézet gondozásában megjelent „Etnicitás” című tanulmánykötetben. A kötet a nemzetközi kutatásokhoz és szakirodalomhoz kapcsolódva, a Magyarországon és a környező országokban végzett empirikus kutatások eredményeiről ad áttekintést. Feischmidt a tanulmánykötet bevezető tanulmányában, melyet a kötet központi fogalmának szentel, hasonló keretként, vagy látásmódként és dinamikus fogalomként értelmezi az etnicitást. „Az etnicitás szerintünk mindenekelőtt egy viszonyt és hozzá kapcsolódóan egy strukturálisan is fontos látásmódot jelöl, amely az elhatárolódás és a különbségtétel társadalmi praxisában realizálódik. A társadalmi viszonyokba ágyazva a különbségeknek egy meghatározott rendjét hozza létre: ami az etnikai kategóriával jelölteket elkülöníti a homogénnek tekintett jelöletlenektől, és e relációhoz többnyire egy hatalmi viszonyt is társít. Tekinthezünk azonban rá úgy is, mint egy mozgásban lévő rendszer részére: ebben az értelemben az etnicitás közösségek vagy közösségek nevében történő küzdelem erőforrásokért, beleértve a szimbolikus erőforrásként működő elismerést. A késő modern kapitalista társadalmakban az etnicitás többnyire azzal az identitáspolitikával összefüggésben értelmezhető, amely a nyilvános és magánterekben egyaránt támogatja, sőt újabb intézmények és beszédmódok teremtésével erősíti az alteritás hangjait.”⁷³ Az etnicitás tehát egy dinamikus viszonyfogalom. Kialakulásának feltétele a kulturális érintkezés, és intenzitása társadalmi, gazdasági és politikai folyamatok hatására változhat. Az erőforrásokért folytatott verseny eszközeként értelmezi az etnicitást Abner Cohen két tanulmánya is, melyekben egy nyugat-nigériai és sierra leonei példán keresztül mutatja be, hogy az etnikai szerveződéssel, hogyan sikerül bizonyos etnikai csoportoknak nagyobb társadalmi jelentőséget szerezni.⁷⁴ Feischmidt definíciójának utolsó része a multikulturalizmus diskurzusára utal, amely azért jött létre, hogy

⁷² Keményfi 2002: 381.

⁷³ Feischmidt 2010: 7–8.

⁷⁴ vö. Cohen 1969. és 1981.

a kulturális sokszínűséget hangsúlyozza, de ezzel egyúttal felerősítette az etnikai csoportok közötti határokat és megszilárdította a merev identitáskategóriákat.⁷⁵

A kulturális különbségek kommunikálásának eszköze a *sztereotípiák* képzése és használata. A csoportoknak megvan az elképzelése egy másik csoport pozitív és negatív jellemzőivel kapcsolatban, és ezek a konnotációk fejeződnek ki a sztereotípiákban. Eriksen így határozza meg az etnikai sztereotípiák fogalmát: „Ha ezek a képzetek a csoport kulturális tudásának a részévé válnak, és többé-kevésbé szabályosan és megjósolhatóan irányítják a másokkal való kapcsolatokat, ezeket etnikai sztereotípiáknak nevezhetjük.”⁷⁶ Sok esetben ezek a sémák határozzák meg az érzékelésünket és tapasztalatainkat egy másik csoporttal kapcsolatban. A számunkra nehezen kiismerhető és bonyolultnak látszó idegen ezen előre adott gondolati sablonok rendszerén keresztül érthetővé és megfoghatóvá válik, a tipizálás azt az érzetet kelti, hogy megértettük és megragadtuk az idegen lényegét. Ezek a sablonok segítik eligazodásunkat a komplex világban, mintegy gondolati térképet biztosítva a tájékozódáshoz. Bausinger szerint a valóságban a tipizálás sokkal inkább a saját kultúránk értékrendjét és gondolkodásmódját fejezi ki, mint hogy leírja egy másik csoport jellegzetes vonásait.⁷⁷ A sztereotípiák sok esetben pejoratívak, de emellett mindig léteznek pozitív sztereotípiák is. A csoportoknak önmagukról és másokról egyaránt vannak sztereotípiái, és a sztereotípiák vizsgálata során foglalkozni kell azok okaival és használatával. Eriksen a sztereotípiákat elemezve, Bausingerhez hasonlóan, a térkép metaforát használja azok értelmezésére. „Inkább azt kellene hangsúlyoznunk, hogy a sztereotípiák elősegítik, hogy egy csoport meghatározza magát egy másikkal szemben, átlátható térképet ad a világról, valamint igazolhatja a forrásokhoz való hozzáférésben mutatkozó különbségeket.”⁷⁸

A csoporthoz tartozás meghatározására vezet be Tajfel és Turner a 80-as években a *szociális identitás* fogalmát.⁷⁹ Tajfel abból indul ki, hogy a személyek a szociális környezetüket kategóriákba sorolják.⁸⁰ Ezek a kategóriák lehetnek átfogóak, mint a nemi vagy vallási hovatartozás, de lehetnek kisebb, specifikus csoportok, például hobbi vagy kulturális csoportok. Minden személy bizonyos kategóriákhoz tartozónak érzi magát (Zugehörigkeit). Az egyén a saját csoporthoz tartozónak érzi magát (Eigengruppe), amíg más csoportok idegenek számára fenntartottak (Fremdgruppe). Tajfel a szociális kategorizálás jellemzőjeként megállapítja, hogy sok esetben semleges csoportoknak bizonyos értéket tulajdonítanak (például a külföldiek

⁷⁵ Feischmidt 2010: 16–17.

⁷⁶ Eriksen 2008: 42.

⁷⁷ Bausinger 2009: 25–26.

⁷⁸ Eriksen 2008: 44.

⁷⁹ Tajfel – Turner: 1986.

⁸⁰ Tajfel: 1978.

lusták, a hazaiak szorgalmasak). A kategorizálás így már nem csak egy kognitív folyamat, amellyel a környező világot rendszerezzük, de befolyásolhatja az értékítéletünket és viselkedésünket bizonyos kategóriákkal szemben.

Turner a *szociális identifikáció* fogalmát vezette be arra a folyamatra, amikor személyek önmagukat és másokat bizonyos kategóriákba sorolnak, és ezekhez a kategóriákhoz értékeket és tulajdonságokat rendelnek. A szociális identifikációk összege jelenti egy személy szociális identitását, vagyis a szociális identitás bizonyos kategóriákkal azonosított tulajdonságok és értékek egésze. Egy adott szituációban ezeknek a tulajdonságoknak és értékeknek csak egy része jelenti az aktuális szociális identitást, amely a szituációhoz köthető kategóriához tartozik.⁸¹ A szociális identitás megmutatja a mértékét, hogy mennyire fontos számunkra egy csoport. Minél inkább azonosulunk egy csoporttal, annál inkább meghatározza az adott csoport az identitásunkat. A szociális kategorizáció és szociális identitás koncepció hozzájárulhat a csoportképződés folyamatának elemzéséhez, így a Berlini Szalon informális csoportjának jellemzéséhez is. A migrációs háttérrel rendelkező embereket sokkal többet foglalkoztatja a hovatartozás (Zugehörigkeit) kérdése, hiszen kiszakadtak a természetesnek érzett, megszokott környezetükből, amely az identitásuk lényeges része volt. A migrációs élethelyzet önreflexióra készíteti az embereket a származásukkal kapcsolatban. Sokan két vagy több, különböző referenciarendszerrel rendelkező kultúrkörhöz tartozónak érzik magukat. Ez az önreflexió a Berlini Szalon tagjaival készült interjúk jellemzően visszatérő motívuma.

Az identitás kérdésének vizsgálatakor feltétlenül ki kell térni az *etnikai identitás* fogalmára, amely az etnicitással összefüggő kategória. A közös eredet fogalma általában fontos az identitás meghatározásában, de az etnikai identitást erősen befolyásolják a történelem különböző ideológiai és politikai nézetei, ezért az etnikai identitás többretegű és rendkívül komplex fogalom. Az etnikai identitás egy etnikai csoporthoz való érzelmi kötődés és ennek tudatos kifejezése, mely mindig határokat húz más csoportokkal szemben. Az etnikai identitás fogalomkörén belül individuális, szociális és kollektív identitást különböztethetünk meg, melyek összetett és állandóan változó kapcsolatban állnak egymással.

Bader az etnikai identitás definiálására egy hat kategóriából felépülő kritériumrendszert állít fel, a következő kritériumok bevezetésével: 1) egy etnikai csoporthoz tartozás érzése és tudata; 2) határok felállítása, másoktól történő elzárkózás; 3) bizonyos identitásmintákkal, modellekkel és ideálokkal történő azonosulás eredménye, amely átmeneti és mindig megújul; 4) a kollektív identitásnak kiemelkedő szerepe van ez egyéni identitás kibontakozásában és létezésében; 5) az etnikai identitás a társadalmi tartalékokért, elsősorban az elismerésért vívott

⁸¹ Petersen 2020: 250-257.

versengés és konfliktusok szituációiban alakul ki; 6) meg kell különböztetni az etnikai identitás saját definícióját az idegenek által felállított definícióktól, és ezek összefüggéseit kell vizsgálni.⁸²

Az etnikai identitás társadalmi osztályozás eredménye, mellyel a világ komplexitását igyekszünk etnikai kategóriák használatával egyszerűsíteni. Az identitás határokat húz más csoportokkal szemben, és kizár egyéneket az adott csoportból. Az etnikai csoportok a másik csoporton keresztül határozzák meg és legitimálják az önmagukról kialakított képüket. Ez a dichotóm gondolkodásmód alkalmazható egyénekre, családokra, generációkra, vallási és etnikai közösségekre, nemzetekre. Az identitás állandó változáson megy keresztül, de a dichotóm gondolkodás mindkét oldalon megmarad. Az etnikai identitás olyan helyzetekben válik hangsúlyossá, amikor az egyének és közösség tudatában meghúzott határookra nyomás nehezu, és a közösség tagjai veszélyt és fenyegetettséget érzékelnek. Ezt a fenyegetést okozhatja valamilyen társadalmi, politikai vagy gazdasági változás, demográfiai átalakulás, migrációs folyamatok. Az etnikai identitás erősen manipulálható fogalom, a kulturális szimbólumokat és a történelmet is lehet bizonyos ideológiák mentén egyes identitáselemek megerősítése vagy gyengítése érdekében másképp értelmezni. A történelmi múlt értelmezése az etnikai identitás meghatározó eleme.⁸³

Az etnikai identitás fogalma fontos szerepet játszik az *etnikai kisebbség* definíciójában is. Az etnikai kisebbség egy olyan csoport a többségi társadalmon belül, amely számában kisebb a többségi lakosságnál, nincs politikai hatalma, és etnikai identitása van. Barth felfogása alapján az *etnikai csoportot* a másoktól elválasztó határ alapján lehet inkább jellemezni, mint kulturális tartalmak megjelölésével. Ebben az összefüggésben az etnikai csoportokat a társadalmi szerveződés formájának tartja, amely egyfajta keretet jelöl, és amelyet kulturális tartalommal lehet feltölteni.⁸⁴

A tudományos kutatás fontos felismerése, hogy az etnikai csoportok nem önmagukban adóttak, hanem kétféle módon konstruálhatók. „A tudomány hosszú ideig magától értetődő „etnikai csoportokat” vizsgált, amelyekre a kutatók úgy tekintettek, mint bizonyos kulturális örökségben és kulturális mintákban osztozó emberek összeségére, avagy mint amelyeket a politikai hatalomért vagy más erőforrásokért való küzdelemben elfoglalt azonos pozíció határoz meg. Az etnikai csoportok azonban nem *vannak*, hanem *létrehozzák őket*, méghozzá két módon, „belülről”, azáltal, hogy a csoport tagjai reprodukálják a csoport képzetét és a hozzá való

⁸² Bader 1995: 35–37.

⁸³ Eriksen 2008: 89–110. Eriksen számos példával szemlélteti könyvében az etnikai identitással kapcsolatban tett megállapításait.

⁸⁴ Barth 1998: 13–15.

tartozásukat, és kívülről, a környezet kategorizációs, klasszifikációs tevékenysége révén.”⁸⁵ A külső kategorizálással meghatározott etnikai csoportokat leírhatjuk demográfiai keretben és jellemezhetjük demográfiai mutatókkal is. A csoport nagyságát ilyenkor jelentősen befolyásolja a többségi társadalmi környezet. Robert M. Jiobu Kalifornia etnikai kisebbségeinek bemutatásában ilyen összefüggésben is vizsgálja az adott etnikai csoportokat. A csoport lehetséges demográfiai hatását demográfiai potenciálnak nevezi, és megállapítja, hogy ez pozitív vagy negatív hatást gyakorolhat a csoport szocioökonómiai státuszára. A csoportok nagysága mellett egyéb mutatókat is összehasonlít, így a korfát és a nemi megoszlást.⁸⁶ Könyve asszimilációs folyamatokkal foglalkozó fejezetében Jiobu a szocioökonómiai asszimiláció vizsgálatához a következő mutatók alapján hasonlítja össze az etnikai csoportokat: foglalkozás, iskolázottság, jövedelem, a bevándorlás ideje, állampolgárság, nyelvhasználat. A többségi társadalom nyelvének elsajátítását az asszimiláció kulcsának tartja. A csoportok nyelvhasználatával kapcsolatos fejezetrészben két kérdésre adott válaszokat vesz górcső alá, az egyik az otthoni környezetben használt nyelv kérdése, a másik az angol nyelvtudás szintje.⁸⁷

A berlini magyarok körében végzett kvantitatív kutatásomban hasonló mutatókat vizsgáltam az online kérdőíves megkérdezés során, és kérdőívem, valamint az interjúk kérdései is érintették a nyelvhasználati szokásokat. Feltevésem szerint a magyar nyelvnek a Berlinben élő magyar közösség esetében központi határkijelölő funkciója van. A nyelv jelentőségét ebben a szerepben Eriksen így írja le: „Azonban az is nyilvánvaló, hogy miközben a nyelv igen erőteljes etnikai határkijelölő, nem pusztán önkényes etnikai szimbólum, hanem a kulturális kompetencia fontos és önálló aspektusa.”⁸⁸ A Berlini Szalon közösségében végzett kutatásom egyik lényeges kérdésfelvetése, hogy a vizsgált közösség tagjai mennyiben érzik magukat egy etnikai csoport tagjainak, és milyen kategóriák mentén határolják le ezt a csoportot.⁸⁹

A nyelvhasználati szokásokat vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy a Berlinben élő elsőgenerációs magyarok között a multikulturális, nagyvárosi közegben többen az angol nyelvet használják közvetítő nyelvként. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy milyen a három nyelv viszonyrendszere, milyen szituációkhoz és kontextusokhoz köthető a magyar, német, illetve angol nyelv használata, és a közösség tagjai mennyire tartják fontosnak a befogadó kultúra nyelvének elsajátítását a sikeres integrációhoz, illetve milyen beszédhelyzetekben élik meg deficitként a nyelvtudás hiányát? Mennyire jelent erős etnikai

⁸⁵ Feischmidt 2010: 12.

⁸⁶ vö. Jiobu 1988: 60–81. Jiobu összesen 8 etnikai csoport demográfiai mutatóit hasonlítja össze könyvében, ezek a feketék, kínaiak, filippínók, japánok, koreaiak, mexikóiak, vietnámiak, valamint a fehérek.

⁸⁷ Jiobu 1988: 82–106.

⁸⁸ Eriksen 2008: 189.

⁸⁹ Valnerné Török 2021: 130–131.

kötődést a magyar nyelv használata? Hogyan tükröződik a nyelvben a kultúra-váltás folyamata? Ebben az összefüggésben előkerül a kétnyelvűség jelensége, illetve megfogalmazhatjuk azt a kérdést, hogy a globalizált, multikulturális társadalmakban létezik-e háromnyelvűség.⁹⁰ Felvetődik a kérdés, hogy ez hogyan reprezentálódik különböző beszédhelyzetekben, és mennyire határozottan írható le. Hymes elmélete alapján ebben a kontextusban vizsgálható a *nyelvi mező* (nyelvtudási eszközkészlet) és *beszédmező* (nyelvhasználati módok, szokások) fogalma.⁹¹

Vizsgálatom az elsőgenerációs Berlinbe kitelepült magyarokra irányult, de az interjúk során a nyelvhasználatról foglalkozó kérdésekre adott válaszokból indirekt módon információkat kaptam a második generáció nyelvhasználatára vonatkozóan is. A közösség második generációjában végzett kutatások tárgya lehet a kétnyelvűség mellett a nyelvváltás folyamata is. A második generációban végzett vizsgálat lehetőséget nyújthat összehasonlításokra és párhuzamok felállítására az első generációs kitelepülőkkel szemben.⁹²

A nyelvek egymás mellett élése a multikulturális társadalmak egyik jellemző vonása. A modern társadalmakban egyre erősebben fogalmazódott meg a német migrációs kutatásokkal összefüggésben korábban már említett *multikulturalizmus diskurzusa*, amely a különbségre, sokszínűsége helyezi a hangsúlyt. A berlini kutatás kontextusában mindenképpen figyelmet kell szentelnünk ennek a jelenségnek. „A multikulturalista diskurzusban a kultúrának kéttípusú értelmezése jelenik meg, amelyekre az alapvető kérdéssel, a különbözőségek társadalmi és politikai kezelésével kapcsolatban két egymással vitatkozó szemléletmód épül: az egyik a kultúrát adottságnak, egy közösség jellemzőjének tekinti, a másik a kultúrát folyamatszerűnek, állandóan létrehozandónak és éppen ezért változónak is gondolja.”⁹³ Ez utóbbi szemléletmódból indulok ki vizsgálatom során, és ezt a változási folyamatot szeretném megragadni és dokumentálni a berlini kutatásommal. A multikulturalizmust egy társadalmi szervezési technikának lehet felfogni, amelynek két szintjét különböztetjük meg, az egyik az állam által meghatározott kulturális kánon, a másik pedig a kisebbségi csoportok alkotta kultúra. Az elmélet abból a feltételezésből indul ki, hogy a kultúrák egyenjogúak és más kultúrák megismerésével olyan átalakulás megy végbe, melynek az ország sokszínűségét tükröző új, az etnikai kisebbségeket integráló kultúra az eredménye. A multikulturalizmus, mint ideológia a pluralizmus elvét a társadalom minden szegmensében érvényesíti, és támogatja a társadalmi csoportok egymás iránti toleranciáját. Feischmidt Margit a „Multikulturalizmus” című tanulmánykötet bevezetőjében a következőképpen fogalmazza meg a multikulturalizmus

⁹⁰ Valnerné Török 2022b: 27–28.

⁹¹ Hymes 1972/1979: 236–242.

⁹² Valnerné Török 2021: 131.

⁹³ Feischmidt 1997: 17.

lényegét. „A multikulturalizmus új politikai megoldásokat keres a modern társadalmakban felmerült, de megnyugtató módon mind ez ideig meg nem oldott problémákra: a bevándorlók politikai státusára, a bennszülött kisebbségek marginalizáltságára, általában a kulturális különbözőség kezelésére és a különbségekből eredő társadalmi hátrányok kiegyenlítésére. De mindenekelőtt újfajta diskurzust jelent, amely a modernitásnak a homogenizálást célzó és ezzel együtt kirekesztő nagy elbeszéléseinek kritikájából kiindulva másfajta összefüggésben helyezi el az identitás, kultúra és politika viszonyát. A multikulturalizmus a kisebbségeket, a különbséget, a sokféleséget állítja reflektorfénybe.”⁹⁴ Ez a szemléletmód a különbségeket nem fenyegetésként éli meg, hanem a társadalmi gazdagodás esélyeként.

John W. Berry 2020-ban megjelent „Hogyan éljünk mi együtt mindannyian?” (How shall we all live together?) című tanulmányában egy több országban elvégzett nagymintás kutatás eredményeit foglalja össze. Korunk legnagyobb kihívásának tartja az interkulturális kapcsolatok menedzselését a pluralista társadalmakban. A kutatást 17 országban végezték, köztük Németországban is. A vizsgálatban résztvevők száma, 7485 fő a társadalom domináns csoportjából és 5888 fő különböző nem domináns csoportokból, különböző korosztályok, közösségek, online fórumok bevonásával. Három hipotézisből indultak ki:

- 1) A multikulturalizmus hipotézise: Amennyiben az egyének biztonságban érzik magukat a társadalomban, könnyebben elfogadják azokat, akik tőlük különböznek; ennek ellenkezőjeként, ha az egyének meg vannak félemlítve, akkor elutasítják azokat, akik különböznek.
- 2) A kontakt hipotézis: Ha az egyének kapcsolatban vannak azokkal, akik kulturálisan különböznek tőlük, akkor bizonyos feltételek mellett nagyobb kölcsönös elfogadás érhető el.
- 3) Az integrációs hipotézis: Ha az egyének azonosulnak és társadalmilag kapcsolatban állnak a származási kultúrával és a többségi kultúrával is, amelyben élnek, akkor az adaptáció magasabb szintjét éri el, mint ha csak az egyik vagy az egyik kultúrához sem kapcsolódnak.

Az eredmények kiértékelése után azt állapították meg, hogy ezeket a hipotéziseket nagy százalékban alátámasztották a vizsgált adatok. A multikulturalizmus hipotézise esetében 92%, a kontakt hipotézisnél 80%, az integrációs hipotézisnél 78% az eredmény. Berry abból a feltételezésből indul ki a vizsgálat konklúziójának levonása előtt, hogy ezek az elvek általános pszichológiai alapelvei az interkulturális viszonyoknak. Ennek fényében azt javasolja, hogy az asszimilációs politikát, melynek célja a kulturálisan homogén társadalom megteremtése, el kell

⁹⁴ Feischmidt 1997: 23.

mozdítani a multikulturalizmus felé. Ehhez javasolja az empirikus vizsgálat kiterjesztését más társadalmakra is a tudásbázis kiszélesítésre.⁹⁵

A multikulturalizmus kritikusai azonban felhívják a figyelmet a multikulturalista identitáspolitikai csapdáira és nem kívánt következményeire, hogy az etnikai különbségek túlzott hangsúlyozásával az etnikai csoportok között húzódó szakadék inkább elmélyül, mint megszűnik, az etnikai kisebbségek határai megmerevednek, és a kultúrák zártsága kerül előtérbe. Radtke ennek magyarázatát abban látja, hogy a bevándorolt kisebbségek jogilag hátrányos helyzetben vannak, és ezért diszkriminálhatók.⁹⁶

Az együttélési viszonyok leírására használt másik analitikus kategória a *hibriditás* fogalma. A hibriditás a hibrid identitások, vagyis többszörös, állandó átalakulásban lévő kötődések kialakulását jelenti. A hibriditás elméletét a posztkolonialista kutatások kiemelkedő egyénisége, Homi K. Bhabha vezeti be. A kulturális identitást nem mint egységes, egy gyökérből eredeztethető identitást értelmezi. Ezzel a multikulturalizmus elméletét kritizálja, amely a különböző kultúrákat egységes identitásként fogja fel, melyek egymással interakcióba kerülnek. A kulturális hovatartozás meghatározása és a különbség jelentik elmélete kiindulópontját. Bhabha kérdésfelvetése az identitás átalakulására vonatkozik a kolonialista diskurzusban. Megállapítása szerint a kolonialista viszonyok legfőbb jellemzője az identitás ambivalenciája. Identitás a történelmi, nyilvános vagy az egyének közötti diskurzusban jön létre, melynek eredményeképpen sztereotípiák születnek, amik elfedik a valódi identitást. A sztereotípiák az idegenséget kategorizálják, és ezzel látszólag érthetővé és megfoghatóvá teszik. A hibridizáció folyamatában különböző identitások keverednek, és eltérő kultúrák egymás befolyása alá kerülnek.⁹⁷

Bhabha elszakad attól az elképzeléstől, hogy a nyelvet, a kultúrát vagy a kulturális identitást egy meghatározott, zárt térhez kösse. Megalkotja egy *harmadik tér* lehetőségét, amely átmenetet jelent a különböző identitás konstrukciók között. Ebben a térben a jelentéseket és a kulturális szimbólumokat újra értelmezik. Az egyén az identitását folyamatosan újra alakíthatja, választva az identitást meghatározó hatások és tényezők között, az identitását ebben a köztes térben lokalizálva. A harmadik teret nem konkrét térbeliséggel azonosítja, ez a kritika zónája, amely megkérdőjelezi a merev, hierarchikus identitáskonstrukciókat, az egyoldalú hatalmi viszonyokat, és ezzel a posztkolonialista társadalmi viszonyok ambivalenciájának kifejeződése.⁹⁸ A harmadik tér a gondolkodás tere, melyet Bhabha a *híd* vagy *lépcsőház* metaforával szemléltet. Ebben a *lépcsőházban* a bináris gondolkodási sémák és a polaritás

⁹⁵ Berry 2020.

⁹⁶ Radtke 1997: 39–40.

⁹⁷ Bhabha 1994.

⁹⁸ Bhabha 2012.

elmosódnak, és lehetővé válik a *hibrid identifikáció*.⁹⁹ Itt lehetőség nyílik a különbözőségekre átvett hierarchiák nélkül. Bhabha a kultúrák közötti határterületre helyezi a hangsúlyt, ebben a köztes térben gondolkodik az identitás konstruálásáról. Elszakad a kötött, homogén kultúrák gondolatától, és a kultúrát állandóan változó, kiszámíthatatlan és hibrid jelenségként írja le.¹⁰⁰

Bhabha elméletének központi eleme a különbözőség felfogása és értelmezése. A marginalizált csoportok történetének kell a kultúráról és identitásról szóló diskurzus fókuszába kerülni. A súlypont áthelyezésével a másság az önmagunkban hordozott idegenre vonatkozik. A másik történetét a saját történetünk részeként kell értelmeznünk. A kolonializmus története a nyelvi, kulturális és identitásbeli heterogenitás ábrázolásának példája.¹⁰¹ A posztkolonialista diskurzusban központi szerepet kap a *másik* konstrukciója és reprezentációja, valamint a saját identitásunk meghatározása és legitimációja a másikon keresztül. A kolonializmusban született meg a kolonizált, idegen identitás nyugati reprezentációs sémája, amely alapját képezi annak, hogy két különböző identitást állítsunk szembe egymással, önmagunk és a másik. A másik nemzetiségi vagy vallási hovatartozásának ebben az összefüggésben nincs jelentősége, a hangsúly a különbözőségeken van. Ezt a gondolkodásmódot kivetíthetjük az egyéni túl a családra, generációkra, csoportokra, vallási közösségekre. Minden csoport a másiktól való különbözőségén keresztül legitimálja önmagát, és ez a dichotomikus gondolkodás mindkét oldalra jellemző. A különbözőséget mindig evidensnek érezzük.¹⁰²

Az identitáskonstrukció és identitásvesztés összefüggésében jelenik meg Bhabha műveiben az *ambivalencia* és a *mimikri* fogalma. A mimikri szorosan kapcsolódik a kolonizáló attól való félelméhez, hogy elveszíti hatalmi pozícióját. A mimikri Bhabha értelmezésében az uralkodó hatalom nyelvezetének, viselkedési mintáinak eltúlzott utánzását jelenti. A kolonialista diskurzus hasonlót szeretne teremteni, ami soha nem lehet teljesen azonos. A kolonizáló arra törekszik, hogy a kolonizált hasonlítson rá, de egyúttal távol tartsa magától. A mimikri paradoxonja teszi lehetővé, hogy a kolonizált otthonos legyen, de ugyanakkor idegen maradjon, és az uralkodó hatalom így mindig biztos lehessen a különbözőség megőrzésében. Bhabha megítélése szerint a kolonizált a mimikrit az ellenállás eszközeként használhatja, mivel ezzel folyamatosan megkérdőjelezi a kolonizáló látszólag eredeti, fix identitását.¹⁰³

A hibriditás az intenzív kulturális érintkezésből alakul ki a transzkulturális összefonódás eredményeképpen. Bhabha abból a feltevésből indul ki, hogy minden kulturális rendszer a

⁹⁹ Bhabha 2007: 5.

¹⁰⁰ Dietrich 2016:21.

¹⁰¹ Bhabha 2007: 5-11.

¹⁰² Dietrich 2016: 16-18.

¹⁰³ Dietrich 2016: 18-19.

harmadik térben és a folyamatos hibriditás állapotában van. Az identitás ezzel elszakad az egyértelmű meghatározottságtól, és folyamatosan átalakulóban van. A harmadik tér nem csak egy küszöbállapotot szimbolizál, de lehetőséget is jelent a résztvevőknek a változásra. Ez a köztes állapot nyitja meg a lehetőséget arra, hogy a merev polaritás dinamikussá váljon, hogy elszakadjunk a homogén kultúráktól, és állandóan változó kultúrákban gondolkodjunk. A köztesesség az, ami identitást teremt, és kulturális jelentést kap. Bhabha felfogásában a kultúra a konfliktusok és tárgyalások köré szerveződik. Minden kulturális gyakorlatban benne van a tekintély megszilárdításának kísérlete. A hibriditás pedig teret nyit a cselekvőknek arra, hogy a tekintélyt és hatalmat megkérdőjelezzék, és megteremtsék esélyüket a függetlenségre, egyenlőségre és a kulturális különbségek kifejezésére.¹⁰⁴ Az etnikai és kulturális vegyülés következtében egy új kulturális produktum, egy új minőség jön létre. „A különbségek társadalmi artikulációja a kisebbségek perspektívájából egy komplex, folyamatosan zajló tárgyalás azzal a törekvéssel, hogy a hibriditást, amely a történelmi átalakulásokból fejlődik ki, elfogadottá tegye.” (Ford. T.E.)¹⁰⁵

Bhabha egész gondolkodásmódját, módszereit és elméletének fogalomrendszerét az irodalom határozza meg. A kulturális hibridizációra utalva vezeti be a *kulturális fordítás* fogalmát Walter Benjamin gondolataira visszacsatolva, mely szerint a pontos fordítás nem lehetséges. A fordítás során az eredeti mondanivaló és jelentés elvész, a lefordított szöveg érintkezésben van az eredetivel, de a fordításban egy új jelentés keletkezik.¹⁰⁶ Bhabha felfogása szerint az idő múlásával az eredeti jelentés elvész és egy új jön létre. A kulturális fordítás folyamatszerű fogalmát a migránsok élettapasztalataira vonatkoztatja. A migránsok tapasztalatainak liminalitása, határhelyzeti állapota éppen úgy átmeneti folyamat, mint a fordítás.¹⁰⁷ A migráció hibrid társadalmak létrejöttéhez vezet, ezért a berlini etnikai viszonyok jobb megértéséhez és leírásához mindenképpen érdemes elméleti keretként segítségül hívni a hibriditás fogalmát is.

Tátrai Patrik a Zoborvidék etnikai átalakulásáról írt tanulmányában a hibriditást megfelelő értelmezési keretnek tartja az etnikai kontaktzónában élő lakosság identitásának jellemzésére. Az asszimiláció és hibriditás összefüggését így tárja fel: „Makroperspektívából, történeti időtávokat elemezve, illetve demográfiai/statisztikai megközelítésben az etnikai identifikációban bekövetkező változásokat az asszimiláció fogalmával és eszközkészletével lehet leginkább magyarázni. A zoborvidéki folyamatok, a dinamika is csak az asszimiláció

¹⁰⁴ Bhabha 2012.

¹⁰⁵ Bhabha 1994: 3. „The social articulation of difference from the minority perspective, is a complex, on-going negotiation that seeks to authorize cultural hybridities that emerge in moments of historical transformation.”

¹⁰⁶ Dietrich 2016: 8.

¹⁰⁷ Bhabha 2012.

elméleti keretében értelmezhetők. Ugyanakkor mikroszinten, az egyéni történeteket és a külső etnikai klasszifikáció gyakorlatát vizsgálva megállapítható, hogy a hibriditás mint elméleti keret számottevő hozzáadott értékkel bír, és talán jobban megragadja a nemzeti affinitást és az etnikai identitás árnyalatait, mint az asszimiláció.”¹⁰⁸ Ebből az elméleti háttérből kiindulva, az asszimiláció és hibriditás fogalmai egymást kiegészítve alkalmasak a komplex etnikai folyamatok leírására, mivel a hibriditás az asszimilációs folyamatok eredményeként értelmezhető.

Stuart Hall a *kulturális identitás* problémakörét elemezve a globalizációs folyamatok három lényeges, a kulturális identitásra gyakorolt hatását veszi górcső alá. Esőként a kulturális homogenizáció erősödésével a nemzeti identitások eltűnését, másodszor ezzel ellentétes folyamatként a helyi, partikuláris identitások megszilárdulását, harmadrészt az új, hibrid identitások megjelenését. Az idő-tér viszonyok átalakulásával, a modern telekommunikációs eszközök térhódításával a világ összezsugorodik, és a nemzeti kultúrák egyre inkább külső, globális hatások befolyása alá kerülnek. Az átmenetiség, bizonytalanság, illékonyság, különbségek hangsúlyozása, a kulturális pluralizmus az ismertetőjegyei annak a jelenségnek, melyet *globális posztmodernnek* nevezünk. A posztmodern világban az identitás nem statikus konstrukció, sokkal inkább az egyénre ható folyamatok és befolyások kombinációja. A globalizált világban a migráció az új identitások konstruálásának példája. A globalizációs folyamatok és a migráció az egyén decentralizációjához vezetnek, és az identitás a migránsok esetében életre szóló problémává válik.

Hall a kulturális identitás meghatározásában két felfogást különböztet meg. Az egyik a hagyományos út, amely az identitást autentikus, stabil, kollektív referenciaként értelmezi. Ez a felfogás történelmileg meghatározott és a közös származásra épül. A másik, Hall által bevezetett felfogás szerint az identitás nem egy végérvényesen meghatározható fogalom, hanem egy folyton újra konstruálódó jelentés, amelyet különbségek és törésvonalak szönek át, és amely az önreflexió folyamatában tudatosodik.¹⁰⁹ Az identitás nyelvileg, történelmileg és kulturálisan másoktól differenciálva pozicionálódik. Hall elméletének kiindulópontja, hogy a kulturális identitás egy nem lezárt folyamat. ”Identities are the names we give to the different ways we are positioned by, and position ourselves within the narratives of the past.”¹¹⁰

Hall megközelítésében alapvetően újszerű a felfogás, hogy az identitás egy pozíció a szociális térben, amit történelmi, kulturális és politikai folyamatok befolyásolnak, ezért állandó átalakulásban van. Mindannyian egy bizonyos kontextusból, tapasztalatból, történetből

¹⁰⁸ Tátrai 2017: 109.

¹⁰⁹ Hall 1994: 180-222.

¹¹⁰ Hall 1990: 394.

beszélünk. Példaként említi a rabszolgakereskedelem traumatizáló történelmi eseményeit a kolonializmus idején, amelyben osztozik Afrika számos különböző népcsoportja, egyesítve ebben a különböző kulturális identitásokat, habár a történelmi és kulturális kontextusok különbözőek voltak. A kolonializmusnak ilyen módon egységesítő hatása van. Ennek ellenpólusa az európai kulturális identitás, amelynek szüksége van arra, hogy magasabbrendűnek azonosítsa magát.¹¹¹ Hall ezzel újraértelmezi az egységes identitás fogalmát, a fogalmat dinamikusnak, differenciáltnak és lezáratlannak tekinti. A posztkolonializmus diskurzusában a keveredés és a határátlépések állnak a középpontban, és ez lehetővé teszi, hogy a nemzet, haza és identitás fogalmait újraértelmezzék.

A 2000-es években írott tanulmányaiban Hall a diaszpóra kultúrájával foglalkozik, és ennek jellemzésére a „hibriditás” fogalmát használja. A diaszpórában nem egyszerűen alkalmazkodásról vagy kulturális értékek elsajátításáról van szó, hanem egy olyan folyamatról, amelyben a diaszpórában élők a saját referencia rendszerüket revidálják, az eddig megszokott értékek és normák újraértékelésével. A multikulturális társadalmak problémája ezért a sokféleség és különbözőség. Az eddigi politikai diskurzusokkal szemben Hall két alapvető követeléssel lép fel, az egyik a demokratikus praktikák elmélyítése a társadalmi életben, a másik a mindenféle etnikai alapú megkülönböztetés felszámolása.¹¹²

A posztkoloniális Hall megfogalmazásában egy „kulturális nagyáruház” különböző identitási választásokat kínál nekünk, melyek közül szabadon azonosulhatunk az elvárásainknak pillanatnyilag megfelelővel. Ez a kulturális homogenizáció jelensége. Az identitás így kiszakad a történelmi, nemzeti, hagyományok által meghatározott keretek közül. Korunk jellemző fogyasztói magatartását az identitások közötti választásra vetíti ki.¹¹³ A globális hatások mellett azonban az etnicitás újjáéledése is megfigyelhető bizonyos nemzeti kisebbségek esetében. Ezen túl a lokális identitás is egyre inkább a figyelem fókuszába kerül. A globális mellett tehát helyi azonosulások is kialakulóban vannak.

Ezzel egyidőben a globalizált világban mindenütt jelentkeznek olyan identitáskonstrukciók, melyekre az átmenetiség a jellemző, és melyek kulturális keveredés eredményei. Ezek az identitások különböző kulturális hagyományokból építkeznek, kötődnek kulturális hagyományaikhoz, de törekszenek az új kulturális környezetük felfedezésére, megismerésére, az új kulturális nyelv elsajátítására. Önazonosságukat egyszerre határozzák meg kulturális gyökereik és az új kulturális kontextus, új életviláguk hatásai. „Meg kell tanulniuk egyszerre legalább két identitást lakni, két kulturális nyelvet beszélni, fordítani és

¹¹¹ Hall 1990: 392-403.

¹¹² Hall: 2004: 188-227.

¹¹³ Hall 2010: 70-71.

közvetíteni közöttük. A hibriditás kultúrái az identitás megkülönböztetetten új fajtáinak egyikét jelentik, amelyek a késő modernitás korában jöttek létre, és amelyeknek egyre több példája vár felfedezésre.”¹¹⁴ A Berlinben élő magyarok körében végzett kvalitatív kutatásom interjúiban igyekeztem az identitás kéréskörét is feltárni, és ezzel újabb példát bemutatni a hibriditás kultúrájának identitáskonstrukciójára.

Az asszimiláció és identifikációs integráció lineáris fogalmaival ellentétben napjaink tudományos diskurzusaiban egyre gyakrabban előforduló fogalom a *transznacionalitás*. A transznacionalitás fogalma mögött egészen más kötődések és térhasználat rejtőzik, mint a korábban használt identitás narratívákban. A transznacionalitás egyének és csoportok nemzetállami határokon átívelő kapcsolatrendszere, mely mind a kibocsátó, mind a befogadó országokra, valamint magára a migrációra hatással van. A koncepció arra épül, hogy a migráció és integráció nem lineárisan végbemenő folyamatok, hanem elképzelhető a migrációs háttérrel rendelkezők többszörös ingázása, valamint a források és emberek többirányú áramlása nemzetállamok között. A transzmigránsok jellemző vonása, hogy bizonyos gyakorisággal határokon átívelő aktivitást mutatnak. Ez lehet gyakori lakóhely változtatás nem csak egy irányba, rendszeres pénztranszfer a származási országba, gyakori mobilitás, részvétel különböző rendszerek politikai aktivitásában.

Összefoglalva, a transznacionalitás alternatívát és kritikát kínál a bevándorlók reprezentációjáról és befogadásáról, valamint a deterritorializációról szól. A bevándorlók a transznacionális és a globális világban egynél több állam nemzetépítésében vesznek részt; így a nemzeti identitások nemcsak elmosódnak, hanem újratárgyalják vagy konstruálják őket. Az antropológusok a transznacionális folyamatokat egyének és családok életében, elsősorban a személyes, gazdasági és társadalmi kapcsolatokban vizsgálják. A migrációkutatás középpontjában ezek a társadalmi szerveződések és a társadalmi hálózatok állnak. A transznacionalizmus és a hálózatkutatás a vizsgálat fókuszát a migráns egyénekről a migráns háztartásokra irányította. A háztartások és a szociális háló közvetíti a kapcsolatot a migránsok és a környező világ között, ezért ez a megközelítés a migránsok helyzetének proaktívabb elemzését teszi lehetővé, mint a történelmi-strukturalista keretrendszer.¹¹⁵

Emocionális transznacionalitás alatt az egyének vagy csoportok nemzetállami határokon túlmutató érzelmi érintettségének és kapcsolódásainak mértékét értjük. Ez nem feltétlenül kapcsolódik határokon átlépő aktivitáshoz. Yvonne Albrecht tanulmányában több olyan példát is említ, amikor ez az érzelmi kötődés nem feltétlenül kötődik transznacionális praktikákhoz. Például amikor a szülők vagy nagyszülők a gyerekeknek a származási országról

¹¹⁴ Hall 2010: 75.

¹¹⁵ Brettell-Hollifield 2015: 158-160.

mesélnek, és ezzel alakítanak ki az utódok generációjában érzelmi kötődéseket. Egy másik példa az otthonról származó tárgyakhoz kötődés, azok megérintése, amely különleges érzelmi reakciókat vált ki. A migrációs háttérrel rendelkező emberek párkapcsolatai, házasságai, gyermekvállalása, barátságai, ismeretségei által a migrációs élmények túlmutatnak az érintetteken, és érzelmileg hatással vannak a lakosság egyéb részeire is. A migrációs háttérrel rendelkező és nem rendelkező egyének kapcsolatrendszere így egyre inkább egymásba szövídik, és a lakosság egyre nagyobb része válik érzelmileg érintetté a folyamatban. Másrészt az intenzív transznacionális interakció az otthon maradt családtagokkal a modern kommunikációs csatornáknak (Skype, Facebook, Whatsapp) köszönhetően lehetővé teszi az érzelmek közvetítését kép és hang segítségével. Az érzelmi közelség kiépítésének már nem feltétele a térbeli kapcsolat. Az emocionális transznacionalitás fogalma ellentétben áll az asszimiláció és integráció lineáris felfogásával, és azt bizonyítja, hogy a migrációs folyamatok olyan új érzelmi tereket konstruálnak, melyekben összetett és sokrétű érzelmi érintettség alakul ki.¹¹⁶

Váradí Mónika, a „Migráció alulnézetből” című tanulmánykötet szerkesztője bevezető tanulmányában jellemzi a transznacionális tereket. „A transznacionális tereket nem csak a migránsok és azok közösségei népesítik be, az otthon maradottak is működtetői a kapcsolatoknak, részesei a migrációs döntéseknek, morálisan, érzelmileg támogatják külföldön dolgozó, tanuló, élő családtagjaikat.”¹¹⁷ Ilyen transznacionális terek tárulnak fel, és többnyire ilyen terekben mozognak a Berlinben élő magyarok is. Az interjúk anyagának elemzése során részletesen bemutatásra kerülnek ezek a térkonceptiók.

Jelen fejezet a teljesség igénye nélkül összefoglaló áttekintést kívánt adni a kutatás kontextusában előforduló legfontosabb elméleti kérdésekről, koncepciókról és műveleti értékű fogalmakról, valamint az elemzés során használt deskriptív kategóriákról. Minden együttélési helyzet komplex és szituatív, ezért fontos a kategóriák pontos használata. A fejezet célja az értekezés elméleti keretének felvázolása, és az elmúlt évtizedek migrációs, asszimilációs és integrációs narratíváiban meghúzódó irányok és kutatási keretek bemutatása.

2.4. Kutatási kérdések

Kutatásom a Berlinben élő magyarok egy informális csoportjának tagjaira, a Berlini Szalon közönségére korlátozódott. A kutatási terep lehatárolása során és a vizsgálat

¹¹⁶ Albrecht 2019.

¹¹⁷ Váradí 2018: 16. A tanulmánykötet a Magyarországról külföldre irányuló migráció és hatásai vidéki társadalmakra című kutatás eredményeiből nyújt áttekintést.

célcsoportjának meghatározásakor arra törekedtem, hogy egy olyan közösséget vizsgáljak, amely nem volt korábban a berlini magyar diaszpórában végzett kutatások célkeresztjében. A vizsgált minta korlátozott, de alkalmas arra, hogy jellemző problémaköröket, tipikus megközelítéseket, attitűdöket, életfelfogásokat, érvkészségeket és irányokat dokumentáljon egy adott időszakra vonatkoztatva, és az összegyűjtött anyag elemzésével új utakat mutasson a jövő kutatásainak hasonló témakörben. Kutatásom feltáró és leíró alapkutatás, amely a bottom-up megközelítést követve, az individuumok és a közösség szintjén törekszik mikroperspektívából szemlélni a bevándorlás, asszimiláció és integráció kérdéseit.

A bevándorlás témakörében terepmunkám során félig strukturált interjúkon keresztül migrációs narratívákat gyűjtöttem. A migrációs motivációt, a kitelepülés célterületének kiválasztását, és a migrációval és integrációval kapcsolatos személyes emlékeket vizsgáltam. Ezek a migrációval kapcsolatos mikrotörténetek egyéni élethelyzeteket mutatnak be, felelevenítik az emlékeket az új környezetben szerzett első benyomásokról, mindennapi beilleszkedési nehézségekről, a munkaerőpiaci kihívásokról, a munkakeresés zökkenőiről, a lakhatási dilemmákról. Összeségében az új életvilágban szerzett pozitív és negatív tapasztalatokat tükrözik. Feltárják az új környezetben kialakított kapcsolatrendszer jellemző vonásait, és az otthon maradt rokonokkal, barátokkal ápolt kapcsolatok intenzitását. A nyelvhasználati szokásokra vonatkozó kérdések a három nyelv, német-magyar-angol viszonyrendszerében gondolkodva elemzik a megkérdezettek szemszögéből a különböző szituációs kontextusokban használt nyelv dominanciáját. Az etnikai és kulturális identitással kapcsolatban feltett kérdésekre adott válaszokból kirajzolódik egy átmeneti identitáskonstrukció, melybe az elkészült interjúkból idézett válaszokon keresztül kaphatjuk a legszemléletesebb betekintést.

Érdekes megvizsgálni azt a városi teret, amelyben a berlini magyarok élnek, dolgoznak, kapcsolatokat építenek ki, és ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy milyen az interakció a város és a magyar etnikai csoport között, hogyan hat a berlini multikulturális közeg az ott élő magyarokra, mennyire élik meg különlegesnek és meghatározónak azt a városi környezetet, amelyben mozognak, mennyiben fontos eleme az itt élő magyarok identitásának ez a multikulturális közeg.¹¹⁸

A kutatás másik, a Berlini Szalon közösségére vonatkozó részének egyik célkitűzése volt az 50 éves múltra visszatekintő, etnikai alapon szerveződő informális közösség történetének feltárása, a legemlékezetesebb szalonesemények dokumentálása, valamint a Szalon funkciójának és helyének meghatározása a berlini magyar diaszpórában. Ezzel

¹¹⁸ Valnerné Török 2021: 135.

összefüggésben a vizsgálat kiterjedt a Berliini Szalon kapcsolataira és viszonyulására más, Berlinben működő formális vagy informális magyar kulturális intézményekhez az elmúlt 50 év időtávlátában. A Berliini Szalont nagyobb történeti perspektívába helyezve párhuzamokat vontam a klasszikus berlini szalonkultúra és a Berliini Szalon között, és elhelyeztem a Szalont a mai berlini szalonkultúrában. A magyarok berlini kapcsolatrendszerét tekintve felmerült a kérdés, hogy a Berliini Szalon mennyiben járult hozzá a szalonlátogatók kapcsolati hálójának kiterjesztéséhez, és milyen kötődések alakulnak ki a közönség körében. A szalonlátogatók kérdőíves és interjú megkérdezése a következő kérdéskörökre irányult:

- Milyenek a kultúrafogyasztási szokásai Berlinben?
- Látogat-e hasonló szalonokat/informális rendezvényeket Berlinben?
- Mióta látogatja a szalonrendezvényeket és hogyan értesült a Berliini Szalonról?
- Milyen motivációból és milyen rendszerességgel látogatja a szalonesteket?
- Milyen programokat kedvel elsősorban?
- Milyen emlékezetes élményei vannak a Berliini Szalon estjeiről?
- Milyennek ítéli meg a szalonestek színvonalát?
- Mennyire fontos Önnek, hogy a szalonestnek magyar vonatkozása legyen?
- Fontosak-e a magyar nyelvű programok?
- Milyen asszociációi vannak a Berliini Szalonnal kapcsolatban?

A másik megkérdezett csoport a szalonestek előadóinak köre volt, akikkel az alábbi kérdésekről készítettem interjút:

- előzetes elképzelések és elvárások a Szalonnal kapcsolatban,
- a szalonest előkészítése,
- az est hangulata,
- a beszélgetést moderáló háziasszony szerepe és felkészültsége,
- az est lebonyolításának forgatókönyve,
- a közönség érdeklődése, reakciói és viselkedése, összehasonlítások hasonló magyarországi rendezvények közönségével,
- élmények, emlékek, asszociációk a Berliini Szalonról.

A Berliini Szalon háziasszonyával, Pompéry Judittal több narratív tematikus interjút készítettem a Szalon történetéről és sajátos atmoszférájáról, az érdeklődők megszólításáról és a vendégkör bővítéséről, az estek műfajának és tematikájának meghatározásáról, programötletekről, a programkínálat összeállításáról és a meghívott előadók kiválasztásáról, a szalonestek tervezéséről, előkészítéséről és lebonyolításáról, a rendezvények

dokumentálásáról, a vendégekkel történő kapcsolattartásról, a Berlini Szalon online megjelenéséről, jövőbeli elképzelésekről és tervekről.

A kutatómunka kezdetén a terepbejárás és a Berlini Szalon háziasszonyával történt kapcsolatfelvétel, valamint a szekunder irodalom tanulmányozása után az alábbi kutatási hipotéziseket állítottam fel, melyeket a felgyűjtött forrásanyag elemzésével igyekszem igazolni vagy megcáfolni. Hipotéziseim egyértelmű irányt adtak a kutatási folyamatnak, és meghatároztak a kutatás központi kérdéseit.

1. Berlin nyitott, posztmigráns társadalma befogadó közeget jelent a városban letelepedő bevándorlók számára.
2. A Berlini Szalon közössége heterogén csoportot jelent a migrációs háttérrel vizsgálva, tehát a kitelepedési motiváció, a városban eltöltött idő és integráltság tekintetében.
3. A Berlini Szalon egy kulturális közösség, amely az évtizedes tradíciók és szokásjog alapján alakult ki. A közösséget a magaskultúra-fogyasztás iránti igény, a közös értékrend és azonos érdeklődés szervezi.
4. A Berlinben élő magyarok akkulturációja során a magyar kulturális repertoár új elemekkel bővül, ebben a kontextusban Yinger fogalomrendszerét felhasználva az akkulturáció bővülésként és nem helyettesítésként értelmezhető.
5. A magasabb iskolai végzettség és a magas szintű német nyelvtudás a gyorsabb és sikeresebb strukturális integráció kulcsa. A Berlini Szalon társadalmában felülreprezentáltak a felsőfokú végzettséggel rendelkező értelmiségiek, akiknek feltételezhetően mélyebb a beágyazottsága a város makrotársadalmi rendszerébe.
6. A Berlini Szalon rendezvényeit látogatók egyik fontos motivációs tényezője az etnikai identitás ápolása, mert a rendezvények kulturális tartalma olyan szolgáltatás, amely segíti az identitásőrzést.
7. A Berlinben élő magyarok a származástudat és a nyelv alapján határolják le az etnikai csoportot, a magyar nyelv a legfontosabb határkijelölő identitáselem a közösség etnikai identitásában.
8. A nyelvváltás folyamata követhető a Berlinbe kitelepültek különböző generációinak nyelvhasználatában, így a Berlini Szalon közösségének tagjainál is. Ennek megfelelően a nyelvvesztés és dominánsan a többségi társadalom nyelvének használata egyre erősebben figyelhető meg a Berlinbe kitelepült magyarok leszármazottjai között.¹¹⁹

¹¹⁹Vö. Babbie 1998. Hipotéziseimet induktív és deduktív módszerek felhasználásával állítottam fel.

2.5. Kutatási módszertan

Doktori disszertációm témájához elsőként a kutatási helyszínt választottam ki. Germanista szakos hallgatóként már a nyolcvanas évek végétől érdekes tapasztalatokat szereztem először a fallal kettészakított, majd a 90-es évektől az újraegyesített nagyváros városszövetének, városi tereinek és társadalmának változásaival kapcsolatban. Kutatási témám meghatározásakor Berlin multikulturális társadalma a városban élő számos etnikai kisebbséggel megfelelő kutatási terepet kínált a migrációs, asszimilációs és integrációs folyamatok és etnikai együttélési helyzetek tanulmányozására. Jelen dolgozat megfigyeléseit és forrásanyagát 2018 és 2023 között, ötévi kutatómunkával gyűjtöttem össze.

Vizsgálatom első lépcsője az empirikus kutatás előkészítése volt. Ennek érdekében 2018 júliusában strukturálatlan terepbejárást végeztem Berlinben. A terepkutatás előzetesen meghatározott témája: a Berlinben élő magyar közösség kulturális integrációjának kérdései. A terepbejárás legfontosabb célkitűzése a vizsgálandó etnikai csoport megismerése, felmérése, leírása volt, ezen túl pedig kapcsolatok kialakítása potenciális adatközlőkkel. A terepbejárás lehetőséget nyújtott első benyomások gyűjtésére, kollektív eseményeken való részvételre. A terepbejárás során megfigyelési módszert alkalmaztam, és az így szerzett információk és tapasztalatok jó alapot biztosítottak a második évben megcélzott kérdőíves kutatás előkészítéséhez. A kérdőíves kutatás elengedhetetlen előfeltételét jelentették továbbá a terepbejárás során kialakított személyes kapcsolatok. Ezen kapcsolatokra építve sikerült elvégezni a második évre tervezett kérdőíves kutatást. A személyes bizalom kialakítása a kutató és az adatközlők között fontos bázisa volt a sikeres kérdőíves kutatásnak és a későbbi interjúknak. Ezen kívül jó esélyt biztosított arra, hogy minél több adatközlő válaszolja meg a kérdőívben feltett kérdéseket. A Berlinben végzett előzetes terepbejárás során lehetőségem nyílt a kapcsolatfelvételre kulcsadatközlőkkel, néhány interjú készítésére is sor került, ezen kívül könyvtári kutatómunkát végeztem a kutatás helyszínén. A terepen végzett megfigyelésekről terepjegyzeteket és terepnaplót készítettem.

A terepbejárás tapasztalatainak összegzése után következő lépéseként 2019 tavaszán a kutatás kvantitatív részeként egy online kérdőíves felmérést végeztem a Berlinben élő magyarok két csoportjában.

A kérdőíves vizsgálat lehetővé tette a kutatás ezen szintjén, hogy bőséges információt gyűjtsek a válaszadók véleményének sokszínűségéről. A kvantitatív kutatás során standardizált kérdőíveket alkalmaztam, amelyek a kötelező előírások alapján alkalmasak voltak arra, hogy a kapott információkból számszerű adatokat nyerjünk. A kérdőívben szereplő kérdéstípusokra

kapott válaszok feldolgozása egyértelmű, gyors, valamint az alapadatok statisztikai módszerekkel elemezhetők.¹²⁰

A logikailag jól kialakított kérdőívnél a kérdések az egyszerűtől a szakszerűbb és bonyolultabb kérdés felé haladnak.¹²¹ A megkérdezett személyére utaló kérdések lehetőség szerint a kérdőív végén szerepeltek (személyi adatok, pl. lakhely, kor, családi állapot, fizetési kategória, jövedelem, stb.). Ezek megléte minden elemzési típushoz elengedhetetlen.

A kérdések megfogalmazásánál törekedni kellett a rövidsége, a mindennapi szóhasználatra, illetve az egyszerűsége. Ezen túl szem előtt kellett tartani a semlegesség elvét, hogy a kérdésfeltevés semmilyen irányba ne befolyásolja a válaszadót. A zárt kérdések esetén meg kellett találni az optimális válaszszerkezetet, ugyanis minél több válaszlehetőség közül lehet választani, annál nagyobb az esélye annak, hogy az első néhány kategória közül választ az adatközlő. Több válaszlehetőség esetén lényeges kritérium, hogy az egyes lehetséges válaszok jól elhatároltak legyenek.¹²² Az online, saját kitöltésű megkérdezés esetén a kérdőív helyettesíti a kérdezőbiztost, ezért a formai szempontok ezen a téren különösen fontos szerepet kapnak. Kérdőívemben direkt és indirekt kérdések is előfordultak. Az indirekt kérdésfeltevésre azért volt szükség, mivel vannak olyan témakérdések, melyekre a megkérdezettek nem szívesen válaszolnak. Ha helyesen alkalmazzuk az indirekt kérdést, a megkérdezett valósághű válaszokat fog adni.¹²³

A kérdések a válaszlehetőség alapján nyitottak vagy zártak voltak. A nyitott kérdésre a válaszadó szabadon, saját szavaival fogalmazhatta meg a választ. Ezek a sokszínű válaszok olyan újdonságokat is hoztak, melyek a kérdőív előkészítése során nem merültek fel. Hátránya volt az ilyen kérdéseknek, hogy feldolgozása a különböző válaszok miatt nehézkes.

Ezzel ellentétben a zárt kérdésekre adott válaszok gyorsan és könnyen elemezhetők voltak. A zárt kérdéscsoport esetében, a többkimenetelű válaszlehetőségű kérdéseknél a válaszadó válogathatott az egyes kategóriák között, és lehetősége volt egyszerre több válaszvariációt is bejelölni. A zárt kérdések speciális válfaját képviselték a kombinatív kérdések, melyek az előre megadott válaszlehetőségek mellett a nyitott kérdés előnyeit is magukba foglalják. Ezen kérdéstípus alkalmazása esetén a válaszadás lényegre törő, és mégis feltárhatók olyan információk is, amelyek újdonságnak számítanak.

A zárt kérdésen belül alkalmaztam skálakérdést, illetve Likert-skála kérdést. A skálakérdés segítségével az érzelmek, az attitűdök jól számszerűsíthetők.

¹²⁰ Ács–Oláh–Karamánné Pakai–Raposa 2014.

¹²¹ Hunkár 2013.

¹²² Emri 2023.

¹²³ Németh 2016.

A kutatásomban használt kérdőív esetében a kitöltés online formában önálló módon történt, teljes anonimitás betartása mellett. Kérdőívem bevezető részében fogalmaztam meg az érintetteknek a kitöltés módját, a kitöltött kérdőívvel kapcsolatos teendőket, a kitöltés várható időigényét, az összegyűjtött adatok sorsát, illetve az anonimitás tényét. A kérdőív utolsó részében következtek a kitöltő személyére vonatkozó kérdések (nem, életkor, munkakör, egyéb információ). Ezen kérdéskör volt az egyik alapja az elemzéseknek. A kérdőív végén természetesen kifejeztem köszönetem a közreműködött válaszadóknak. A kérdőívben előforduló kulcskérdésekre az adatok hitelesítésének céljából a kutatás későbbi fázisában készült interjúkban is kitértem. Az interjúk kérdések relevanciáját a kérdőíves felmérés eredményei alapozták meg.

Az első kérdőíves felmérés célja az volt, hogy általános képet kapjak a Berlinben élő magyarok kitelepülési motivációjáról, kapcsolatrendszeréről, berlini életéről kialakított véleményéről. Kérdőíves kutatásomnak két célcsoportja volt, az egyik egy Facebook csoport, a Berlin Calling, a másik a Berliini Szalon nevű közösség. A kérdőív kérdései a csoporttagok berlini kapcsolati-hálójára, a kitelepülésük okaira, a várossal kapcsolatos asszociációkra és tájékozottságra, a nyelvhasználati szokásokra, az integráció sikerességére és a jövőbeli terveikre vonatkoztak. A két csoport összehasonlító vizsgálata lehetőséget nyújtott a párhuzamok, valamint a csoportok eltérő összetételéből (más korosztályok, iskolázottsági mutatók), történetéből és működéséből adódó különbségek feltárására. Az első körben végzett kvantitatív kutatási eredményeket a doktori értekezés negyedik fő fejezetének összehasonlító elemzésében mutatjuk be, párhuzamot vonva a kutatás offline célcsoportja és az első körös kérdőíves felmérésben vizsgált online csoport között. Az összehasonlító vizsgálat több hasznos és érdekes tanulsággal szolgál. A Berlin Calling Facebook csoportról gyűjtött adatok tükrében egyértelműbben rajzolódnak ki a Berliini Szalon társadalmának jellegzetes vonásai.¹²⁴

Az első kérdőíves megkérdezés eredményeinek összegzése után lehatároltam doktori kutatásom célcsoportját, a Berliini Szalon közösségét. A kutatás további menetében meghatározó jelentőségű volt a Berliini Szalon alapítójával és háziasszonyával kialakított személyes kapcsolat, mert a tervezett kutatási feladatok megvalósításához elengedhetetlen volt a támogatása és segítsége. Narratív tematikus interjút készítettem vele a Berliini Szalon és jogelőd közössége történetéről, majd ezt követően négy félig strukturált interjúban beszélgettem vele az előző részben felsorolt témákról.

2021 nyarán újabb, Berlinben végzett terepmunka keretében a kvalitatív kutatás részeként 12 strukturált interjút készítettem egy előzetesen összeállított kérdőív alapján a

¹²⁴ Valnerné Török 2021: 135–136.

Berlini Salon közösségének tagjaival három súlypontos témakör vizsgálatával, az integrációs folyamat feltárása, a Berlini Salon szerepe az integrációban és a magyar kultúrához kötődés ápolásában, a Berlini Salon története és tevékenysége. A terepmunka során a Berlini Salon háziasszonyának közvetítésével sikerült kapcsolatba lépnem több adatközlővel, majd a hólabda módszert alkalmazva jutottam el további interjúalanyokhoz. Igyekeztem néhány kulcsadatközlőt megtalálni, akik az átlagnál több ismerettel rendelkeznek az általam vizsgált közösség múltjáról és aktuális helyzetéről. Ezek az adatközlők vagy nagyon régóta rendszeres látogatói a szalonrendezvényeknek, vagy különösen aktív résztvevői a szalonesteknek, közülük néhányan meghatározó szerepet játszanak a berlini magyar diaszpóra életében.¹²⁵

Az első körös kvalitatív interjúk kutatás után további 13 strukturált interjút készítettem a Berlini Salon közösségének tagjaival. Az interjúk egy részét online folytattam, néhányat pedig 2023 nyarán, utolsó berlini terepmunkám során vettem fel. A szalonvendégekkel készült interjúkkal párhuzamosan kapcsolatba léptem a Berlini Salonba több alkalommal meghívott előadóként szereplő művészekkel, azzal a célkitűzéssel, hogy a Berlini Salon tevékenységét, egyedi hangulatát és a közösség életében betöltött szerepét egy másik perspektívából is megvizsgáljam. Összesen 9 interjú készítettem szalonestek előadóival, akik között egy társadalomtudós, három író, egy újságíró, egy színésznő, két zenész és egy gyűjtő volt. Mindannyian többször felléptek és jártak a Szalonban, valamint személyes, baráti kapcsolatot ápolnak a Szalon háziasszonyával. Négyen közülük jelenleg is Berlinben élnek, és jól ismerik a berlini kulturális szcénát és a Berlinben élő magyar közösség életét.

2022 márciusában lehetőségem nyílt személyesen is jelen lenni a Berlini Salon pandémia utáni első szalonestjén, amely rendkívüli érdeklődést váltott ki a Berlinben élő magyarok között. Itt alkalmaztam a résztvevő megfigyelés módszerét, bekapcsolódtam a szalonest előkészítésébe, és megismerhettem az évek során kifinomult technikákat és hétköznapi praktikákat, melyek a privát teret alkalmassá teszik a nagyobb létszámú közönség befogadására és megvendégelésére. A rendezvény folyamán megfigyeltem a szalonest dramaturgiáját, a Szalon háziasszonyának szerepét, a közönség viselkedését és reakcióit.

Kvantitatív vizsgálatom második körében online kérdőíves kutatásomat már kizárólag a Berlini Salon közönségének tagjaira korlátoztam. A strukturált interjúk készítése során felmerültek olyan kérdések, melyek kimaradtak az első összehasonlító felmérésből, és amelyekről célszerű volt számszerűleg mérhető adatokat gyűjteni annak érdekében, hogy pontosabban felmérjem a vizsgált közösséget és árnyaltabb képet adjak a Berlini Salon társadalmáról. Ezt a második körös kérdőíves felmérést 2022 márciusa és júliusa között

¹²⁵ Feischmidt 2007: 228–232.

végeztem. A kérdőívet online juttattuk el a válaszadókhoz a Szalon háziasszonyának támogatásával és közvetítésével.

2.5.1. *A kvantitatív kutatás körülményei a Berlini Szalon közösségében*

Második, a Berlini Szalon közösségére vonatkozó kérdőívem összesen 26 kérdést tartalmazott, melyek többségében zárt kérdések voltak, több esetben felkínálva az egyéni válaszlehetőséget is. A kérdések közül négy kérdés a személyes adatokra vonatkozott, így az életkor, iskolázottság, munkaterület és párkapcsolati körülmények, ezek a fent említett szerkesztési alapelvek figyelembevételével a kérdőív végén szerepeltek. A kérdőív első három bevezető kérdése a Berlinbe történő kitelepülés idejére és motivációjára kérdezett rá, megadva a lehetőséget a válaszadónak a többszörös választásra. Ezekkel a kérdésekkel a válaszadókat igyekeztem ráhangolni a kérdőív témájára. A további kérdések a kutatás tárgykörére, a Berlini Szalonra vonatkoztak, melyeknél többnyire több válaszlehetőséget kínáltunk fel, de sok esetben megadtuk a lehetőséget egyéni válasz megfogalmazására is, kiegészítésként vagy teljes értékű válaszként.

A kérdések között 5 eldöntendő kérdés szerepel, de az ezekre adott válaszokban is többször felkínáltuk a lehetőséget bizonytalan „talán” válaszra. A kérdőív 4 nyitott szöveges kérdést tartalmazott, melyekre a válaszadó szabadon, szöveg beírásával válaszolhatott. A Likert-skálát, mellyel a válaszadó attitűdjének feltárása volt a cél, egy kérdés esetében alkalmaztuk, 5 fokú skálát használva.

Első körben a magyar anyanyelvű közönséget céloztuk meg egy magyar nyelvű kérdőívvel, melyet több alkalommal küldtünk ki, és amelyre 101 válasz érkezett. Indokolt volt a válaszadók körének bővítése, hiszen az utóbbi években egyre nagyobb számú német anyanyelvű közönség is rendszeresen látogatja a Berlini Szalont, zenei estek, illetve német nyelvű előadások esetén. A német közönség megszólítására elkészült a magyar kérdőív fordítása, néhány, a német közönség vonatkozásában irreleváns kérdés kihagyásával, illetve egyes kérdések, melyek elsősorban a magyar kulturális gyökerek ápolásával álltak kapcsolatban, adekvát kontextusba helyezésével, és ennek megfelelő átfogalmazásával. A két kérdőív a kisebb változtatások ellenére nagyrészt azonos kérdéseket tartalmazott. Második körben ez a német nyelvű kérdőív került kiküldésre a Szalon rendezvényeit gyakran látogató német anyanyelvű publikumnak. Erre a kérdőívre további 62 válasz érkezett német nyelven, így a válaszok száma összesen 163, mely a szalonlátogatók körének 29,5 százalékát jelenti. A kérdőívek kiküldése több alkalommal, véletlenszerű időpontokban történt a két célcsoportnak, azzal a célkitűzéssel, hogy minél nagyobb számban érkezzenek válaszok, és a minta jobban

reprezentálja a kutatás alapsokaságát, a Berlini Szalon társadalmát. Így a közösség minden tagjának azonos esélye volt, hogy bekerüljön a kutatási mintába. Több esetben egy szalonrendezvény visszhangjával kapcsolatosan küldte el a Szalon háziasszonya a kérdőívet az utolsó szalonesten jelen lévő közönség tagjainak, akikben még élénken élt a szalonest hangulata, így egyes kérdésekre friss élményekből táplálkozó válaszok érkeztek.

Az adatfelvétel fontos célkitűzése volt, hogy a válaszok alapján leírjuk és jellemezzük a Berlini Szalon, mint informális közösség társadalmát a kutatás időpontjában, megismerjük a szalonlátogatók motivációs tényezőit, illetve véleményét a Berlini Szalon rendezvényeiről és tevékenységéről. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy mennyire fontos motivációs tényező a Szalon magyar anyanyelvű közönsége esetében a magyar kulturális gyökerek ápolása, a magyar nyelv használata a szalonesteken, illetve a kapcsolati háló kiépítése és bővítése a Berlinben élő magyarok körében. A kérdőíves felmérés több kérdése vonatkozott a Szalon tevékenységére. Ezekre a kérdésekre adott válaszokból megismerhetjük a Szalon látogatóinak motivációját a szalonesteken történő gyakori részvételre, véleményét a programok színvonaláról és hangulatáról, valamint képet kaphatunk a közönség elvárásairól és elképzeléseiről a Berlini Szalon jövőbeli tevékenységével és programkínálatával kapcsolatosan.

A kérdőíves felmérés eredményeinek feldolgozásakor párhuzamosan folyt a magyar- és a német nyelvű kérdőívre adott válaszok elemzése. Az adatokat először letisztítottuk és adattáblákba rendeztük, hogy vizsgálható adatbázist kapjunk az adatok elemzéséhez. A német nyelvű válaszokat ebben a folyamatban először le kellett fordítani magyarra. Az ilyen módon kapott eredmények lehetőséget adtak a kinyert adatok összehasonlítására, a különbségek és párhuzamok kimutatására, ezért választottuk az adatok feldolgozásánál azt a módszert, hogy külön statisztika készült a két csoport válaszaiból. Véleményünk szerint ez a feldolgozási módszer több értékelhető és jól használható adatot, és egyúttal fontos információkat nyújt a vizsgált célcsoportokról és a kutatás tárgyáról.¹²⁶

¹²⁶ A kérdőív elemzése során asszociációs kapcsolatot is vizsgáltam a khi-négyzet próbával (angolul: Chi-square test), ahol két minőségi változó közötti kapcsolatot vizsgáltam meg statisztikai próba segítségével. A próba két változó közötti kapcsolat „valódiságának” az eldöntésére szolgál (Hunyadi–Vita 2019a). Ez a módszer önmagában nem mutatja meg a kapcsolat erősségét, csak arra ad választ, hogy a változók között van-e ténylegesen kapcsolat egy bizonyos valószínűségi szint mellett. A vizsgálatok elvégzésekor arra voltam kíváncsi, hogy a két vizsgált változó között van-e szignifikáns kapcsolat (Huzsvai–Vincze 2012). A khi-négyzet próba esetében a keresztátlában lévő cellák megfigyelt esetszámait hasonlítjuk össze azzal az elvárt esetszámmal, amelyet akkor kapnánk, ha nem lenne kapcsolat a két változó között. Abban az esetben, ha a két változó között a kapcsolat egyértelmű, akkor függvényszerű kapcsolatról beszélünk. Ez azt jelenti, hogy a vizsgált egységek egyik ismérv szerinti hovatartozása ismeretében teljesen egyértelműen megmondható a másik szerinti hovatartozás. Ha a két

Az adatok hitelesítését a második körös kérdőíves kutatás után is az interjúk során végeztem el. Az elemzett és kiértékelt adatok szemléltetése különböző diagramok segítségével történt, minden esetben törekedve az adatok ábrázolásához legmegfelelőbb diagram típus alkalmazására.¹²⁷ A magyar és német kérdőívre adott válaszok elemzésére külön részben kerül sor, majd egy összehasonlító fejezetben az elemzés eredményei párhuzamosan kerülnek bemutatásra.

2.6. Célkitűzések

Berlini kutatásom a kisebbségi életforma egyes aspektusait mutatja be. Különös figyelmet fordítok az együttélési helyzetek és közösségépítő folyamatok elemzésére. A városi etnikai közösségek vizsgálatának egyik fontos vetülete arra irányulhat, hogy a nagyváros kulturális terében feltárja a város és migráció kapcsolatrendszerét, és választ keressen arra a kérdésre, hogy a migráció hogyan befolyásolja a városi etnikai közösségek és egyének identitását. A terepmunka módszerével a társadalmi jelenségeket és változásokat természetes közegükben ismerhetjük meg. Earl Babbie szavait idézve erről a módszerről, „a kommunikáció olyan finom részleteit és más olyan jelenségeket is észrevehetünk, melyeket másként nem láthatnánk előre és nem is tudnánk mérni”.¹²⁸ Az elmúlt mintegy 50 év távlatában Magyarországról Berlinbe irányuló kivándorlás történetének három korszakát mikrotörténetként, ilyen apró mozaikszerű részletekből, a migrációs folyamatok résztvevőinek narratíváin keresztül szándékozom rekonstruálni. Az egyéni migrációs történetek alapján így élettörténeti keretbe ágyazhatjuk a migrációt. Az első korszakba a rendszerváltás előtt kitelepülők tapasztalatai és élményei tartoznak, a második korszak az 1990 és 2010 közötti időintervallum migrációs narratíváit öleli fel a rendszerváltástól a németországi munkaerőpiac megnyitása előtti évekig. Az utolsó csoportba soroltam a 2011 után kitelepülők történeteit, ugyanis ebben az évben nyitotta meg Németország munkaerőpiacát teljesen az Európai Unióhoz újonnan csatlakozott tagországok munkavállalói előtt, ezért abból a feltételezésből indultam ki, hogy ez új lendületet adott a kivándorlás dinamikájának. A kvalitatív kutatásban felgyűjtött forrásanyag elemzésével és autentikus szövegrészletek idézésével doktori

változó között csak feltételezhető (valószínűsíthető) a kapcsolat, akkor sztochasztikus kapcsolatról beszélünk (Kis-Tóth–Lengyelne Molnár–Tóthné Parázsó 2013).

Ebben az esetben a megfigyelt sokaság egységeinek egyik ismerv szerinti hovatartozását ismerve levonható ugyan bizonyos következtetés az egységek másik ismerv szerinti hovatartozásáról, de a következtetés nem teljesen egyértelmű (Sajtos–Mitev 2007).

Ha a két változó között nincs kapcsolat, akkor azt feltételezzük, hogy a két változó független egymástól. Ebben az esetben az egyik ismerv hovatartozása nem ad semmiféle információt a másik ismerv hovatartozásáról.

¹²⁷ Hornyacsek 2014: 122–124.

¹²⁸ Babbie 1998: 308.

dolgozatom egyik része egy oral history jellegű tudományos kutatás keretében törekszik adatközlőim migrációs élményeinek individuális perspektívából történő bemutatására. A migrációs narratívák egy szűk értelmiségi réteg élethelyzetét tükrözik, egyrészt mert Berlin nagy vonzerővel rendelkezik a kulturális és művészeti életben dolgozó munkavállalókra, másrészt mert kutatásomat a Berlini Szalon közönségének tagjaira korlátoztam. A Szalon rendezvényei a Berlinben élő magyar értelmiség képviselőit szólítják meg elsősorban. Az általam feldolgozott kutatási minta alapján vizsgálatom értelmiségi rétegvizsgálatként kategorizálható.

A Berlini Szalon tevékenységének és a diaszpórában betöltött funkciójának elemzése az etnikus közösség-szervezés egy sikeres példáját szemlélteti, és feltárja, valamint dokumentálja a Berlini Szalon informális csoportjának történetét és kulturális örökségét. A cél a közösségben végbement változások dokumentálásával egy történeti metszet ábrázolása. A város kulturális örökségében az etnikai kisebbségek által létrehozott és működtetett csoportok átmenetileg vannak jelen, ezért a városantropológiai kutatások fontos feladata ezen csoportok nyomainak rögzítése, dokumentálása, ilyen módon megvalósuló örökségesítése a város kultúrtörténetében. A berlini magyar diaszpórában tevékenykedő csoportok közül csak kevés képes arra, hogy tartósan, több évtizeden keresztül vegyen részt a város kulturális értékteremtő folyamataiban, és magas színvonalú kultúrafogyasztási lehetőséget nyújtson a megszólított közösségnek. Mindezek mellett igyekszem rávilágítani arra a tényre, hogy a Berlini Szalon identitásőrző, kultúra megtartó és közösség-szervező feladatot is teljesít. Második körös kérdőíves kutatásom rámutat arra, hogy az utóbbi évtizedekben a német közönség bevonásával a Szalon kultúraközvetítő szerepet is játszik. Ebben a négyes egységben, mint értelmezési keretben – városi kulturális értékteremtés, magas minőségű kultúrafogyasztási lehetőség, kulturális gyökerek ápolása és közösség-szervezés, valamint kultúraközvetítés – igyekszem a Berlini Szalon szerepét feltárni és bemutatni.

3. A KUTATÁSI TEREP ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

Ebben a fejezetben Berlin mint migrációs szintér bemutatására kerül sor a kortárs városetnológiai kutatások kérdésfelvetésein keresztül, valamint a várospolitikai integrációs koncepciójának felvázolásával. Az etnikai közösségkutatások arra keresik a választ, hogy milyen szerepet kapnak az etnikai csoportok a városok életvilágának megteremtésében. Ezekből a kérdésekből kiindulva néhány példát mutat be az első fejezetrész arra, hogy a berlini városvezetés milyen módon tematizálja a város és a benne élő etnikai csoportok kapcsolatát, és hogyan ösztönzi ezeket a csoportokat arra, hogy cselekvően vegyenek részt a város kulturális örökségének alakításában és a politikai döntéshozatalban.

A második rész a berlini multikulturális társadalom háború utáni fejlődésének legfontosabb lépéseit mutatja be és jellemzőit veszi górcső alá a számadatok tükrében. Számos tudományos elemzés írja le a berlini városi társadalom fejlődését a 20. és 21. században, és a migráció következtében a város társadalma és kultúrája állandóan mozgásban van, és változásokon megy keresztül. Az ethnoscape részletes bemutatása ebben a fejezetben nem cél, mert ez túlmutat az értekezés gondolati ívén. Az aktuális statisztikai adatok a kérdés jelentőségét hivatottak reprezentálni. A fejezet utolsó része a Berlin városszövetében élő etnikai csoportok reprezentációját és a velük foglalkozó tudományos vizsgálatokat tekinti át azzal a célkitűzéssel, hogy párhuzamba állítsa a jelen vizsgálatot hasonló kérdésfelvetésekkel.

A Berlini Szalon esetében azért is van létjogosultsága a Berlin és a Szalon közötti párhuzamnak, mert a Szalon társadalmában visszaköszön a kulturális sokszínűség és multikulturalitás, amely Berlin kulturális életét is jellemzi.

3.1. Berlin mint migrációs szintér

A 80-as évek óta sok városetnológiai kutatás foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a posztmodern nagyvárosok társadalmi gyakorlatában hogyan kezelik a migráció jelenlétét. A városok azok a helyek, ahol a társadalmi változások, és ezzel együtt szükségszerűen a konfliktusok is felszínre kerülnek.¹²⁹

A diverzitással a világon leginkább a városokban szembesülünk, ahol migránsok tömegei telepedtek le, aminek következtében szélsőségesen sokszínű szomszédságok jönnek létre. A városközpontú antropológiai megközelítés központi kérdése, hogy a globális és lokális

¹²⁹ Rolshoven 2021: 254.

milyen interakcióban áll egymással, illetve milyen a migránsok szerepe, és milyen tapasztalataik vannak ebben a folyamatban.¹³⁰

A modern városetnológiai kutatásokban a várossal, mint városi társadalommal kapcsolatos kérdések fogalmazódnak meg, hogyan működik a város, mint társadalmi gyakorlat, mint a tér kulturális és szimbolikus szervezése. A városetnológia az embereket és csoportokat a városi életvilág és életforma megteremtőiként veszi górcső alá. A figyelem a városi kultúra résztvevőire irányul, akik az urbánus kultúrát megteremtik, és azokra a társadalmi gyakorlatokra, ahogyan ez a folyamat lezajlik. Ebben az értelmezésben a városi kultúra dinamizmusa kap különleges hangsúlyt. A kérdés, hogy a városi tér hogyan válik életvilággá, a társadalmi interakció és kulturális reprezentáció helyszínévé. Arjun Appadurai „szomszédság” és „etnotáj” fogalmai ezekre a rugalmas és képlékeny képekre és társadalmi gyakorlatokra utalnak, melyekkel a városlakók a városi térben prezentálják magukat. „Érdemes megjegyeznünk, hogy a szomszédságok kontextusának társadalmi része – azaz a többi szomszédság ténye – felidézi az etnotáj (ethnoscape) gondolatát. Ezt a meghatározást előzőleg azért használtam, hogy elszakadjunk attól az elképzeléstől, mely szerint a csoportidentitásoknak szükségszerű velejárójuk, hogy a kultúrákat térbelileg elkülönített, történelmileg öntudatlan, és etnikailag homogén formáknak kell látnunk. Korábbi használata során utaltam arra, hogy az etnotáj gondolata különösen a 20. század vége felé válik szembeötlővé, amikor az emberi helyváltoztatás, a képzetek tűnékenysége és a nemzetállamok tudatos identitás-termelő aktivitása alapvetően bizonytalan és távlati jelleget kölcsönöz a társadalmi életnek.”¹³¹ Appadurai globalizációról szóló elméletében egy folyamatos mozgásban lévő világot ábrázol, melyben a „táj” fogalmát a vizsgálati egységek leírására használja, amelyek nem egy földrajzi értelemben vett, térben lokalizálható egységet jelentenek, hanem olyan elméleti konstrukciók, melyeket különböző kötődések és érdekek jellemeznek a globális, változó és mobil terekben.¹³² Ebben az elméleti keretben a város is állandó mozgásban van, kultúrájának egésze és alkotórészei dinamikus viszonyulnak egymáshoz. A posztmodern nagyvárosok állandó átalakuláson mennek keresztül, társadalmi, politikai és gazdasági értelemben is átmeneti állapotban vannak. A város életvilágának megteremtésében és az állandó változásban a Berlinben élő etnikai csoportoknak is meghatározó szerepe van. A nagyváros vizsgálatához elengedhetetlenül hozzátartozik a migrációs folyamatok feltárása. Berlin a migráció perspektívájából nézve is folyamatosan változóban van, és felmerül a kérdés, hogyan lehet a migrációt a nagyváros kontextusában interpretálni.

¹³⁰ Brettel-Hollifield 2015: 173-174.

¹³¹ Appadurai 2001: 9.

¹³² Appadurai 2001: 3–32.

Szijártó Zsolt a városi etnikai közösségkutatásokkal foglalkozó tanulmányában számos kérdést fogalmaz meg a város és migráció viszonyából kiindulva arra vonatkozóan, hogy milyen szerepet játszanak az etnikai közösségek a városok örökségképzésében. „A területtel foglalkozó – főként az etnológia, a múzeumtanulmányok felől közelítő – kutatások számára alapvető kérdés, hogy miképpen válik a város történelmének (történeteinek) részévé a migráció – vagy kicsit tágabban a mobilitás – története. Milyen szerepük, lehetőségük van az etnikai csoportoknak a város önreprezentációjában, identitásának formálásában? Milyen eltérő, időben változó stratégiák figyelhetők meg a várospolitikában, a városi kulturális intézményrendszer – így például a múzeumok, oktatási intézmények – részéről a város etnikai történetének feldolgozásakor? Hogyan viszonyulnak ezekhez az elképzelésekhez és tényleges gyakorlatokhoz az érintett etnikai csoportok tagjai? Milyen változásokon, átalakuláson mentek át a város etnikai múltjának feldolgozására és kiállítására irányuló stratégiák az elmúlt időszakban? Milyen külső és belső tényezők, kulturális, politikai és médiatechnológiai meghatározottságok formálták, befolyásolták az intézményrendszer tevékenységét?”¹³³

Szijártó megállapítja, hogy a német városok önreprezentációjában a migráció korábban nem volt kiemelt téma, de az utóbbi időben több művészeti és muzeológiai projekt foglalkozott ezzel a kérdéssel. Ezekre a projektekre jellemző volt, hogy a város történetét migrációs történeteken keresztül mesélték el, például a Berlin 775 éves fennállása alkalmából rendezett „A sokszínűség városa” (Stadt der Vielfalt) projekt, ahol migrációs történetek alapján egy bejárható városi térképet állítottak össze.¹³⁴

A 2000-es évek óta a Berlini Szenátus többféle integrációs koncepciót dolgozott ki. A 2005-ben indult program elnevezése a multikulturalizmus diskurzusából kinőve, „A sokféleséget támogatni – az összetartást erősíteni.”¹³⁵

Berlin hivatalos weboldalára a Berlini Szenátus egy kiadványt készített a migráció és integráció témában. A kiadvány címe: „Berlinbe megérkezve: az integráció és a menekültek részvételének koncepciója”.¹³⁶ A kiadvány bevezetőjében a városvezetés kiemeli, hogy ez egy stratégiai irat, amely a város társadalmával folyó intenzív interakció eredményeképpen jött létre. A koncepció a bevándorlók első berlini éveire fókuszál. A bevezetőben a továbbiakban ezeket a gondolatokat olvashatjuk: „Berlin a sokszínűség városa, melyet alapítása óta, hosszú története folyamán a migráció határozott meg. A Berlinben élő 3,7 millió emberből több, mint 700.000 embernek nincsen német útlevele. A szenátus integrációpolitikája szempontjából ez

¹³³ Szijártó 2018: 196.

¹³⁴ Szijártó 2018: 197.

¹³⁵ A program eredeti címe szenátus kiadványában található: „Vielfalt fördern – Zusammenhalt stärken”

¹³⁶ file:///C:/Users/T%C3%B6r%C3%B6k%20Eszter/Downloads/gesamtkonzept-zur-integration-und-partizipation-gefluechteter_bf.pdf Utolsó letöltés: 2023.08.04.

elsősorban azt jelenti, hogy a migrációt a politika minden területén tekintetbe kell venni, interkulturálisan rugalmasan kell alkalmazkodni a migránsok szükségleteihez, támogatást kell nyújtani nekik, hogy a migrációs biográfiájukból adódó hátrányokat kiegyenlítsük és határozottan fellépjünk a rasszizmus ellen.”¹³⁷ (Ford. T.E.) A továbbiakban részletes, számadatokkal illusztrált beszámolót olvashatunk arról, hogy a Berlini Szenátus milyen sikereket könyvelhet el 2015 óta a menekültek integrációja és a város társadalmi életében való részvétele terén. A következő kérdésekre tér ki a beszámoló: elhelyezés és lakáspiaci hozzáférés megkönnyítése, nyelvtanfolyamok, belépés a munkaerőpiacra, társadalombiztosítás és betegbiztosítás, egészségügyi ellátáshoz való hozzájutás, beiskolázás, részvétel sportegyesületekben, ingyenes kulturális ajánlatok, kulturális projektek és együttműködések. 2017-ben indult a BENN (Berlin Entwickelt Neue Partnerschaften), Berlin Új Szomszédságokat Fejleszt című program, melynek keretében 20 telephelyet létesítettek nagy menekülttáborok közelében. A cél a menekültek és helybeliek közötti kapcsolatok erősítése, hálózatok kiépítése, a szomszédsági viszony támogatása. Itt visszacsatolhatunk Appadurai „szomszédság” koncepciójához, amely utal az állandóan változó kötődésekre a városi terekben.

A Berlini Szenátus által kidolgozott koncepció 4 részből áll, az A rész a célkitűzéseket és a keretfeltételeket mutatja be, a B és C részben az integrációspolitikai stratégiákról olvashatunk az egyes városrészek integrációs megbízottjainak feladatkörét is részletezve, a D rész a lényeges irányvonalakat és cselekvési területeket írja le. A koncepció megvalósulását állandó monitoring rendszerrel ellenőrzik, és szükség esetén módosításokat hajtanak végre. Ezen túl a város nyilvánosságát és társadalmát is bevonják a koncepció megvalósításába workshopok és nyilvános vitafórumok rendezésével, valamint a weboldalon megjelenő beszámolókon keresztül.

A 2023-as évre vonatkozóan elérhető a weboldalon egy interkulturális rendezvénynaptár, amely már 25 éve megjelenik, és a különböző vallások legfontosabb egyházi ünnepeit és a nemzetiségek hivatalos ünnepeit tartalmazza. A naptár fontos lehet üzleti tárgyalások tervezésekor vagy az iskolában.¹³⁸ Ez a gesztus is tanúsítja a berlini városvezetés viszonyulását a migrációhoz és a városi kisebbségek létezéséhez.

A városvezetés a 2023-2025 közötti időszakban 45 projektet támogat a Részvételi és Integrációs Program (Participations- und Integrationsprogramm) keretein belül. Ezek között

¹³⁷ Az eredeti idézetet a kiadvány 1. oldalán a bevezetőben olvashatjuk: „Berlin ist eine Stadt der Vielfalt, die seit ihrer Gründung und in ihrer langen Geschichte durch Migration geprägt ist. Von den mehr als 3,7 Millionen Menschen in Berlin haben über 700.000 keinen deutschen Pass. 1 Für die Integrationspolitik des Senats bedeutet dies insbesondere, Migration in allen Politikfeldern mitzudenken, sich interkulturell flexibel auf die Bedarfe von Migrantinnen und Migranten einzustellen, ihnen Unterstützung zu bieten, um Nachteile, die im Zusammenhang mit ihrer Migrationsbiographie entstehen, auszugleichen sowie Rassismus entschieden entgegenzutreten.”

¹³⁸ <https://www.berlin.de/lb/intmig/service/publikationen/interkultureller-kalender/> Utolsó letöltés: 2023.08.04.

migránsszervezetek, muszlim és menekültszervezetek vannak. A támogatott projektek kiválasztása során igyekeznek új témákat felkarolni, és ezzel élénkíteni a városi társadalom életét és az etnikai csoportok interakcióját. A projektek közül csak néhány jellemző példát mutatok be röviden, annak érzékeltetésére, hogyan segítik elő ezek a projektek a bevándorlók részvételét a társadalmi döntésekben és folyamatokban.

- Black Diaspora Library Berlin – Each One Teach One (EOTO) e.V.¹³⁹

A projekt célja, hogy támogassa az afrikai származású emberek részvételét a város kulturális diskurzusaiban. Hozzáférést biztosítanak egy 8000 kötetes afrikai diszpóra irodalmat felölelő könyvtárhoz, ahol könyvklubokat, irodalmi vitákat, poetry workshopokat és kreatív írás kurzusokat szerveznek.¹⁴⁰

- i,Slam 2021 – i,Slam 2021 e.V.

Fiatal muszlimokat ösztönöznék arra, hogy a művészetet használják az általuk relevánsnak tartott társadalompolitikai témák interpretálására.¹⁴¹

- Berliner Kompetenzzentrum und für Kooperation und Partizipation (KoPa) Türkischer Bund in Berlin-Brandenburg e.V.

A projekt célja, hogy a bevándorlási háttérrel rendelkező embereket hozzásegítse ahhoz, hogy egyenjogú részesei legyenek a város társadalmi életének, és kommunális kontextusban önkéntes tevékenységet vállaljanak. Az egyesület kapcsolódási pont, ahol információkat közvetítenek, kapcsolati hálót lehet kiépíteni és részt lehet venni a társadalmi felelősségvállalásban.¹⁴²

- MEGA – Media and Empowerment for German Asians – Netzwerk für Asiatisch-Deutsche Perspektiven e.V.

Ázsiai származású németeket ösztönöznék arra, hogy a saját történeteiket feldolgozzák és elmeséeljék, hogy a német történelemnek ezt az eddig elfeledett részét láthatóvá tegyék. A projekt összekapcsolja a tudást, az elméleteket, a gyakorlatot, a műszaki és mediális kompetenciákat. A fiatalok különböző módokon podcast, film vagy hagyományos írott formában mesélhetik el történeteiket.¹⁴³

¹³⁹ Az e.V. rövidítés jelentése eingetragener Verein, vagyis ezek a csoportok bejegyzett egyesületként tevékenykednek.

¹⁴⁰ <https://www.berlin.de/lb/intmig/themen/projektfoerderung/aktuelle-projekte/black-diaspora-library-berlin-1150499.php> Utolsó letöltés: 2023.08.04.

¹⁴¹ <https://www.berlin.de/lb/intmig/themen/projektfoerderung/aktuelle-projekte/i-slam-2021-1150541.php> Utolsó letöltés: 2023.08.04.

¹⁴² <https://www.berlin.de/lb/intmig/themen/projektfoerderung/aktuelle-projekte/berliner-kompetenzzentrum-fur-kooperation-und-partizipation-kopa-1150545.php> Utolsó letöltés: 2023.08.05.

¹⁴³ <https://www.berlin.de/lb/intmig/themen/projektfoerderung/aktuelle-projekte/mega-media-and-empowerment-for-german-asians-1150946.php> Utolsó letöltés: 2023.08.04.

- Rahma meets – JUMA in Aktion JUMA e.V.

A projekt olyan muszlim és nem muszlim fiatalokat szólít meg, akik társadalmilag aktívak. A találkozásokat dokumentumfilm formájában rögzítik és nyilvánosságra hozzák.¹⁴⁴

A kiválasztott példákkal azt szándékoztam szemléltetni, hogy ezek a projektek milyen módon ösztönzik a különböző társadalmi csoportok közötti interakciót, és ezzel együtt a posztmigráns városi társadalom transzformációját. A várospolitikai ilyen eszközökkel is támogatja az etnikai csoportokat, hogy vegyenek részt a város önreprezentációjában és a kulturális örökségképzésben.

Az etnikai csoportok megjelenését támogatják a város önreprezentációjában egyes művészeti projektek is. Ilyen a 2014-ben alapított Berlin Mondiale, amely a migráció kontextusában tevékenykedő művészek és kulturális aktivisták Berlin egész területét lefedő kapcsolati hálózata. Kulturális rendezvényekkel és művészeti eseményekkel városi tereket teremtenek a művészeti és kulturális nevelésnek. Ezeket a „Csomópontokat” (Hubs) megosztják a szomszédokkal, kulturális szereplőkkel, művészekkel. A művészeti programokat minden esetben a környéken élő „szomszédság” igényeihez és nyelvéhez igazítják.¹⁴⁵ A projekt fontos célja a kollaboráció támogatása a művészet, kultúra és városi tevékenységek kontextusában.

3.2. Berlin – a multikulturális városi környezet¹⁴⁶

Wolfgang Kaschuba,¹⁴⁷ a berlini Humboldt Egyetem etnológia professzora egyik esszéjében a városokat történelmi szempontból laboratóriumokkal hasonlítja össze. A hasonlat a városokban a történelem során végbemenő rendkívül összetett társadalmi folyamatokra utal, melyeket a városba áramló, különböző kultúrákból, vallási felekezetekből és életformákból érkező, új nézetekkel és életfilozófiával rendelkező etnikai csoportok és a többségi társadalom interakciója eredményezett. Már a 19. század végén kialakulóban volt egy speciális nagyvárosi mentalitás, melynek gondolatát Max Weber az 1900-as évek elején felvetette. A városok egy

¹⁴⁴ <https://www.berlin.de/lb/intmig/themen/projektfoerderung/aktuelle-projekte/rahma-meets-juma-in-aktion-1150980.php> Utolsó letöltés: 2023.08.04.

¹⁴⁵ A Berlin Mondiale széles programpalettájában kínálnak zenei rendezvényeket, városi kertészkedést vagy varrást is. A rendezvények mindenki számára ingyen elérhetőek.

¹⁴⁶ A fejezet egyes részei a Győrben rendezett XXVI. Apáczai-napok Tudományos Konferencián tartott 'A város mint laboratórium' – Városi etnikai közösségek vizsgálata címmel tartott előadásomban elhangzottak. A konferenciaelőadás anyagából készült tanulmány várhatóan 2023 őszén jelenik meg a konferenciakötetben.

¹⁴⁷ Wolfgang Kaschuba a berlini Humboldt Egyetem Empirikus Integráció- és Migrációkutató Intézetének (BIM) igazgatója és az „Integráció, Szociális Hálózatok és Kulturális Életstílusok” részleg vezetője

sajátos urbánus kultúra kibontakozásának helyszínei.¹⁴⁸ Ez az urbánus kultúra a városban élő emberek érzékelését is meghatározza. Georg Simmel a századfordulón a nagyvárosi életforma legfőbb jellemzőjeként az idegek túlfeszítettségét írja le, a nagyvárosok lakóit valósággal letaglózza a benyomások és külső ingerek áradata.¹⁴⁹

Berlin 1900 körül a világ legmodernebb és leggyorsabban fejlődő metropolisza volt, a város a századforduló környékén kétmillió lakossal rendelkezett, és ezzel megduplázta az 1871-es birodalomalapítás idején mért lakosságszámot. A városiasodás Közép-Európában együtt járt a lakosság nyelvi és etnikai heterogenitásának növekedésével, így a nagyvárosi embernek lehetősége adódott különböző identitások megismerésére, és ezzel együtt arra a tapasztalatra, hogy az identitás változó és újra konstruálható jelenség.

Az ötvenes években a kettéosztott Berlinben eltérő gazdasági és társadalmi fejlődés kezdődött, de a munkaerőhiány miatt mindkét rendszer rá volt utalva a külföldi vendégmunkások beáramlására, ezért a korábban már említett államközi egyezmények keretében nagy számban érkeztek külföldi vendégmunkások. Kezdetben tömegszállásokon helyezték el a vendégmunkásokat, mert csak átmenetinek tekintették a munkaerő beáramlását. A 70-es évekre már egyértelművé kezdett válni, hogy a külföldi vendégmunkások, akiket később a családjuk is követett, hosszú távra telepedtek le Berlinben, ezért az integráció kérdése az érdeklődés középpontjába került. A város nyugati és keleti felében a politikai helyzetből adódóan más etnikai kisebbségek telepedtek le nagyobb számban. Nyugat-Berlin szanálásra szoruló, nagy alapterületű, olcsó, régi építésű lakásaiba törek vendégmunkások költöztek be családjaikkal, elsősorban Kreuzberg, Wedding és Tiergarten városrészekben. A lengyelek az ország földrajzi közelségének köszönhetően és történelmi okokból is a legrégebben jelen lévő kisebbséget képviselik Berlinben. Már a 20. század elején nagy számban éltek lengyelek a városban. Jelenlétük a város egyesítése előtt Nyugat-Berlinben és Kelet-Berlinben is jellemző volt. Az egykori Szovjetunió területéről több hullámban és különböző motivációból menekültek oroszok Nyugat-Berlinbe. A negyedik nagy létszámú kisebbséget a város egyesítése előtt a vietnámi lakosság jelentette. Az 1980-as években a kommunista Vietnám és az NDK egyezményt kötött vietnámi vendégmunkások foglalkoztatásáról, ezért Kelet-Berlinben nagy létszámú vietnámi kolónia alakult ki. Gyapay Boglárka Berlin etnikai képének változásairól írt tanulmányában részletesen feltárja az 1950-es évektől Berlin újraegyesítéséig ezen etnikai csoportok letelepedésének okait és történetét, majd statisztikai adatokat felhasználva elemzi a változásokat 1992-től 2010-ig. A tanulmánya végén Gyapay megállapítja, hogy az etnikai

¹⁴⁸ Weber 1921/22.

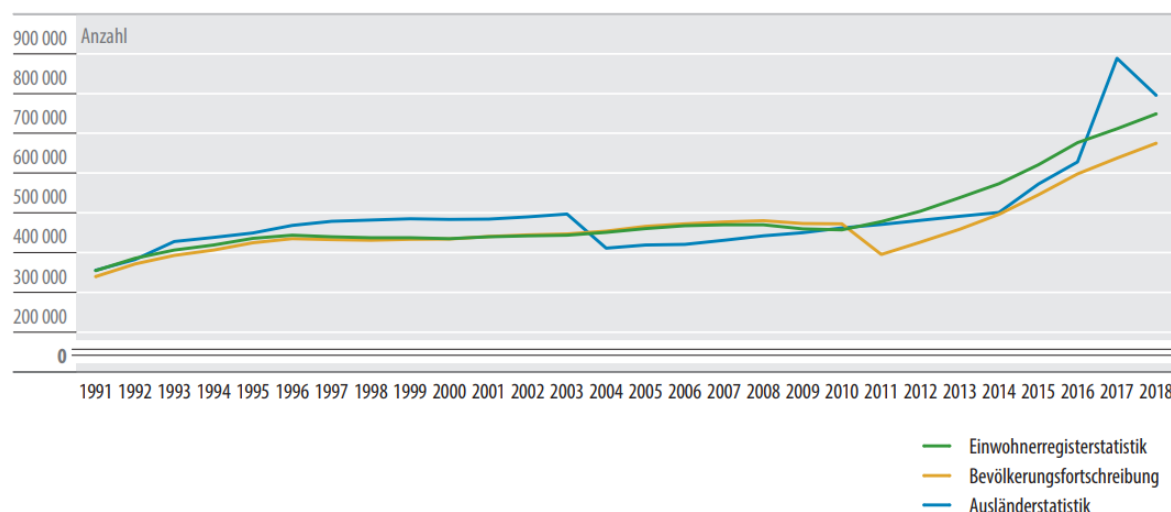
¹⁴⁹ Simmel 1995.

kisebbségek mai térképét tekintve még mindig láthatóak a megosztott város térszerkezetének nyomai az etnikai csoportok tömbjeinek vizsgálatakor.¹⁵⁰

Az elmúlt évtizedekben a berlini városi kultúrát tovább színesítette a migránsok és menekültek beáramlása, valamint a turisták áradata. A 21. századra Berlin egy multikulturális nagyváros, „global city”, ahol a nyitottság és befogadás fontos értékek. Az etnikai sokszínűség jellemző vonása a német fővárosnak.¹⁵¹

Berlin jelenkori multikulturális városi környezetét az aktuális számadatok tükrében is érzékelhetjük. A Berlinben élő külföldiek számát kimutató statisztikai adatokat azonban kritikusan kell kezelni, mert az egyes kimutatások esetében attól függően, hogy milyen célból és módszerrel készült az elemzés, egymástól eltérő adatokat találhatunk (4. ábra).¹⁵²

a | Anzahl der Ausländer 1991 bis 2018 in Berlin

4. ábra: A Berlinben élő külföldiek száma 1991 és 2018 között

Forrás: Zeitschrift für amtliche Statistik 2019

Jelen dolgozat keretében nem indokolt az egyes statisztikai források közötti különbség részletes kifejtése, melyet az ábrát tartalmazó tanulmány elvégez. Vizsgálatom szempontjából a számok nagyságrendje és a tendenciák lényegesek. Az adatforrás ebben az esetben a külföldiek központi nyilvántartása (Ausländerzentralregister-AZR). Ebben az adatbázisban azokat a külföldi állampolgárokat tartják nyilván, akik három hónapnál hosszabb ideje tartózkodnak a városban, és tartózkodási engedélyt igényeltek, vagy menedéjra nyújtottak

¹⁵⁰ Gyapay 2012: 46–55.

¹⁵¹ Járosi 2005: 87.

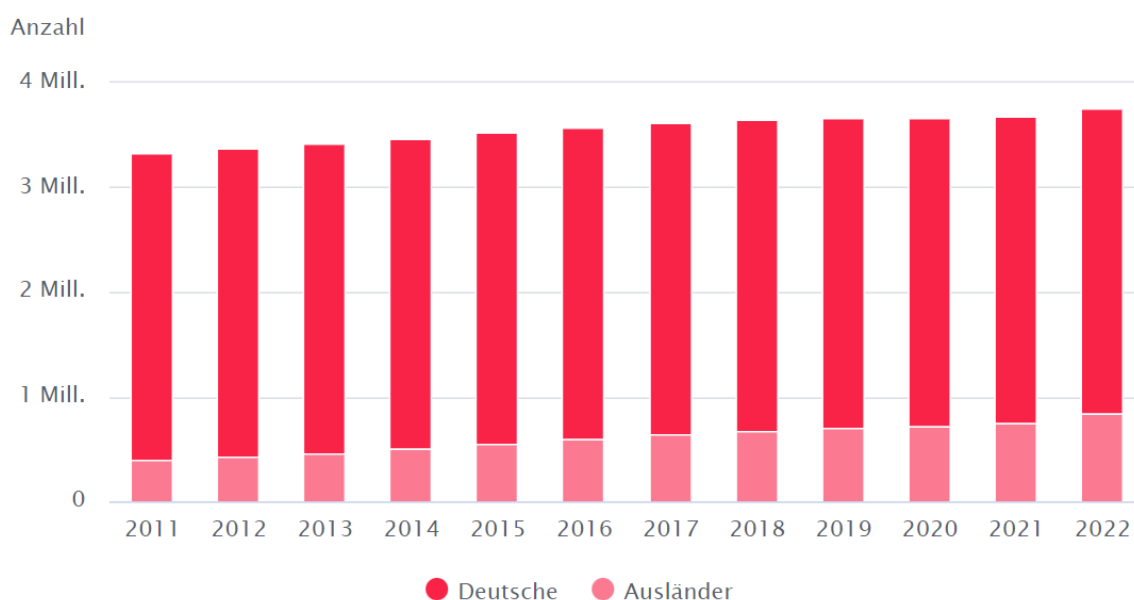
¹⁵² Vö. Axnick 2019. Martin Axnick a Berlinben élő külföldiekről írt tanulmányában részletesen bemutatja a három különböző statisztikai forrás eltérő számadatainak okát és magyarázatot ad ez eltérő módszerek alkalmazására. https://www.statistischebibliothek.de/mir/receive/BBSerie_mods_00000025 Utolsó letöltés: 2023.08.05.

be kérvényt. Ezen külföldiek számát mutató statisztika eredményeit a 4. ábrán a kék vonal jelzi. Ha a külföldiek számát a város újraegyesítése, 1991 és 2018 közötti időszakban nézzük, folyamatos lassú növekedést figyelhetünk meg 1991 és 2014 között. Az újraegyesítés utáni évben nagyjából 350.000 külföldi élt a városban, és ez a szám 2014-re 500.000 főre nőtt. A 2015-ös migrációs hullám évében a külföldiek száma Berlinben meredeken emelkedik, 500.000 főről 600.000 főre, míg 2018-ra ez az érték már 800.000 főre nő.¹⁵³

A legfrissebb statisztikai adatok Berlin lakosságával kapcsolatosan folyamatos növekedést mutatnak. 2022.12.31-én a város összlakossága 3.755.251 fő volt, mely az előző évhez képest 2,1%-os növekedést jelentett.

am 31.12. des jeweiligen Jahres

Bevölkerung 2011 bis 2022 in Berlin

5. ábra: A német és külföldi lakosság aránya Berlinben

Forrás: Statistik Berlin Brandenburg

Az 5. ábra Berlinben a német (sötétpiros) és a külföldi (halványpiros) lakosság arányának változását mutatja a 2011 és 2022 közötti időintervallumban. A külföldi lakosság arányában ebben az időszakban is egyértelmű növekedés látható. Amíg 2022-ben a német lakosság száma 2.920.902-re csökkent (-14.539 fő), addig a külföldi lakosok száma 834.349-re nőtt (+92.318 fő). A német lakosság aránya így 77,8%-ra csökkent, míg a külföldi lakosság aránya 22,2%-ra nőtt. A lakosság átlagéletkora 42,4 év.¹⁵⁴ 2011-ben a külföldiek aránya 11,9% volt. Ez az érték 2022-re 22,2%-ra nőtt, vagyis ebben az alig több, mint tíz éves időszakban

¹⁵³ Axnick 2019.

¹⁵⁴ <https://www.statistik-berlin-brandenburg.de/a-i-3-j> Utolsó letöltés: 2023.08.06.

majdnem megduplázódott.¹⁵⁵ A Berlinben élő külföldiek összetételét vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy nagy arányban az európai országokból származnak, összesen 504.197 fő. Közülük legtöbben a törökök vannak, második helyen az orosz-ukrán háború kitörése óta az ukrán menekültek állnak. A harmadik legszámosabb Európából betelepedett etnikai kisebbséget a lengyelek képviselik. Az ázsiai országokból betelepedett lakosok száma 2022-ben 207.406 fő, akik legnagyobb számban sírekek, indiaiak, vietnámiak és afgánok. Harmadik helyen az amerikai kontinensről származó lakosok következnek, 52.141 fővel, közülük a legtöbben, 19.603 lakos az Amerikai Egyesült Államokból jött. Az Afrikából betelepültek száma 42.009 fő. Utolsóként az Ausztráliából és Óceániából származó lakosságot említhetjük meg 4.535 fővel. A Berlinben élő külföldi lakosság egy kis részénél nem állapítható meg a származási terület vagy ország, ez a 2022-es statisztikai felmérésben összesen 24.061 személy.¹⁵⁶

A bevándorlók saját kulturális gyökereikre támaszkodva lépnek kapcsolatba és interakcióba a többségi lakossággal. Így a közösen használt városi terekben a társadalmi és kulturális integráció során, melyet állandó folyamatként és változásként értelmezhetünk, a civiltársadalom új szociális tereket és életvilágokat teremthet. Kaschuba hangsúlyozza, hogy ehhez a folyamathoz elengedhetetlen az integráció szisztematikus politikája, amely hozzáférést enged a betelepült, migráns és menekült lakosság számára is a közös lokális hétköznapi életvilágokhoz, legyen az étkezési kultúra, sport, zene, mozi, kulturális ünnepek. Ebben az integrációs folyamatban a közös hétköznapi tapasztalatokra és élményekre lehet támaszkodni.¹⁵⁷

Ezzel párhuzamosan a 21. század nagyvárosaiban egy paradigmaváltás zajlik, melynek során az életminőség, a hedonizmus kerülnek előtérbe, és a nagyvárosi teret a munka, lakhatás és közlekedés színtere helyett életvilágként értelmezik. A városi terek meghódításának szimbólumaként említi Wolfgang Kaschuba a városokban virágzó szelfi kultúrát. A városlakók életük fontos színhelyei előtt készítik szelfiket, erősítve ezzel lokális identitásukat, a turisták pedig a nagyvárosok ikonikus épületei előtt fényképezik magukat, bizonyítva ezzel kozmopolita életvitelüket. Véleménye szerint a szelfi, a kulturális identitás szimbolikus megteremtésének stratégiája. A város a háttérben itt szimbolikusan, mint az élet színpada jelenik meg. Ezekben az életvilágokban sok a heterogenitás, különböző nyelvek, kultúrák, eltérő külső megjelenés, étkezési szokások, hagyományok, melyek elfogadásához nyitottság,

¹⁵⁵ https://download.statistik-berlin-brandenburg.de/8bbcc2ba445cc2fe/e33e9ca3b5a0/SB_A01-03-00_2022j01_BE.pdf Utolsó letöltés: 2023.08.06.

¹⁵⁶ https://download.statistik-berlin-brandenburg.de/8bbcc2ba445cc2fe/e33e9ca3b5a0/SB_A01-03-00_2022j01_BE.pdf Utolsó letöltés: 2023.08.06.

¹⁵⁷ <https://www.philosophie.ch/2018-01-18-kaschuba> Utolsó letöltés: 2023.08.07.

empátia és tolerancia szükséges. Wolfgang Kaschuba felfogásában a jövőben a különbözőségek helyett a városi közösségeket összekötő elemeknek, vagyis a divergencia helyett a konvergenciának kellene hangsúlyossá válnia. Így válhat a város közös életvilággá, Kaschuba másik metaforájára utalva sikeres, közösségi szelfivé.¹⁵⁸

A multikulturális urbánus kultúra fejlődését, a közösségi szelfi sikerét formálják a többségi társadalmi keretben a városokban élő etnikus csoportok is. A városokra azért is alkalmazható a laboratórium hasonlat, mert a városethnológiával foglalkozó kutatók sokféle módszerrel igyekeznek feltárni és leírni a városi közösségek együttélését. Szijártó Zsolt, a pécsi egyetem professzora két megközelítést mutat be azzal kapcsolatban, hogy milyen módon jelenhetnek meg ezek a csoportok a város történetében és reprezentációjában. A hagyományos megközelítés az integrációra fókuszál, világos kiindulási és végpontokat jelöl, kibocsátó és befogadó kultúrát, és az integrációt a két végpont között időben pontosan meghatározott folyamatként mutatja be. A másik a sokféleségre és az etnikus csoportok önszerveződő folyamataira helyezi a hangsúlyt. Ezek a kutatási irányzatok egy háromszereplős viszonyrendszerben vizsgálják a nagyvárosi etnikus csoportokat, a **város – migráció – médium** kategóriarendszerében.¹⁵⁹ Fontos szerepet kap a városi közeg vizsgálata, amelyben az etnikai csoportok élnek és mozognak. A város és migráció kapcsolatában vizsgáljuk, hogy az egyes etnikai csoportok hogyan jelennek meg a város kulturális örökségében. A város és médium kategóriarendszerben médiakutatók elemzik egyes városok városimázs stratégiáit, és a városok megjelenését irodalmi alkotásokban és különböző médiumokban.

Arra a tényre is rá kell irányítani a figyelmet, hogy a nagyvárosokban élő migránsok egy része az alulképzett, társadalmilag hátrányos helyzetű rétegéből származik. Ez a probléma a városi társadalmat komoly szociális és munkaerőpiaci kihívások elé állítja, és sok esetben kulturális különbségekben kerül felszínre. Járosi Katalin berlini vizsgálatában ezzel a kérdéssel kapcsolatban a következőket állapítja meg kritikusan. „Ezen problémák megoldására (s csak ritkábban megértésére), a migránsok és az őslakosok közötti kapcsolatok kanalizálására és moderálására számtalan társadalmi szervezet jött létre az utóbbi évtizedben. Az interkulturális kapcsolatok koordinálása és a migránsok interkulturális helyzetéből feltételezett társadalmi különbségeinek felszámolása a berlini társadalom életében is központi helyen szerepel – jóllehet az „interkulturális” fogalma a befogadó társadalom képzeletében áll össze. E képek egy része a migránsok származási országának társadalmi normáit konstruálja meg, másik része a befogadó társadalom kulturális szabályait foglalja egybe, utóbbit, mint absztrakt és követendő

¹⁵⁸ Kaschuba 2017.

¹⁵⁹ Szijártó 2018: 196–197.

normarendszert állítva a migránsok elé.”¹⁶⁰ Véleménye szerint az interkulturális feladatok rendszere két véglet között feszül, a szociális felzárkóztató munka és az etnikai kulturális értékek etnofolklórként (fesztiválok, ételek, ruhák és ékszerek) történő ünneplése között. A jövő kérdése, hogy ezt a két végletet mennyire lehet közelíteni egymáshoz, és hogyan sikerül összekötő elemeket felismerni, valamint a befogadó társadalom interkulturális vagy multikulturális fogalmai hogyan válnak értelmezhetővé és elfogadhatóvá az etnikai kisebbségek számára.

3.3. A város etnikai közösségeinek vizsgálata

Az etnikai csoportok életformájának megismerése és vizsgálata, valamint az etnikai sokszínűség kérdése az 1970-es évektől került a kutatások célkeresztjébe, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az 50-es évektől Németországba érkező vendégmunkások, és később utánuk költözött családjaik nem szándékoznak visszatérni származási országukba, hanem hosszabb időre telepednek le az országban. Ebből a felismerésből következően a külföldiek integrációja fontos társadalmi kérdéssé és feladattá vált, ezért az egyes kutatásokban vizsgálják a városi kisebbségek jelenlétének társadalmi és politikai kérdéseit, a kulturális konfliktusokat és a városi etnikai közösségek identitását. Jelen fejezet részben olyan tudományos kutatásokat foglalkoztat össze, melyek ezeket a problémákat Berlin városi társadalmában vizsgálják.

1997-ben jelent meg az Amann és Von Neumann-Cosel által szerkesztett átfogó tanulmánykötet a témában „*Berlin. Egy város a migráció jegyében*” címmel. A kötet négy nagy tartalmi egységből áll, melyek a következők: A város átalakulóban, Városi tér és kisajátítás, Identitások és kapcsolati hálózatok, Részvétel és intervenció. A kötet ezen tematika szerint szerkesztve járja körbe a Berlinben élő etnikai közösségekkel kapcsolatos kérdéseket, a migrációt, mint a városfejlesztés témáját és különböző városfejlesztési dilemmákat, egyes városrészekben élő migráns közösségek életvilágának bemutatását, lakhatási kérdéseket, az önszerveződő etnikai közösségek kapcsolatát a város intézményeivel, és a migránsok részvételét kommunális szolgáltatásokban.¹⁶¹

A bevándorlás és városfejlődés közötti összefüggéseket vizsgálja Häußermann és Oswald tanulmánykötete. A kérdésfelvetéssel kapcsolatban öt témakört vizsgálnak, a bevándorlás jelentőségét a demográfiai fejlődés szempontjából, a külföldiek helyzetét a munkaerő- és lakáspiacon, integrációs kérdéseket, kulturális konfliktusokat és várospolitikai kérdéseket. A kötet berlini vonatkozású tanulmányai között olvashatunk török származású

¹⁶⁰ Járosi 2005: 88–89.

¹⁶¹ Amann–von Neumann-Cosel 1997.

munkaerőről és vállalkozókról Berlinben, Berlin olasz és orosz iparosairól, brazil migránsokról Londonban és Berlinben, a berlini iszlám közösségről és az egykori Szovjetunió területéről érkező beházasodott migránsnők helyzetéről Berlinben.¹⁶²

Berlin 1990 és 2000 közötti drámai átalakulását mutatja be Hartmut Häußermann és Andreas Kapphan monográfiája, mely a Humboldt Egyetem városszociológiai kutatásainak eredményeit foglalja össze. A kötet 9. fejezetének címe: Külföldiek szegregációja: Kirekesztés vagy multikultúra? Ebben a részben áttekintést adnak az 1990-es évek bevándorlási folyamatairól, és elemzik a külföldiek lakhatásának térbeli mintáit, a szegregáció, a multikulturális konfliktusok és a gettósodás szociális problémáit. A 10. fejezet a szegregáció és kirekesztés hatásainak kérdéseit járja körbe Berlin városi társadalmában.¹⁶³

A migrációkutatás és a városszociológia eredményeit összegzi a „*Migráció és integráció Berlinben*” című kötet. A bevándorlás folyamatának történelmi elemzése után a város migrációs és integrációs politikájának hiányosságait és lehetőségeit tárják fel a tanulmányok. A harmadik fejezet a munkaerőpiac és iskola, mint integrációs terek kérdéseivel foglalkozik, a negyedik migráns életvilágokat és identitáskonceptiókat mutat be. A tanulmánykötet záró fejezetének témája a konfliktushelyzetek elemzése és kezelése. Gesemann egyik tanulmánya például azt a kérdést járja körbe, hogyan élik meg egymást a migránsok és a rendőrök, a kötetben olvasható másik tanulmányában az iszlám elismerésének kérdésével foglalkozik Berlinben.¹⁶⁴ A berlini iszlám közösség életébe és a mecsetek világába enged betekintést Jonker és Kapphan könyve, mely a Berliini Szenátus megbízásából készült.¹⁶⁵ Miera tanulmányában a Berlinben élő lengyel vállalkozók üzleti startégiáját hasonlítja össze a török vállalkozók tevékenységével. Azzal érvel, hogy az etnikai vállalkozások dinamikájának vizsgálata lehetővé teszi olyan fogalmak bevezetését és magyarázatát, mint a „*transznacionális szociális tér*” vagy a „*vegyes beágyazottság*”.¹⁶⁶ Szintén a török vállalkozásokkal foglalkozik Pécoud két tanulmánya. Az egyikben a török vállalkozók, a multikulturalizmus és a foglalkoztatás kérdéseit vizsgálja, a másodikban bemutatja azt a kulturálisan kevert környezetet, amelyben a török vállalkozók, többségben bolt- vagy étterem tulajdonosok dolgoznak, illetve azokat a kompetenciákat és stratégiákat, amelyekkel ezt a komplexitást kezelik.¹⁶⁷

¹⁶² Häußermann–Oswald 1997.

¹⁶³ Häußermann–Kapphan 2002: 203–236.

¹⁶⁴ Gesemann 2001.

¹⁶⁵ Jonker–Kapphan 1999.

¹⁶⁶ Miera 2008.

¹⁶⁷ Pécoud 2002. és 2004.

Bloomfield tanulmányában médiatartalmak elemzésével a 2000-es évek berlini multikulturális társadalmának szociális, politikai és kulturális problémáira világít rá, melyek olyan fogalmi oppozíciókban fejeződnek ki, mint a „többségi társadalom” (Mehrheitsgesellschaft) és „mások”, vagy „külföldiek”, valamint a „vezető kultúra” (Leitkultur) fogalma. Ütközteti a korszak politikai diskurzusának álláspontjait az etnikai közösségekkel kapcsolatban, és elemzi a város kulturális és művészeti intézményeinek szerepét a város kulturális sokszínűségének tükrözésében, végül konkrét javaslatokat tesz az etnikai közösségek kreatív potenciáljának integrálására a város kulturális életébe.¹⁶⁸

A Kreuzbergben élő török etnikai közösség és a Marzahnban élő oroszok és vietnámiak helyzetét és életvilágát hasonlítja össze Wolfgang Kil és Hilary Silver tanulmánya. Bemutatják a városrészek népességi összetételét, az etnikai közösségek lakhatási körülményeit, a helyi vállalkozók világát, a tanulási lehetőségeket, az iskolázottsági mutatókat, a nyelvhasználati szokásokat és a közösségszervezési folyamatokat. Elemzésük végén megállapítják, hogy mindkét városrész migránsai szenvednek a szociális kirekesztés miatt, de az összehasonlítás azt is bizonyítja, hogy ezek a hátrányos helyzetű, szegény negyedek is vonzanak kreatív és ambiciózus lakókat. Véleményük szerint Berlin nagy átalakulási folyamatok előtt áll, és ezek hasonlóak Varsó, Bécs és Budapest transzformációjához.¹⁶⁹

Új kutatási perspektívát vet fel a kérdés, hogy a 2015-ben kezdődő, új migrációs hullám milyen hatással van a Berlinben élő, a városban korábban letelepedett külföldiekre, milyen érzelmi reakciókat és cselekvési mintákat vált ki belőlük a menekültek áradata, mennyiben értékelik át helyzetüket és beágyazottságukat a német társadalomban a megváltozott körülmények között. A kontraszt a korábban bevándorolt külföldi vendégmunkások és az új menekülthullám során érkező, Németországban letelepülni szándékozó menekültek között más megvilágításba helyezi a bevándorolt lakosság integráltságának problémáját. Wolfgang Kaschuba „*Vendégmunkások és menekültek*” című tanulmányában történelmi párhuzamot vonva rámutat arra a tényre, hogy a II. világháború után Kelet-Európából érkező kitelepített német kisebbség helyzetét hasonlóan változtatta meg az 1950-es évek végén érkező olasz, török és spanyol vendégmunkások áradata. A vendégmunkásokkal összehasonlítva a kitelepítettek már nem érezték magukat annyira kitaszítottak a német társadalomban. A munkaerőpiacon azonban ez versenyhelyzetet eredményezett, a vendégmunkások konkurenciát jelentettek bizonyos szegmensekben. A 2015-ös menekülthullám után a migrációs háttérrel rendelkező bevándorlók, vendégmunkások és a német lakosság közötti szakadék kisebbnek tűnik a korábban Németországban élők és a menekültek közötti mély szakadékhhoz képest. Az ott élő

¹⁶⁸ Bloomfield 2003.

¹⁶⁹ Kil–Silver 2006.

vendégmunkások büszkén használták azt a fordulatot, hogy „mi Németországban”. Az új menekülthullám ilyen módon más viszonyrendszerbe helyezte a korábban bevándorolt lakosság integráltságát a német társadalomba. Kaschuba ráirányítja a figyelmet arra, hogy a német társadalom a II. világháború vége óta jelentős változáson ment keresztül, és a bevándorlók egy nyitott, sokkal befogadóbb közegbe érkeznek, mint a 60-as évek vendégmunkásai, és ezt az értéket kellene manapság a Németországról kialakult kép központi elemévé tenni.¹⁷⁰

A menekültekkel kapcsolatos diskurzus keretében készült Feischmidt Margit és Zakariás Ildikó tanulmánya a szolidaritás transznacionális formáiról a nők szemszögéből. Olyan, a németországi magyar diaszpórában élő nőkkel készítették interjúkat, akik részt vettek a menekültek megsegítésére irányuló jótékonyági munkában, akár önkéntesként, akár fizetett formában. Ezekben az interjúkban erős kettősség feszül, megjelenik a hasonló sorsot átélő nők azonosulása a nehézségekkel és megpróbáltatásokkal, valamint az együttérzés a női lét sorsfordulói kapcsán, másrészt számos tapasztalat utal a kulturális és a női szerepekkel kapcsolatos különbségek megélésére. Ezt az ellentmondást az interjúalanyok igyekeznek azzal feloldani, hogy a különbségek helyett inkább az azonosságokat helyezik előtérbe. A beszámolóban több utalás történik arra, hogy a segítők igyekeznek megismertetni a nőket az európai kultúra mintáival, nem szerepeivel és értékeivel. A szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a migrációs háttérrel rendelkező szociális segítők itt egyfajta közvetítő szerepet játszanak. Az empátia és sorsközösség, az idegenség megtapasztalása érzékenyíti őket a menekültek nehézségeire, de ugyanakkor európai gyökereik alkalmassá teszik őket egyfajta mediátor szerepre. Itt újra megjelenik a Kaschuba esszéjében leírt viszonylagosság motívuma az integráltság kérdéskörében. A közös európai identitás és a részvétel a szociális munkában erősíti a magyar származású szociális munkások és segítők strukturális beágyazottságát a német társadalomba.¹⁷¹

A 2015-ös menekülthullám hatására alapították 2017-ben Berlinben a Német Integráció- és Migrációkutató Központot (DeZIM).¹⁷² Az intézet a következő témakörökben kutat: integráció és migráció, társadalmi konszenzus és konfliktusok, bevándorlók szerepe a társadalmi folyamatokban, sokszínűség, diszkrimináció és rasszizmus. A berlini intézmény országos kutatóhálózattal rendelkezik, célja a migráció- és integrációkutatás erősítése Németországban és nemzetközi szinten. Kutatási projektjeik hozzájárulnak ahhoz, hogy a

¹⁷⁰ Kaschuba 2016.

¹⁷¹ Feischmidt–Zakariás 2018.

¹⁷² A kutatóintézet honlapján megismerhetjük az intézet alapításának történetét, felépítését és munkatársait, kutatási együttműködéseket más intézményekkel, a lezárt és folyamatban lévő kutatási projekteket és publikációkat. Vö. <https://www.dezim-institut.de/institut/ueber-das-dezim/> Utolsó letöltés: 2023.08.10.

politika, civiltársadalom és médiumok migrációról és integrációról szóló diskurzusait tárgyalgossá tegyék.

A 2020 és 2024 között végzett TRANSMIT című kutatás a migráció és integráció transznacionális perspektíváit vizsgálja, a migráció és integráció hatásait összefüggő rendszerben értelmezve. A projekt célja, hogy egy olyan integrált adatbázist hozzon létre, amely a származási, tranzit- és célországok kvalitatív és kvantitatív adatait összegyűjti és rendszerezi, melyek későbbi kutatások anyagát képezhetik. A vizsgálat három központi témaköre: 1) szelekciós hatások a migrációs útvonalakon; 2) a szociális összetartozás és alkufolyamatok dinamikája; 3) a migránsok jóléte és életvilága.¹⁷³ Az intézet egyik 2022-es projektje 40 életút interjú alapján tárja fel a háború miatt Ukrajnából menekült nők helyzetét Berlinben és egy kisebb városban. Az ukrán menekültek kérdésében sok kritika merült fel azzal kapcsolatban, hogy a jogi feltételek miatt átmeneti helyzetben lévő menekültek hosszútávú társadalmi integrációját akadályozza ez az átmeneti állapot. A tanulmány ebben a kontextusban tárja fel a menekültek döntéshozatali folyamatait a mobilitás és visszatérés között.¹⁷⁴ Egy másik projekt keretében a muszlim fiatalok elkötelezettségét és tevékenységét vizsgálták Berlin és Hamburg ifjúsági szervezeteiben. A kutatás arra a kérdésre kereste a választ, hogy milyen akadályokkal szembesülnek elkötelezett muszlim fiatalok az ifjúsági szervezetekben.¹⁷⁵

Az intézet megjelent publikációi közül több berlini etnikai közösségek körében végzett adatgyűjtés eredményeit foglalja össze. Ezek közül több a nők és anyák perspektívájából mutatja be a menekültek életkörülményeit és integrációs nehézségeit. Berlin menekülteket befogadó központjaiban átélt tapasztalatokat elemzi az afgán és szíriai menekült nőkkel készült kvalitatív interjúk alapján készült kutatás. A kutatók rávilágítanak arra, hogy a szociális stresszt ezeken a menhelyeken a magánszféra hiánya okozza.¹⁷⁶ A DeZIM kutatóinak 2023-ban megjelent publikációja a török bevándorlási háttérrel rendelkező anyák gyermeknevelési és oktatási intézményekben szerzett tapasztalatait veszi górcső alá. Azt vizsgálják, hogy milyen stratégiákat vetnek be ezek az anyák a stigmatizáció és diszkrimináció ellen a berlini magániskolákban, és hogyan határolják el magukat más etnikai kisebbségektől.¹⁷⁷ A korábban már bemutatott ukrán nők helyzetét vizsgáló projekt eredményeit foglalja össze „*A menekült nők Ukrajnából. Megérkezés és visszatérés között*” című tanulmány, amely Berlinben és az

¹⁷³ <https://www.dezim-institut.de/projekte/projekt-detail/transnational-perspectives-on-migration-and-integration-transmit-7-13/> Utolsó letöltés: 2023.08.10.

¹⁷⁴ <https://www.dezim-institut.de/projekte/projekt-detail/gefluechtete-frauen-aus-der-ukraine-zwischen-rueckkehr-und-ankommen-3-15/> Utolsó letöltés: 2023.08.10.

¹⁷⁵ <https://www.dezim-institut.de/projekte/projekt-detail/engagement-und-zugehoerigkeit-vereinsarbeit-und-politische-bildung-muslimischer-jugendlicher-2-03/> Utolsó letöltés: 2023.08.10.

¹⁷⁶ Mehran–Abi–Lazaridou–Foroutan–Heinz–Kluge 2022.

¹⁷⁷ Yurdakul–Altay 2023.

Odera menti Frankfurtban élő ukrán menekült anyákkal készült interjúkat elemez. Először az ukrán nőkre váró integrációs kihívásokat mutatják be, majd azt vizsgálják, hogy milyen tényezőktől függ, hogy a megkérdezettek Németországban szeretnék-e maradni vagy inkább a hazatérést választanák.¹⁷⁸

A migráció és integráció, etnikai közösségek kutatása Berlinben témákban több tudományos konferencia, workshop, kiállítás és múzeumi projekt is megrendezésre került. Egy rövid összefoglaló áttekintést szeretnék adni néhány, a 2000-es évek óta, ilyen témájú, Berlinnel kapcsolatos tudományos rendezvényről. 2007-ben Pankow városrész Múzeumi Szövetsége szervezett egy átfogó szakmai konferenciát „*Migráció változásban – Változás a migráció miatt? Bevándorlás Berlinbe a 19. század kezdetétől napjainkig*” címmel. A konferencia egyes migráns csoportok emlékeit és élményeit vette górcső alá a múltból és a jelenből, valamint a migráció témájának feldolgozásával foglalkozott múzeumi projekteken és kiállításokon. Előadások a következő témákban hangzottak el: berlini lengyelek, olaszok Berlinben, munkamigráció az NDK-ban, franciák jelenléte Pankowban, képzett orosz migránsok Berlinben.¹⁷⁹

2008-ban a Humboldt Egyetem workshopot szervezett migráció témában, melynek célkitűzése volt, hogy kritikus atmoszférát teremtsen akademikusok, fiatal kutatók számára a németországi migrációval kapcsolatos gondolatok és információk megosztására.¹⁸⁰

2020-ban a posztmigráció és konfliktusok témában került megrendezésre egy interdiszciplináris konferencia, amely a migráció és különböző konfliktus elméletek összefüggésével foglalkozott.¹⁸¹

Jelen fejezet részben természetesen csak néhány kutatási projektet, publikációkat és tudományos rendezvényeket tudunk a teljesség igénye nélkül, röviden felvázolni a Berlinben élő etnikai közösségek vizsgálatának szerteágazó tudományos kutatásaiból és az eredményeket leíró tanulmányokból. Ez a vázlatos áttekintés is bizonyítja, hogy milyen sokféle megközelítésből és kutatási perspektívából lehet a migráció és integráció folyamatait és az etnikai közösségek életét Berlinben vizsgálni. Az ebben a keretben is bemutatott kvalitatív és kvantitatív kutatásoknak köszönhetően hatalmas mennyiségű felgyűjtött adat áll a kutatók rendelkezésére, melynek kiértékelése a jövő feladata. Az etnikai közösségekről felhalmozott tudásanyag és információk rendszerezésére és feldolgozására javasolja Szijártó Zsolt, a Berlinben élő magyarok körében végzett kutatásai kapcsán egy digitális platform létrehozását. Egy ilyen platformban archiválhatóak lennének az etnikai csoportokról összegyűjtött adatok és

¹⁷⁸ Rock–Yanaşmayan–Rischke–Bouché–Semyonova 2022.

¹⁷⁹ <https://www.hsozkult.de/event/id/event-57386> Utolsó letöltés: 2023.08.08.

¹⁸⁰ <https://www.hsozkult.de/event/id/event-60649> Utolsó letöltés: 2023.08.08.

¹⁸¹ <https://www.hsozkult.de/event/id/event-93246> Utolsó letöltés: 2023.08.08.

ismeretek, hiszen ezek a kisebbségi csoportok gyorsan változnak, átalakulnak, esetleg eltűnnek a többségi társadalmi térben. Az archiválási munka ezért fontos szerepet játszik a város kulturális örökségének megőrzésében. Másrészt javaslata szerint ez a digitális platform közösségi térként is működhetne, ahol a közösség különböző csoportjai és tagjai interakcióba léphetnek egymással, megjeleníthetnek kulturális tartalmakat. A digitális platform létrehozásához a kulturális térképezés módszerét javasolja, amely pragmatikus megfogalmazásban a közösségekről vagy csoportokról szóló információk gyűjtését, feldolgozását és elemzését jelenti. A kutatásnak egyértelműen építenie kell a közösségi csoportok tevékeny részvételére a platform alakításában, fontos a kollaboratív elvek érvényesülése a folyamatban.¹⁸² Berlinben folytatott kutatásom hozzájárulást jelenthet a Berlinben élő magyar etnikai közösség feltérképezéséhez, és adalékot nyújthat egy ilyen jellegű digitális platform nyílt adatbázisához.

¹⁸² Szijártó 2018: 198.

4. A BERLINI SZALON MINT TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓS SZÍNTÉR, ÉS SAJÁTOSSÁGAI

A dolgozat előző fejezete kutatásom tágabb környezetét, Berlin multikulturális városi kultúráját és a városban élő etnikai közösségek vizsgálatát vette górcső alá azzal a céllal, hogy bemutassa a vizsgált közösség makrotársadalmi környezetét. A negyedik fejezet a perspektíva szűkítése után a kutatás célcsoportjára fókuszál, és a Berlini Szalont helyezi el a város kultúrájában és a Berlinben élő magyar közösségben. Ennek megfelelően ez a fejezet két nagyobb alfejezetből áll. Az első alfejezet a Berlini Szalont a város sajátos szalonkultúrájában pozicionálja. Berlin jelenleg is virágzó, egyedi szalonkultúráját tekintve, valamint a Berlini Szalon és a klasszikus szalonkultúra párhuzamait figyelembe véve, ebben a részben indokoltnak látszott történelmi távlatban is szemlélni a szalonkultúrát, ezért egy rövid kitérőben bemutatom azt a történeti háttérrel, amely a klasszikus szalonkultúra kibontakozásához vezetett Berlinben, és felelevenítem a klasszikus szalonok világát néhány ikonikus szalonhölgy portréjának felvázolásával. Ezután következik a jelenkori szalonvilág jellemzése néhány, Berlin kulturális életében meghatározó szalon bemutatásával, hogy a Berlini Szalont a mai szalonok térképén is elhelyezzük.

A másik nagyobb részfejezet a Berlinben élő magyar diaszpórát mutatja be, szintén történeti áttekintést is adva. Ahhoz, hogy a Berlini Szalon jelentőségét és szerepét vizsgáljuk a berlini magyarok kulturális életében, elengedhetetlen a diaszpóra megismerése és meghatározó közösségeinek bemutatása. Ebben az összefüggésben kutatásom első körös online kérdőíves felmérésének eredményeit tárja fel az egyik részfejezet, mely a Berlini Szalont egy online Facebook közösséggel összehasonlító elemzésben mutatja be. A magyar diaszpóra informális közösségeit áttekintő rész után, az utolsó részfejezet a Berlini Szalon és a magyar kulturális intézmények kapcsolatát elemzi.

4.1. Szalonkultúra a város történetében – Modern szalonok Berlinben¹⁸³

Berlinben a párizsi szalonok mintájára a 18. század végén sorra alapítottak kulturális szalonokat, melyek a polgári értelmiség, tudósok, filozófusok, irodalmárok, művészek fontos találkozóhelyévé és intellektuális beszélgetéseinek színterévé váltak. Az alfejezet első részfejezete a szalonkultúra történetének fontos mérföldköveit mutatja be, majd a második

¹⁸³ Valnerné Török 2022a.: A fejezet egyes részei megjelentek a Néprajzi Látóhatár XXXI. évf. 2022. 1-4. számában található tanulmányomban.

részfejezet a 20. században újjáéledő szalonvilágba nyújt betekintést. A harmadik részfejezet a Berliini Szalont helyezi el a modern szalonvilágban.

4.1.1. A Berliini szalonkultúra gyökerei

A berliini szalonok a 19. századtól kezdve a város kulturális emlékezetének fontos alapkövei, és a szalonélet a 21. században is virágzik a német fővárosban. A részfejezet fókuszában ennek a kulturális jelenségnek a történelmi perspektívából kiinduló leírása áll.¹⁸⁴

Az irodalmi szalon az európai kultúrtörténet egyik meghatározó eleme. Évszázadokon keresztül számos európai nagyváros kulturális életében kap jelentős szerepet a szalonok világa. Kultúrtörténeti jelentőségén túl a szalon a női emancipáció fontos színtere is volt. A 18. század végén Berlinben is kialakulnak az első szalonok, melyek a porosz nagyváros kulturális életének szerves részét képezik, és a város újraegyesítése óta ismét felvirágoztak Berlinben. Mielőtt ezt a sajátos kulturális jelenséget bemutatjuk és magyarázatát vizsgáljuk, elsőként tekintsük át a berliini szalonkultúra történeti gyökereit. A berliini szalonok történetének megírásához elsősorban levelek és naplóbejegyzések állnak a kutatók rendelkezésére, melyeknek köszönhetően több monográfia is íródott a témában. Jelen részfejezet történeti áttekintése elsősorban három forrásra támaszkodik, az egyik Verena von der Heyden-Rynsch¹⁸⁵ az európai szalonok történetét feldolgozó munkája, a másik Petra Wilhelmy-Dollinger¹⁸⁶ berliini szalonokról írt átfogó monográfiája, valamint Cornelia Saxe¹⁸⁷ a modern berliini szalonvilágot bemutató elemzése.

Az 1800-as évek Berlinjét kulturális és politikai áttörések határozták meg. A nemzeti irodalom születése és a napóleoni megszállás, a korszak két jelentős eseménye, rányomta bélyegét a városra. Ez a nyugtalan időszak kedvezett a szalonkultúra kialakulásának. A szalonok a 19. századi Berlin kulturális életének klasszikus, ikonikus színterei voltak, ahol a kor híres művészei, politikusai, zenészei, tudósai, írói, költői, színészei gyűltek össze hangversenyekre, irodalmi estekre, vagy eszmecsere folytattak az érdeklődő közönséggel, akik az arisztokrácia és a művelt polgárság köreiből kerültek ki.¹⁸⁸

A szalon a 16. század olasz találmánya volt, maga a szó is, a sala – fogadóterem – olasz szóból ered. A 17. században Párizsban kibontakozó szalon együttlétek, a polgári érintkezés új formái, a 18. századra Berlint is elérték. A párizsi modell alapján 1780-tól kezdve Berlinben a

¹⁸⁴ Valnerné Török 2022a: 53.

¹⁸⁵ Heyden-Rynsch 1992.

¹⁸⁶ Wilhelmy-Dollinger 2000.

¹⁸⁷ Saxe 1999.

¹⁸⁸ Valnerné Török 2022a: 54.

társadalmi együttlét és kedélyesség új formája megdöbbentően látványos virágzást élt át. 1780 és 1914 között több, mint 90 szalon fogadta a lelkes közönségét.¹⁸⁹

Más német városokban is nyíltak szalonok ebben a korszakban, de a német nyelvterületen sehol nem volt jellemző a szalonkultúra olyan mértékű felvirágzása, mint Berlinben. A porosz főváros a szalonok számát tekintve európai összehasonlításban is a második legjelentősebb. A párizsi szalonok példaértékűek a berlini szalonkultúra kibontakozásában, tekintve a korszak két európai nagyvárosának intenzív kulturális kapcsolatait, valamint a Berlinbe menekült nagyszámú hugenotta népesség erős francia hatását. A berlini szalonkultúra azonban jóval fiatalabb, mint francia elődje, és egészen más társadalmi és történelmi keretfeltételek között jött létre. Szalonhoz hasonló, arisztokraták körében jellemző irodalmi együttlétek már korábban is léteztek Berlinben, de a berlini szalonvilágot meghatározó erős társadalomkritikai és emancipációs szemlélet a zsidó kulturális szalonokban bontakozott ki.¹⁹⁰ Ebben az összefüggésben feltétlenül meg kell említenünk a zsidó származású, felvilágosult filozófus, Moses Mendelssohn nevét, aki a zsidó felvilágosodás meghatározó alakjaként a zsidók elszigeteltségének feloldását, és a zsidó és nem zsidó kultúra egymáshoz közeledését hirdette. Mendelssohn munkásságának köszönhetően a zsidóság integrációja Berlin társadalmi és intellektuális életébe különös hangsúlyt kapott. Annak érdekében, hogy a zsidó közösség társadalmi elszigeteltségét feloldja, Mendelssohn a házában az élet különböző területeiről érkező vendégeket fogadott. Közülük a férfiak előszeretettel filozófiával, a nők pedig irodalommal kezdtek foglalkozni. Szellemisége és filozófiája nagy hatással volt a berlini szalonokat alapító fiatal zsidó hölgyekre, akik házában rendszeres látogatói voltak, és Mendelssohn köreiből kezdtek lelkesedni a felvilágosodás eszméi és a német kultúra iránt.¹⁹¹ Egyik legfőbb híve és tanítványa Markus Herz, zsidó orvos és filozófus, aki feleségével, Henriette Herzzel elsőként nyitotta meg házát Berlin politikai, művészeti és irodalmi életét irányító tudósok és művészek találkozóira. Otthonukban kettős szalon alakult ki, ahol a férj a tudósokat gyűjtötte maga köré, míg a felesége szalonja az irodalmi élet központja lett. Abban a korszakban, amikor a zsidó lakosság még polgárjogokkal sem rendelkezett, a berlini zsidó kisebbség a német szalonkultúra megteremtőjévé vált, hidat képezve ilyen módon a zsidó és porosz kulturális hagyományok között. A gazdag, de polgári jogokkal nem rendelkező zsidó családok lázadó, fiatal hölgyei a szalonokban egyaránt teret nyertek a zsidó és női emancipációs törekvések érvényesülésének.¹⁹² A fiatal lányok a zsidó közösség szűk, patriarchális keretei

¹⁸⁹ Wilhelmy-Dollinger 2000: 1.

¹⁹⁰ Valerné Török 2022a: 54.

¹⁹¹ Von der Heyden-Rynsch 1992:135.

¹⁹² Von der Heyden-Rynsch 1992:133.

között hátrányos helyzetben éltek, amelyből a szalon felvilágosult, nyílt és toleráns közössége kitörési lehetőséget jelentett számukra.

A berlini szalonok első korszakának három legismertebb berlini „saloniére”, háziasszonya Henriette Herz, Rahel Levin-Varnhagen és Dorothea Schlegel. Az első zsidó származású szalonalapító hölgy, Henriette Herz kiemelkedő intelligenciával és emberismerettel rendelkezett, ami természetesen lenyűgözte látogatóit. Szalonjával fontos közvetítő szerepet játszott a korszak szellemi irányzatai, kulturális korszakai és egymással addig nem érintkező társadalmi körei között. Rahel Levin sokkal szerényebb keretek között fogadta vendégeit kis tetőtéri lakásában, de ő volt az első hajadon, aki szalont vitt. Különlegesen érzékeny személyisége és eredetisége vonzotta a látogatókat. Szalonja a kritikus viták helyszíne volt, és Rahel Levin maga is fáradhatatlanul tette fel provokatív kérdéseit a viták során. Szalonját Berlinben a „szellem köztársaságaként” ismerték, melyet korlátlan tolerancia jellemzett.¹⁹³ Ő már egy új nőideál, az önmegvalósításra törekvő nő megtestesítője volt. A maga korában nem kevésbé különlegesnek és érdekesnek számított Dorothea Schlegel, Moses Mendelssohn lánya.

Ezek a nőalakok népszerűségüknek köszönhetően nagy vonzerővel rendelkeztek. Szalonjaik nem csak intellektuális beszélgetések helyszínei voltak, ahol ismeretségek és barátságok kötődtek, de lehetőséget nyújtottak a keresztények és zsidók kulturális érintkezésének. Az ott szövődött szerelmi kapcsolatok a két felekezet tagjai között nyilvános vitákat eredményeztek a házasságkötésről, amely abban az időben tiltott volt keresztények és zsidók között. A házasságkötés előfeltétele volt, hogy mindkét fél azonos vallási felekezet tagja legyen.¹⁹⁴

A 18. századi berlini szalonok női kezdeményezések voltak, a női emancipáció és képzés jelentős színtereivé váltak. A 18. századtól a művelt keresztény nemesi és polgári származású hölgyek közül is többen követték a példájukat. A szalonokban egymásra talált két igény, egyrészt a művelt nők érvényesülési és önmegvalósítási törekvése a férfiak által meghatározott társadalmi keretek között, másrészt a férfitársadalom vágya a magán-, intim terek iránt a nyilvános összejövetelekhez. A nők a szalon nyilvánosságán keresztül első lépésként hozzáférhettek a férfiak által dominált magasabb képzettséget feltételező tudáshoz, információkhoz, és társadalmi tekintélyt szerezhettek. Wilhelmy-Dolliger a berlini szalonokról írt alapvető elemzésében így foglalja össze a jelenség lényegét. „Ideális esetben a szalonest a társasági együttlét improvizált alkotása lett, az emberi élet és az emberi társadalom

¹⁹³ Von der Heyden-Rynsch 1992: 143.

¹⁹⁴ <https://www.deutschlandfunk.de/berliner-salons-im-19-jahrhundert-juedisch-christliche-100.html> Utolsó letöltés: 2023.08.11. Ebben a cikkben beszámolót olvashatunk egy nemzetközi konferenciáról, melynek témája a szalonokban zsidók és keresztények között szövődött barátságok, szerelmek és ezek reprezentációja az irodalomban.

összművészeti műalkotása.”¹⁹⁵ (Ford. T. E.) Ennek a műalkotásnak a középpontjában a szalon háziasszonyának, a *saloniére*-nek alakja állt, aki vendégszeretettel, műveltségével, szívéllyességével és kedélyességével a szalonestek lelke volt. A szalonok jellemzője a spontaneitás és a társaság összetételének véletlenszerűsége.

A kérdésre, hogy milyen típusú közösségi együttlétet tekintünk szalonnak, nehéz pontos választ adni, mert ez a sokszínű kultúrtörténeti jelenség az évszázadok folyamán különböző szellemi mozgalmak hatására változásokon ment keresztül, és ennek következtében számos arcát mutatta. Néhány általános jellemzőt fogalmazhatunk meg, melyek közül hangsúlyos, hogy a szalon egy kötetlen társas együttlét, ahol a női *saloniére* (háziasszony) körül összegyűlt vendégeket az irodalmi, politikai vagy filozófiai témákról folytatott beszélgetés kapcsolja össze. A beszélgetés mindig központi eleme volt a szalonkultúrának. A szalonoknak emellett esztétikai funkciója is volt, ahogy ezt a korábbi idézet is bizonyítja, a társas együttlétet a műalkotás szintjére emelték.¹⁹⁶

Petra Wilhelmy-Dollinger történész berlini szalonokról írt átfogó és nagyon részletes munkájában hét kritériumot fogalmaz meg arra vonatkozóan, hogy milyen társas összejöveteleket tekinthetünk szalonnak. A szalonok legalapvetőbb ismertetőjegye az ő elemzésében, hogy egy nő személye köré szerveződik az esemény.

További szempontok:

1. A szalonesemények rögzített időpontokban („*jour fixes*”) kerülnek megrendezésre. A szalont állandó vendégkör látogatja, akik további vendégeket vezethetnek be a társaságba. Emellett időnként átutazó hírességek is felkeresik a szalont.
2. A szalonvendégek különböző társadalmi rétegekből származnak, és vannak köztük híres művészek, de lehetnek ismeretlen és fiatal tehetségek is, akik itt szeretnének közönséget és ezáltal hírnevet szerezni.
3. A szalonest kényszer nélküli társas összejövetel.
4. Az irodalomról, művészetről, zenéről, filozófiáról, politikáról folytatott beszélgetés az esemény központi eleme.
5. A szalonoknak van kulturális vonzereje és kisugárzása, ennek következtében társadalmi hatása.
6. A szalon mentes az ideológiai dogmáktól, előírásoktól és alapvetően toleráns. Anyagi és politikai érdekek nem játszanak szerepet, a kötetlen és önkéntes társas együttléteket egy fontos motiváció határozza meg, egymás elfogadása és támogatása.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Wilhelmy-Dollinger 2000: 3. „Im Idealfall wurde der Salonabend zu einem improvisierten Kunstwerk der Gesellschaft, zu einem Gesamtkunstwerk menschlichen Lebens und menschlicher Gesellschaft.”

¹⁹⁶ Valné Török 2022a: 56.

¹⁹⁷ Wilhelmy-Dollinger 2000: 38–39.

Erre a kritériumrendszerre a további leírásban visszatérve megválaszolhatjuk a kérdést, hogy a modern salonok és vizsgálatunk tárgya, a Berlini Salon mennyiben mutatnak hasonlóságot, és miben különböznek a 19. századi klasszikus salonokkal összehasonlítva.

Ez a megközelítés a salonkultúrát komplex jelenségként mutatja be, számos különböző aspektusból vizsgálva és jellemezve ezt a rendkívül összetett kulturális összejövetele formát. Két központi jelentőségű kritériumot kívánunk itt kiemelni további vizsgálatunk szempontjából. Egyrészt a salonrendezvény egy nő alakja köré szerveződő társas összejövetele, másrészt mindig azonos keretek között kerül megrendezésre a salon háziasszonyának privát szférájában. Ezen túl további kutatási kérdésként meg kell vizsgálnunk a salonestek témáját és tartalmát, a látogatók körét, valamint a salonok kulturális és társadalmi hatását. Ezek a kérdések és szempontok a Berlini Salonnal kapcsolatosan is relevánsak vizsgálatunkban.¹⁹⁸

Peter Seibert a klasszikus irodalmi salonok világát vizsgálja Berlinben. Könyve bevezetőjében a salon, mint kulturális jelenség meghatározásával foglalkozik. Megállapítása szerint a salon az újkor kultúr- és társadalomtörténeti képződménye, amit nem lehet csak bizonyos történelmi korszakokhoz és földrajzi helyhez kötni. A salonjelenség meghatározásához jellemző kritériumokat ragadhatunk meg és írhatunk le. A salonok tipikus ismertetőjegyei között a következőket említi: a társadalmi nyitottság, amely lehetővé teszi különböző társadalmi rangú személyek társadalmi osztályokon felülemelkedő kommunikációját. Ezt Seibert „salonképességnak” (Salonfähigkeit) nevezi. Második kritérium az ő felfogásában is a salonesemény középpontjában álló salonhölgy személye, aki a salon keretei között különleges szerepkörben, a korábban előírt nemi szerepén felülemelkedve jelenik meg. Erre azért nyílik lehetősége, mert a salon egy köztes területet képez a nyilvános és magánszféra között. Seibert végül még a beszélgetést, mint a salon társasági életének elengedhetetlen elemét emeli ki. A salonesemény többi alkotórésze szabadon helyettesíthető, de a beszélgetést a salonest teremti meg. A beszélgetés kiindulópontja mindig annak elismerése, hogy a beszélgetőpartnerek azonos rangúak.¹⁹⁹

A salonok idővel Berlinen túl, sőt egész Európában ismertté váltak, és a tartományi főváros egyik látványosságaként az utazók titkos tippjei lettek, ahová feltétlenül el kellett látogatni annak, aki a város kultúráját igazán meg akarta ismerni. A korai salonok ezen túl egyfajta fiatalos, forradalmi lendületet is hoztak, és a város ismert és érdekes lakóinak találkozóhelyeként szolgáltak. A társadalmi változások és a korszellem változásának következtében, valamint nem utolsósorban a nők társadalmi szerepének változásával, az

¹⁹⁸ Valné Török 2022a: 57.

¹⁹⁹ Seibert 1993: 3–6.

emancipációs törekvések sikerének következtében a 19. század második felében a szalonok is átalakultak.²⁰⁰

A szalonest mindig improvizációt jelentett, nem voltak kötöttségek és szabályok, napirend, tagsági díj, pontos érkezés vagy kötött ülésrend. A beszélgetés állt a középpontban, nem a résztvevők megvendégelése. A szalonokat színpadhoz hasonlíthatjuk, ahol a színészek és a nézők a sors által osztott szerepekben saját maguktól és egymástól tanultak, és ez örömet szerzett nekik.²⁰¹ A közönség ideális esetben széles szórást mutatott társadalmi rang, végzettség és szakma tekintetében. A berlini színhelyek többsége irodalmi szalon volt, mert a társadalmi jelenség kialakulása a német nemzeti irodalom felvirágzásával párhuzamosan zajlott. A szalonokban az irodalom mellett zenével színesítették az estét, vagy napi politikai kérdéseket vitattak meg. A 19. század második felére az irodalmi szalonok fokozatosan átalakultak politikai fórumokká, ahol a patriotizmus és politikai kérdések megvitatása dominált. A napóleoni megszállás idején a szalonokat a hazafias ellenállás szelleme hatotta át, majd 1850 után a modern pártok kialakulásában is szerepet játszottak.²⁰²

Seibert monográfiája²⁰³ bemutatja a berlini szalonkultúra különböző korszakainak fontos jellemzőit és törekvéseit az 1800-as évekkel kezdődő klasszikus korszaktól egészen az első világháborúig. Pontos életrajzot és jellemrajzot kapunk a kiemelkedő egyéniségeiről. A Berlini szalonok történetében öt korszakot különböztethetünk meg. Az első az 1780-as években az első szalonok megjelenésével kezdődik. Ezt követi a klasszikus szalonok korszaka az 1800-as évek első felében, majd a 19. század közepén, az első szalonalapító hölgyek halála után generációváltás következik be. Ebben az időszakban a nemzeti és szociális kérdések kerülnek erőteljesen a művelt közönség érdeklődési körébe. A bismarcki időszakban túlsúlyban vannak a kifejezetten politikai irányultságú szalonok, két egymással versengő tábor határozza meg évtizedeken keresztül, a Bismarckot támogató és ellenző szalonok tábor.²⁰⁴

A századforduló társadalmi és társasági életben bekövetkezett változásai nem kedveztek a szalonkultúrának. Az 1890-es évektől kezdve a megváltozott életstílusban egyre nagyobb szerepet kapott a sport és az utazás iránti szenvedély. Sorra alapítottak sportegyesületeket, klubokat, nemzetközi szervezeteket, melyek a nők számára is érvényesülési lehetőségeket kínáltak. Amíg korábban a nők aktivitása a családra és a szalonokra, társas összejövetelekre és jótékonyságra korlátozódott, addig a századfordulón a tevékenységek széles tárházát kínálta a nagyvárosi élet. Berlin a századfordulón robbanásszerű fejlődésen ment keresztül. A város

²⁰⁰ Valnerné Török 2022a: 57.

²⁰¹ Wilhelmy-Dollinger 2000: 15.

²⁰² Valnerné Török 2022a: 58.

²⁰³ Seibert 1993.

²⁰⁴ <https://www.politik-kommunikation.de/politik/die-historie-des-politischen-salons/> Utolsó letöltés: 2023.08.11.

lakossága 1786-ban, az első szalonok alapításakor még csak 150.000 fő, a korabeli nagyvárosokkal, mint Párizs és London összehasonlítva Berlin nagyon vidékies. Száz évvel később, a birodalom alapítása idején 1871-ben lakosainak száma valamivel 800.000 fő felett volt. 1905-ben már kétmillió nagyváros, Európa egyik leggyorsabban fejlődő lüktető, modern metropolisza lett, élénk éjszakai élettel. A társasélet eseményei is egyre gyakrabban szórakozóhelyeken, éttermekben vagy kávézókban zajlottak. Ez az új életstílus nem kedvezett a szalonkultúra fennmaradásának, és a berlini szalonok hanyatlásához vezetett. Az Első Világháború és az azt követő évek válságai felgyorsították ezt a folyamatot. A berlini szalonok virágkora egyértelműen 1780 és 1914 között volt, de hatásuk későbbi korszakokban is érvényesül.²⁰⁵

4.1.2. A berlini szalonkultúra virágzása a 20. század végétől

A klasszikus szalonok vitathatatlanul nyomot hagytak Berlin kulturális életében. A nyílt eszmecsere hagyománya tovább élt későbbi szalonok, polgári egyesületek életében Berlin városi társadalmában. Ezt szemlélteti a Knoblauchhaus-ban megrendezett állandó kiállítás „Berliner Salon” címmel, amely a 19. század elején kialakuló kommunikációs hálózatok létrejöttét és meghatározó személyiségeinek életművét mutatja be.²⁰⁶

Az 1990-es évek közepétől a berlini szalonkultúra újabb felvirágzását figyelhetjük meg. Már korábban is hangsúlyoztuk, hogy a klasszikus szalonok történelmi és társadalmi átalakulások táptalaján virágoztak. A 90-es évek újraegyesített Berlinjében hasonló történelmi átalakulás zajlott. 1991 óta Berlin újra Németország fővárosa, és visszaköveteli magának a világvárosi rangot. A megosztott város két része hosszú évtizedek alatt fokozatosan nő össze újra szerves egésszé. Az új főváros tudatosan kapcsolódik a felvilágosodás és az európai kultúrtörténet történelmi örökségéhez, és feleleveníti a hagyományt, melynek értelmében Berlin a „szalonok fővárosa”.²⁰⁷ A 90-es évek korszelleme visszanyúl a 200 évvel korábbi szalonhagyományokhoz.

A város mozgalmas történelme és erős integráló erőt felmutató, befogadó kultúrája miatt nagy vonzerővel bír Németország egész területéről és külföldről is a kreatív területeken dolgozó értelmiségiekre. A városi migráció jelentősen átalakítja a város társadalmát és a lakosság szerkezetét. A bevándorlókon túl a régi berlini lakosok is keresik a támpontokat az átalakulóban lévő városban. Új kapcsolatrendszerek alakulnak, megnő az igény a személyes találkozásokra,

²⁰⁵ Valnerné Török 2022a: 58.

²⁰⁶ <https://www.visitberlin.de/de/event/berliner-salon> Utolsó letöltés: 2023.08.14.

²⁰⁷ <https://www.politik-kommunikation.de/politik/die-historie-des-politischen-salons/> Utolsó letöltés: 2023.08.11.

szellemes beszélgetésekre, intim terekre. Az egyre átláthatatlanabb nagyvárosban és a komplex nagyvárosi létformában erős a vágy a kis körben zajló találkozások iránt. Nagy az igény az olyan keretek iránt, ahol ismerős arcokat lehet viszont látni és hasonló gondolkodású embereket lehet megismerni.²⁰⁸

Ezek a megváltozott társadalmi keretfeltételek hívják életre a modern szalonokat Berlinben. A történelmi átalakulás és migrációs folyamatok mellett a digitalizáció is a 90-es évek meghatározó folyamata. A digitalizáció áttörése és erősödése a 2000-es évektől egy ezzel ellentétes igényt is felerősített, a személyes találkozások iránti nosztalgiát. Az újra felvirágzó szalonkultúra teret nyújt a személyes kapcsolatok ápolásának, a gondolatok átadásának, a tapasztalatcserének. A vágyakozás az értékteremtésre közös jellemzője az új alapítású szalonoknak. A modern szalonkultúra színes képet mutat mind a szalon alapítók személyiségét és szakmáját tekintve, mind az ötleteket és tartalmakat nézve. A 19. századi klasszikus szalonokkal ellentétben a modern szalonokban nem a beszélgetés áll az estek középpontjában, hanem mindig valamilyen felolvasás, előadás, művészeti teljesítmény.²⁰⁹

A mai szalonok közönsége valamilyen kötött programra vágyik, amelyből aztán kibontakozhatnak a személyes beszélgetések és a művészeket testközelből is megismerhetik. A szalonestek varázsa többek között az a lehetőség, hogy ismert művészeket privát közegben ismerhessen meg a közönség. A szalonok kezdeményezői és alapítói napjainkban is többnyire nők. A nemi szerepek hagyományos felfogásában még mindig a nők privilégiuma a vendégfogadás és megvendégelés, de a modern berlini szalonkultúrában férfi házigazdák is találkozhatunk, ezért a korábbi *saloniére* fogalom mellett meghonosodott ennek férfi megfelelője, a *saloniér* fogalma is.²¹⁰

Wilhelmy-Dollinger kritériumrendszeréhez viszonyítva két lényeges szempontból fedezünk fel eltérést a klasszikus és modern szalonok között. Az egyik, az első szempont, a szalon alapítójának, szervezőjének személye, aki a 2000-es évek szalonjainak esetében lehet férfi is. A másik eltérés a szalonest lebonyolítása. Amíg a klasszikus szalonoknál a kötetlen, szabad beszélgetés áll a központban, addig a modern szalonok programjában felolvasóestből vagy művészi előadásból bontakozik ki az ezt követő beszélgetés. A közönséget a művészi teljesítmény vonzza be a szalonokba.²¹¹

Cornelia Saxe modern szalonokról írt művében azt a megfigyelést fogalmazza meg, hogy a szalonok alapítói többségben inkább a fiatal generáció köréből kerülnek ki, egyedülállók, gyermektelenek és jól képzettek. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy a

²⁰⁸ Valnerné Török 2022a: 59.

²⁰⁹ Saxe 1999: 12.

²¹⁰ Saxe 1999: 14.

²¹¹ Valnerné Török 2022a: 60.

szalonok működtetése nagyon időigényes tevékenység, amelyhez sok szabadidőre van szükség. A szalonok többsége ma is irodalmi szalon, de emellett léteznek akadémiai, politikai, művészeti, sőt kulináris szalonok is. A szalonok alapítói fontos küldetésüknek tekintik a fiatal tehetségek felfedezését és támogatását. A modern szalonkultúra egyik jellemző vonása, hogy elég változékony és illékony természetű jelenség, folyamatosan szűnnek meg létező szalonok és alapítanak újakat.²¹² A kutató összesen nagyjából 30 berlini szalont látogatott meg, és ebből 25-öt mutat be részletesen monográfiájában. Leírásai olyan részletesek és plasztikusak, hogy a könyv olvasója szinte élő adásban a szalon kulisszái között érzi magát. Egyes szalonesemények saját tapasztalatokból kiinduló, apró részletekbe menő leírása mellett ábrázolja a szalon alapítójának személyiségét, életútját, a közösséget és a változásokat, melyek megfigyelhetők a szalon tevékenységében. A könyv mellékletében ajánlasként megtaláljuk néhány szalon címét és telefonszámát, de a könyv szerzője már a szalonok részletes bemutatása előtti bevezetőjében kiemeli, hogy a berlini szalonok egy átalakulóban lévő város kulturális jelenségei, melyek mulandók és illékonyak, ezért könyve pillanatfelvétel a folyton változó berlini szalonvilágról. Az 1990-es évek elején alapítottak egy jelentős része napjainkra már eltűnt, de közben megjelennek újabbak is. Ezek a klasszikus hagyományokhoz visszanyúlva többnyire irodalmi szalonok, melyek a kortárs német irodalom széles palettáját vonultatják fel, leképezve ezzel a város színes irodalmi életét. A szalonok szervezői abban a tekintetben is ápolják a klasszikus hagyományokat, hogy a fiatal tehetségek támogatását fontos küldetésnek tartják.²¹³ Saxe könyvében a szalonok sokféle típusát vonultatja fel, az irodalmi mellett művészeti, tudományos szalon, kulináris, színházi, politikai, feminista szalonok tevékenysége elevenedik meg a felvázolt portrékban.

A modern szalonok nyomainak feltárásában elengedhetetlen forrásként támaszkodhatunk a berlini sajtóban megjelent cikkekre és az internetre, mert a mai helyszínek sok esetben saját weboldalt működtetnek, és ezen keresztül tájékoztatják közönségüket a rendezvényekről, illetve itt dokumentálják tevékenységüket. A szalonestekre a meghívás többnyire a közösségi média platformjain keresztül történik.²¹⁴

Az internetes forrásokat kutatva ma számos olyan kulturális intézményre akadunk, amely a szalon jelzőt használja. 1995-ben Britta Gansebohm kulturmanager és moderátor nyitotta meg az újra egyesült Berlinben az első nyilvános irodalmi szalont. Újból életre keltve Berlinben az évszázados hagyományokkal rendelkező kultúrát. Szalonja kortárs íroknak nyújt pódiumot, több, azóta már ismertté vált fiatal német szerző itt kapta az első lehetőséget

²¹² Saxe 1999: 16–17.

²¹³ Saxe: 1999: 16–18.

²¹⁴ Valnerné Török 2022a: 61.

nyilvános bemutatkozásra. A szalon háziasszonya szerteágazó kapcsolati hálóját kihasználva hozza össze vendégkörét, a beszélgetések kortárs társadalmi kérdésekről és irodalomról folynak. A szalon weboldalán 1998-ig visszamenőleg végig követhetjük a szalonestek programját az előadók rövid bemutatásával együtt.²¹⁵

Más szalonok is pontosan dokumentálják az interneten tevékenységüket, így ezek az oldalak érdekes forrásai a város kultúrtörténetének. 2017-ben a *tipBerlin* internetes oldal szerkesztőinek berlini kulturális ajánlatai között olvasható volt egy érdekes leírás egyes berlini szalonokról. A cikk az alábbi provokatív bevezetővel kezdődött: „A digitalizáció tömegpusztítását követi a vágyakozás az igazi találkozások után. Az újra felvirágzott berlini szalonokban énekelnek, vitatkoznak és magáról az életről filozofálnak.”²¹⁶

A cikk bemutat néhány szalont, a szervezők és látogatók véleményét tükrözve. A vélemények alapján a szalonlátogatók inspiráló találkozásokra, elmélyült, intenzív beszélgetésekre vágnak érdekes emberekkel. A cikk végén az olvasó talál egy áttekintést 10 berlini szalon címével és programajánlataival.

A *Süddeutsche Zeitung* oldalán egy másik cikket olvashatunk a 30+ generáció modern szalonjairól, melyek intimitást hoznak a nagyvárosi életforma anonimitásába. A meghitt közegben folytatott szellemes beszélgetések mellett a szalonok alkalmat nyújtanak a résztvevők kapcsolati hálójának bővítésére. A szalon, mint kapcsolatépítési platform, üzleti lehetőségeket, projektek kezdeményezését hozhatja a sok esetben szellemi szabadfoglalkozású érdeklődőknek. A cikk végén a *Süddeutsche Zeitung* is bemutat néhány sikeres szalonpéldát az olvasóknak.²¹⁷

A *politik&kommunikation* című internetes szakfolyóirat 2015-ben 84 berlini szalont számolt össze, az irodalmi és művészi szalonok kivételével. A riport a politikai szalonok reneszánszáról számol be. A cikk szerint lejárt a politikai tömegrendezvények ideje, és helyette a politikai viták legkisebb egysége, a politikai szalon éled újra. A politikai életben a bizalom megszerzésére és megtartására kell törekedni. Szalonközegben a bizalom kiépítése könnyebben valósulhat meg az azonos szemmagasságban folytatott kommunikációnak köszönhetően. A szalon ebben az összefüggésben a bizalom kiépítésének fontos eszköze.²¹⁸

²¹⁵ <https://www.salonkultur.de/> Utolsó letöltés: 2023.08.11.

²¹⁶ <https://www.tip-berlin.de/kultur/die-besten-berliner-salons/> Utolsó letöltés: 2022.07.11. „Dem digitalen Overkill folgt die Sehnsucht nach der echten Begegnung. In den neu erblühten Berliner Salons wird gesungen, gestritten und über das Leben an sich philosophiert. Utolsó letöltés: 2023.08.11.

²¹⁷ <https://www.sueddeutsche.de/leben/moderne-salons-in-berlin-stars-im-wohnzimmer-1.320082> Utolsó letöltés: 2023.08.11.

²¹⁸ <https://www.politik-kommunikation.de/politik/die-renaissance-des-politischen-salons/> Utolsó letöltés: 2023.08.11.

A *taz* (Die Tageszeitung)²¹⁹ 2021-es „Safe Space Salon” című cikkében még több aktuálisan működő, és már hosszabb múlttal rendelkező berlini színhelyt mutat be. A cikk alcíme kiemeli, hogy a modern szalonok Berlinben több lehetőséget kínálnak a szokatlan találkozásokra, mint valaha. Az első példa az „Első Neuköllni Nemzetközi Vita- és Kultúrszalon”, ahol a háziasszony, Martina Rummel a cikk megírásának időpontjáig már 250 szalonestet rendezett neuköllni otthonának nappalijában, és másokat is meghíletett hasonló szalonrendezvények szervezésére, mert véleménye szerint bárki megteheti ezt. A szalon ötletét 1998-ban egy Spiegelben megjelent cikk adta, amely Neukölln városrészt negatívan és elítélően mutatta be. Ezt akarták ellensúlyozni az első szalonrendezvényeken, melyeknek témáját még ők határozták meg. Időközben már szabad teret engednek azoknak, akik a szalonban valamit szeretnének előadni vagy bemutatni, és fontosnak tartják, hogy az előadók személyes élményeket és tapasztalatokat hozzanak magukkal. Az estek programja így egészen heterogén és valóban szerteágazó, a pszichológus végzettségű szervező véleménye szerint ez egyfajta fejlődési lehetőséget is nyújt az önkéntes előadóknak, akik esetleg egy ilyen esten próbálják ki magukat első alkalommal az előadó szerepében, és beszélnek nagyobb közönség előtt a munkájukról vagy az érdeklődési körükről. A háziasszony kiemeli, hogy szalonja nem nyilvános, a meghívót egy e-mail listára küldi ki, mert ha személyesen nem is ismer mindenkit, legalább tudja, hogy kik és honnan érkeznek a programokra. A Berlini Szalon esetében a vendégek meghívása szintén így zajlik, de a szalon háziasszonya hangsúlyt fektet arra, hogy mindenkit személyesen is megismerjen. Mindkét szalon esetében dominál a civil kezdeményezés és a szalon házigazdáinak személyes lelkesedése, amely véleményem szerint minden berlini szalon mozgatórugója.

A kreuzbergi Lettrétage nevű kulturális központban rendezett szalonesteken művészek olvasnak fel, vagy adnak elő mindig eredeti nyelven, például arabul vagy héberül. A szalon jellegű rendezvények egyik fontos alapelve a közönség bevonása az esteken megvalósuló művészeti produktumokba vagy beszélgetésekbe, intellektuális eszmecserékbe. A Lettrétage kulturális központ rendezvényei is ezt a szalonokra jellemző alapelvet helyezik a középpontba. Bresemann, a központ alapítója erről azt gondolja, hogy szervezőként megvalósíthat egy bizonyos struktúrát a programokon, ami a szalonokra jellemző. „Ez azt jelenti, hogy nem egyértelműen válik el a program kezdete és vége. Vagy a program elején a közönség köreiből mindenki bemutatkozik. Ezt már kipróbáltuk és ez hatalmas mértékben segíti az eszmecserét, az emberek egyszerűen szóba elegyednek.” (Ford. T.E.)²²⁰ Ez sokáig bevett szokás volt a

²¹⁹ A *taz* egyike az öt országos napilapnak Németországban. 1978-ban alapították és baloldali alternatív, vagy zöld baloldali újságként jellemzik.

²²⁰ <https://taz.de/Salons-in-Berlin/!5767360/> Utolsó letöltés: 2023.08.11. „Es kann bedeuten, dass nicht so deutlich abgetrennt ist, wann das Programm anfängt und wann es aufhört. Oder dass sich am Anfang jede Person im

Berlini Salon estjein is, de a pandémia utáni estek új látogatóinak száma meghaladta a korábbi kereteket, és ez lehetetlenné tette a bemutatkozás szokásának ápolását, mert ez az est túlságosan nagy részét igénybe vette volna.

A *taz* cikke a modern berlini szalonvilágot így írja le: „Aki Berlinben tájékozódik, sok ilyen jellegű szalonra akad. Ezek különböző súlypontú találkozások, de mindig azzal az igénnyel, hogy sokkal jobban támogassák az eszmecserét és a kapcsolatokat, mint egy szokásos előadáson – és mindezt társadalmi határokon túl.”²²¹ A klasszikus 19. századi szalonokban is olyan különböző társadalmi rétegekből származó emberek, hercegek, írók, filozófusok, polgári és zsidó származású művészek találkoztak, akiknek máshol nem lett volna alkalmuk erre. A polgárságnak ezeken a berlini szalonokon keresztül nyílt lehetősége arra, hogy társadalmi befolyását megszilárdítsa. A modern szalonokban is olyan találkozások válnak lehetővé, melyek más keretek között nem könnyen valósulnának meg. A *taz* cikkének írója azért nevezi a bemutatott szalonokat biztonságos helyeknek (Safe Spaces, mert azt a gondolatot veti fel, hogy ezeken a rendezvényeken sokszor társadalmilag marginalizált helyzetben lévő emberek találkoznak, akik itt kevesebb diszkriminációnak és rasszizmusnak vannak kitéve, mint a domináns társadalom hétköznapi élethelyzeteiben.

Katrin Rohnstock germanista, író és könyvkiadó szalonjában egyszerűen azért jönnek össze a Prenzlauer Berg városrészben élők, hogy a hétköznapijaikról meséljenek és beszélgessenek, a személyes tapasztalataikról a rendszerváltással (Wende) kapcsolatban, és arról, hogyan birkóztak meg egzisztenciális válságokkal. Itt szintén az eszmecsere és a társasági élet áll a középpontban.²²²

Berlinben a szalongondolat nem csak privát terekben él, de sokszor kulturális rendezvényeket, koncerteket, felolvasóesteket vagy művészeti projekteket is „szalon” címszó alatt hirdetnek meg. A közönség azért választja ezeket a rendezvényeket és kulturális tereket, mert tudja, hogy itt az előadásokon, koncerteken, kulturális élményeken túl mindig lehetőség nyílik az eszmecserére, a mély beszélgetésekre, a közösséget foglalkoztató kérdések megvitatására. Egészen leegyszerűsítve, a szalonok alapelve a közönség részvétele és bevonása az eseménybe és az adott témába. Ilyen értelemben a Berlini Városi Fórum (Stadtforum Berlin) is tekinthető politikai szalonnak. Ez egy olyan eseménysorozat, ahol a városvezetés, a tervezők és a városi társadalom közösen vitathatnak meg városfejlesztéssel, Berlin jövőjével kapcsolatos

Publikum kurz vorstellt. So etwas haben wir schon probiert, und das befördert extrem den Austausch, die Leute kommen ins Gespräch.”

²²¹ <https://taz.de/Salons-in-Berlin/!5767360/> Utolsó letöltés: 2023.08.13. „Wer sich umhört in Berlin, stößt auf viele solcher Salons. Es sind Treffen mit unterschiedlichen Schwerpunkten, aber immer mit dem Anspruch, mehr Austausch und Kontakt zu ermöglichen als bei einem gewöhnlichen Vortrag – und das auch über gesellschaftliche Grenzen hinweg.”

²²² <https://taz.de/Salons-in-Berlin/!5767360/> Utolsó letöltés: 2023.08.13.

kérdéseket. A dialógust támogatják a polgárok, a városfejlesztők, a politika és a gazdaság képviselői között, ilyen módon növelve a társadalmi részvételt a döntéshozatali folyamatokban és a részvételi városfejlesztés koncepcióját megvalósítva.²²³

Az alábbi fejezetben bemutatott modern berlini szalonok legfontosabb jellemzőit Wilhelmy-Dollinger klasszikus szalonokra felállított kritériumrendszeréhez hasonlóan véleményem szerint az alábbi pontokban lehet összefoglalni:

1. személyes kapcsolatok fenntartása, ismerkedések, személyes kapcsolati háló bővítése az egyre erősebben digitalizálódó világban;
2. művészi élményből kibontakozó beszélgetések;
3. közvetlen kapcsolat a művészek és a közönség között;
4. fiatal tehetségek, írók, költők, képzőművészek felfedezése és támogatása;
5. intim terek a nagyvárosi anonimitásban;
6. szokatlan találkozások társadalmi határokon túl;
7. a társasági élet vonzereje;
8. a közönség részvétele és bevonása a beszélgetésekbe, vitákba, közös művészi produktumokba vagy tudásanyag megteremtésébe;
9. lehetőség az egyéni fejlődésre, új szerep (előadó) kipróbálására, más nézőpontok megismerésére;
10. terek, melyek alkalmat biztosítanak az elidőzésre a nagyváros állandó lüktetésében.

4.1.3. A Berlini Szalon a modern szalonok világában Berlinben

A berlini szalonok világának színes palettáján egyedi színfoltot képvisel Pompéry Judit Berlini Szalonja, amely az etnikus közösség-szervezés kitűnő példája.²²⁴ A berlini szalonvilág térképén találhatunk néhány szalont, melyeknek etnikai kötődése van, de ezek száma nagyon csekély. Ezek közé tartozik például a *Polish Thursday Dinners* nevű szalon, melyet a varsói születésű Julia Bosski alapított, és ahogy a neve is elárulja, kulináris szalon kortárs irodalmi és zenei élménnyel színesítve. A szalonrendezvények résztvevői a lengyel konyha legújabb kreációit kóstolhatják meg az esteken zenei és irodalmi program keretében.²²⁵

Moon Suk koreai származású operaénekes, festő, fotográfus és előadóművész *Salon Moon* nevű szalonjában havonta egyszer zenei kísérettel ad elő dalokat, majd az érdeklődő közönséget koreai és sváb specialitásokkal vendégeli meg.²²⁶

²²³ <https://www.stadtentwicklung.berlin.de/planen/stadtforum/> Utolsó letöltés: 2023.08.13.

²²⁴ Valné Török 2022a: 62.

²²⁵ <https://www.tip-berlin.de/kultur/10-berliner-salons/> Utolsó letöltés: 2022.07.11.

²²⁶ <https://www.tip-berlin.de/kultur/10-berliner-salons/> Utolsó letöltés: 2022.07.11.

Pompéry Judit Berliini Szalonjának jellegzetes vonása, hogy a tematikus szalonesteknek mindig van magyar kulturális kötődése. A magyar vonatkozású témákat legtöbb esetben magyar nyelven vitatják meg, az estek meghívott előadói gyakran magyarok, vagy beszélnek magyarul. A magyar nyelvű rendezvények és magyar vonatkozású témák természetesen elsősorban a Berlinben élő magyar diszpóra tagjait szólítják meg. Ez a nemzeti vonatkozás a Berliini Szalont megkülönbözteti más Berlinben működő szerveződésektől.²²⁷ A Szalon nevének magyar helyesírás szabályai szerinti írásmódja is alátámasztja ezt. Ezzel Pompéry Judit szalonja egyértelműen különbözik más Berlinben működő szalonoktól.²²⁸

Kérdőíves kutatásom egyik nyitott kérdése arra vonatkozott, hogy amennyiben a megkérdezettek más szalonokat is ismernek és látogatnak Berlinben, hogy fogalmaznák meg a különbséget. A válaszok kiértékeléséből az a következtetés vonható le, hogy a Berliini Szalon vendégeit ebben az esetben nem a szalon, mint kulturális jelenség vonzza. A válaszadók több, mint 80%-a csak ezt a szalont látogatja Berlinben, ezért nincs összehasonlítási alapjuk más szalonokkal. Csak nagyon alacsony százalékban érkeztek válaszok az összehasonlításra vonatkozóan, de ezek alapján két megkülönböztető jegyet emelhetünk ki. Az egyik a programok magyar vonatkozása, a másik a magyar nyelven folyó kommunikáció a szalonesteken. Ezen megkülönböztető jellemzők mellett természetesen a vendéglátó személyes karizmája, kiváló mediátori képességei, felkészültsége és a szívélyes vendégfogadás is kiemeli Pompéry Judit szalonját a berliini szalonkultúra kínálatában. A modern szalonok jellemző vonásaként korábban már említettem a szalonkultúra gyorsan változó, illékony jellegét. A Berliini Szalon ötven éves múltira visszatekintő történetével kivételnek tekinthető ebből a szempontból is.

4.2. A Berliini Szalon elhelyezése a magyar diaszpórában

Ez a fejezet rész a Berliini Szalont a Berlinben élő magyar közösségben szándékozik elhelyezni. A háttér feltárásához először a berliini magyar diaszpóra történetét tekintjük át nagyvonalakban, a Berlinbe irányuló magyar kivándorlás meghatározó korszakainak áttekintésével. A dolgozat keretein mindenképpen túlmutat a diaszpóra kialakulásának részletes történelmi bemutatása, valamint ezt a témát más tudományos munkák már fel is dolgozták. A történelmi visszatekintés a dolgozat kontextusában arra kíván magyarázatul szolgálni, hogy miért a Berliini Szalonnal hasonló értelmiségi közösségek jellemzőek a Berlinben élő magyarok körében, illetve milyen történelmi folyamatok révén született meg a Berliini Szalon mostani

²²⁷ Valnerné Török 2022a: 62–63.

²²⁸ Németül a szalon szót Salon-nak írjuk, így Saxe könyvében például bemutatja a „Berliner Salon” im Renaissance Theater nevű szalont is. Vö. Saxe: 1999: 139–145. Pompéry Judit szalonjának magyar helyesírás szabályai szerint használt nevével különbözteti meg szalonját más Berlinben működő szalonoktól.

formátuma. A legfontosabb tények és történések áttekintése kultúrtörténeti háttérrel nyújt a disszertációban vizsgált kulturális jelenséghez.

A történeti perspektíva megismerése után a vizsgálat a jelen magyar közösségének Berlin városi terében létrehozott csoportjaira fókuszál és ezzel a kérdéssel kapcsolatban egy online kérdőíves kutatás eredményeit foglalja össze, amely a Berliini Szalon közösségét egy másik magyar csoport tükrében mutatja be. A fejezet utolsó részében a Berliini Szalon hivatalos magyar kulturális intézményekhez fűződő viszonyát tekintjük át az elmúlt évtizedek történelmi változásainak tükrében. Ez a részfejezet a Szalon háziasszonyának visszaemlékezésére épít, mert ő a legautentikusabb forrás ebben a témában. A részfejezet azt a megállapítást hivatott alátámasztani, hogy a Berliini Szalon a berlini magyar kultúrélet egyik meghatározó közössége, és ezt a Berlinben az elmúlt ötven évben működött hivatalos magyar intézményekkel kialakult kapcsolata is bizonyítja.

4.2.1. *Magyarok Berlinben a diaszpóra kialakulása, migrációtörténet*

Az aktuális számadatokból kiindulva Berlin Brandenburg 2022. júniusi statisztikai adatait tekintve azt látjuk, hogy a Berlinben élő magyarok száma összesen 6490 fő. Ebből a korcsoportok szerinti megoszlás a következő: 15 év alatt 532 fő, 15 és 45 év között 4276 fő, 45 és 65 év között 1350 fő, 65 éves kornál idősebb 338 fő. A Berlinben élő magyarok közül 3448 fő nő, ami nagyságrendileg megfelel a városban élő magyarok felének.²²⁹ Ezek a statisztikák csak a városban hivatalosan tartózkodó külföldi lakosok számát tartalmazzák állampolgársági alapon. Nem hivatalos becslések szerint a Berlinben élő magyarok száma 10.000 főre is becsülhető. A statisztikákban csak a rendőrségileg bejelentkezettek szerepelnek. Továbbá sok ún. határontúli magyar is él Berlinben, akik nem magyar állampolgárok, de magyar nemzetiségűek. Valamint a hivatalos statisztika németként tartja nyilván azokat a magyarokat, akik időközben német vagy más EU-s állampolgárságot nyertek.

Számukat azért is nehéz megbecsülni, mert a fiatalabb korcsoportban egyértelműen megfigyelhető a transznacionalitás jelensége, vagyis az egy időben több helyhez, több kultúrához való kötődés. A fiatalabb korosztály tagjai közül sokan csak átmenetileg tartózkodnak Berlinben. Ők jellemzően gyakran változtatnak lakhelyet, folyamatosan költöznek, így nem integrálódnak mélyebben egyik kultúrába sem. Esetükben az identitáskeresés aktuális állapotától függ, hogy éppen merre orientálódnak. Ők már otthonosan mozognak a globalizált világ nagyvárosaiban, modern, digitális nomádoknak is nevezhetjük

²²⁹ https://download.statistik-berlin-brandenburg.de/b62ab794a3b687b0/580dc2cb49e5/SB_A01-05-00_2022h01_BE.pdf Utolsó letöltés: 2023.08.14.

őket. Ahogy az elméleti háttérrel foglalkozó fejezetben Stuart Hall által bevezetett „kulturális nagyáruház” metafora kifejtésénél már bemutatásra került²³⁰, az úgynevezett digitális nomádok esetében az identitás kikerül a történelmileg meghatározott nemzeti kötődés keretei közül. Az aktuális élethelyzetük identitás választásokat kínál nekik, és az éppen megfelelővel tudnak azonosulni.

Közülük többen vettek már részt a Berlini Szalon magyar vonatkozású rendezvényein, de jellemzően ehhez a közösséghez sem kötődnek hosszú távon. Véleményük a kutatás két lépcsős online kérdőíves megkérdezésben tükröződik, mert ezek a fiatalok különösen aktívak az online térben. Az interjúalanyok kiválasztásakor a Berlini Szalonnához mélyebb kötődéssel rendelkező szalonlátogatók kerültek a vizsgálat látószögébe.

Járosi Katalin a Berlinben élő magyarok identitásrepresentációjáról írt doktori disszertációjában így jellemzi a berlini magyar diaszpórát: „A Berlinben élő magyar migránsokat a „nomádok” és „helyhez kötött” migránsok között helyezhetjük el, szociálisan „sokszínű” és flexibilis migráns típust képviselnek.”²³¹ (Ford. T.E.) Járosi megállapítja, hogy a Berlinben élő magyarok „nem feltűnő” etnikai csoportnak számítanak Berlinben, egyrészt mert külső jegyek alapján nem azonosíthatóak, másrészt mert szociális problémákkal nem azonosítják őket, harmadrészt, mert nem jellemző megjelenésük a város etnikus sokszínűségét bemutató kulturális- és folklórrendezvényeken. Ebből kifolyólag ritkán kerülnek a nyilvánosság fókuszába, és nem feltétlenül tudatosodik jelenlétük önálló etnikai csoportként a város társadalmában.²³² Jelen dolgozat az elsőgenerációs magyar migránsok csoportját vizsgálja.

A Berlinben élő magyar diaszpóra hosszú történelmi múltat tekint vissza, számos kiemelkedő magyar művész, tudós és irodalmár volt tagja hosszabb-rövidebb ideig. A dolgozat kontextusában a magyar diaszpóra történetét Berlinben a 19. század közepéig vezetjük vissza, mert ez volt az az időszak, amikor nagyobb számban települtek le magyarok a városban, és a nyomaik írásos források alapján is fellelhetőek. A történeti visszatekintésben foglalkozunk a két világháború közötti évek berlini magyar közösségével, majd a kettéosztott Berlin Keleten és Nyugaton élő magyar csoportjaival, végül az újraegyesítés után bekövetkezett változásokkal. A téma részletes feldolgozása természetesen szétfeszítené a dolgozat egy részfejezetének kereteit, ezért ebben az összefüggésben csak a legfontosabb tények és történések áttekintése a cél.

²³⁰ Hall 2010: 70-71.

²³¹ Járosi 2003: 26. „Die ungarischen Migranten in Berlin lassen sich nämlich zwischen den „Nomaden” und „ortsgebundenen” Migranten ansiedeln, stellen einen sozial „mannigfaltigen” und flexiblen Migrantentyp dar.”

²³² Járosi 2003: 10.

A magyar diszpóra múltját követve első mérföldkőként a Magyar Egyesület alapítását említhetjük meg az 1800-as évek közepén. Ezt az egyesületet a Berlinben élő magyar mesteremberek hívták életre, és ezzel a világ egyik legrégebbi külföldi egyesületét hozták létre Berlinben.²³³ A századfordulóra a magyar iparosok és kereskedők nagy csoportja élt a városban, akik saját egyesületeket alapítottak a magyar kultúra ápolására. A másik, ebben az időben alapított berlini magyar egyesület a „*Berlini Magyar Tanuló Ifjak Egyesülete*” (Bund Ungarischer Hochschüler) 1842-ből. Az egyesület alapító okiratában célként a magyar kultúra ápolását és terjesztését, valamint a magyar egyetemisták szellemi és gazdasági érdekeinek képviselését határozza meg. Tagja lehet minden Berlinben egyetemre beiratkozott diák.²³⁴

A 19. század közepétől Berlin nagy vonzerővel bírt a kivándorló magyarokra, a 20. század elején elsősorban a magyar szellemi elitet szólította meg a város. 1919 és 1930 között Berlinhez elválaszthatatlanul kötődik az „arany húszas esztendő” mítosza. A várost elárasztják a külföldiek, Berlin a szórakozás és az éjszakai élet színtere, lüktető nagyváros, a nemzetközi művészvilág központja, a kávézókban és éttermekben sokan idegen nyelven beszélnek. A metropolisz kisugárzása egész Kelet-Közép-Európában érezhető. A tudományos és művészeti élet kiemelkedő egyéniségei áramlanak a német fővárosba már a századfordulón. Ebbe a modernizálódó, kulturálisan sokszínű metropoliszba vágynak magyar írók, költők, képzőművészek, színészek, filmes szakemberek.²³⁵ Magyar írók és művészek visszaemlékezéseiből lenyűgöző kép bontakozik ki a 20-as évek német fővárosáról. Az emigráns írók élénk képekben lelkesedve számolnak be első benyomásaikról Berlinben, a mindig pezsgő metropolisz életéről, magával ragadó lendületéről, kísérletező kedvéről, ikonikus helyszíneiről, kulturális nyitottságáról.

²³³ https://magyarsag.mti.hu/szervezetek_intezmenyek/15501006/magyar_kolonia_berlin Utolsó letöltés: 2023.08.16.

²³⁴ <https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/5813/0470.pdf;jsessionid=09A8941F112E1FEDCC9EB85A7EA04D76?sequence=1> Utolsó letöltés: 2023.08.18.

²³⁵ 1910 és 1933 között Berlinben élt művészeket és itt készült vagy kiállított műveiket mutatott be a Berlinische Galerie kiállítása „Magyar Modern. Magyar művészet Berlinben 1910 és 1933 között” címmel 2022 novembere és 2023 februárja között. A tárlaton mintegy 200 alkotás volt látható. <https://culture.hu/hu/berlin/esemenyek/magyar-modern> Utolsó letöltés: 2023.08.16.

A kiállításhoz kapcsolódóan 2022 novemberében a Collegicum Hungaricum Berlin rendezett német nyelvű felolvasó színházat, melyen magyar írók és újságírók Berlinről írt szövegeiből válogattak, követve ezzel a művészek szerteágazó nyomait Berlinben. A felolvasáson részleteket hallhatott a közönség Balázs Béla, Cziffra Géza, Déry Tibor, Gyömrői Edit, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Keresztury Dezső, Komját Aladár, Komlós Aladár, Lengyel Menyhért, Márai Sándor, Moholy-Nagy László, Német Andor, Rejtő Jenő, Szatmári Jenő és Szittyá Emil Berlinnel kapcsolatos írásaiból. https://culture.hu/de/berlin/veranstaltungen/%E2%80%9Eberlin-war-gut-zu-uns-fremden%E2%80%9C-berliner-impressionen-ungarischer-autor*innen-1900-1939 Utolsó letöltés: 2023.08.17.

A lelkesedés mellett ezekben a beszámolókból időnként megjelenik a nyomasztó nagyváros képe és a fenyegetettség érzése is.²³⁶

A Tanácsköztársaság leverése után a fehérterror elől sok baloldali magyar értelmiségi menekül Bécsen keresztül Berlinbe. Ennek következtében a magyarok jelentették a legnagyobb kelet-közép-európai emigráns csoportot a korabeli Berlinben. A magyar emigráció vegyes összetételű volt, háborús és politikai menekültek, kommunisták, munkások, egyetemisták, művészek és tudósok. Az 1920-ban Magyarországon bevezetett „*numerus clausus*” törvény még több magyar értelmiségit kényszerített kivándorlásra. Sokan már otthon is kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkeztek, és ezt igyekeztek Berlinben is hamar felépíteni. A legtöbbször rákényszerült a kivándorlásra, és ezt csak átmeneti állapotnak tartotta, a hazatérés gondolatát ápolva. 1925 körül már nagyjából 6000 magyar élt Berlinben.²³⁷

Az „*Irány Berlin*” (*Richtung Berlin*) jelszó gyorsan terjedt a magyar szellemi elit köreiben. Berlin vonzerejének kérdését kutatva már a 20. század elején a nyitottság az egyik fontos attribútuma a városnak. „Berlin továbbképző, posztgraduális iskolája volt a magyar értelmiség jelentős részének, amely már eleve olyasmit is ígért, amit azután részben csak a 20-as években teljesített. Mi volt ez az ígélet? Mindenekelőtt a világra való nyitottság, amely jórészt még hiányzott a korabeli Budapestből, nem is beszélve a korabeli magyar vidékről.”²³⁸ Berlini vizsgálatomban feltettem adatközlőimnek a kérdést, hogy milyen okból választották Berlint kitelepülésük célpontjának, és a válaszok jelentős hányadában most is ez a fő motivációs tényező rajzolódott ki. A 20. század elején Berlinbe kiköltöző magyarok életét jelentősen megkönnyítette az a tény, hogy az értelmiségi életformához akkoriban hozzátartozott a német nyelvtudás, ezért a szellemi elit jól beszélt németül, és így otthonosan mozoghatott az új nyelvi környezetben.

Frank Tibor Polányi Mihályról írt tanulmányában a művészek mellett kiemeli a 20-as évek Berlinjében élő magyar természettudósok szerepét. „A berlini magyarok közül hadd említsem meg csupán a jól ismert neveket: Szilárd Leót, aki ott szerzett diplomát, és Einstein munkatársa lett, Polányin kívül a matematikus Szegő Gábort, vagy a nagytehetségű fizikust, Wigner Jenőt, aki itt töltötte élete egy szakaszát. A zenészek között meg kell említeni Alpár Gittát, Bárony Rózsit, Ábrahám Pált, akik hozzájárultak a német operett, a kabaré, a

²³⁶ <https://pim.hu/hu/emigrans/kovacs-edit-magyar-irok-berlin-elmenye-idegenség-es-ismerosseg-tapasztalatok> A Petőfi Irodalmi Múzeum honlapján olvasható Kovács Edit a témában megjelent tanulmánya „Magyar írók Berlin-élménye – Idegenség- és ismerőség-tapasztalatok” címmel. Utolsó letöltés: 2023.08.17.

<https://pim.hu/hu/esemenyek/nekunk-ma-berlin-parisunk> 2007-ben „Nekünk ma Berlin a Párisunk” címmel itt rendezett kiállítás arra kereste a választ, hogy ilyen hatással volt az itt élő magyar művészekre a város és az ott tevékenykedő avantgarde művészeti csoportok. Utolsó letöltés: 2023.08.17.

²³⁷ Gantner 2011: 9–13.

²³⁸ Frank 2002: 119.

revüszínház felvirágzásához. Hosszabb-rövidebb ideig magyar festők jelentékeny csoportja is itt élt: Bernáth Aurél, Péri László, Nemes Lampérth József, Czöbel Béla. Scheiber Hugó csak 1934-ben tért vissza Magyarországra. Megjegyzem, hogy a legkevésbé sikeresnek éppen a festők bizonyultak, különösen a természettudósokhoz és a muzsikushoz képest.”²³⁹

Berlin a korabeli filmipar fellegvára is volt a 20-as években, ahova egész Európából érkeztek tehetséges színészek, hogy hírnévre tegyenek szert. A Potsdam-Babelsbergben 1912-ben alapított filmstúdió a világ egyik legkorábbi nagy filmstúdióinak egyike volt. A német filmipar ebben az időben világviszonylatban is mértékadónak számított. A filmes karrier és siker ígérete magyar színészek, naivák, énekesnők egész hadát csábította Berlinbe, így az 1920-as években Berlinben élő magyarok társadalmának egy részét a filmipar tehetségei jelentették.²⁴⁰ A magyar színészek, rendezők és filmipari szakemberek meghatározó szerepet játszottak a korabeli német filmgyártásban. A nemzetiszocialisták hatalomra jutása után a magyar írók, képzőművészek, tudósok, színészek nagy része zsidó származása miatt és politikai okokból kénytelen volt elhagyni Berlint.

A híres művészek, elismert tudósok és nagynevű színészek mellett a Berlinben élő magyar közösség nagyobb tömegét a névtelen iparosok, kereskedők, gyári munkások, egyetemista fiatalok képezték. Szűts István Gergely Berlin „láthatatlan” magyarjairól írt tanulmányában nekik állít emléket. Az 1925-ös census népszámlálási adatai alapján hivatkozva megállapítja, hogy akkor 4762 magyar élt hivatalosan Berlinben. Akkoriban természetesen még nehezebb volt pontos számokat megállapítani, tekintve a háború után Berlinben élő menekültek és hontalanok tömegét, valamint a már akkor csak átmenetileg a városban tartózkodó külföldieket. Más statisztika szerint a Berlinben életvitelszerűen élő magyarok száma már akkor 10. 866 fő.²⁴¹ Érdekes számadat ez mai perspektívából szemlélve, tekintve, hogy száz évvel később a mai becslések is hasonló adatot mutatnak. A másik érdekes megállapítás, hogy a berlini magyar diaszpórában már akkor is nagy volt a fluktuáció, sokan csak ideiglenesen tartózkodtak a városban, mielőtt máshova vándoroltak tovább. Ez az attitűd jelenleg is sok esetben jellemző a Berlinben élő magyar közösség tagjaira.

Szűts elemzéséhez levéltári forrásokat és a Magyar Külügyminisztérium Jogi Osztályának fennmaradt jegyzőkönyvét használja fel, amely az optálási ügyeket dolgozza fel.²⁴² Ezek a Berlinben élő magyarok különböző okokból kifolyólag kérvényezték magyar

²³⁹ Frank 2002: 123.

²⁴⁰ Olyan ismert neveket említhetünk meg a Berlinben élő magyar tehetségek között, mint Eggerth Márta, Tasnády Fekete Mária, Putti Lya, Gaál Franciska, Röck Marika, Bulla Elma, Peter Lorre, Szőke Szakáll, Ráday Imre, Huszár Pufi. 2001-ben a Collegium Hungaricum Berlin „Ragyogó Csillagok” (Leuchtende Sterne) című kiállítása róluk emlékezett meg.

²⁴¹ Szűts 2023: 126

²⁴² Optálás jelentése: az állampolgárság megválasztásának lehetősége.

állampolgárságuk fenntartását. A tanulmány elemzi az optálók életkorát, családi állapotát és foglalkozását. A foglalkozást tekintve érdekes megállapítás, hogy legtöbben a szórakoztatóiparban dolgoztak, volt közöttük filmrendező, gordonkaművész, színész, mutatóváltó, cigányzenész, artista és karmester. Három földbirtokos és több kisiparos, valamint pénzügyi területen tevékenykedő is szerepel a jegyzőkönyvben. A háború után a két ország között újra felélénkülő gazdasági kapcsolatok eredményeként több vállalkozást is alapítottak Berlin-Budapest tengellyel, melynek tulajdonosai és ügynökei ingáztak a két város között.²⁴³ A tanulmány minden részletében különleges adalékot nyújt a Berlinben élő magyar diaszpóra történetéhez.

A diaszpóra kialakulásával párhuzamosan a magyar kultúrát külföldön képviselő hivatalos magyar intézményrendszer is megszilárdult a német fővárosban. Ebben a folyamatban elvitatlan érdemei voltak Gragger Róbertnek. Gragger 1916 és 1926 között tíz évet élt Berlinben. A háború utáni korszakban fontos feladata volt a pozitív magyarság kép megteremtése és a magyar kultúra terjesztése Európában. Mindezt intézményi keretek között képzelte el, ezért elsőként létrehozta a hivatalos intézményrendszert a német fővárosban. Kultúrpolitikai feladatainak ellátásához a magyar politika teljes támogatottságát élvezte, kiváló személyes kapcsolat fűzte gróf Klebersberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. A háború alatt a porosz parlament megszavazta egy magyar tanszék létrehozását a berlini Humboldt Egyetemen, és erre a feladatra Gragger Róbertet kérték fel, aki ezzel megteremtette a hungarológia bölcsőjét Berlinben. Gragger berlini munkásságát Ujváry tanulmányából részletesen megismerhetjük, személyiségét és tehetségét nagyra méltatja a szerző: „(...), ám a dualizmus idején sok magyar vendéghallgató már állami ösztöndíjjal folytatott itteni tanulmányokat. Közöttük volt Gragger Róbert is, minden idők egyik legtehetségesebb magyar kultúrdiplomátája és tudományos menedzsere, Klebersberg későbbi tanácsadója, társa és egyik legbuzgóbb támogatója.”²⁴⁴

Az 1916-ban létrehozott magyar nyelv és irodalom szeminárium volt az első, országhatáron kívül működő magyar egyetemi tanszék. Később ebből alakult ki a Berlini Magyar Tudományos Intézet, melynek könyvtárát Gragger nagy odaadással fejlesztette és személyes adományokkal is gyarapította a könyvállományt. Az ő kezdeményezésére alapított és a későbbi igazgatók által is nagy gonddal fejlesztett könyvtár mára a Humboldt Egyetem Hungarológiai részlegén belül 50.000 kötetet számláló felbecsülhetetlen értékű könyvtárral rendelkezik.²⁴⁵ A magyar kultúrkör kutatására ő vezette be az „*Ungarologie*” (hungarológia)

²⁴³ Szűts 2023: 129–134.

²⁴⁴ Ujváry 2001: 79.

²⁴⁵ Hegedűs 1991.

fogalmat, és két tudományos sajtóorgánumot is alapított az ebben a tudományos kontextusban irányításával folyó kutatómunka német nyelvű publikálására.²⁴⁶ 1924-ben alapította meg Gragger Berlinben a Collegium Hungaricumot azzal a céllal, hogy külföldi képzési lehetőséget nyisson meg a magyar értelmiség számára, hozzáférést biztosítva ezzel az európai műveltséghez. Az új intézmény posztgraduális, magyar állami ösztöndíjas képzést nyújtott, ilyen módon támogatta a magyar szellemi elit képzését. A Collegium ösztöndíjas diákjai, fiatal tudósai a II. világháború előtt szintén a magyar diaszpórához tartoztak Berlinben. Gragger javaslatára a magyar kormány az egyetem mellett a Dorotheenstraßen álló palotát vette meg és építette át a Collegium elhelyezésére. Gragger hirtelen halála miatt nem élhette meg az intézet beköltözését az 1926-ban elkészült épületbe, de az intézmény 1945-ig tudományos profillal működött.²⁴⁷ A háborúban bombatalálat pusztította el a Collegiumnak otthont adó barokk stílusú Herz-palotát, de a Collegium Hungaricum Berlin (CHB) 2007-ben visszaköltözhetett az eredeti telken, a Humboldt Egyetem szomszédságában épült új Bauhaus vonásokat felmutató épületébe, és jövőre már alapításának 100. évfordulóját ünnepli.²⁴⁸

Gragger magyar kultúrpolitikában betöltött szerepét és berlini munkásságát így értékeli Schneider Márta tanulmányában: „Nagyon jól látta Berlinből, hogy milyen problémákkal küszködik a magyar tudományos élet. A világ akkori kulturális központjában, a Weimari Köztársaság Berlinjében, ahová összegyűltek a művészet és tudomány nagyjai, ahol az élénk szellemi életben való szereplés a társadalmi érintkezés elengedhetetlen formája volt, a magyar tudomány eredményei észrevétlenek maradtak, a kultúra valódi értékei szerényen megbújtak a sztereotípiák mögött. Nem létezett ugyanis az az élő közvetítő csatorna és eszközrendszer, amellyel a nyelvi elszigeteltségből ki lehetett volna lépni, a megfelelő mértékben ránk irányítani az európai kulturális érdeklődést. Gragger egész berlini működése alatt ennek érdekében tevékenykedett. Építette az utat Bartóknak, Malonyainak, a magyar történettudománynak, a magyar ifjú tudós- és tanárgenerációnak Európába. Közben látta, hogy mennyire elhanyagoljuk a nemzetközi porondra lépés lehetőségét.”²⁴⁹

Hitler hatalomra kerülése után a berlini magyar diaszpóra sok híres és névtelen tagja is menekülésre kényszerült Németországból.

²⁴⁶ „Ungarische Bibliothek” („Magyar Könyvtár”) könyvsorozatban a magyar- német kapcsolatok témakörben folytatott kutatásokat közölték. a másik az „Ungarische Jahrbücher” („Magyar Évkönyvek”) tudományos folyóirat, amely a hungarológiai kutatások eredményeit foglalta össze. <https://adt.arcanum.com/hu/collection/UngarischeJahrbucher/> Utolsó letöltés: 2023.08.18.

²⁴⁷ Ujváry 2001. A Collegium Hungaricum 1924 és 1944 közötti történetét Ujváry Gábor „Tudós Kolostor Csöndes Kolostori Kerttel” című tanulmányában részletesen feldolgozza méltatva Gragger kultúrdiplomáciai munkásságát.

²⁴⁸ <https://fidelio.hu/plusz/magyar-kultura-nemzetkozi-kilatassal-a-berlini-collegium-hungaricum-ban-jartunk-178988.html> Utolsó letöltés: 2023.08.19.

²⁴⁹ Schneider 1992: 79–80.

A háború utáni Berlin megosztottsága a Berlinben élő magyarokat is két eltérő politikai rendszerben, és ebből adódóan különböző társadalmi és kulturális környezetben szocializálta. A Berlini Fal 1961-es megépítése után Kelet-Berlinben és Nyugat-Berlinben élő magyarokról beszélhetünk. Ők egészen különböző motivációból érkeztek és telepedtek le a város keleti és nyugati felében. Dalos György így jellemzi ezt a helyzetet. „Maga az a tény, hogy az egyesülési jogot Németország nyugati felén csak ritka egyedi esetekben csorbították, míg az NDK-ban minden szervezet legitim létezése az állampárt kegyeitől függött, zűrös következményekhez vezetett. Így például a nyugat-berlini magyar kolónia, az "Ungarische Kolonie Berlin e. V." 1961 nyaráig takarékosági okokból egy kelet-berlini kocsmában tartotta az összejöveteleit, és az 1846-ban alapított magyar kézműves egyesület közvetlen örökösének tekintette magát. Ezt a folytonosságot a falomlás után vonták először kétségbe, amikor 1990-ben a város keleti felében is meg tudott alakulni az "Ungarische Vereinigung e. V.". Az ossi- és a wessi-magyarok, bár rendezett diplomáciai kapcsolatokat ápolnak egymással, mindmáig nem látják szükségesnek, hogy túljussanak a német megosztottságból eredő eltérő szocializációjukon. És ebben talán igazuk is van: Nyugaton az egyesületek két nagy emigrációs hullám kapcsán jöttek létre - 1945 és 1956 után -, míg a keletnémet "munkás-paraszt állam" magyarjai a magyarországi németekkel együtt NDK-állampolgárok családtagjaiként vagy munkavállalóként - úgynevezett szerződéses munkásként - kerültek az Elba partjára vagy diákként Kelet-Berlinbe, Erfurtba vagy Greifswaldba. Ebben az értelemben rájuk is érvényes Willy Brandtnak a két német lakosságra vonatkozó mondata: Összenő majd, ami összetartozik.”²⁵⁰ Ez a részlet egy 2002-ben megjelent írásból származik, és a mai helyzet elemzése alapján elmondható, hogy a „wessi-magyar” és „ossi-magyar” kategóriákat 20 év elteltével a berlini magyar közösségben már nem gyakran tematizálják, azért is kezdenek kiüresedni ezek a kategóriák, mert a jelenleg Berlinben élő magyarok közül már a Fal leomlása után települtek ki a városba. Ez a két közösség lassan valóban összenő. Egy diaszpórában tíz-tizenként évenként generációváltás következik be, új közösségek jönnek létre, és új kommunikációs formák kezdenek terjedni. Minden generáció a saját fizikális és virtuális tereit hozza létre.

A kettéosztott városban a magyarok többsége Nyugat-Berlinben élt. A háború után a háborús üzemekben foglalkoztatott foglyok egy része nem tért vissza Magyarországra. Az ötvenes években, és különösen 1956 után nagy számban érkeztek politikai menekültek Nyugat-Berlinbe. Nyugat-Berlin Szenátusa egyértelműen támogatta a magyar forradalmat, a városban gyűjtést indítottak a magyarok számára, és humanitárius akció keretében segítették a városba

²⁵⁰ Dalos 2002. <https://epa.oszk.hu/00000/00012/00029/dalos.htm> Utolsó letöltés: 2023.08.19.

érkező '56-os magyar menekülteket. Az akkori berlini politikai vezetés antikommunista beállítottságú volt, és párhuzamba állította a magyarok áldozatszerepét Nyugat-Berlin helyzetével, amely szintén a politikai önkénynek esett áldozatul.²⁵¹ Cseresnyés az '56-os menekültek NSZK-ba történő befogadásáról írt tanulmányában jellemzi a német társadalom viszonyulását a magyarországi menekültekkel kapcsolatban. Kiemeli a tényt, hogy az NSZK-ba a magyarokat gazdasági alkalmasságuk vizsgálata nélkül fogadták be. „Adott körülmények között a német lakosság fogadókészsége és együttérzése tehát inkább a demokratikus európai gondolkodás megnyilvánulásaként értékelhető.”²⁵²

Az 1960-as években Nyugat-Berlinben az NSZK támogatásával hatalmas gazdasági és kulturális fellendülés következett be, ami válasz is volt a Berlini Fal megépítésére. A bonni kormány és a nyugat-berlini városvezetés arra törekedett, hogy enyhítse a város lakóinak bezártság érzését. A város Ligeti György metaforája szerint „*szürrealista ketrec: szabadok, akik belül vannak*”.²⁵³ A város vezetése a „Berlin-törvény” alapján kedvezményekkel vonzotta oda a munkaerőt, és a bérekhez is pótlékot nyújtott. Nyugat-Berlin szívesen fogadta a bevándorlókat is, a városban sorra nyíltak az olasz, görög, török éttermek. Nyugat-Berlin a kulturális kisugárzását is igyekezett növelni, a város nyugati részének kulturális élete ebben az időben hasonló virágzást élt át, mint ami 20-as évek Berlinjében volt meg tapasztalható. „Ugyanakkor Nyugat-Berlin arra is komoly gondot fordított, hogy kulturális vonzerejét növelje. Ösztöndíjakkal és rendezvényekkel világnagyságokat csábította „frontvárosba” – az amerikai Ford Alapítvány ebből a célból hozta létre a Berlini Művészprogramot, amelynek keretében az ötvenes évektől kezdődően olyan hírességek éltek itt hosszabb-rövidebb ideig, mint David Bowie, Witold Gombrowitz, Christoph Penderecki, John Cage, Ligeti György, Jim Jarmusch.”²⁵⁴ Nyugat-Berlin vonzotta a magyar szellemi elitet is, a DAAD²⁵⁵ Berlini Művészprogramjának köszönhetően sok magyar író élhetett és dolgozhatott hosszabb ideig a város nyugati felében. Ekkor alkotott itt Konrád György, Eszterházy Péter, Nádas Péter, Szabó Magda, Kertész Imre. Többen közülük a nyugat-berlini években alapozták meg nemzetközi hírnevüket.²⁵⁶ Dalos György író egy vele készült interjúban ezt vallja Nyugat-Berlin akkori légköréről: „Nyugat-Berlin kulturális életét a DAAD célja volt színesíteni, a Ford-ösztöndíjjal. És aztán ez bejött, mert nagyon sok művész jött ide, akik újabb művészeket vonzottak. Sem Kölnben, sem Münchenben nem lehetett elképzelni efféle pezsgést. Itt lehetett barátokat

²⁵¹ Járosi 2003: 35-39.

²⁵² Cseresnyés 2005: 130.

²⁵³ Dalos 2023: 144.

²⁵⁴ Dalos 2023: 76-77.

²⁵⁵ Deutscher Akademischer Austauschdienst – Német Akadémiai Csereszolgálat – külföldieknek nyújt német ösztöndíjat

²⁵⁶ Lukács 2020.

szerezni, ráakadni mindenféle régiségre az ócskapiacon, kiülni a kiskocsmákba. Mentés volt minden cinizmustól, fővárosi gögtől, hiszen nem volt főváros. Az apokaliptikus kezdés miatt, azaz a '45-ös romokkal nem lehetett cinikusnak lenni, pláne gögösnek. Volt valamilyen kockázati érzés az ittlétben, egzisztenciálisan intenzívebb volt az élet.”²⁵⁷ Ezt a kockázat érzést és bizonytalanságot írja le egyik adatközlőm is a Nyugat-Berlinbe történő kitelepülését követően. *„Akkoriban Berlin nem volt ilyen nagy hype, mint most. Berlin nagyon be volt zárva, szóval itt, Kelet-Európa közepén egy fallal körülvett város, soha nem lehet tudni, hogy meddig lehet ki-be járni, szóval egész más helyzet volt akkoriban, a '70-es évek végén, '80-as évek elején. Én borzalmasan szerettem Berlint, és ennek valószínűleg a fő oka az lehet, hogy a nagymamám berlini volt, és a nagypapám a mai Kőbányai Sörgyárnak volt a technikai igazgatója, ami akkor egy német sörgyár volt. Tehát ők németek voltak.”*²⁵⁸

Dalos György íróval lehetőségem nyílt a Berlini Szalon többszörös előadójaként interjút készíteni. Ebben a beszélgetésben a Berlini Szalonnal kapcsolatos élményein túl arról is kérdeztem, hogyan élte meg DAAD ösztöndíjasként nyugat-berlini tartózkodása alatt a körbezárt város hangulatát. *„Az elszigeteltség nálam annyiból állt, hogy én csak repülővel tudtam elhagyni Nyugat-Berlint, mert az NDK egyébként nemzetközi vonalait is tilos volt használnom. Na, most ennek következtében én tökéletesen éltem át azt a szituációt, amit Ligeti György barátom, aki korábban volt DAAD ösztöndíjas, úgy nevezett, hogy Nyugat-Berlin a szürrealista ketrec, azok a szabadok, akik belül vannak. Egy olyan város volt ez, amely két dologban különbözött minden más várostól. Az egyik, hogy teljesen kozmopolita volt. Ugyanis egyértelmű volt, hogy ha idevonzzák a fél világot mint ösztöndíjast, itt csinálnak egy akkora kulturális aurát, ami kevés német városnak adatott meg. Másrészt pedig itt van a Schaubühne, tehát a legjobb színpad, a Berlinale, amelyen ragyogó filmek vannak, ezek mind Nyugat-Berlin elszigetelésének a feloldására irányultak. Ezért a város légköre enyhén szólva bolond légkör volt, tehát az ember úgy érezte, hogy körül van véve egy rendszerrel, amelynek jóvoltából itt nem is köthetett volna ki. Na most ez persze rettentő izgalmas volt, és azért is volt izgalmas, mert amikor én kijöttem '84-ben, akkor kezdtek a kelet-európaiak egy hullámban kijönni.”*²⁵⁹

A 70-es évektől nagyon erős volt a magyarok jelenléte Nyugat-Berlin művészeti és irodalmi életében. A 70-es évek közepén kezdte el Balla Bálint is maga köré gyűjteni a Nyugat-Berlinben élő értelmiségi magyarokat irodalmi estjein, ahová híres magyar írókat és költőket hívott meg. Közülük többen szintén a DAAD ösztöndíjasai voltak. Ebből a körből, melynek történetét a dolgozat egy külön fejezetében mutatom be, nőtt ki a Berlini Szalon. Balla Bálint

²⁵⁷ Láng 2004.

²⁵⁸ Saját gyűjtés: K. M. 70 éves nő, 2023.05.24.

²⁵⁹ Saját gyűjtés: Dalos György író, 2023.04.24.

alapító tagja volt az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetemnek, és végig meghatározó szerepet játszott az EPMSZ életében. Az EPMSZ szellemisége Balla Bálint közvetítésével hatott a Berlinben élő magyar értelmiség magyarságképére és identitására is.²⁶⁰ Az EPMSZ történetét Gaál Enikő dolgozta fel a Szabadegyetem kiadásában megjelent tanulmánykötetben. A szervezet küldetését tanulmányában így fogalmazza meg: „A fentiekből kiderül, hogy az új szervezet protestáns védnökség alatt és értékek mentén szerveződik, ugyanakkor, vagy éppen ezért, nyitott, az ökumené gondolatát magáénak érző, valamint a magyarságot egy ilyen kontextusban vizsgáló, sorskérdéseit megvitató közösség kíván lenni.”²⁶¹

Egyik a filmművészettel foglalkozó adatközlőm a 80-as évek elején telepedett le Nyugat-Berlinben, és az akkori kozmopolita légkört hasonlóan írja le: „*Úgyhogy nekem ez a kettéosztott város amúgy is nagyon izgalmas volt, és igazából amikor én Nyugat-Berlinbe először megérkeztem, akkor teljesen el voltam képedve, hogy ugyanolyan, mint Kelet-Berlin, szóval, hogy ugyanolyan lepukkant, sötét, szürke. Valamiért én ezt nagyon szerettem, szóval nekem valahogy ez nagyon inspiráló volt. Szóval itt úgy éreztem – de azt hiszem, sokan voltunk ezzel így, mert az underground művészetnek elég sok embere idejött, pl. David Bowie, Iggy Pop –, hogy itt szükség van arra, hogy az ember csináljon valamit, hogy színek legyenek, hogy hang legyen, pont a lepukkantsága miatt. Párizsnál mindig azt éreztem, hogy olyan tökéletes, ott nem kell semmit csinálni.*”²⁶²

Kelet-Berlinbe egészen más motivációból és okokból mentek ki magyarok. 1967-ben Magyarország és az NDK államközi egyezményt kötött munkaerőcserére vonatkozóan. Az egyezmény keretében 1967 és 1983 között közel 50.000 fiatal ment ki munkavégzés céljából. Közülük többen vegyes házasságot kötöttek és tartósan letelepedtek Németországban, főleg Berlin, Drezda, Chemnitz és Erfurt környékén. Járosi Katalin tanulmányában bemutatja a város újraegyesítése előtt Kelet-Berlinben élő magyar közösség összetételét. „Kelet-Berlinben főleg férfi vendégmunkások, illetve teljes egyetemi tanulmányaikra ösztöndíjasként az NDK-ban tanuló diplomások telepedtek le abban az esetben, ha ott-tartózkodásuk idején ismerték meg későbbi házastársukat. A rendszerváltás után elsősorban délvidéki háborús menekültek érkeztek az újraegyesült Berlinbe. Ezen magyar „migráncsoportok” mellett sporadikusan minden időben és mindegyik Berlinbe érkeztek házassági okokból migráló magyarok.”²⁶³ Az érzelmi kötődés és később a vegyes házasság több adatközlőm esetében is a Berlinbe kitelepülés oka volt. Kelet-Berlinben jellemző volt a pozitív viszonyulás a magyarokhoz, egyrészt a magyar férfiaknak jó imázsa volt a német nők körében, másrészt Magyarország kedvelt úticélja volt az

²⁶⁰ Járosi 2005: 91.

²⁶¹ Gaál 2003: 297.

²⁶² Saját gyűjtés: K. M. 70 éves nő, 2023.05.24.

²⁶³ Járosi 2005: 90.

NDK-ból érkező turistáknak. Nemcsak azért, mert élvezték Magyarországon a szabadabb légkört a Keleti Blokkon belül, de a Balaton fontos családi találkozóhely is volt, ahol az NDK állampolgárai viszontláthatták nyugati rokonaikat.

A hivatalos magyar kulturális élet Kelet-Berlinben a Collegium Hungaricum épületét ért háborús bombatalálat után átmenetileg a Magyar Nagykövetségen folytatódott. A kulturális munka a háború utáni Kelet-Berlinben 1971-ben kezdődött Kalász Márton vezetésével. „A magyar kultúra jelenlétét a magyar irodalom németre fordított műveiből a nagykövetség nagytermében rendezett kiállítással reprezentálták. A művek egy része – amelyeket több közgyűjteményből, magángyűjteményből, családi könyvtárból kértek kölcsön – használt, kopottas volt, ezeket Kovács Imre nagykövet az ünnepség előtti órákban eltávolíttatta a tárlókból. Kalász végül eredményesen tiltakozott.”²⁶⁴ A kelet-berlini Magyar Kultúra Házához kapcsolódó kulturális diplomáciai tevékenységet, és a Ház megnyitása előtt 1970-1973 között felmerülő nehézségeket mutatja be részletesen, levéltári forrásokra támaszkodva Tóth Ágnes tanulmánya. „A Berlini Magyar Kultúra Háza megnyitását hosszadalmas, a pénzügy- és a külügyminisztérium között kibontakozó belső viták és a német féllel a megfelelő épület biztosításáért folytatott, évekig tartó meddő tárgyalások is késleltették. A belső egyeztető tárgyalások 1967 tavaszán kezdődtek meg a külügy-, a művelődési-, a külkereskedelmi- és a pénzügyminisztérium, valamint a Külföldi Kapcsolatok Intézete (KKI) között. Bár politikai szempontból valamennyi szereplő fontosnak tartotta a Berlini Magyar Kultúra Háza (BMKH) mielőbbi megnyitását, nézeteltérések és érdekellentétek lassították az előkészítő munkát.”²⁶⁵ 1973-ban végül pár száz méterre a korábbi épülettől nyílt meg a Berlini Magyar Kultúra Háza (röviden Magyar Ház) a Karl-Liebknecht-Straße 9. szám alatt. Az intézmény egyrészt központi fekvése miatt, az Alexanderplatz és Spree között, másrészt igényes programkínálata és a központhoz tartozó Balázs Béla Mozi vetítése miatt fontos kultúrközpontja volt Kelet-Berlin művészeti szcénájának, de rendezvényei vonzották az ott élő magyarokat is.²⁶⁶ A Ház Kelet-Berlin kulturális életében betöltött szerepét méltatja Hegedüs Etelka tanulmánya. „Az 1973 elején megnyílt Magyar Kultúra Házának egész tevékenysége hűen tükrözi hazánk és a magyar-német reláció legújabbkori történelmét. Funkcióját, egyben munkájának szakmai-jogi kereteit az 1972-ben aláírt magyar-NDK kormányközi megállapodás és a hazai jogszabályok rögzítették. Gyakorlati tevékenységében és annak fogadtatásában állandóan kifejezésre jutottak a két állam általános politikájában meglévő hasonlóságok, illetve eltérések. Az intézet mindig is avantgárd szerepet töltött be az NDK konzervatív szellemi életében, s ezzel nagyfokú

²⁶⁴ Tóth 2024: 231.

²⁶⁵ Tóth 2024: 229.

²⁶⁶ <https://taz.de/Der-Exodus-der-Kultur-aus-der-Karl-Liebknecht-Strasse/!212782/> Utolsó letöltés: 2023.08.19.

érdeklődést váltott ki az értelmiség és az átlagemberek, különösen pedig az egyetemi ifjúság körében, ugyanakkor mindinkább erősödő ellenérzést és megszorító-korlátozó magatartást a hivatalos politika részéről.”²⁶⁷ Ennek az „avantgárd szerepnek” köszönhetően a Magyar Ház látogatottsága a 80-as években nagyon magas volt, a könyvtárban elérhető *Budapester Rundschau* című újságot a magyarok mellett a németek is nagy érdeklődéssel olvasták. Hegedűs tanulmányában részletesen ismerteti a könyv- és folyóiratállomány, videotár és hanglemezyűjtemény gyarapodását a 70-es évek óta, valamint pontos számadatokkal jellemzi az olvasói érdeklődést. Elemzése végén megállapítja, hogy a város újraegyesítése után egyre több nyugat-berlini is felkeresi a könyvtárat, melynek állománya akkorra már nem felel meg a modern kor igényeinek. Zárszóként hangsúlyozza, hogy az intézménynek legalább annyira korszerűvé kellene válnia, mint a 20-as évek Gragger által vezetett Collegium Hungaricum volt.²⁶⁸

A két városrész egyesítése után, a 90-es években már a keleti és nyugati városrészben élő magyarok is látogatták a Magyar Házat. 1995-ben Dalos György pályázta meg a Ház igazgatói posztját, melyre így emlékezett vissza a vele készült interjúmban: *„És akkor ’93-94 után kezdtem érdeklődni a Magyar Ház iránt, és megpályáztam. Úgy gondoltam, hogy mivel Bécsben is csináltam olyat, hogy mai magyar írókat bemutatni osztrák közönségnek, ha én ezt csinálom önként és dalolva, akkor csinálhatnám hivatalosan is. És ’95-ben, amikor elődöm, Kurucz Gyula megbízatása lejárt – aki sok jó dolgot csinált a Házban és elég jó aurája volt a Háznak, mindenféle politikai mellézköngék ellenére –, akkor én szabályszerűen beadtam a pályázatomat, amit egy 11 tagú zsűri elfogadott, akik a Minisztériumból jöttek. És akkor én új helyzetben találtam magam, mert utoljára ’67-68-ban volt munkahelyem, és most újra volt munkahelyem, ráadásul én voltam a főnök. Ez egy elég nagy vizsga volt a számomra, mert emberekkel kell bánni, kapcsolatokat kell építeni, bürokratikus munkát kell végezni. De engem rettenetesen vonzott Berlin, meg az ottani emlékeim, meg személyes kapcsolataim, egy személyes kapcsolat különösen, amiből aztán házasság lett. De leginkább ’95-ben a rendszerváltás utáni, még akkor reményteljes időszakban a magyar kultúrát képviselni külföldön, abban a házban, amelybe én nem nagyon mehettem volna be a ’70-es években.”*²⁶⁹

Dalos „Három Berlin” című könyvében érdekes történetet mesél el azzal kapcsolatosan, hogyan szerezte vissza a Magyar Állam 1997-ben a korábbi telket, ahol a Collegium Hungaricum állt. A miniszterelnöki látogatás előtt már egy kiállítást készítettek elő, amelynek azt kellett igazolnia, hogy az intézmény a telekkel együtt szerves része a magyar kultúrának. Horn Gyula

²⁶⁷ Hegedűs 1991

²⁶⁸ Hegedűs 1991

²⁶⁹ Saját gyűjtés: Dalos György író, 2023.04.24.

Berlin polgármesterénél tett legendás látogatását a berlini közvélemény is megismerte. „Ami a polgármesteri hivatalban történt, futótűzként terjedt el Berlinben. Tárgyalás közben Horn lerakott az asztalra egy ötmárkást, és magyarázatul ennyit mondott: „Collegium Hungaricum”, vagyis hogy ezt a szimbolikus árat fizetné a telekért. A levegő megfagyott körülötte, és még este is fagyos volt, amikor a szokásos díszvacsora keretében a vendég beírta a nevét a város emlékkönyvébe.”²⁷⁰ Berlin polgármestere, Magyarország szerepét méltányolva a rendszerváltást előkészítő reformok terén, végül visszaadta a telket. A CHB elsődleges feladata, hogy a magyar kultúrát képviselje a német főváros gazdag kulturális kínálatában a város közönsége felé, de ezzel párhuzamosan mindig szívesen látják a Berlinben élő magyarokat és a magyar kötődéssel vagy családi gyökerekkel rendelkező közönséget. A gazdag program kiállításokkal, koncertekkel, beszélgetésekkel, filmvetítésekkel, irodalmi estekkel szólítja meg a közönséget. A CHB keretein belül folyik magyar nyelvoktatás is. A Berlinben élő magyar közösség második generációja számára biztosítják a lehetőséget arra, hogy ne szakadjanak el kulturális gyökereiktől. A központban működő magyar óvodában a gyerekeknek magyarul tartanak foglalkozásokat, a kéthetente megrendezett magyar iskola óráin a tanulók magyar irodalmat és történelmet is tanulhatnak.²⁷¹

Összeségében megállapíthatjuk, hogy a magyar közösségek Berlin újraegyesülése előtt domináns és jól látható szerepet játszottak a kettéosztott város életében. A rendszerváltás környékén és a 90-es évek elején megint nagyobb hullámban érkeznek magyarok Berlinbe, akik elsősorban gazdasági okokból, jobb megélhetést keresve, a rendszerváltás utáni gazdasági hanyatlás elől menekülnek Magyarországról. Adatközlőim közül többen is ehhez a generációhoz tartoznak, és ilyen motivációs tényezőkről számolnak be az interjúkban.

A 2000-es évek közepétől Berlin nagy vonzerővel bír a különböző művészeti ágakban tevékenykedő kreatívokra és a high-tech iparágban dolgozó digitális nomádokra.

Szijártó Imre a dzsentrifikációs helyzetről írt berlini beszámolójában „Új Babilonként” jellemzi Berlint. „Az újraegyesítést követő kaotikus időszakban rengeteg épület állt gazdátlanul a városközpontban, és ez példátlan lehetőséget adott a legkülönbözőbb csoportoknak arra, hogy a rendelkezésre álló tereket képzőművészeti, zenei, politikai, szexuális és egyéb jellegű kísérletezésre használják anélkül, hogy a tevékenységek profitabilitásának hiánya ellehetetlenítené a létezésüket. Az ekkor még kifejezetten alacsony lakhatási költségek különösen vonzóvá tették a várost fiatal művészeknek, zenészeknek, valamint a gazdag

²⁷⁰ Dalos 2023: 198.

²⁷¹ <https://fidelio.hu/plusz/magyar-kultura-nemzetkozi-kilatassal-a-berlini-collegium-hungaricum-ban-jartunk-178988.html> Utolsó letöltés: 2023.08.19.

kapitalista nagyvárosokra jellemző konformizmust és represszív urbanizmust nehezen viselő egyéneknek és közösségeknek.”²⁷²

A német munkaerőpiac 2011-es megnyitása óta a magyar munkavállalóknak kevesebb bürokratikus akadályt kell legyőzniük a Berlinbe költözés után. Ugyanakkor a '90-es és 2000-es évek Berlinjéhez képest az újabban kiköltözők komoly lakhatási problémákkal szembesülnek. Az ingatlanspekulációk és az egyre égetőbben jelentkező lakáshiány következtében az elmúlt tíz évben több, mint 100%-kal nőttek a bérleti díjak. A nagy nemzetközi techvállalatok szívesen választják Berlint telephelynek fiatalos hangulata miatt, és ezzel felerősítik az ingatlanárak növekedésének tendenciáját. A berlini városvezetés az ingatlanárak növekedésének megfékezésére kezdeményezte a 3000-nél több lakást bérbe adó ingatlancégek vagyonának közösségi tulajdonba vételét.²⁷³ 2010 után kiköltözött adatközlőim is megtapasztalták ezt a helyzetet, és mindannyian lakáskeresési nehézségekről számoltak be Berlinbe költözésük után. A kérdés, hogy mégis mi Berlin vonzásának titka, mivel szólítja meg a fiatalok generációit. A magyar kortárs művészeti diaszpóra egy tagja így vall erről: „Berlinben kitapinthatóbb az összefogás, a kölcsönös segítség, ami előbb-utóbb mikroközösséggé áll össze. Sokfajta ember találkozik egymással, és ez a sokfajta ember sokféle dologhoz ért, jól tudnak hozzátenni egymáshoz. A kinti közegem végül is egy pseudokommuna. Nem lakunk együtt, nem is találkozunk minden nap, de olyan hangulata van, mint egy autonóm közösségnek. Ha szükség van egy fotósra, megvan, hogy kit hívj, ha valami asztalosmunka kell, akkor őt, ha grafikai a feladat, akkor engem.”²⁷⁴

Amíg a berlini magyar közösség korábbi kommunikációjának csatornái az egyesületek vagy szalonok voltak, addig ez a fiatal generáció már az online térben aktív. Ennek köszönhetően a berlini magyarok közössége digitálisan erősen felülreprezentált.

4.2.2. A berlini magyar diaszpóra közösségei

A Berlinben élő magyar diaszpóra tagjai különböző formális és informális csoportokat hoztak létre, és ezek a csoportok meghatározó szerepet játszottak az egyének kapcsolati hálójának kiépítésében. A kapcsolattartás kezdetben személyes találkozásokat jelentett, mint a Berlini Szalon nevű informális csoport példája mutatja, de az internet és a közösségi média

²⁷² <https://merce.hu/2021/10/11/osztalyharc-egy-varosert-dzsentrifikacios-helyzetjelentes-berlinbol/> Utolsó letöltés: 2023.08.20.

²⁷³ <https://merce.hu/2021/10/11/osztalyharc-egy-varosert-dzsentrifikacios-helyzetjelentes-berlinbol/> Utolsó letöltés: 2023.08.20.

²⁷⁴ <https://artportal.hu/magazin/totalis-most-egy-magyar-kortars-muvesz-berlinben/> Utolsó letöltés: 2023.08.19.

térhódításával a kapcsolatok ápolása egyre inkább az online térbe helyeződött át.²⁷⁵ Ez a folyamat a berlini magyarok esetében 2010 után mutatkozik erősen. 2012 és 2014 között több Facebook csoportot is alapítottak a Berlinben élő magyarok számára, és a kommunikáció egyre inkább a közösségi média különböző platformjaira összpontosult.²⁷⁶ A hétköznapiakban felmerülő kérdések megválaszolására és a migrációs élethelyzet mindennapi problémáinak megoldására kiválóan alkalmas lehetőséget kínálnak ezek a platformok. A Mark Granovetter által bevezetett *gyenge és erős kapcsolatok* fogalomrendszerében gondolkodva, az említett csoportok esetében megfigyelhetjük a *gyenge kapcsolatok* fontos szerepét. Megfigyelései szerint a társadalom erős kapcsolatokra alapozott kis csoportokból épül fel, melyeket gyenge kapcsolatok kötnek össze. A gyenge kötéseknek mind társadalmi, mind individuális szinten is fontos feladata van. Véleménye szerint számos mindennapi helyzetben, pl. álláskeresés, cégalapítás, a gyenge kapcsolatok sokkal meghatározóbbak, mint a szoros barátságok. Ezek biztosítják számunkra a kommunikációt a külvilággal. Az ismerőseink így tulajdonképpen hidat jelentenek számunkra a külvilág felé, mert más forrásból szerzik be az információikat, mint a szoros baráti társaságunk tagjai.²⁷⁷ Granovetter érveléséből kiindulva, a berlini magyarok esetében egyértelmű példát látunk arra, hogy a gyenge kapcsolatok az idegen környezetbe történő beilleszkedésben sokkal nagyobb jelentőséggel bírnak, mint az erős családi vagy baráti kötődések.²⁷⁸

A kommunikációs csatornák használata az elmúlt évtizedben óriási változáson ment keresztül. Ezt a kulturális átalakulást követhetjük nyomon, amikor azt vizsgáljuk, hogyan használnak a külföldön élő csoportok mediális infrastruktúrát, hogy újra szőjék kapcsolatrendszerüket az új városi környezetben. A világhálónak köszönhetően ma már egyre több lehetőségünk nyílik arra, hogy az erős kapcsolatainkat – hatalmas távolságokat áthidalva – szorosan ápoljuk, és felértékelődik a kapcsolattartás az otthoniakkal, mert válságok, nehézségek esetén a rokonsági kapcsolatok előtérbe kerülnek. A migrációs élethelyzetben az erős, családi kapcsolatok fontos érzelmi hátteret, támpontokat biztosítanak a mindennapi nehézségek leküzdéséhez és a kulturális sokk feldolgozásához. Az új társadalmi környezetben a Berlinbe kitelepülőknek azonban gyenge kapcsolataikat kell felhasználniuk a többségi társadalomba történő strukturális integráció során. Azokhoz, akik széles hálózattal rendelkeznek gyenge kötésekkel, hamarabb eljutnak a fontos információk és a társadalmi erőforrások.

²⁷⁵ Valnerné Török 2021: 135–136.

²⁷⁶ Bódi 2018: 209.

²⁷⁷ Granovetter 1991: 371–372.

²⁷⁸ Valnerné Török 2021: 136.

A másik fontos megfigyelés a 2010 után kivándorolt generáció esetében, hogy másképp viszonyulnak az online terekhez. A kapcsolattartásban elsősorban nem a fizikai terek játszanak szerepet, hanem egyre inkább az online terek, melyekben gyenge kapcsolatokat lehet kiépíteni. Az információszerzésben, álláskeresésben, lakáskeresésben, bürokratikus akadályok legyőzésében a külföldre kivándorlók egyértelműen a gyenge kapcsolataikra támaszkodhatnak. Számos közösségi hálón létező csoport esetében a tagok elsősorban ilyen problémák esetén fordulnak egymáshoz segítségért. Ez jellemző a berlini magyarok mai csoportjainak többségére is, melyek sok esetben csak az online térben léteznek. A másik jellemzője ezeknek a csoportoknak a polimédia, különböző kommunikációs csatornák és eszközök egyidejű használata. A polimédia azt jelenti, hogy a médiahasználók állandó választások elé kerülnek az egyes technológiákat vagy platformokat tekintve, vagyis ez egy alternatív médiahasználatot és a különböző lehetőségek közötti eligazodást jelent.²⁷⁹

A városi kulturális örökség kutatásában, leírásában és dokumentálásában fontos szerepet kapnak ezek a kisebbségi csoportok, amelyek állandó interakcióban állnak a többségi társadalmi kulturális háttérrel, és ebben a keretben folyamatosan változva teremtik meg a saját kulturális örökségüket. Szijártó Zsolt a városi kisebbségek kutatásáról írt tanulmányában fogalmazza meg ezen kutatások jelentőségét. „Ugyanakkor e csoportok – s az általuk létrehozott tudás és ismeretformák – egyik fontos tulajdonsága a láthatatlanság, a többségi városi térben való feloldódás. A kutatás egyik jelentős feladata éppen e kulturális örökség, alternatív tudásrendszer összegyűjtése és láthatóvá tétele, amely egyszerre része a berlini várostörténetnek és a magyar kultúra- és társadalomtörténetnek. Annál is fontosabb ez az archiválási munka, mert az etnikai csoportok által létrehozott tudásformák, ismeretanyagok – megfelelő intézményesültség hiányában – illékony természetűek, hamar elhalványulnak, majd nyom nélkül eltűnnek. Mindeközben fontos ismereteket közvetítenek a magyar társadalom meghatározott csoportjairól, illetőleg arról, mit is jelent részt venni egy nyugat-európai nagyváros társadalmában, kultúrájában, mindennapi életében, hozzájárulni az itt zajló (jelentés) termelési folyamatokhoz.”²⁸⁰

Jelen fejezet célja ezen etnikai csoportok nyomainak rögzítése és dokumentálása. A csoportokról információkat gyűjtöttem terepmunkám során, valamint nagy segítségemre volt Pompéry Judit, aki a berlini magyarok közösségének meghatározó tagja, és egyik legkiválóbb ismerője. Szijártó Zsolt 2022 tavaszán a Bibó Szabadegyetemen tartott „A sokféle migráció. Berlini történetek” című kurzusa kiváló gondolatébresztő volt, és számos adalékot szolgáltatott

²⁷⁹ Bódi 2018: 213.

²⁸⁰ Szijártó 2018: 199.

a témához.²⁸¹ Végül nagyon fontos információforrás volt az internet, ahol a mai online csoportok kommunikációjába nyertem betekintést. Ebben a fejezetben igyekszem röviden bemutatni a berlini magyar diaszpóra jellemző közösségeit, melyek közül néhány a személyes találkozásra fekteti a hangsúlyt, de a legtöbb csak a közösségi szociális háló különböző csatornáin van jelen. Az áttekintés természetesen egy pillanatfelvétel, hiszen ezek a csoportok „illékony természetűek”, és sokszor csak néhány évig aktívak, majd eltűnnek a nagyváros etnikai közösségének térképéről.

Civil szervezetek

Először a közösségépítés formalizáltabb szintjét képviselő civil szervezeteket vesszük górcső alá. A német társadalomban komoly hagyományai vannak a civil társadalom aktivitásának, az egyesületi életnek és a társadalmi párbeszédnek. Ezt a mintát követve a berlini magyarok is több civil szervezetet alapítottak, melyek bejegyzett egyesület formában működnek és már hosszú történelmi múltra tekintenek vissza. Ezek az egyesületek közös értékrend és/vagy közös projektek mentén szerveződnek.

A diaszpórában folyó közösségszerveződés első dokumentált informális intézménye a korábban már említett, 1800-as évek közepén magyar mesteremberek által alapított egyesület.

Magyar Kolónia Berlin e.V.*

1846-ban, és azóta több hullámban Berlinbe került munkások és utódaik szervezete. Az egyesület 29 Berlinben élő magyar kézműves részvételével egy berlini kisvendéglőben alakult meg Berlek Ignác szitásmester elnökletével Magyar Egyesület néven. Az 1847-ben elkészült alapszabályzatot már 86 fős tagság írta alá. 1886-ban rögzítették az egyesület magyar nyelvűségét. Mai profiljuk a kellemes közös időtöltés (sütögetés, bográcsolás, őszi bál, kugli est, karácsonyi egyesületi ünnepség, stb.), havonta találkoznak a „Zum György – die kleine ungarische Kneipe” nevű vendéglátóipari helyen Berlin-Lichtenberg-ben.²⁸² 2015 óta Facebook csoportjuk is működik, melynek jelenleg 446 tagja van.²⁸³

A következő nagy múltú berlini magyar közösség a Kelet-Berlinben élő magyarok egyesülete.

²⁸¹ Szijártó 2022.

²⁸² <https://magyar-kolonia-berlin.de/> Utolsó letöltés: 2023.08.21. A *-gal jelölt szervezetek tagjai a BUOD-nak (Bund Ungarischer Organisationen in Deutschland -Németországi Magyar Szervezetek Szövetsége), amely összefogja a Németországban működő különböző magyar szervezeteket. <https://buod.de/index.php/hu/buod-a-szovetseg/tagszervezetek> Utolsó letöltés: 2023.08.21. A szervezet fő célkitűzése a magyar nyelv és kultúra továbbadása.

²⁸³ <https://www.facebook.com/groups/1536917196588584/> Utolsó letöltés: 2023.08.21.

Magyar Egyesület Berlin e.V.

A Kelet-Berlinben élő magyarok 1990-ben hozták létre a Berlini Magyar Egyesületet, amely főleg a rendszerváltás utáni években játszott fontos szerepet. Hiánypótló szervezet volt, mert az NDK-s időkben nem volt lehetőségük önálló tömörülésre. Később nyugat-berliniek is beléptek. Hivatalos címe a Magyar Ház, későbbi Collegium Hungaricum Berlin volt. Az egyesület kiadott évente kétszer egy saját újságot. A szervezet utánpótlási gondokkal küzdött és néhány éve megszűnt.²⁸⁴

Vallási közösségek

A Berlinben élő magyar diaszpórában két vallási közösség is működik, melyek a város megosztottsága idején a korábbi Nyugat-Berlinben jöttek létre.

Berlini Magyar Protestáns Gyülekezet

A gyülekezetet Prof. Dr. Balla Bálint szociológus kezdeményezésére és szervezésével alapították. Pompéry Judit – Balla Bálint felkérésére – a '80-as évek óta a közösség szervezője és pénztárosa, később a presbitérium tagja. Istentiszteleti alkalmakra a kezdetektől mindmáig itt gyűlnek össze: Evangelische Grunewaldkirche, Bismarckallee 28b, 14193 Berlin. Az istentiszteletet közös beszélgetés, kávézás követi. A Berlinben élő protestánsok felekezettől függetlenül ebben a gyülekezetben egyesülnek. Vannak közöttük katolikusok és magyarul jól beszélő németek is. Ökumenikus közösség, melyhez felekezeti hovatartozástól függetlenül kötődnek a hívek. 1998-tól már állandó lelkészeik is voltak. Sajnos Berlinben nincs állandó magyar lelkész, ezért eleinte havonta váltakozva hívtak Nyugat-Németországban szolgáló lelkészeket, majd 2008 óta a hazai egyházak Berlinben tanuló magyar teológusai felváltva látják el a szolgálatot. Ez mindig új színt visz a közösség életébe. 2014-ben beléptek a Németországi Magyar-ajkú Protestáns Gyülekezetek Szövetségébe, és megválasztották a gyülekezet presbitériumát.²⁸⁵ A gyülekezet szoros együttműködést alakított ki a berlini cserkészekkel, viszont sem a beszolgáló lelkészek, sem a presbitérium nem tudta megszólítani a Berlinben az utóbbi 10 évben egyre nagyobb létszámban felbukkanó magyarokat.

²⁸⁴ https://magyarsag.mti.hu/szervezetek_intezmenyek/15501371/magyar_egyesulet_berlin_ev Utolsó letöltés: 2023.08.21.

²⁸⁵ <https://berlini-magyar-protestans.de/gyulekezet> Utolsó letöltés: 2023.08.21.

Szent Erzsébet Magyar Katolikus Egyházközség Berlinben-Brandenburgban*

A korábbi Nyugat-Berlini magyar katolikus gyülekezet utódszervezete. Közös bennük, hogy havonta egyszer találkoznak a naptári hó második vasárnapján, néhány éve a moabiti St. Paulus templomban (Waldenserstr. 28, 10551 Berlin), valamint, hogy itt Berlinben nincs papjuk, ezért havonta jön valaki hol Budapestről, hol más német városokból misézni, ami előtt van gyónási lehetőség. A magyarországi katolikus egyház kiküldöttjeként már néhány éve Dr. Urbán Ilona tartja össze a gyülekezetet, aki kiváló közösségsszervező.²⁸⁶

Hagyományőrző csoportok

A következő kategóriába sorolhatók a Berlinben működő magyar hagyományőrző csoportok. A hagyományőrző- és néptánc csoportok az etnikai kötődés szimbolikus megnyilvánulásai. A Berlinben élő magyarok körében egy néptáncgyűttes őrzi és ápolja a magyar tánc-hagyományokat táncházak szervezésével. A magyar gyökerekkel rendelkező gyermekeket és fiatalokat gyűjti össze a cserkészcsapat, hogy megismertesse velük a magyar hagyományokat és nemzeti ünnepeket.

Berlini Fonó Néptáncgyűttes e.V.*

Erős együttműködés van a Collegium Hungaricummal, és Budapesten a Hagyományok Házával. Dominál az erdélyi néptánc és zene, a táncházmozgalom nyomán rendszeresen szerveznek néptánc-tanítást és táncházat Berlinben.²⁸⁷

Politikai motiváltságú szervezetek

A közösségépítés másik szintjét jelentik azok a szervezetek, melyeket a külföldön élő magyarok politikai motiváltsága hozott létre.

Berliner Deutsch-Ungarische Gesellschaft e.V.

Az 1991-ben alapított Német-Magyar Társaság a német-magyar egyesületi hagyományokhoz kapcsolódik, melynek gyökerei a 19. század közepéig nyúlnak vissza. A második legidősebb ilyen jellegű szervezet Németországban. A szervezet céljai közé tartozik a magyar-német együttműködés elmélyítése, a két ország közötti kapcsolatok ápolása politikai, társadalmi, kulturális és gazdasági téren, a magyarok és németek közötti ismerkedés és baráti

²⁸⁶ <https://szebb.de/> Utolsó letöltés: 2023.08.21.

²⁸⁷ <https://www.facebook.com/berlini.fono/> Utolsó letöltés: 2023.08.21.

kapcsolatok elősegítése, a Németországban élő magyarok integrációjának támogatása. A szervezet központja a Collegium Hungaricum Berlin.²⁸⁸

Freie Ungarische Botschaft

Független politikai szervezet, amely a kritikus gondolkodást, a felelősségvállalást, a demokráciát és a szolidaritást képviseli. 2017 áprilisában alapították Berlinben élő magyarok. Az önkéntes és pártfüggetlen csoport tájékoztató előadásokat, beszélgetéseket, vitafórumokat és akciókat szervez.²⁸⁹

Critique and Culture

2017-ben alapított közhasznú egyesület, melyet kulturális és művészeti téren tevékenykedő, Berlinben élő magyarok alapítottak, elsősorban nemzetközi művészeti projektek támogatására. A meglévő berlini kulturális infrastruktúrára építve igyekeznek megszólítani az érdeklődőket, akik főleg a nemzetközi művészközösség Berlinben élő tagjai. Az egyesület egyik alapító tagja egy vele készült interjúban így vall az egyesület célkitűzéseiről: „Az az elsődleges célja, hogy főként Kelet-közép Európából, akár éppen demokrácia-deficittel küzdő országokból érkező művészeknek, kulturális szakembereknek tudjunk platformot nyújtani – és ez megjelenjen a német művészeti színtéren is. A Critique & Culture munkájában a politikai és a művészeti fókusz együtt jelenik meg, és ilyen szerveződésből viszonylag kevés van. Tavaly sikerült egy nagyobb összeget elnyernünk egy átfogó projektre a berlini LOTTO-Stiftungtól, amely egy nagy, projekt-támogató alap. A GREY ROOM címmel megrendezett programsorozat tavaly novembertől idén februárig zajlott. A szélsőjobb erősödésével Németországban is egyre inkább teret nyerő fekete-fehér gondolkodásmód ellenében akart olyan diszkurzív teret felmutatni, amely nem ebben a polarizáltságban jelenít meg alternatívákat.”²⁹⁰

Gyermek és ifjúsági szervezetek

Berlinben több olyan egyesület is működik, amely a gyermekes magyar vagy magyar-német családokat szólítja meg igényes magyar nyelvű gyermekprogramokkal, az anyanyelvi nevelést és a magyar kultúra közvetítését helyezve tevékenységük középpontjába.

²⁸⁸ <http://www.d-u-g.org/startseite.html> Utolsó letöltés: 2023.08.21.

²⁸⁹ <https://freieungarischebotschaft.de/> Utolsó letöltés: 2023.08.21.

²⁹⁰ <https://artportal.hu/magazin/mi-nem-arra-keszultunk-hogy-elmegyunk-simon-kati-kurator-berlin/> Utolsó letöltés: 2023.08.21.

Brunszvik Teréz Társaság e.V.*

Magyar Óvoda és Magyar Iskola

Az egyesület 1997-ben kezdte meg tevékenységét lelkes édesanyákkal, akik rendszeresen találkoztak egy babacsoport keretein belül. Később óvodás csoportot hoztak létre magyar óvónő vezetésével. Heti egy foglalkozáson találkoztak a gyerekek színes magyar nyelvű programokon. A könnyebb megközelíthetőség kedvéért a város északi és déli részén is alapítottak óvodás csoportot. 2004 óta iskolát is működtetnek, ahol a gyermekek második osztálytól tanulnak magyar nyelven írni és olvasni. Céljuk a gyermekes magyar családok közötti kapcsolatot erősíteni és játékos formában közvetíteni a magyar nyelvet és kultúrát.²⁹¹

86. Apáczai Csere János cserkészcsapat Berlin*

1997-ben, az akkori „Haus Ungarn”-ban tartották első találkozójukat, azóta kétheti rendszerességgel találkoznak. Együtt ünneplik a magyar nemzeti ünnepeket, illetve az egyházi ünnepeket a magyar hagyományok felélesztésével. Az élménypedagógia alapelveire építve rendszeresen szerveznek táborokat a gyerekeknek. A fiatal cserkészekben erős identitást, magyarságtudatot igyekeznek megszilárdítani. Foglalkozásaikat magyar nyelven tartják, ezért a felvétel előfeltétele a magyar nyelvtudás.²⁹²

Palánta Találka

A Berlinben élő gyermekes családok FB-magáncsoporton belül, a többségükben értelmiségi szülők óvodai magánkezdemenyvezése. Kéthetente pénteken találkoznak a szervezők által bérelt helyiségben, és a részvételi díjat a helyszínen készpénzben beszedik. A szülők hoznak ételt, amit közösen elfogyasztanak. Magyar nyelvű zenei foglalkozás és játék a program.²⁹³

Az eddig bemutatott közösségek esetében a személyes kapcsolattartás áll a fókuszban, fizikai terekhez kötődnek, melyekben személyes találkozásokon keresztül valósítják meg tevékenységüket és céljaikat. A továbbiakban az online térben működő csoportok rövid áttekintése következik. A diaszpórák médiahasználatát vizsgáló kutatások a digitális antropológia területéhez tartoznak. Jelen dolgozat nem törekszik a Berlinben élő magyarok digitális platformjain megjelenő tartalmak vizsgálatára, és annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy a különböző csoportok hogy használják és formálják igényeiknek

²⁹¹ <https://brunszvik.de/egyesulet/> Utolsó letöltés: 2023.08.21.

²⁹² <https://www.berlini-cserkeszek.de/rolunk/> Utolsó letöltés: 2021.08.21.

²⁹³ https://www.facebook.com/events/kiezoase-zentrum-f%C3%BCr-nachbarschaft-und-familien/pal%C3%A1nta-tal%C3%A1lka/2432003453546529/?locale=ro_RO Utolsó letöltés: 2023.08.21.

megfelelően ezeket a tartalmakat. A diaszpóra közösségeit bemutató részfejezetben csak megemlítésre kerülnek a csoportok kommunikációjában leggyakrabban előkerülő témakörök és kérdések, valamint a legtöbb felhasználót összefogó csoportok.

Ezekre a csoportokra jellemző, hogy egy-egy témát felkapnak és arról hosszabb-rövidebb diskurzust folytatnak, de többnyire a gyakori témaváltás figyelhető meg a kommunikációjukban. A témák legtöbb esetben a migrációs élethelyzetből fakadó problémák, kérdések és tapasztalatok tematizálása a csoportban. Ezek a platformok kiváló lehetőséget kínálnak a problémák megvitatására, kérdések megválaszolására vagy tapasztalatok megosztására. Ilyen jellemző témakörök a munka világához kapcsolódó kérdések és nehézségek, álláskeresés és állás kínálat, elvárások és tapasztalatok a munkaerőpiacon, illetve a lakáskeresés, valamint szolgáltatások keresése és kínálata. A legtöbb esetben magyarul beszélő orvosokat, bébiszittereket és mesterembereket keresnek. A csoportokban folytatott diskurzusok egy része a Berlinbe költözéssel együtt járó bürokratikus akadályokat járja körül. A felhasználók tanácsokat adnak egymásnak a hivatalokban ajánlott viselkedésre és a felmerülő problémák megoldására vonatkozóan. Gyakran felmerülő kérdés a magyar konyhában megszokott ételek elkészítésének lehetősége Németországban, vásárlási és főzési tanácsok és ötletek, többnyire magyar élelmiszerek vagy ahhoz hasonló termékek (pl. Túró Rudi) beszerzésével kapcsolatos tippek megosztása. Berlinben élő magyaroknak szóló kulturális rendezvények programja és azok ajánlása is nagyon gyakori téma. Sokan keresnek és kínálnak utazási lehetőséget Berlin és Budapest között, fuvarozást vagy személyszállítást.

Online közösségek

A fejezet utolsó része a berlini magyarok Facebook csoportjait tekinti át.

Berlin (nem) csak berlini magyaroknak

A csoportot Kuthy Gizella, 2015 óta Berlinben élő coach hozta létre, és 2016 óta a csoport adminisztrátora. Munkája, a job coaching által nagyon sok Berlinben élő magyarral és más külföldiekkel kerül kapcsolatba, és kiválóan ismeri a munkakereséssel kapcsolatos problémákat és kihívásokat. Ez egy nyilvános csoport, melynek jelenleg 8600 tagja van. Az adminisztrátor időnként felsorolja az újonnan felvett tagok névsorát a csoport platformján, ezzel egy kicsit megtörve az FB csoportok anonimitását. Tudatosan ösztönzi a kommunikációt a csoport tagjai között. Rendszeresen tesz fel hasonló bejegyzéseket: „Új hét, új kezdet. Mi jár a fejedben?” A mindennapi problémákkal kapcsolatos kérdések megvitatásán túl, az adminisztrátor érdekes tartalmakat oszt meg berlini programokkal és magyarországi

eseményekkel kapcsolatosan, aktuális évfordulókról, valamint esztétikus berlini képekkel színesíti az oldalt.²⁹⁴

Magyarok Berlinben

A privát csoportnak jelenleg 3700 felhasználó a tagja. Az adminisztrátor, Bajka Péter maga is oszt meg főleg berlini hétköznapiakkal kapcsolatos cikkeket és programokkal kapcsolatos tartalmakat. A csoport kommunikációjában sok bejegyzés Berlin-Budapest közötti utazási lehetőségekre és lakhatási kérdésekre vonatkozik.²⁹⁵

Berlinben élő gyermekes családok

Egyes Facebook csoportok a Berlinben élő magyarok bizonyos rétegét szólítják meg. Ahogy ennek a csoportnak a neve utal rá, ezen a platformon gyermekes családokat érintő fontos információkat, családi programlehetőségeket osztanak meg. Berlinben munkát kereső babysitter jelöltek bemutatkozásait is fogadják. A csoportot 10 évvel ezelőtt, 2013 januárjában alapították, és aktuálisan 1200 felhasználója van.²⁹⁶

Hungarian women in Berlin

Női zárt kör

Ez a legfrissebb csoportosulás, 2023 júniusa óta működik, és eddig 296 tagja van. Azért jött létre, hogy fórumot nyújtson a Berlinben élő magyar nőknek. (Élethelyzetekből adódó problémák, személyes gondok – kibeszélés, önismeret.) Háromhetente személyesen is találkoznak. Az első alkalommal a szervezők felmérték, hogy milyen témák érdeklik a csoporttagokat, majd a következő fél évben ezeket kívánják közösen szisztematikusan körbejárni. Fontos felismerés, hogy a felvetett problémákkal senki nincs egyedül: folyamatos tapasztalatcsere folyik. Az iniciátor szervezi és jól kommunikálja, moderálja a találkozásokat, mert jó közösségalapító és –összetartó képességgel rendelkezik.²⁹⁷

Berlin Calling

Privát csoport, melynek aktuálisan 6400 tagja van. A csoport adminisztrátorai meghatározták az alapszabályokat, melyek betartása minden felhasználó számára kötelező. A csoport legfontosabb célkitűzése, hogy otthonossá tegye Berlint az ott élő magyaroknak, és a csoporttagok segítsék egymást. Csak a Berlinnel kapcsolatos posztokat engedélyezik. Fontos

²⁹⁴ <https://www.facebook.com/groups/596487837193405> Utolsó letöltés: 2023.08.22.

²⁹⁵ <https://www.facebook.com/groups/177699365648105> Utolsó letöltés: 2023.08.22.

²⁹⁶ <https://www.facebook.com/groups/331497280299137> Utolsó letöltés: 2023.08.22.

²⁹⁷ <https://www.facebook.com/groups/331497280299137> Utolsó letöltés: 2023.08.22.

alapelv a befogadó környezet és az udvariasság. A gyűlöletbeszédet, megfélemlítő posztokat és hirdetéseket az adminisztrátorok törlik a platformról.²⁹⁸ A csoport a Berlinben élő magyar közösség egyik legfontosabb kommunikációs csatornája, ezért 2019-ben, berlini kutatásom első lépcsőjeként online kérdőíves felmérést készítettem ebben a csoportban és a Berlini Szalon közösségében, hogy átfogó képet kapjak a Berlinben élő magyarokról.

A következő részfejezetben ennek az összehasonlító elemzésnek az eredményeit mutatom be. Mindkét csoportba párhuzamosan ugyanaz a kérdőív került kiküldésre az első körös kérdőíves kutatás folyamán, mert véleményem szerint egy más jellegű csoporttal összehasonlításban árnyaltabb képet kaphatunk a Berlini Szalon társadalmáról.

4.2.3. Közösségépítés az online és offline térben²⁹⁹

Jelen fejezetben a 2019 őszén végzett online kérdőíves kutatás (1. melléklet) eredményeinek bemutatása következik, melyet a Berlinben élő magyar diaszpóra két informális csoportjában végeztünk. Az egyik egy Facebook csoport, a Berlin Calling, amely csak az online térben létezik, a másik a Berlini Szalon nevű közösség, amely aktivitása az offline térben zajlik, mert a szalonrendezvények szervezője és háziasszonya a személyes találkozást és a közös élményt tartja fontosnak a csoport életében.³⁰⁰ Mindkét csoport esetében fennáll a kapcsolatháló elemzés – egyik magyarországi képviselője, Kürtösi Zsófia által említett probléma –, amellyel számos kutató szembesül, hogy hol húzhatók meg a háló határai, hogyan határozhatók meg ezek a csoportok, és mennyiben tekinthetők közösségnek.³⁰¹ Szántó Zoltán a *Társadalmi kapcsolatháló-elemzés* című tanulmányában utal arra, hogy a kapcsolatháló elemzés a szociometriához képest tágítja a kutatás kereteit, kezdve az egyéntől a társadalmi és szervezeti csoportokon át egészen a társadalmi rendszerekig, és sokszor jellemző, hogy a vizsgált közösségek határai nem mindig állapíthatók meg pontosan.³⁰² Ez a kutatási probléma mindkét csoport esetében fennáll, hiszen a vizsgált közösségek állandóan változnak, újabb tagokkal bővülnek, vagy néhányan nem vesznek részt tovább a csoport tevékenységében.

A Berlin Calling nevű Facebook csoportot egy Berlinben élő magyar művész alapította 2012-ben. A platformban az alapító eredetileg a művészi önkifejezés eszközt látta, a tematikát

²⁹⁸ <https://www.facebook.com/groups/197981846885275> Utolsó letöltés: 2023.08.22.

²⁹⁹ A fejezetben bemutatott online kérdőíves kutatás eredményeit publikáltam a Néprajzi Látóhatár XXX. évfolyam 2021. 3-4. számában megjelent tanulmányomban 127-148. oldal, valamint a nyelvhasználatról kapcsolatos eredményeket a SZOKOE Porta Lingua című tanulmánykötetnek 2022. 2. számában 25-32. Valnerné 2021, 2022b

³⁰⁰ Valnerné Török 2021: 136.

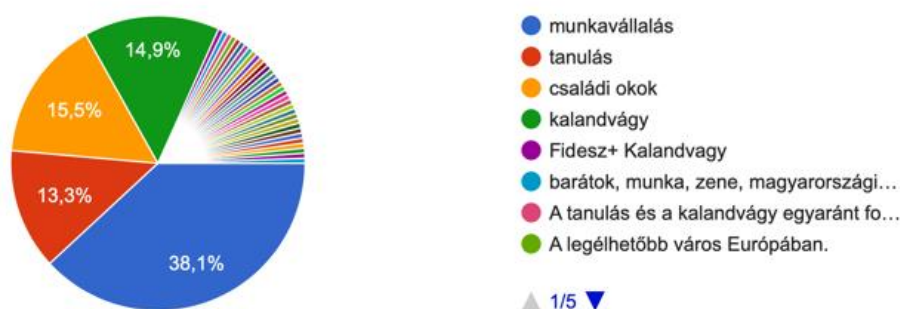
³⁰¹ Kürtösi 2004: 664.

³⁰² Szántó 2006: 651.

e célnak rendelte alá, és német nyelven szigorúan moderálta az oldalt. Idővel jelentősen nőtt a csoporttagok száma, és ennek megfelelően megváltozott a csoport dinamikája. Jelenleg már kb. 6400 tagja van a csoportnak, és kiváló példa arra, hogy a Granovetter fogalomrendszerében bevezetett gyenge kapcsolatok erejét bizonyítsuk. A tagok elsősorban a mindennapi életben felmerülő problémáik megoldására használják a csoportot. A bejegyzések főleg magyar nyelven történnek, a témák a hétköznapiakhoz kapcsolódó kérdések, pl. közlekedés, iskolakeresés, álláskeresés, orvosok, ügyvédek keresése, lakhatási és bürokratikus problémák, magyar élelmiszerek bevásárlása, magyaroknak szóló rendezvények népszerűsítése. A csoport tagjainak többsége a fiatalabb generációhoz tartozik. A kérdőíves felmérésben részt vett 182 válaszadó több mint 31%-a 16 és 29 év közötti, 50,5% a 30-39 év közötti válaszadók aránya. 62,1% kevesebb, mint öt éve él Berlinben, ezért feltételezhetően az integráció kezdeti fokán állnak. Több mint 75% rendelkezik felsőfokú diplomával és 12,6% érettségivel, tehát a válaszadók magasan kvalifikáltak.³⁰³

A továbbiakban az online kérdőíves felmérés eredményének erre a csoportra vonatkozó néhány érdekes ábrája következik. A kérdőív a csoporttagok kitelepülési motivációját és kapcsolatrendszerét is górcső alá vette. Az ezzel kapcsolatos kérdésekre adott válaszok a következő eloszlást mutatják (6. ábra).

181 válasz

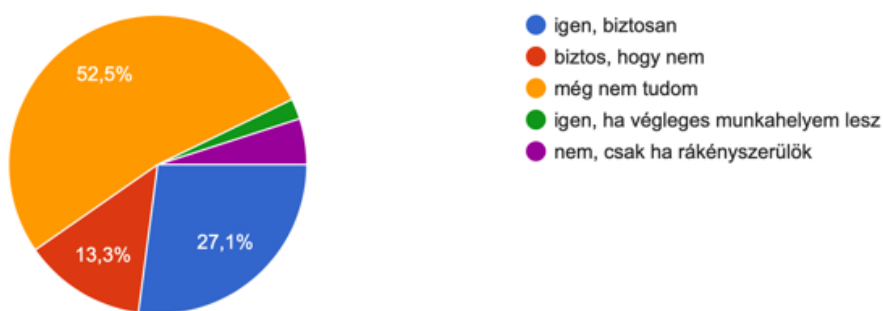
6. ábra: Berlin Calling csoport kitelepülési motivációk

Forrás: Saját adatgyűjtés

A kitelepülés legfőbb mozgatórugója a Berlin Calling csoport tagjainak esetében a munkavállalás, hiszen a csoport válaszadóinak több mint fele a 30-39 éves, munkaerőpiacon aktív korosztály tagjaiból került ki, akik közül 60% feletti azoknak az aránya, akik öt éven belül költöztek ki a városba, ezért feltételezhetően még kevésbé integrálódtak a többségi társadalomba, és továbbra is eléggé mobilisak a munkaerőpiacon (7. ábra).

³⁰³ Valnerné Török 2021: 137.

181 válasz

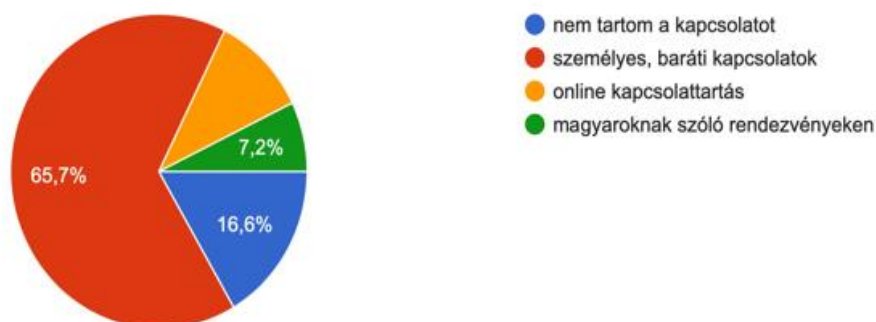
7. ábra: Berlin Calling csoport letelepedési szándék

Forrás: Saját adatgyűjtés

A letelepedési szándékra adott bizonytalan válaszok magas aránya azt mutatja, hogy közülük sokan esetlegesen csak átmeneti tartózkodási helyként tekintenek Berlinre, ahonnan talán más európai nagyvárosok felé, vagy vissza Magyarországra vezet az útjuk. Ők már az új mobilitás generációját képviselik, akik nem feltétlenül tekintik véglegesnek kitelepülési döntésüket, és ezért nem is kötődnek erősen a városi közeghez, amelyben élnek.³⁰⁴

A következő két kérdés a kapcsolattartási módokra és a csoport tagjainak Berlinben kialakult kapcsolatrendszerére vonatkozott (8. ábra).

181 válasz

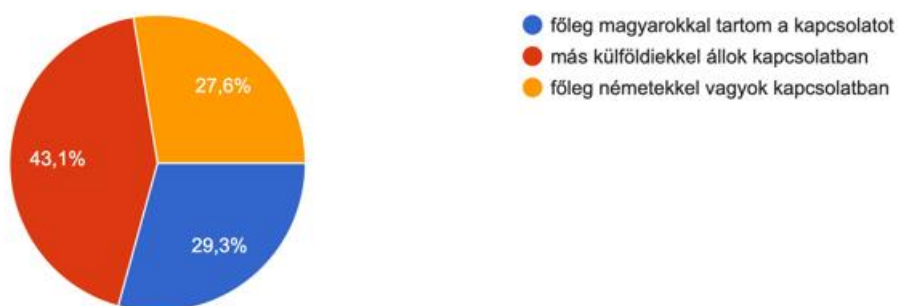
8. ábra: Berlin Calling csoport kapcsolattartási formák

Forrás: Saját adatgyűjtés

³⁰⁴ Valnerné Török 2021: 138.

Annak ellenére, hogy egy online térben létező informális csoportról van szó, amelyben kifejezetten magas a 40 év alatti korosztály aránya, ez a korcsoport különösen aktív, és kiterjedt kapcsolati hálójával rendelkezik az online térben, a kapcsolattartási formára vonatkozó válaszokból mégis az derül ki, hogy a csoport tagjai nagy arányban a személyes kapcsolattartást részesítik előnyben (9. ábra).

181 válasz

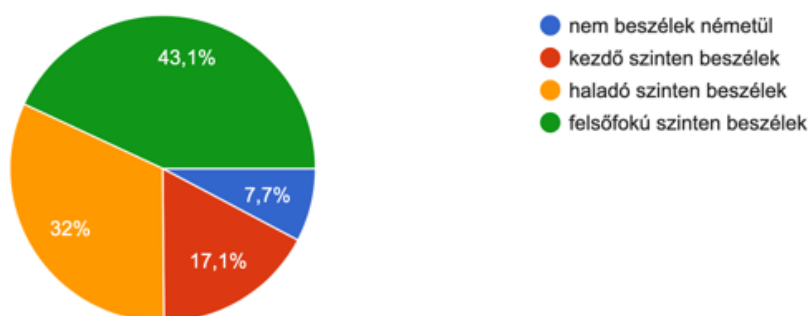

9. ábra: Berlin Calling csoport kapcsolatrendszer

Forrás: Saját adatgyűjtés

A kapcsolati hálójukban erősen dominálnak más külföldiekkel kiépített kapcsolataik, amelynek egyik oka lehet a német nyelvtudás hiányossága, ahogy ezt a nyelvtudással kapcsolatos válaszok mutatják. Emellett nagyon hasonló, de a külföldiekkel ápolott kapcsolatoknál jóval kisebb arányban ápolnak kapcsolatot magyarokkal és németekkel (10. ábra).³⁰⁵

181 válasz

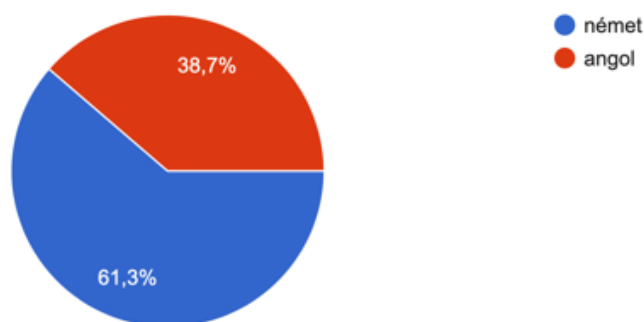
10. ábra: Berlin Calling csoport német nyelvtudás szintje

Forrás: Saját adatgyűjtés

³⁰⁵ Valnerné Török 2021: 139.

A nyelvtudásra vonatkozó kérdésre adott válaszok alátámasztják azt a korábbi feltételezést, mely szerint a Berlinben élő magyarok sok esetben az angol nyelvet használják a munka világában, és német nyelvtudás hiányában esetlegesen hétköznapi kommunikációs helyzetekben is. Már korábban is említettük, hogy ez lehet az oka a külföldiekkel történő kapcsolattartás magas arányának. A válaszadók negyede nem, vagy csak kezdő szinten beszél a többségi társadalom nyelvét. Ennek megfelelően magas arányban használják az angol nyelvet a mindennapokban (11. ábra).³⁰⁶

181 válasz

11. ábra: Berlin Calling csoport nyelvhasználati szokások

Forrás: Saját adatgyűjtés

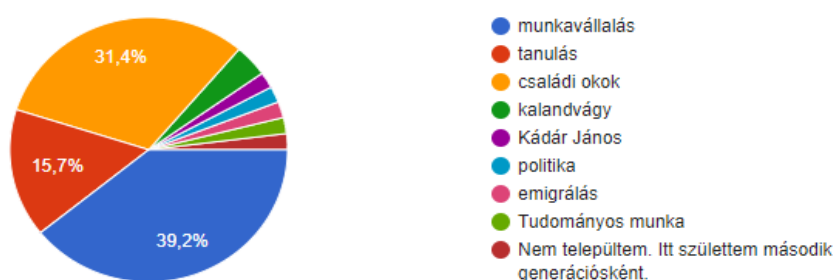
Az online kérdőíves kutatás másik célcsoportját a Berlini Szalon rendezvényeinek látogatói jelentették. Kutatási hipotézisem alapján ennél a csoportnál egyes kérdések esetében szignifikánsan eltérő válaszok várhatóak a csoport összetételéből és történetéből adódóan. A Berlini Szalon az 1970-es években induló, Nyugat-Berlinben élő magyaroknak szervezett rendezvényekből nőtt ki a lelkes szervezőknek köszönhetően, akik az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem szellemiségéből építkezve a magyar kulturális értékeket kívánták ápolni. A 80-as években sokszor a demokratikus ellenzék képviselői tartottak előadásokat ebben az értelmiségi körben.

Kérdőívemet a szalonrendezvények szervezője juttatta el a csoport tagjaihoz, és 51 válasz érkezett. Ez a minta lehetőséget ad arra, hogy a válaszok alapján felvázoljuk a Berlini Szalon társadalmának általános jellemzőit. A válaszadók többsége az idősebb generáció tagjaiból került ki, 39,2% 60 év feletti, 15,7% 50-59 év közötti, 21,6% 40-49 év közötti, 17,6% 30-39 év közötti, a többiek ennél fiatalabbak. Ennek megfelelően egyharmaduk több mint 30 éve él Berlinben, ezért valószínűleg mélyen integrálódott a városban. A válaszadók

³⁰⁶ Valnerné Török 2021: 140.

11,8%-a 20-30 éve él a városban, 9,8%-a 15-19 éve. A megkérdezettek között voltak néhányan már Berlinben született tagok, akik magyar származású családokban vagy vegyes házasságokban születtek. A kutatás egy későbbi fázisában így lehetőség nyílik másodgenerációs magyarok megkérdezésére is. Az iskolai végzettséget tekintve nagyon domináns a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a válaszadók között, ez 86,3%. 7,8% az érettségizettek aránya, és nagyon alacsony az egyéb vagy alacsonyabb végzettséggel rendelkezők száma a mintában. Ez az arány határozottan mutatja, hogy a csoport elsősorban a Berlinben élő magyar származású értelmiségieket szólítja meg. A Berlini Szalon válaszadói esetében a következő diagramok az előző csoporttól sokszor eltérő eredményeket mutatnak. A kitelepülési motivációra és a letelepülési szándékra vonatkozó kérdésre adott válaszok a következők (12. ábra).³⁰⁷

51 válasz

12. ábra: Kitelepülési motiváció a Berlini Szalon közösségében

Forrás: Saját adatgyűjtés

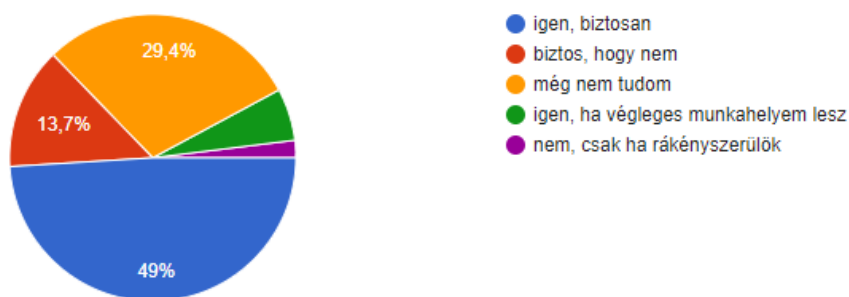
A válaszok három fontos motivációs tényezőt mutatnak, első helyen a munkavállalás, ezt követik a családi okok, itt lényeges megemlíteni, hogy a Berlini Szalon tagjai közül sokan vegyes házasságban élnek, ezért nagy arányban német házastársuk miatt költöztek ki Berlinbe. Harmadik helyen a tanulási lehetőségek vonzották Berlinbe a válaszadókat, akik közül többen már egyetemista koruk óta élnek a városban.³⁰⁸

A kérdőív következő kérdése arra vonatkozott, hogy a megkérdezettek mennyire érzik véglegesnek letelepedési döntésüket (13. ábra).

³⁰⁷ Valnerné Török 2021: 141.

³⁰⁸ Valnerné Török 2021: 142.

51 válasz

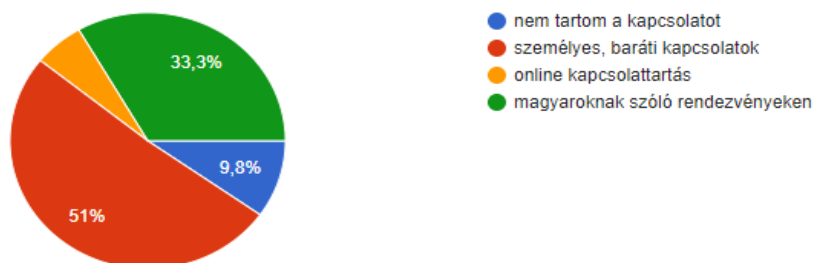

13. ábra: Letelepülési szándék a Berlini Szalon közösségében

Forrás: Saját adatgyűjtés

A válaszok azt bizonyítják, hogy a Berlini Szalon rendezvényein rendszeresen részt vevő, Berlinbe kitelepedett magyarok majdnem fele biztos abban, hogy véglegesen Berlinben kíván maradni. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Berlini Szalon társadalmának jelentős része sikeresen beilleszkedett a többségi kultúrába, és ők mélyen integrálódtak a város társadalmába. A bizonytalan válaszok aránya is elég magas, itt feltételezhetjük, hogy a válaszok mögött más migrációs élethelyzet állhat, mert a válaszadók 15,7%-a kevesebb, mint öt éve él Berlinben, ezért lehetséges, hogy még nem hoztak döntést a végleges letelepedéssel kapcsolatban. Emellett meg kell említenünk, hogy sok kivándorolt magyar esetében a migráció nem eredményez feltétlenül letelepedést az új környezetben. A fiatal generáció tagjaira sokszor inkább a folyamatos térbeli mozgás jellemző. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban egyéni interjúkon keresztül ismerhetjük meg a személyes motivációs tényezőket. Viszonylag kevés válaszadó biztos abban, hogy nem akar véglegesen a városban maradni, ebben az esetben is érdekes kutatási kérdés lehet az egyéni indokok feltárása (14. ábra).³⁰⁹

51 válasz

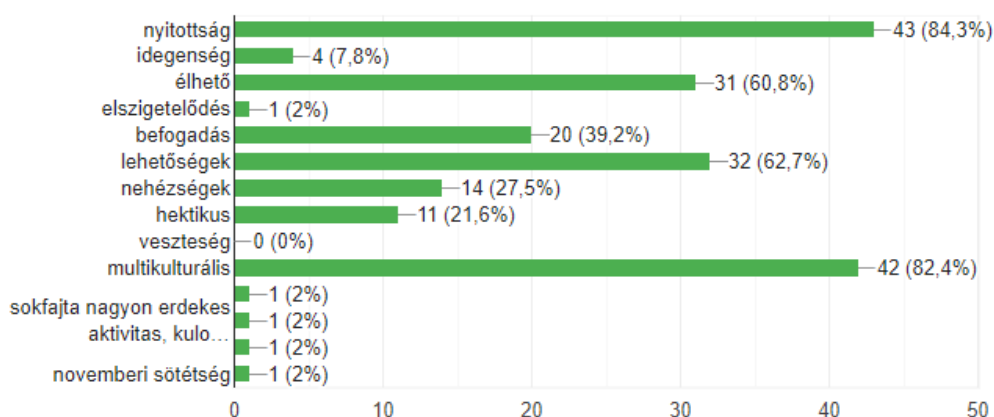
14. ábra: Kapcsolattartási formák a Berlini Szalon közösségében

Forrás: Saját adatgyűjtés

³⁰⁹ Valnerné Török 2021: 142.

A kérdőíves vizsgálatban arra is kerestem a választ, hogy a Berlini Szalon tagjai hogyan értékelik a várost, milyen jellemző vonásokat kötnek össze Berlinnel. A kérdésre adott válaszokban egyértelműen a pozitív jelzők dominálnak, elsősorban nyitott, multikulturális és élhető városnak tartják Berlint, ahol új lehetőségek nyílnak meg a kitelepülők előtt. Kevés negatív tulajdonságot találunk a felsorolásban, ide tartozik a város hektikussága és az idegenség érzése, ami minden hasonló migrációs élethelyzet természetes jellemzője az új kulturális környezetben, ahogy ezt a bevezető fejezetben Schütz koordinátatengely-váltással kapcsolatos elméletében bemutattuk (15. ábra).

51 válasz

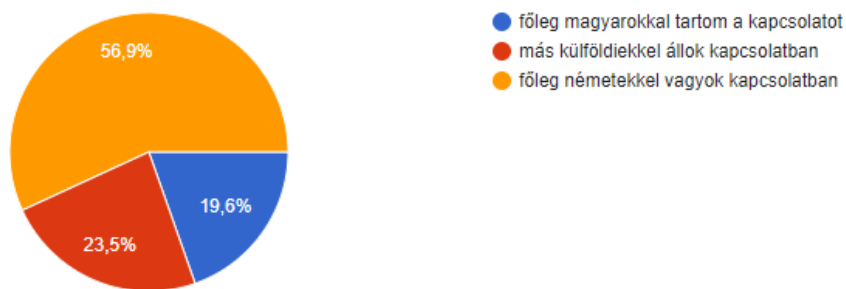
15. ábra: Asszociációk Berlinnel kapcsolatban

Forrás: Saját adatgyűjtés

A városban élő magyarokkal való kapcsolattartás módjára vonatkozó kérdésnél szignifikánsan a személyes kapcsolattartás emelkedik ki, ami korrelál azzal a megállapításunkkal, hogy a Berlini Szalon egyik fontos vonzerejét a személyes találkozások és a baráti kapcsolatok ápolásának lehetősége jelenti, így a Berlini Szalon közösségében esély nyílik a gyenge kapcsolatok erősítésére, a gyenge kapcsolatok fokozatosan átalakulhatnak erős, baráti kapcsolatokká.³¹⁰

³¹⁰ Valnerné Török 2021: 143.

51 válasz

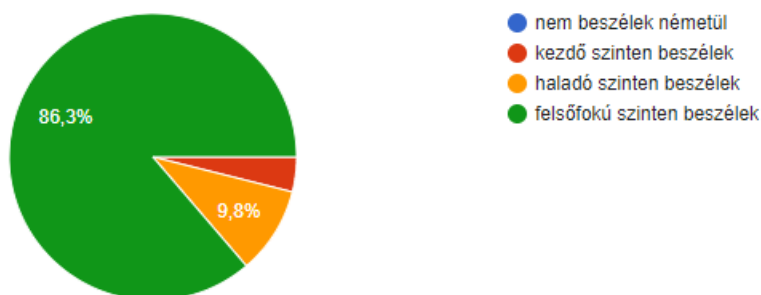

16. ábra: A Berlini Szalon közösségének személyes kapcsolatrendszere

Forrás: Saját adatgyűjtés

A személyes kapcsolatrendszerre vonatkozó kérdésre adott válaszok diagramja (16. ábra) alátámasztja azt a hipotézist, hogy a Berlini Szalon közösségének tagjaiból sokan mélyen integrálódtak a befogadó társadalomban. Gordon asszimilációs elméletének szintjeiben gondolkozva a válaszadók közül itt már bizonyára többen elérték a strukturális asszimiláció második fokát, melynek során a többség és a kisebbség közös formális csoportokat alkot. Bizonyítja ezt a feltételezést a kapcsolatrendszerre és a nyelvhasználatra vonatkozó kérdésekre adott válaszok eredménye. A válaszadók több mint fele olyan kapcsolati hálót épített ki a többségi társadalomban, melyben elsősorban németekkel tartja a kapcsolatot.³¹¹

51 válasz

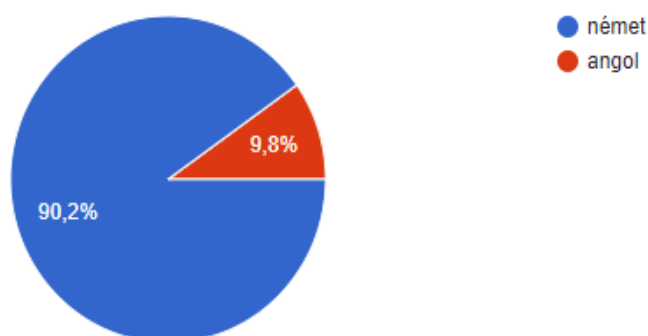
17. ábra: Berlini Szalon német nyelvtudás szintje

Forrás: Saját adatgyűjtés

³¹¹ Valnerné Török 2021: 143.

A nyelvhasználatra vonatkozó kérdéseket azért tartom kulcsfontosságúnak a kérdőívben, ahogy a bevezetőben Eriksen elméletére hivatkozva már utaltam rá, mert a nyelvnek fontos etnikai határkijelölő funkciója van. A nyelvhasználati szokásokat vizsgálva így kulcsfontosságú információkat kaphatunk arra vonatkozóan, hogy milyen szinten van a vizsgált közösség asszimilációs folyamata. Gordon felfogása szerint az akkulturáció folyamán a kisebbség átveszi a többség kulturális mintáit, így többek között a befogadó társadalom nyelvét (18. ábra).

51 válasz

18. ábra: Berlini Szalon nyelvhasználati szokások a hétköznapiakban

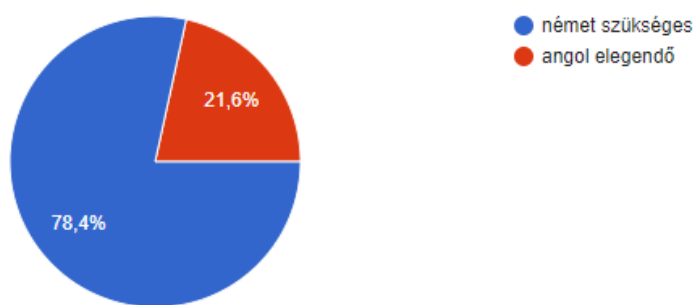
Forrás: Saját adatgyűjtés

Ez a diagram egyértelműen a német nyelv dominanciáját mutatja a közösség tagjainak nyelvhasználatában. Ennek természetesen előfeltétele az idegen nyelv magas szintű elsajátítása ahhoz, hogy hétköznapi élethelyzetekben és a munka világában, szakmai kontextusban nehézségek nélkül kommunikáljanak, és ne érezzék deficitnek azt, hogy a befogadó kultúra nyelvét idegen nyelvként sajátították el. A válaszadók nagy százalékának véleménye szerint a többségi kultúra nyelvének kiváló szintű ismerete elengedhetetlen az idegen környezetben adódó kihívások sikeres megoldásához.

Gordon asszimilációs elméletének szintjeiben gondolkozva a válaszadók közül itt már sokan elérték a strukturális asszimiláció második fokát, melynek során a többség és a kisebbség közös formális csoportokat alkot. Bizonyítja ezt a kapcsolatrendszerre és a nyelvhasználatra vonatkozó kérdésekre adott válaszok eredménye.³¹²

³¹² Valnerné Török 2021: 144–145.

51 válasz

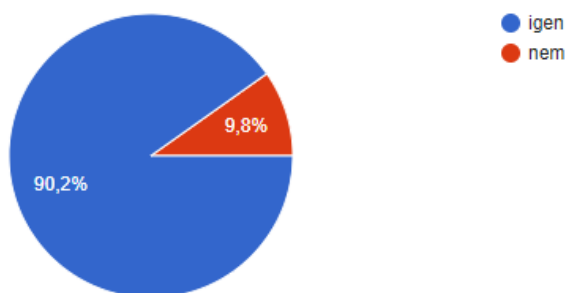
19. ábra: Német nyelvtudás szükségessége a berlini élethez

Forrás: Saját adatgyűjtés

A Berlini Szalon adatközlőinek túlnyomó többsége érzi a jelentőségét annak, hogy a többségi társadalomba történő integrálódáshoz elengedhetetlen a magas szintű nyelvtudás (19. ábra).

A válaszadók szubjektív megítélése a többségi társadalomba történő beilleszkedésükkel kapcsolatban egyértelműen pozitív eredményt mutat, alátámasztva ezzel azt a több kérdéssel összefüggésben megfogalmazott hipotézist, hogy egy jól integrált csoportról van szó, amelynek tagjai határozottan pozitívan viszonyulnak a jelenlegi élethelyzetükhöz és környezetükhöz (20. ábra).

51 válasz

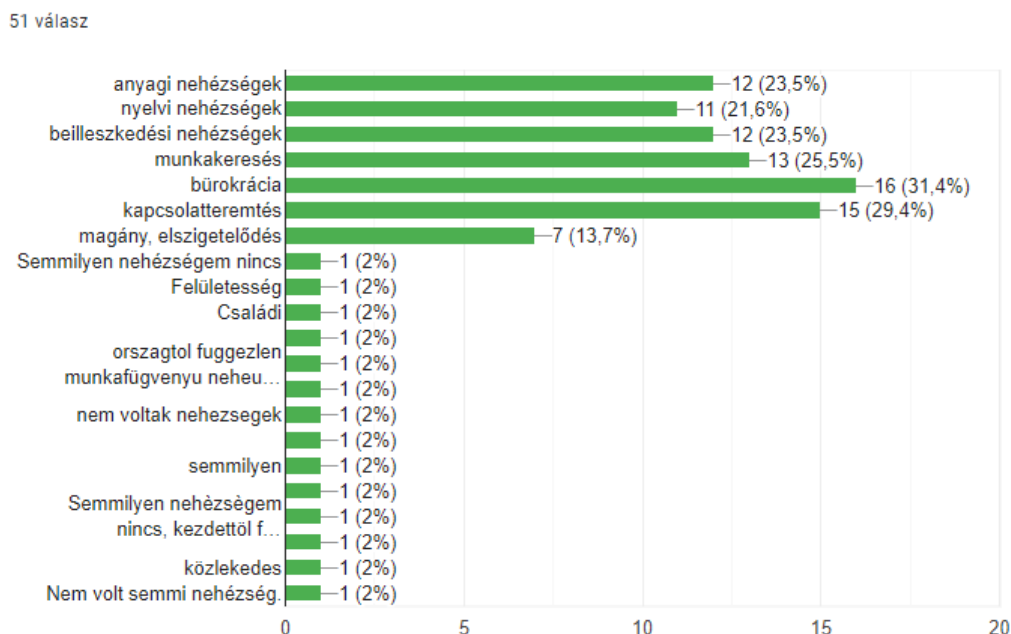

20. ábra: Integráció sikerességével kapcsolatos vélemény

Forrás: Saját adatgyűjtés

A 90% kiugróan magas érték az integráció sikerességével kapcsolatos kérdésre adott válaszoknál. Az egyértelműen pozitív viszonyulás ellenére a beilleszkedési folyamat egzisztenciális nehézségek elé is állította a vizsgált közösség tagjait. Az integráció nehézségeire vonatkozó kérdésre adott válaszok a migrációs élethelyzet jellegzetes problémáit tükrözik.

Első helyen szerepel a bürokrácia, a bürokratikus akadályok megjelenése a német kultúra vonatkozásában rendszeresen előforduló sztereotípiá. Ezután következnek a migrációs élethelyzetből adódó jellegzetes nehézségek, a kapcsolatteremtési és munkakeresési nehézségek (21. ábra).

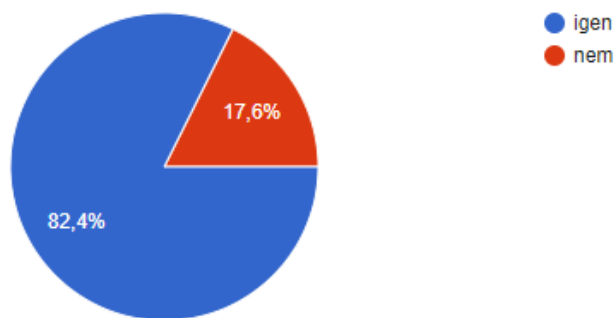

21. ábra: Migrációs élethelyzet nehézségei

Forrás: Saját adatgyűjtés

Az utolsó két diagram azt szemlélteti, hogy a Berliini Szalon társadalmának tagjai határozottan nyitottak mind a magyar, mind a német politika és kultúra témái iránt, amit úgy interpretálhatunk, hogy ők jelenleg két világ határán mozognak, a kulturális identitásuk mindkét kultúrához kötődik, folyamatosan átalakul, és most talán egy köztes stádiumban van. Azt mindenesetre határozottan állíthatjuk, hogy a Berliini Szalon tevékenysége meghatározó szerepet játszik a közösség kulturális identitásának formálásában (22., 23. ábra).

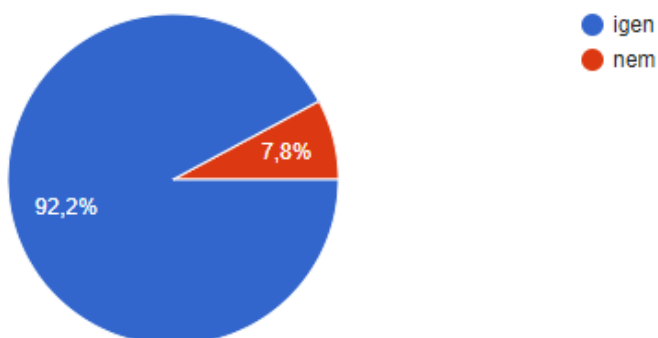
51 válasz

22. ábra: Érdeklődés a magyarországi események, politika, kultúra iránt

Forrás: Saját adatgyűjtés

51 válasz

23. ábra: Tájékozottság a befogadó közeggel kapcsolatosan (németországi, berlini események)

Forrás: Saját adatgyűjtés

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a két informális közösségben végzett online kérdőíves felmérés egyes kérdéseire adott válaszok szignifikáns különbségeket mutatnak, ami a két csoport eltérő háttérével, történetével, közösségének összetételével, dinamikájával magyarázható.³¹³

A Berliini Salon története 50 éves múltira tekint vissza, és a szalonesteket rendszeresen látogató közönség nagy része már mélyen integrálódott a többségi kultúrában. A Berliini Salon háziasszonya így jellemezte közönségét: „*Eredetükhöz szervesen ragaszkodó, de az új kultúrában integrált emberek.*”³¹⁴

³¹³ Valnerné Török 2021: 145.

³¹⁴ Saját gyűjtés: Pompéry Judit, 2021.02.20.

A közösség az offline térben működik, a rendezvények varázsát a művészekkel és előadókkal történő személyes találkozás adja sajátos privát atmoszférában. Sajátos privát környezetben összekapcsolódik a kulturális élmény és a magánszféra, és ez egy különleges hangulatot eredményez.

A Berlin Calling csoport online közösségének átlagéletkora alacsonyabb, a válaszadók több mint fele a 30-39 éves korosztályból került ki, és többségük kevesebb, mint 5 éve él Berlinben. A többségi társadalomba még nem integrálódtak, sokszor nem is áll szándékukban mélyebben beolvadni a befogadó közegbe, melynek feltételezhetően egyik oka a nyelvtudási deficit is lehet, amit a csoporttagok egyes bejegyzései is igazolnak. A csoport kommunikációját pragmatikus szempontok, a mindennapi problémák megoldására keresett válaszok dominálják, mely célnak sokkal inkább megfelel az online tér, ahol lehetővé válik a gyors, naprakész információáramlás. Többségük az új mobilitás generációja, a csoporttagok közül sokan csak átmeneti élethelyzetnek tartják berlini életüket és bizonytalanok a jövővel kapcsolatos terveiket tekintve.³¹⁵

³¹⁵ Valnerné Török 2021: 145–146.

5. A BERLINI SZALON TÖRTÉNETE ÉS SZEREPE A MAGYAR DIASZPÓRÁBAN³¹⁶

Miután az előző rész összefoglalta a berlini magyar diaszpóra történetének legfontosabb állomásait és áttekintette a Berlinben élő magyar közösség offline és online tereiben jelenleg tevékenykedő csoportok főbb vonásait, ez a fejezet arra keresi a választ, hogy a Berlini Szalon 50 éves története során és jelenleg milyen szerepet tölt be a berlini magyarok kulturális életében. A kérdés megválaszolásához szervesen hozzátartozik a Szalon történetének feldolgozása.

5.1. A Berlini Szalon előzménye az 1970-es évektől

A Berlini Szalon egy informális közösség, melynek tagjait a közös kulturális gyökerek, hasonló érdeklődési kör, személyes ismeretségek kötnék össze, ahogy ezt a Szalon honlapján található visszapillantás első néhány mondata hangsúlyozza: „A legtöbb intézményt valamilyen felsőbb döntés alapján hozzák létre, alapítják. Léteznek azonban olyanok is, amelyek maguktól születnek, működnek és az évek során mintegy automatikusan intézménnyé nőnek ki magukat. Ez utóbbi kategóriába tartozik a Berlini szalon is.”³¹⁷ Ennek a folyamatnak a lépéseit igyekszik végig követni a narratív interjúkra támaszkodó fejezet.

A Berlini Szalon egy olyan közösségi teret biztosít a berlini magyar diaszpóra egyes rétegeinek, amely a többségi közösség keretein belül lehetőséget nyújt a rendezvényeken résztvevőknek a kulturális identitásuk ápolására és a kapcsolatépítésre. A kezdeti intenció, kapcsolattartás a magyar kultúra meghatározó személyiségeivel, művészekkel, írókkal, és magyar vonatkozású témák, kérdések megvitatása a Berlinbe kitelepült magyarok körében ma is meghatározza a vizsgált kulturális közösség arculatát, de az első rendezvények óta eltelt időben bővült és színesebbé vált a kulturális paletta.³¹⁸

A Berlini Szalon gyökerei a 70-es évek elejéig nyúlnak vissza. 1965-ben került Németországba Dr. Balla Bálint szociológus, hogy itt folytasson szociológia tanulmányokat, később 1968-tól a Berlini Műszaki Egyetem Szociológia Intézetének adjunktusa, majd professzora lett. Jó barátságot ápolt Kányádi Sándor költővel és Sütő András íróval, akiket 1971-ben meghívott Berlinbe, és itt egy irodalmi estét akart szervezni neki. A charlottenburgi kerületi könyvtárban talált alkalmas helyszínt az olvasótalálkozónak, melyet 1971. június

³¹⁶ A Berlini Szalon történetét feldolgozó fejezet egyes részei megjelentek a Néprajzi Látóhatár XXXI. évfolyam 2022. 1-4. számában (51-71. oldal) publikált tanulmányomban. Valnerné Török 2022a

³¹⁷ <https://www.berlini-szalon.de/visszapillantas> Utolsó letöltés: 2023.08.23.

³¹⁸ Valnerné Török 2022a: 63–64.

24-én rendezett, és a Berlinben élő magyar barátait és ismerőseit hívta meg a rendezvényre. A kapcsolatrendszeréhez Berlinben élő magyar értelmiségiek tartoztak. A továbbiakban, amikor ismert magyar írók, költők, művészek érkeztek Berlinbe, rendszeresen meghívta őket az otthonába, és itt beszélgetést moderált az érdeklődő berlini magyarok részvételével. Meghívást a beszélgetésekre informális csatornákon, ismeretségeken és ismerősök ajánlásain keresztül lehetett kapni. Ez a kör akkoriban elég kicsi volt, 15-20 ember. *„Az előadók személye és a diskurzusok színvonala önmagában egy szűrő volt és azt hiszem az, mind a mai napig. A témákból és a színvonalból automatikusan adódik, hogy kit szólít meg és kit nem.”*³¹⁹

Balla Bálint alapító tagja volt az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemnek (EPMSZ), ez a szervezet az 1956-ban elsősorban Svájcba kimenekült protestáns magyar értelmiségiek kulturális egyesülete és szellemi műhelye volt. Balla Bálint ott volt az 1968-as svédországi ifjúsági konferencián, és egyike volt azoknak, akik ott felvetették a Szabadegyetem gondolatát. A Szabadegyetemet 1969-ben alapították, 1972 óta svájci egyesületként működik, székhelye Bazel. 1971-ben az első formális elnökség alelnöke Balla Bálint szociológus volt. Az egyesület fontos célja az Európa különböző országaiban élő magyarok és magyar származásúak szellemi párbeszédének biztosítása, a protestantizmus és az emberi lét kérdéseinek megvitatása, a magyarság szellemi értékeinek ápolása.³²⁰ Szöllősy Pál így fogalmazza meg az EPMSZ helyét a Nyugat-Európában élő magyarság életében. „Akik giccset, olcsó magyarkodást, talmi tömegárut vagy könnyű szórakozást kerestek, elkerülték rendezvényeinket, nem vásárolták könyveinket. Azt hiszem azonban, néhány év leforgása alatt sikerült a Szabadegyetemet az egyik legaktívabb nyugat-európai magyar kulturális intézménnyé fejleszteni, melynek jelentős kisugárzása volt a nyugat-európai, sőt az Amerikában élő magyar szellemi elitek felé.”³²¹ Gaál Enikő történész alapos kutató munka után dolgozta fel részletesen az EPMSZ történetét. Ebben a tanulmányában igyekszik megragadni ennek az ökumenikus hitvallású intézménynek a szellemiségét. „A nyugati magyar ökumené korábbisága és mássága több okból fakadhat. Közrejátszott ebben egyrészt az idegenbe szakadt vallásos magyarok minél nagyobb, egységesebb közösség felé törekvése, az azonosság keresése az idegen közegben a megmaradás érdekében. Másrészt viszont a kitaszítottság állapota, az új otthon és haza keresése természetsszerűleg várja el a nagyobb alkalmazkodást, és teszi nyitottabbá, más értékekre fogékonyabbá az embert vagy csoportot. Harmadrészt nem szabad figyelmen kívül hagyni a befogadó ország és közösség hatását sem, hiszen az új társadalom sok jellemzője mintául szolgálhat a benne élő kisebb közösségeknek is.”³²² Ez az idézet fontos gondolatokat közvetít

³¹⁹ Saját gyűjtés: Pompéry Judit, 2021.02.20.

³²⁰ Topolánszky 2003: 222.

³²¹ Topolánszky 2003: 223.

³²² Gaál 2003: 334.

a diaszpórában élő individuumok és közösségek megváltozott életvilághoz fűződő attitűdjével kapcsolatosan. A három törekvés, a nagyobb közösséghez tartozás vágya, a nagyobb alkalmazkodás és nyitottság vonása és a befogadó közösség mintáinak hatása egyaránt megfigyelhető sok idegenben élő közösség és individuum életében.

Két fontos tevékenységet folytatott az EPMSZ, az egyik, éves konferenciák szervezése ismert előadók részvételével, a másik a könyvkiadás, melynek vezetője és a Szabadegyetem örökös alelnöke Balla Bálint volt. Sokszor az EPMSZ éves konferenciáinak előadói közül hívott meg vendégeket berlini rendezvényeire, melyek szellemiségére nagy hatással volt az EPMSZ kisugárzása. *„Volt benne egy érzelmi és értelmi adakozási ösztön. Konzervatív alapbeállítottságú, de végtelenül nyitott ember volt, és a szó legnemesebb értelmében liberális. Széles érdeklődésű, rendkívül nagy tudású és művelt ember volt.”*³²³

Ezekből a magyaroknak szóló rendezvényekből nőtt ki a későbbi Berlini Szalon, melynek megteremtője és jelenkori háziasszonya, Pompéry Judit közgazdász 1975-ben ment férjhez Nyugat-Berlinbe, ahol egy budapesti barátja közvetítésével került kapcsolatba Balla Bálinttal. Berlinben az első privát ismeretsége a Balla házaspár volt Berlinben, akik felkarolták, és ettől kezdve baráti viszony alakult ki közöttük. Így ismerkedett meg más Berlinben élő magyarokkal, és rendszeres meghívást kapott a magyaroknak szóló estekre. Átlagban évente két-három alkalommal szerveztek előadóesteket és beszélgetéseket, attól függően, hogy milyen művészek érkeztek Magyarországról Berlinbe.³²⁴

A rendezvényeknek nem volt rendszeres időpontja, de fokozatosan kialakult az érdeklődők köre, akik rendszeresen látogatták ezeket az esteket. Ez kezdetben elég szűk kört jelentett, kb. 20 főt, akik Balla Bálint lakásán gyűltek össze. Pompéry Judit visszaemlékezésében a kezdeti évek estjeit így mutatja be. *„Ebből az évek során hagyomány lett. Eleinte nem volt benne tudatos rendszeresség. Ha megfordult arra érdemes ember Berlinben, akkor összegyűltünk „rá” Bálintéknál. Az előadók gyakran a nyugat-berlini Német Főiskolai Csereszolgálat (DAAD) vagy a Wissenschaftscolleg ösztöndíjasai voltak, ami akkor már hagyományossá vált.”*³²⁵ Balla Bálint ezekkel az összejövetelekkel kapcsolatban, a rendszerváltás előtti párterminológiát használva, tréfásan jegyezte meg, hogy *„ez az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Berlini Alapszervezete”*.³²⁶

Pompéry Judit fokozatosan bekapcsolódott az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem munkájába, később ott elnökségi tag lett, majd hosszú éveken keresztül a szabadegyetem questora volt. Gaál Enikő az EPMSZ történetét összefoglaló tanulmánya végén

³²³ Saját gyűjtés: Pompéry Judit, 2021.02.20.

³²⁴ Valnerné Török 2022a: 64–65.

³²⁵ Pompéry 2003: 276.

³²⁶ Valnerné Török 2022a: 65.

az utánpótlás kérdésével kapcsolatosan az ő nevét is megemlíti. „Az ezredfordulón az emigráns egyesületként született értelmiségi fórum újra válaszút elé érkezett. Most azonban nem külső, hanem belső körülmények, az utánpótlás kérdése teszi szükségessé az útkeresést.

Az alapító generáció után jövő fiatalabbak, így Pompéry Judit, Steinmann Judith – saját megfogalmazásuk szerint – más emigráns közösségben nem találtak otthonra, viszont a Szabadegyetem nyitottsága, színvonala, politikai csatározásoktól mentes légköre, ugyanakkor egy értékrendnek való elkötelezettsége és tevékenysége megfogta őket. Az ő generációjukat azonban már nem követték és követik fiatalok. A közelmúltban természetszerűleg az alapítókétól eltérő okok miatt nyugatra vándoroltak egyáltalán nem, vagy nem ebbe a magyar közösségbe és munkához csatlakoznak.”³²⁷

Pompéry Juditnak még a 70-es évek végén kialakult egy intenzív együttműködése a Szabadegyetemmel, és egy szoros munkakapcsolata Balla Bálinttal, aki kezdte őt bevonni a berlini rendezvények lebonyolításába is. *„A filozófus Hamvas Bélának szervezett egy könyvbemutatót: megszerkesztette, hogy mit akar bemutatni Hamvasból és nekem az volt a dolgom, hogy felolvassak a műveiből. Előtte ezt az egészet megbeszéltük. Annak az estnek mi voltunk a moderátorai, előadói, Hamvas gondolatainak a közvetítői.”*³²⁸

Pompéry Judit saját otthonában, Berlinben teremtette meg azt az emigráns közösséget, amelyben otthon érzi magát, és amelybe magával hozta az EPMSZ szellemiségét, a nyitottságot, az érdeklődést, a kulturált véleménycserét, a magas színvonalú és igényes párbeszédet, az értékteremtést. A szalonrendezvények mai háziasszonya a vele készült interjúban így emlékezik vissza arra, hogyan vette át fokozatosan az előadóesteknek először csak helyszínét, de később az estek témájának és a meghívott előadók személyének kiválasztását és a szervezési feladatokat is Balla Bálinttól: *„Egy idő után nőtt a vonzáskör és az ő a lakása szűknek bizonyult. Mi '81-ben vettük ezt a házat, ahol most is lakunk, és itt a két egymásba nyíló helyiség az 65-70 négyzetméter, tehát nálunk a hely jóval tágasabb. Először bevezettük, hogy a nyári estek továbbra is nála voltak, mert volt egy nagy teraszuk, tehát a szünetben ki lehetett oda menni egy pohár borral vagy egy cigarettát elszívni, a téli estek pedig nálunk voltak. Úgyhogy a Krasznakorkai-est, azt hiszem ez volt az első, amit nálunk tartottunk. Majd egy idő után, még a 80-as években, az egész átkerült hozzánk.”*³²⁹

A 90-es évektől Berlin újraegyesítése után a Berliini Szalon magyar közönségének köre bővült, mert a Szalon rendezvényeit elkezdtek látogatni a város keleti felében élő magyarok is. *„A korábbi kizárólag nyugat-berlini magyar kör természetesen kibővült a német egyesülés óta.*

³²⁷ Gaál 2003: 335.

³²⁸ Saját gyűjtés: Pompéry Judit, 2021.02.20.

³²⁹ Saját gyűjtés: Pompéry Judit, 2021.02.20.

*Ez számunkra gazdagodást jelent. Egyben a helybeli magyar kulturális kínálat is – szerencsénkre – sokkal szélesebb lett mára, így gyakran nehézséget okoz a programkonkurencia elkerülése.”*³³⁰

Abban az időben a rendezvények kizárólag magyar nyelven zajlottak, és ezért természetesen magyarok látogatták az előadóesteket. A szervezés és az előadók meghívása Balla Bálint feladata volt, mert ő rendelkezett megfelelő ismeretséggel. Később a meghívottak személyét is közösen találták ki. Az egyik emlékeztető esemény ebből az időből a Kurtág-est volt, ahol a zeneszerző saját műveiből is játszott részleteket, valamint zenepedagógiai nézeteit ismertette. A berlini magyarokat nagy számban vonzotta ez a különleges program, mert nagyon sok zenész és zenerajongó van közöttük.³³¹ Pompéry Judit a kitüntetés kapcsán a Kultúrpart folyóiratban megjelent cikkben erről azt estről is megemlékezik. „Kurtág volt ugyanis eddig az egyetlen olyan előadó, aki elzárkózott az előzetes beszélgetés elől, és csak azt akarta tudni, hogy van-e a lakásban zongora. Van, de csak pianínó, ráadásul nagyon régi és frissen hangoltan is rossz - hangzott a válasz, de Kurtágot ez nem zavarta. Feleségével, Kurtág Mártával jött el a szalonba, és azonnal játszani kezdtek egy Bach-adaptációt. Mintegy 20 perc után Kurtág György egyedül folytatta, majd a meghívottaknak elmagyarázta zenei koncepcióját. Hosszasan, minden szünet nélkül, és a nem éppen szakközönség a zenepedagógiai előadást tátott szájjal hallgatta. Lenyűgöző élmény volt – emlékezett vissza Pompéry Judit, aki elmondta, hogy a közelmúltban a szalon rendkívüli eseménynek adott otthont. A legutóbbi, jubileumi, mégpedig 50-ik szalonest – ezúttal először – egy színházi előadás volt, mégpedig a Katona József Színház a Mennyekbe vágató prolibusz című, Weöres Sándor verseiből készült összeállítását kerültk bemutatásra a főszereplő, Fekete Ernő közreműködésével.”³³² Ez volt az első alkalom, hogy az estek műfaji palettája színházi előadással bővült.

5.2. Berlini Szalon a 2000-es évektől

Pompéry Judit a 90-es évek végétől vette át a meghatározó szerepet a kulturális közösség életében. „Amikor én a rendezvényeket átvettem és elkereszteltem Berlini Szalonnak, Balla Bálint ez ellen kezdetben rendkívüli módon tiltakozott és közölte, hogy ez nem szalon, hanem ez egy műhely.”³³³ Pompéry Judit megítélése szerint ez egy kimondottan szalon jellegű tevékenység, mert nem arról van szó, hogy egy szellemi műhelyben olyan emberek gyűlnek össze, akik hatással lennének egymásra, hanem társadalomtudósok, írók, művészek tartanak

³³⁰ Pompéry 2003: 276.

³³¹ Valnerné Török 2022a: 65–66.

³³² https://kulturpart.hu/2011/10/25/allami_kituntetes_egy_kulonos_szenvedelyert Utolsó letöltés: 2023.08.23.

³³³ Saját gyűjtés: Pompéry Judit, 2021.02.20.

előadásokat privát körben az érdeklődőknek, ami az ő véleménye szerint kimondottan szalon jellegű tevékenység, ezért ő a 2000-es évektől Berlini Szalon név alatt szervezte ezeket a rendezvényeket.³³⁴

Petra Wilhelmy-Dollinger klasszikus szalonokra vonatkozó kritériumrendszerét a Berlini Szalonra vetítve azt állapíthatjuk meg, hogy az első szempont, mely szerint a szalonok egy nő személye köré szerveződnek, itt is fennáll. Az estek időpontjai nem előre rögzítettek, mint a 19. századi szalonokban, az évente átlagban négy szalonest időpontja többnyire igazodik a meghívott előadók programjához, de ezen belül a szalonestek mindig szombaton este 19 órakor kezdődnek, így módon mégis jellemző a „*jour fixes*”. A többi kritérium is érvényes a Berlini Szalonra, hiszen kényszer nélküli társas összejövetelről van szó, melynek középpontjában vagy a meghívott előadóval folytatott beszélgetés áll, melyet a szalon háziasszonya moderál, vagy színházi előadás vagy hangverseny köré szerveződik. Az estek azonos forgatókönyv szerint zajlanak. A program első része kötött, de a háziasszony itt is mindig nagy figyelmet fordít arra, hogy teret adjon a közönség kérdéseinek. Az est második felében a vendégeknek lehetősége nyílik a kötetlen, szabad beszélgetésekre, eszmecserére, ismerkedésre. A közönség egy része állandó vendégkör, amely az évek során egyre bővül, mert a háziasszony tudatos munkával építi tovább a szalon közösségét. Fontos célkitűzése a fiatalok megszólítása és bevonása a szalonba, hogy generációkon átívelő beszélgetések alakulhassanak ki. A szalonnak erős kulturális vonzása van a Berlinben élő magyar diaszpóra értelmiségi köreiben. A berlini magyar kulturális intézmények rendezvényei mellett a Berlini Szalon estjei nyújtják a legszínesebb kulturális élményeket a magyar közösség tagjainak. Wilhelmy-Dollinger utolsó kritériuma feltétlenül igaz a Berlini Szalonra. A szalon alapvetően toleráns, egymás elfogadása és támogatása fontos érték. A szervező különös gondot fordít arra, hogy különböző vélemények szembeállításával, ütköztetésével érdekes beszélgetések, viták alakuljanak ki.³³⁵

A rendszerváltás után kapcsolatba léptek a Berlini Magyar Házzal (későbbi Collegium Hungaricum). Ekkor merült fel az az ötlet, hogy a rendezvények szervezését átadják. Nagyon érdekes, ahogy erről és az estek varázsáról vall a szervező: *„Akkor jött Bálintnak az az ötlete, hogy ha van itt egy ilyen magyar intézmény, akkor ezt az egészet át kellene adni a Berlini Magyar Háznak. Ennek én hevesen ellenálltam, azt mondtam, hogy csak a holttestemen át. Az egy más műfaj. A miénknek abban áll a vonzereje, hogy nincs a színpad és a széksorok közötti zenekari árok, hanem ez egy szalon, ahol mindenki szemmagasságban ül, áll és beszél mindenkivel, az előadó megérinthető, megfogható, megtapogatható. A tartalom túl ennek a*

³³⁴ Valnerné Török 2022a: 66.

³³⁵ Valnerné Török 2022a: 66–67.

privát, a szalon jelleg a vonzereje, és ha te átadod a Magyar Háznak, mint intézménynek, akkor a privát intimitásnak egy csapásra vége. Ő ezt végül belátta, és ezért én áldom az eszemet, mert ezt a Berlini Szalon túlélte. Mint a tapasztalat mutatja, azok a nagy európai szervezetek, akik a rendszerváltozás után hazaköltöztek, többnyire kihaltak, azóta vége van a dolognak.”³³⁶

Balla Bálint 2002 után betegsége miatt már nem vett részt a szervezésben, irányításban és a rendezvények műsor politikájában. Ekkor született az elhatározás, hogy az összejövetelek Berlini Szalon megnevezéssel folytatódjanak. A Szalon kereteken belül azonban változott a rendezvények jellege, melyre a szervező így emlékszik vissza: *„Azóta átlagban évi négy esemény van, amiből az alakult ki, hogy két koncert és két egyéb. Persze az idők során változnak a dolgok, ahogy mi is változunk. Az elején például színházi est egyáltalán nem volt és ez eszembe sem jutott addig, amíg valaki jött azzal az ötlettel, hogy itt van egy nagyszerű Weöres Sándor est a Katona József Színházból, és hogy én ezt hívjam meg. Akkor elmentem megnézni, hogy miről van szó és nagyon elgondolkoztam, hogy mi legyen, mert egy színházi estnek vannak technikai előfeltételei. Béreltünk egy színpadot és akkor volt az első alkalommal, hogy kalapoztunk. Ami összejött az volt a Fekete Ernő honorárium – ez egy monodráma. Utána pedig rendeztünk egy beszélgetést, magáról az előadásról meg a színházról, amelybe a közönséget is bevontuk. Ez volt az első alkalom, amikor nálunk egy színházi produkció volt. Időközben három volt már. Mind a három nálunk zajlott. Ma már tudom, hogy mit hívhatok meg, mi az, ami a mi helységeinkben fizikailag lebonyolítható.”³³⁷*

A közösség többségi kultúrába történő egyre mélyebb integrálódásának a jele, hogy a 90-es évektől kezdve egyes szalonrendezvények német nyelven kerülnek megrendezésre. A témáknak továbbra is van magyar vonatkozása, de a meghívottak köre jelentősen bővíthet német nyelvű estek esetén, ilyen módon támogatva a kisebbségi kultúra reprezentációját a többségi kulturális keretben. A szervező visszaemlékezése alapján az első német nyelvű rendezvény 1987-ben Finger Zsuzsa nyugat-berlini magyar és Friedmann A. Sallis kanadai zenetörténész egyetemisták előadása volt Ady Endre Bartók által megzenésített öt költeményéről. Ezt követte 1998-ban a magyarul is tudó Simone Hohmeier zenetudós zenei betétekkel aláfestett prezentációja *"Bartók elfelejtett öröksége"* címmel, aminek során szakmai okokból németül beszélt Bartók hatásáról a későbbi magyar zeneszerzőkre Hosszabb szünet után az első szalonrendezvény, amelyen ismét német anyanyelvűek is részt vettek, Oplatka András történész könyvbemutatója volt. Oplatka a *Neue Züricher Zeitung* hajdani moszkvai, később budapesti székhelyű kelet-európai tudósítója, aki megírta az 1989-es határnyitás

³³⁶ Saját gyűjtés: Pompéry Judit, 2021.02.20.

³³⁷ Saját gyűjtés: Pompéry Judit, 2021.20.20. Az idézetben említett előadás címe: Mennyekbe vágató prolibusz – Fekete Ernő Weöres Sándor-estje.

történetét. A téma elsősorban a németek érdeklődésére számot tartó esemény volt, ezért erre a könyvbemutatóra hívott meg először Pompéry Judit német barátokat és ismerősöket, hiszen ez egy Magyarországon játszódó, de valójában a német egyesítést beharangozó történelmi pillanatról adott számot. Ezek az estek nagyobb merítést engednek a publikum köréből, emellett lehetővé teszik az interakciót a többségi kultúra és a diaszpórában élő magyarok között. Ezután voltak még német nyelvű rendezvények, például egy beszélgetés az Orbán-kormány és a média kapcsolatáról két német újságíró részvételével. Keno Verseck baloldali beállítottságú újságíró (*Spiegel Online*, *Deutsche Welle*, *Civero*) és Georg Paul Hefty jobboldali publicista (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*) vitatták meg a témát német nyelven. A nyelvi spektrum bővülése azon túl, hogy nagyobb számú közönséget képesek vonzani a német nyelvű programok, bizonyítja a csoport mély integráltságát a többségi kultúrába. Az akkulturációs folyamatban a csoport tagjai eljutottak arra a szintre, amikor a többségi társadalom nyelvének használata természetes számukra, a kulturális repertoárjuk egy újabb nyelv használatával bővült. Az anyanyelvüket és a befogadó társadalom nyelvét képesek minden nehézség nélkül párhuzamosan használni.³³⁸

Az irodalmi estek és színházi előadások magyarul zajlanak, de az aktuális politikai témákkal kapcsolatos beszélgetések, viták, melyek az Európai Unió és Németország szemszögéből is érdekesek lehetnek, német nyelven folynak. A szervező ezzel kapcsolatban fontosnak tartja közvetítő szerepét a két kultúra között. *„Én feladatomnak tartom, hogy közvetítsek itt a két világ között, némiképp híd funkciónak tekintem ezt.”*³³⁹

5.3. A Berliini Szalon a pandémia alatt és után

A 2019-ben kirobbant Covid világjárvány okozta korlátozások és teljes lezárások ellehetetlenítették a Berliini Szalon működését is. A szalonrendezvények 2020-ban és 2021-ben két évig szüneteltek. A szalonestek legfőbb vonzereje a személyes találkozás és kapcsolattartás varázsa, társas kapcsolatok és kötődések ápolása, a művészi előadások által kiváltott katarzisélmény meghitt otthoni környezetben, művész és közönség közvetlen találkozásán keresztül.³⁴⁰ Ebből adódóan szóba sem jött a programok áthelyezése az online térbe. „A pandémia alapjaiban változtatta meg életünket. Nem az egzisztenciális oldalára utalok itt, hanem a home-office-tól az online kereskedelemig – a digitális világra átállt szokásainkra, aminek különben sok előnyét tapasztalni. Előtérbe került a podcast mint műfaj, a youtube mint eszköz és felület, az egyéb

³³⁸ Valnerné Török 2022c: 149.

³³⁹ Saját gyűjtés: Pompéry Judit, 2021.02.20.

³⁴⁰ Valnerné Török 2022c: 152–153.

közösségi médiáról nem is beszélve. Többektől jött tipp, biztatás, noszogató, hogy a Berli Szalon is éljen ezekkel a technikai lehetőségekkel. Gondolkoztam rajta, végül elvettem.”³⁴¹

A szervezők és a közönség ebből a döntésből adódóan már nagyon várták a biztonságos személyes találkozás lehetőségét. A pandémia utáni első szalonest, egy irodalmi beszélgetés Kukorelly Endrével 2022. március 26-án ezért is volt annyira népszerű, a résztvevők száma, 62 fővel, jóval meghaladta a korábbi szalonestek közönségének létszámát. A szalon háziasszonya, Pompéry Judit³⁴² így ír erről az estről blogjában: „Kiválóan lehet Zoom-on információt közvetíteni. De a digitális felület – akárcsak a szerelemnél – nem képes helyettesíteni a személyes élményt, ami nem kizárólag a tudnivaló, a zene, egy-egy színházi előadás audiovizuális befogadásáról szól. A laptop képernyőjén az ambiente, az atmoszféra, a hangulat nem jön át. A szalon lényege éppen a személyes találkozás, a közös légtérben való, szemmagasságban történő eszmecsere, a fizikai együttlét kellemes környezetben. Mert fontos a hely, a keret, amit az online világ nem képes helyettesíteni. És mintha az emberek két év után ki lennének erre éhezve.”³⁴³

Az esteken résztvevő látogatók nagy érdeklődését és számát tekintve megállapítható, hogy a Berli Szalon a pandémiát nem csak túlélte, de megerősödve került ki a kényszerszünetből. A szalon háziasszonya ennek okát egyrészt abban látja, hogy a vendégek számára hiánypótló volt a személyes találkozás lehetősége, másrészt sikerült olyan előadókat és fellépőket megnyernie a szalonestekre, akik alapállásból is nagy érdeklődésre tarthattak számot a berli magyar közönség körében, például Gryllus Dorka, aki hosszabb ideig élt is Berlinben és komoly kötődése van a városhoz és az itt élő magyar közösséghez. A szalonrendezvények kedveltsége azóta is töretlen, és a nézőszám újabb és újabb rekordokat dönt. A 2022-es évben a korábbi hagyományokhoz híven már négy szalonest került megrendezésre. Az irodalmi beszélgetés után egy kerekasztal beszélgetés a magyarországi közoktatás problémáiról, majd egy komolyzenei koncert, és az év zárásaként egy kamaraszínházi előadás. 2022. decemberében a Berli Szalon újabb színházesttel örvendeztette meg a közönségét, amelyre minden eddiginél nagyobb érdeklődés mutatkozott. A Szalon történetében először már 48 órával az esemény meghirdetése után az előzetes bejelentkezések alapján az összes ülőhely elfogyott. A rekordot döntő igény miatt 2022.

³⁴¹ https://pomperberlin.blog.hu/2022/03/30/kukorelly_endre_az_irastudo_felelossegerol Utolsó letöltés: 2023.08.23.

³⁴² Pompéry Judit közgazdász, külkereskedelmi szakértő, vállalkozó. 1975 óta Nyugat-Berlinben él, és a 70-es évek végétől látogatja a Balla Bálint szociológus által Berlinben szervezett, a városban élő magyarokat megszólító rendezvényeket. A 90-es évek végétől meghatározó szerepet játszik a közösség életében és átveszi a rendezvények szervezését, a 2000-es évektől Berli Szalon néven.

³⁴³ https://pomperberlin.blog.hu/2022/03/30/kukorelly_endre_az_irastudo_felelossegerol Utolsó letöltés: 2023.08.23.

december 10-én végül egymás után két teltházás kamaraszínházi előadás került megrendezésre. A darabot így több mint 140 néző láthatta a két egymás utáni fellépéssel. Az előző fejezetben bemutatott „*Berlin (nem) csak magyaroknak*” Facebook csoport alapítója lelkesen számol be a közösségi médiában az est hangulatáról, és köszönetét tolmácsolja a berlini magyarok nevében az est háziasszonyának. „A kultúra csodája... Ami tegnap két turnusban 140 honfitársunkat hozott össze, és ez sajnos csak nagyon ritkán sikerül. A köszönet ezért Judit Pompéryt illeti, aki fáradságot nem kímélve zseniális szervezéssel igazi klub hangulatot teremtett. Dobrai Sarolta művét két fantasztikus színész, Gryllus Dorka és Simon Kornél adták elő. Az előadás után pogácsa, zsíros kenyér és bor mellett lehetőség volt beszélgetni a szerzővel és a színészekkel. Köszönjük Juditnak és a Berlini Szalonnak a szervezést, szívesen jövünk máskor is!”³⁴⁴

A szalonhagyományok szerint a közönségnek mindkét előadás után lehetősége nyílt a beszélgetésre a művészekkel és egymással, a Berlinben élő magyar közösség tagjaival. Az estről az Infovilágban írt élményszerű tudósítást Szijártó Zsolt, a berlini diaszpóra kutatója. Elemzésében három tényezőt emel ki, melyek fontos szerepet játszanak a Berlini Szalon évtizedek óta tartó töretlen szellemi kisugárzásában a berlini magyarok körében. Elsőként a háziasszonyt kedves és figyelmes vendéglátásával és kulturális mediátor szerepével, másodikként a szalonestekhez érdekes és exkluzív helyszínt biztosító teret, harmadsorban a közönséget, akik intellektuális, nyitott és befogadó közeget teremtenek az előadásokhoz.

„A kreatív és professzionális házigazda, az inspiratív helyszín, a résztvevők színes, érdeklő, egymásra figyelő csoportjai – ezek azok a pillérek, amikre a Berlini Szalon a nemsokára kezdődő új évben – s remélhetőleg a következők sorában is – nyugodtan támaszkodhat.”³⁴⁵

A pandémia utáni első német nyelvű szalonest Dalos György íróval folytatott beszélgetés volt. Ezen az esten ismét olyan előadó találkozott a közönséggel, akinek nem csak Berlinhez, de a Berlini Szalonnak is szoros kötődése van, és már többször tartott előadást ebben a körben. A szalon háziasszonya így számol be erről az estéről: „*A Dalos-est németül zajlott, ennek ellenére a rekord létszám 2/3-a magyar volt: az itt élő magyar filmesek, színházi emberek, írók (Gulyás Réka, Móra Terézia), sokan még korábban, a Magyar Ház igazgatójaként ismerték Gyurit. Ez az est igazi szalonélményt nyújtott, egymást régen látott embereket hozott újra össze.*”³⁴⁶

A Covid pandémia után újra indult szalonrendezvények rekordszámú nézővel a Berlini Szalon felvirágzását hozták. A közösségi média felületeken részletes beszámolókat olvashatunk

³⁴⁴ <https://www.facebook.com/groups/596487837193405/> Utolsó letöltés: 2023.08.24.

³⁴⁵ <https://infovilag.hu/az-uvegfa-a-berlini-szalonban/> Utolsó letöltés: 2023.08.24.

³⁴⁶ Saját gyűjtés: Pompéry Judit, 2023.08.30.

szalonestekről, és az Infovilág internetes folyóiratban is jelentek meg cikkek a programokkal kapcsolatban. A Szalon háziasszonya arra törekszik, hogy egyre több csatornán szólítsa meg a potenciális érdeklődőket. Erről a kérdésről így gondolkodik: *„Nyitottam egy FB-oldalt a Szalonnak, ami főleg Gryllus Dorka előadása óta kb. 60 új emberrel gazdagította a címlistát. Igyekszem tudatosan használni a közösségi médiát. Elhatároztam, hogy élek a lehetőséggel és a legutóbbi József Attila színházi produkcióról készítettem egy videó-beszámolót, amit feltettem a honlapra. Korábban is súlyt fektettem a visszhangra, de az eddig mindig írásban volt: újságcikk, személyes beszámoló résztvevőtől stb. Szándékomban áll több Szalonest villanásnyi megörökítése mellett egy általános videó-dokumentációt csináltatni, amit reklám céljaira szánok.*”³⁴⁷

Ez a tudatos médiahasználat eredményesnek bizonyul, mert a magas nézőszám mellett a pandémia utáni szalonestekre az is jellemző, hogy nagy számban szólítják meg a fiatalabb generáció tagjait is. A törzsközönségen túl egyre több fiatal is nagy érdeklődéssel fordul a Berli Szalon programjai felé. A Berli Szalon társadalmát feltáró, 2022-ben végzett kérdőíves kutatásom eredményei, melyeket a következő fejezetben foglalkozok össze, alátámasztják ezt a megállapítást. A kérdőívet kitöltő adatközlők nagy százalékban a fiatal generációhoz tartoznak, és a Covid után vettek részt először szalonesten. A Berli Szalon ilyen módon nem csak kultúrák, de generációk között is közvetítő és összekötő szerepet játszik.

5.4. A Berli Szalon és más berli magyar intézmények viszonya

Az alfejezet arra kíván rávilágítani, hogy Balla Bálint nyugat-berli intellektuális baráti közössége és a későbbi Berli Szalon milyen kapcsolatot ápolt Berlinben működő hivatalos magyar kulturális intézményekkel, és ezt a kérdést történeti metszetben ábrázolja.

A berli magyar diaszpóra történetét feldolgozó fejezetben már említésre került, hogy a Berli Szalon vendégei sokszor a DAAD német irodalmi ösztöndíj magyar ösztöndíjasai voltak, vagy a Protestáns Magyar Szabadegyetem meghívott vendégei, de előfordult, hogy a Szalonba meghívott előadók Magyarország Nagykövetségének vagy a Magyar Háznak a meghívására érkeztek Berlinbe, és a Szalonban is tartottak előadást. A Nagykövetség és a Collegium Hungaricum küldetése az ország és a magyar kultúra képviselete külföldön, de mindkét intézmény kapcsolatba kerül a város magyar etnikai csoportjaival. A korábban bemutatott csoportok esetében a CHB sokszor a fizikai teret is biztosítja a közösségek személyes találkozásaihoz és programjaihoz. A Berli Szalon soha nem volt ráutalva hivatalos

³⁴⁷ Saját gyűjtés: Pompéry Judit, 2023.08.30.

helyszínre, és ez nagy szabadságfokot jelentett a szalonestek programjának szervezésekor. Az együttműködésre és egymás munkájának támogatására azonban sok példát említhetünk a Szalon múltjából. A szalonestekre meghívott előadók névsorát végignézve megállapítható, hogy a Magyar Ház, későbbi Collegium Hungaricum Berlin igazgatói is több esetben lehetőséget kaptak arra, hogy a Berlini Szalonban bemutassák koncepciójukat, és kapcsolatba lépjenek a magyar diaszpóra tagjaival is. Ezekre az eseményekre és estekre a Berlini Szalon háziasszonya, Pompéry Judit emlékszik vissza a legautentikusabban és legrészletesebben, ő az a hiteles forrás, akire a kérdés megválaszolásában támaszkodhatunk, ezért ez a fejezet az ő visszaemlékezésére épül. A Berlini Szalon háziasszonya a 70-es évek közepétől tanúja volt annak, hogy Balla Bálint ellenzéki-értelmiségi baráti köre miként viszonyult az anyaország kulturális életéhez, politikájához, és az EPMSZ-en belül milyen kapcsolatot ápolt az otthoni magyar értelmiséggel. Miután Pompéry Judit átvette a Szalon szervezését, ő vált meghatározóvá a Szalon berlini magyar intézményekkel kiépített viszonyában. A saját elképzeléseinek és kapcsolatrendszerének megfelelően alakította a Berlini Szalon hivatalos berlini magyar intézményekkel kialakított kapcsolatát, ezért ő tud a leghitelesebben beszámolni erről a viszonyról 50 év távlatában. Az évtizedek során a berlini magyar kulturális intézmények vezetőinek személye folyamatosan változott, ezért Pompéry Judit az egyetlen adatközlő, aki ennek a kapcsolatnak a dinamikáját ismeri és átlátja.

„1989-ig semmilyen kapcsolatban nem álltunk hivatalos magyar intézményekkel. A nyugat-berlini konzulátusnak tudtommal nem voltak kulturális feladatai, politikailag a Magyarok Világszövetségét támogatták, amit kedélyesen úgy említettek disszidens körökben, hogy a 'hazacsalogató intézmény'.

1988-ban úgy döntött a főkonzulnő, Petró Edit, hogy beszélgetésre hívja a Nyugat-Berlinben élő magyar értelmiségieket. Ennek az estnek köszönhetem az ismeretséget a Magyar Rádió akkori kelet-berlini, majd később az egyesült Berlinből ismét tudósító Bedő Ivánnal. Amikor meghívtam őt a Berlini Szalonba, még nem tudhattam, hogy a Szalon történetének egyik legizgalmasabb estjét éljük meg vele, ugyanis nem sokkal az est előtt dőlt le a berlini fal és Iván sok érdekességről tudott beszámolni, az NDK politikai felbomlásáról és – többek között az erről tudósító - Fekete Doboz riportereinek konspiratív munkájáról.

A rendszerváltás után megváltozott a helyzet, aminek személyes okai is voltak. Pröhle Gergely korábban több évig volt az EPMSzE-nek (az EPMSz magyarországi egyesülete) elnökségi tagja, őt úgy Bálint, mint jómagam ismertük a 90-es évek óta az éves konferenciákról és elnökségi ülésekről. Amikor kinevezték nagykövetnek Berlinbe, felvette velünk a kapcsolatot, járt a Berlini Magyar Protestáns Gyülekezet istentiszteleteire, megfordult a Berlini Szalonban is vendégként. Klekot Ágnes konzulnő rendszeren jött úgy a protestáns istentiszteletekre, mint

a Szalon eseményeire. A kiküldetése lejártakort rendezett búcsúfogadáson beszédében kiemelte, hogy mennyire szellemi otthonra talált a Berlini Szalonban.

Dr. Peisch Sándor nagykövet, Parti Nagy Lajos nagy tisztelője, bejelentkezett a Parti Nagy-estre, és magával hozta kollégáját, Erdődy Gábor volt vatikáni nagykövetet, aki akkor éppen Berlinben járt. Peisch berlini hivatali ideje alatt 2002-2010 közötti többször kifejezte a Berlini Szalon iránti elismerését. Az ő kezdeményezésére kaptam meg már a kormányváltás és az ő hazatérése után 2011-ben a Pro Cultura Hungarica díjat a Berlini Szalonban kifejtett többéves tevékenységemért.³⁴⁸ Az akkori főkonzul, Bóta Zsolt feleségével szintén gyakran megfordult a szalonesteken. Peisch távozása után ő szívügyének tekintette a hosszú átfutási idő alatt a kitüntetés további intézését.

A berlini magyar kultúrélet képviselőjeként ezekben az években Balla Bálinttal mindketten rendszeres látogattuk a nagykövetségen rendezett különböző kultúreseményeket, nemzeti ünnepek alkalmából rendezett fogadásokat.

A Collegium Hungaricummal még „Magyar Ház”, alias „Haus Ungarn” korában a rendszerváltás után jó kapcsolat alakult ki. Az egymást követő igazgatók (Kurucz Gyula, Dalos György, Masát András, Can Togay) a Berlini Szalonban is bemutatkoztak egy-egy szalonest keretében. Masát András igazgató úr idejében kialakult egy laza együttműködés. Az erdélyi Illyés Kinga színésznő előadójátékát (Márai: San Gennaro vére c. regényének színpadi adaptációja, monodráma) a Berlini Szalon átvitte a Magyar Házba, míg Gazda József erdélyi író és szociológus estjét a Magyar Háztól átvállalta a Berlini Szalon. Dalos György háromszor is volt a Szalon vendége, utoljára márciusban az idén neki ítelt rangos Heinrich Mann irodalmi díj alkalmából.

A CHB-val mindmáig jó kapcsolatban állok. Az igazgatónő (Nagy Márta) és néhány munkatársa a Berlini Szalon levelezőlistáján áll, rendszeresen kapnak meghívót a szalonrendezvényekre. Az igazgatónő még nem, a helyettese járt már a Szalonban.

Egy közös rendezvényre készültünk (házikonzert a Szalonban és egy második fellépés a CHB-ban), ami utóbbi végül sajnos kútba esett.

Folyamatosan kapom a meghívókat a CHB rendezvényeire, amiből természetesen több van, mint szalonest. Gyakran élek is a lehetőséggel. Ezekről szoktam rövidebb publicisztikákban beszámolni a szociális médiában.

³⁴⁸ https://kulturpart.hu/2011/10/25/allami_kituntetes_egy_kulonos_szenvedelyert A Kulturpart 2011-ben közölt egy portrét Pompéry Juditról, abból az alkalomból, hogy a magyar kultúra külföldi megismertetéséért és terjesztéséért megkapta a Pro Cultura Hungarica kitüntetést. Utolsó letöltés: 2023.08.22.

A rendszerváltás után Bálintban felmerült az ötlet, hogy az akkor még semmilyen nevet nem viselő szalontevékenységeinket adjuk át a Magyar Háznak. Ezzel jómagam nem értettem egyet és végül sikerült őt is meggyőznöm.

Való igaz, hogy a kultúra terjesztése alapvetően mindenütt, már hivatalból is, a mindenkori nemzeti kultúr intézmény dolga, de a célpublikum nyilvánvalóan az adott ország lakossága az ország nyelvén. Az intézménynek nem feladata, hogy a diaszpórához szóljon. (Emiatt folytonos összetűzések voltak a Magyar Házat székhelyükként felfogó, hivatalosan oda bejegyzett különböző egyesületek és a Magyar Ház vezetősége között az előbbiek igényei és a Ház állami feladatai diktálta lehetőségek okán.)

Ami a Berliini Szalont illeti, az estek nagyrészt a privát atmoszféra vonzerejéből élnek. (Ennek tudatában nem voltam hajlandó a pandémia idején átállni online programokra.) És pont ez a privát jelleg, a szalonatmoszféra tűnne el, ha átadnánk bármilyen intézménynek. Nem beszélve arról, hogy a szalonestek szervezése, a vendégek „becserkészése”, az estek moderálása az évek során személyes hobbimmá vált. Ha átadnám, erről le kellene mondanom.

Életem egyik mottója, hogy a világon a legnagyobb luxus a függetlenség. Független vagyok a témák, a szereplők, a vendégek meg- és kiválasztásában. Ez főleg manapság hallatlanul nagy szó, amit nem tudok eléggé hangsúlyozni. Ez a Berliini Szalont időközben kimondottan vonzóvá teszi az anyaországban is az írók, előadóművészek számára, akiktől rendszeresen kapok ajánlatokat. Ma, amikor Magyarországon egyre jobban ritkul a levegő a független kezdeményezések körül, a földrajzi helyzetből adódó lehetőség és a függetlenség luxusa – úgy érzem – immár kötelez.”³⁴⁹

A visszatekintésben megemlített nevek, események és elismerések azt bizonyítják, hogy a Berliini Szalon és a Berlinben működő magyar kulturális intézmények kölcsönösen nyitottak egymás kulturális programkínálatára, és elismerik egymás tevékenységét. A célközönség más, mert amíg a Berlinben működő hivatalos magyar intézmények a német közönség érdeklődését hivatottak felkelteni a magyar kultúra iránt, és rendezvényeiket ezért többnyire német nyelven szervezik, addig a Berliini Szalon a városban élő magyar diaszpóra tagjait szólítja meg, legtöbbször magyar nyelvű programokkal egy privát térben, otthonos környezetben, kitűnő vendéglátással. A Berliini Szalon meghatározó szerepét igazolja a berlini magyarok kulturális életében, hogy a Berlinben hivatalos látogatáson tartózkodó művészek, akik a magyar kultúrát reprezentálják Berlin kulturális életében, többségben a Berliini Szalon estjein is meghívott vendégek voltak, ahol kifejezetten a városban élő magyar közönséggel találkoztak. A berlini magyaroknak ilyen módon lehetősége nyílik arra, hogy a magyar irodalom és művészeti élet

³⁴⁹ Az itt idézett visszaemlékezést a dolgozat ezen fejezetéhez kérésre Pompéry Judit, a Szalon háziasszonya írta a Berliini Szalon és más berlini magyar intézmények kapcsolatáról. 2023.07.15.

meghatározó személyiségeinek közvetítésével követhessék figyelemmel a származási ország kulturális életét. A Szalon háziasszonyának visszaemlékezése azt az állítást támasztja alá, hogy a Berlini Szalon kiemelkedő szerepet játszik a berlini magyar kultúréletben és az értelmiség kultúrafogyasztásában.

6. A BERLINI SZALON TÁRSADALMA – A KUTATÁSI MINTA ÁLTALÁNOS TULAJDONSÁGAINAK BEMUTATÁSA EGY ONLINE KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS TÜKRÉBEN

Jelen fejezet a Berlini Szalon társadalmát kívánja leírni és jellemezni egy kérdőíves felmérés eredményeinek bemutatásával. Kérdőíves kutatásomat 2022 márciusa és júliusa között végeztem a Berlini Szalon látogatóinak körében. A kérdőívet online juttattuk el a válaszadókhoz Pompéry Judit támogatásával és közvetítésével. A Szalon háziasszonya egy 552 aktív e-mail címet tartalmazó listára küldi el meghívóit, 2023-ban az aktuálisan megrendezésre kerülő szalonestre, ebből 416 fő magyar vagy magyarul is értő, 136 fő német anyanyelvű és csak németül értő közönség. A szalonlátogatók száma folyamatosan bővül. A kezdetektől Balla Bálint baráti köréhez tartozó berlini magyarok közül már senki nem vesz részt a szalonesteken, és az idősebb generáció tagjai közül sokan elmaradtak. Ezzel ellentétes tendencia a címlista állandó bővülése újonnan Berlinbe költözött magyarokkal a fiatalabb generáció tagjai közül, akiket a Szalon háziasszonya elsősorban magyaroknak szóló rendezvényeken ismer meg. Fontos törekvés a közönség bővítése és a fiatalok megszólítása. Közülük azonban sokan úgynevezett globális nomádok, akik gyakran váltanak lakóhelyet és munkahelyet, tehát nemzetközi mobil életmódot folytatnak. Ezért fontos hangsúlyozni, hogy az eredmények pillanatképet tükröznek egy dinamikusan változó és nem egyértelműen lehatárolható informális csoportról. A kérdőívet az online felmérés idején küldtem ki az aktuális címlistára, a kutató rövid bemutatkozásával és a felmérés motivációjának leírásával. A válaszadók önkéntesen és egyénileg töltötték ki, teljes anonimitás biztosítása mellett, a vizsgálat megfelelt a tudományetikai követelményeknek.

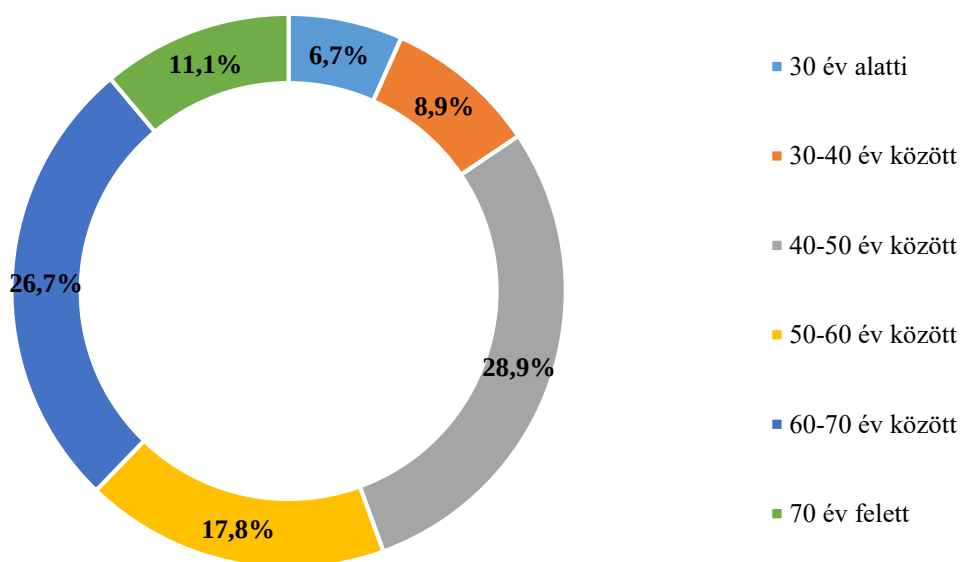
6.1. A magyar nyelvű kérdőíves kutatás

6.1.1. A magyar nyelvű kérdőíves felmérés eredményei

A következő részfejezetek a magyar nyelvű kérdőívet (2. melléklet) kitöltők válaszainak elemzését mutatják be.

6.1.1.1. A magyar látogatók csoportjai

A kérdőíves felmérésben részt vett válaszadók korösszetételét vizsgálva két korcsoportot figyelhetünk meg nagyobb számban a magyar megkérdezettek között, válaszadók elsősorban a 40 és 50 év közötti, valamint a 60 és 70 év közötti korosztály képviselői. A 60 és 70 év közötti korosztály többsége a kérdőíves felmérés mellett készült interjúk alapján a 90-es években, a rendszerváltás után települt ki a német fővárosba a jobb megélhetés reményében. A 24. ábrán látható, hogy a megkérdezettek több, mint 70 százaléka a 40 és 70 év közötti korosztály tagjaiból került ki. Ők jelentik a Berlini Szalon törzsközönségét, akik közül többen már évtizedek óta rendszeres látogatói a szalonesteknek. A Szalon háziasszonya folyamatosan bővíti a látogatók körét és törekszik a fiatal korosztály megszólítására, de a vizsgált minta is azt mutatja, hogy a 40 év alatti korosztály még kisebb arányban képviselteti magát a közönség körében.

24. ábra: A megkérdezett magyarok korösszetétele

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

A magyar nyelvű felmérésben résztvevők az iskolai végzettségre vonatkozó kérdésre 100 százalékban azt a választ adták, hogy felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. Ez azt bizonyítja, hogy a Szalon a Berlinben élő magyar értelmiséget vonzza kulturális élmények szerzésére, intellektuális elmélyülésre és építő beszélgetésekre.

A megkérdezettek családi állapotát tekintve a 25. ábráról leolvasható, hogy a válaszadók majdnem fele magyar partnerrel él együtt, ily módon nyelvi akadályok nélkül együtt látogathatják a szalonrendezvényeket, ahol aktívan részt tudnak venni a magyar nyelven

folytatott beszélgetésekben, vitákban. A vegyes házasságban élők ezzel szemben az interjúk során elmondták, hogy csak a német nyelvű programokra tudják elvinni más anyanyelvű házastársukat.

Válaszolt csoportok	Részarány %
német partnerrel élek	20,79%
magyar partnerrel élek	47,52%
más külföldivel élek	5,94%
egyedül élek	25,74%
Összesen	100,00%

25. ábra: A megkérdezettek családi állapota nemzetiség alapján

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

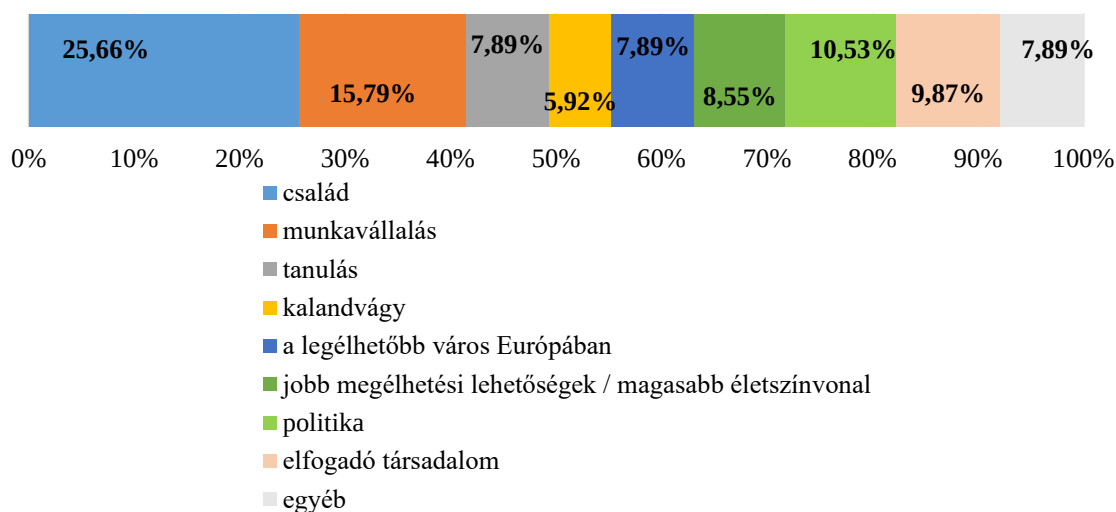
A kérdőív első részében arra vonatkozó kérdés is szerepelt, hogy mikor települtek ki a megkérdezettek Berlinbe (vagy a Berlin közeli városokba). A 3. ábra adatai alapján látható, hogy a kiköltözés folyamatos volt, de egyes időszakokban kiemelkedik néhány magasabb százalékos érték. Az adatokat a rendszerváltás előtti időszakig 10 éves időintervallumokra tagoltuk, az 1990-es évek utáni időszakban pedig ötéves időszakok szerepelnek, feltételezve, hogy a 2000-es években megnőtt a Berlinbe kitelepülők száma. Az adatok részletes elemzésekor kiderült, hogy a rendszerváltás után nagyobb mértékű kitelepülés figyelhető meg Berlinbe. A rendszerváltás utáni kitelepülésnek erős gazdasági motivációja volt, a kvalitatív vizsgálat félig strukturált interjúi is ezt támasztják alá. Az 1990-es évek utáni időszakban kitelepülők közül több adatközlő is hangsúlyozta, hogy a jobb megélhetés reményében ment ki dolgozni Berlinbe. A másik nagyobb kiugró időszakot a 2015 utáni évek jelentik. Mindkét nagyobb kiugrás a magyarországi politikai helyzet változásával magyarázható. A legmagasabb érték a 2015 és 2019 közötti időszakban látható, amikor sokan települtek ki Berlinbe politikai okokból. A kérdőívet megválaszolók ötöde ekkor költözött ki a német fővárosba. A kiköltözés pontos évének tekintetében öt magasabb érték található a kiértékelésben. 1989-ben a válaszadók 6 százaléka, 1992-ben 7 százaléka, majd 2007-ben volt egy nagyobb kiugrás megint 6 százalékkal, és végül a 2014-es és 2015-ös év, amikor a megkérdezettek 8 százaléka költözött ki. A 2020 utáni alacsony szám magyarázatát bizonyára a Covid pandémia miatti lezárások adják, amikor a mobilitás bizonyos időszakokban teljesen lehetetlenné vált. A teljes „lock down” a rokonokkal történő személyes kapcsolattartást is lehetetlenné tette. Ennek következtében a pandémia első hullámának lecsengése és a teljes lezárások részleges feloldása után, amikor bizonyos területeken ismét megnyíltak a határok, többen költöztek vissza Magyarországra, félve attól, hogy újabb pandémia hullámok esetén teljes mértékben elszakadnak otthon maradt rokonaiktól és barátaiktól (26. ábra).

Időszak	megoszlás %
1970 előtt	3,96%
1970-1979	4,95%
1980-1989	9,90%
1990-1994	10,89%
1995-1999	7,92%
2000-2004	7,92%
2005-2009	14,85%
2010-2014	13,86%
2015-2019	20,79%
2020 vagy utána	4,95%
Összesen	100,00%

26. ábra: A kitelepülés időszakai

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

A továbbiakban a kitelepülés motivációjára vonatkozó kérdésre a megkérdezettek 8 válaszlehetőségből legfeljebb két választ adhattak meg, de lehetőségük volt egyéb ok megadására is, amit egyetlen válaszadó sem használt ki (27. ábra).

27. ábra: A kitelepülés okai a megkérdezettek körében

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

A kitelepülési motivációs okok között a család és munkavállalás a két egyértelműen domináns indok, de magasabb érték látható a politikai ok esetében, valamint a város elfogadó társadalma is fontos tényező a kitelepülési célterep megválasztásában. A válaszadók majdnem 9 százaléka a magasabb életszínvonal és jobb megélhetés reményében költözött ki, míg majdnem 8 százalékuk tartja Berlint a legélhetőbb városnak Európában.

A következő keresztábra két minőségi változó, a kitelepülési motivációs okok és a szalonlátogatás kezdetének összefüggését vizsgálja (28. ábra).

Motivációs okok	70-es évek óta, a kezdetektől	a 80-as évek óta	a 90-es évek óta	a 2000-es évek óta	2010 és 2020 között	2022-ben voltam először szalonesten	Összesen
család	33,3%	0,0%	27,3%	27,3%	24,2%	26,5%	25,2%
munkavállalás	0,0%	0,0%	18,2%	9,1%	21,0%	14,3%	18,0%
tanulás	0,0%	100,0%	18,2%	0,0%	3,2%	12,2%	7,2%
kalandvágy	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	8,1%	8,2%	8,1%
a legélhetőbb város Európában	33,3%	0,0%	0,0%	0,0%	11,3%	6,1%	9,0%
jobb megélhetési lehetőségek / magasabb életszínvonal	0,0%	0,0%	18,2%	18,2%	8,1%	4,1%	6,3%
politika	33,3%	0,0%	0,0%	9,1%	11,3%	10,2%	10,8%
elfogadó társadalom	0,0%	0,0%	0,0%	9,1%	12,9%	10,2%	11,7%
egyéb	0,0%	0,0%	18,2%	27,3%	0,0%	8,2%	3,6%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

28. ábra: Szalonlátogatás kezdete és kitelepülési motivációk összefüggése

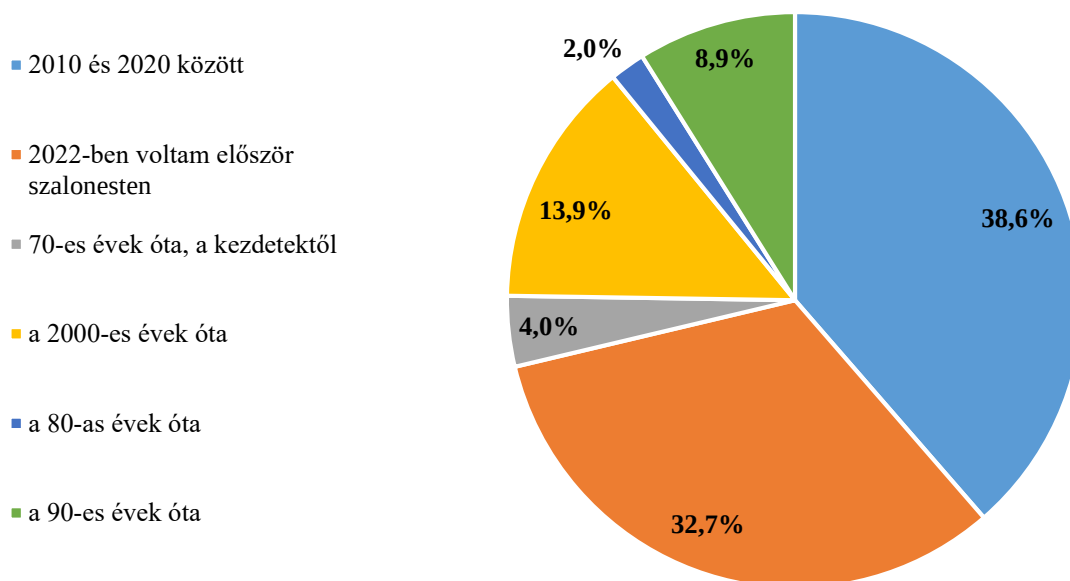
Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

A 70-es, 80-as évek óta Berlinben élő szalonlátogatók esetében a motivációs okoknál nem látható nagy szórás, ennek oka az is lehet, hogy a válaszadók között nem voltak sokan ebből a generációból. A „család” kategóriánál minden időszakban magas értékek láthatók, mert a női adatközlők közül többen később költöztek a férjük után Berlinbe, miután a férfi családtag megteremtette az egzisztenciális alapokat a család kinti életéhez. A 90-es években a legtöbben gazdasági okokból vándoroltak ki Berlinbe, a jobb megélhetési- és munkalehetőségek vonzották a magyarországi rendszerváltás után kitelepülőket. A 2000-es évek óta kint élőknel a magasabb életszínvonal keresése még mindig magas értéket mutat. 2010 és 2020 között kitelepülők a munkavállalás mellett már többen azért is választják Berlint, mert befogadó, élhető város. A válaszok azon szalonlátogatók esetében mutatják a legnagyobb szórást, akik csak a pandémia után voltak először szalonesten.

6.1.1.2. A látogatók Berli Szalonnal kapcsolatos attitűdje

A kérdőív többi kérdése kizárólag a Berli Szalonnal volt kapcsolatos. Elsőként arra kerestük a választ, hogy a válaszadók mióta ismerik és látogatják a Szalon estjeit. A legmagasabb százalékos értéket annál a csoportnál látjuk, akik a 2010 és 2020 közötti időszakban voltak első alkalommal szalonesten, de nagy százalékban töltötték ki a kérdőívet olyan látogatók is, akik csak 2022-ben, a Berli Szalon pandémia utáni, újbóli megnyitása után csatlakoztak a Szalon köréhez. Ebben az évben jelentősen megnőtt a szalonrendezvények iránt érdeklődők száma, mert a Covid okozta elszigeteltség következtében a korlátozások

feloldásával jelentős igény mutatkozott a személyes kapcsolattartás iránt. Ezt a határozott igényt mutatja a szalonlátogatók számának szignifikáns növekedése. A korábbi átlagban 30-40 fős programok helyett a Covid utáni első esten 62 fő vett részt (29. ábra).

29. ábra: A Berliini Szalon látogatásának kezdete

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

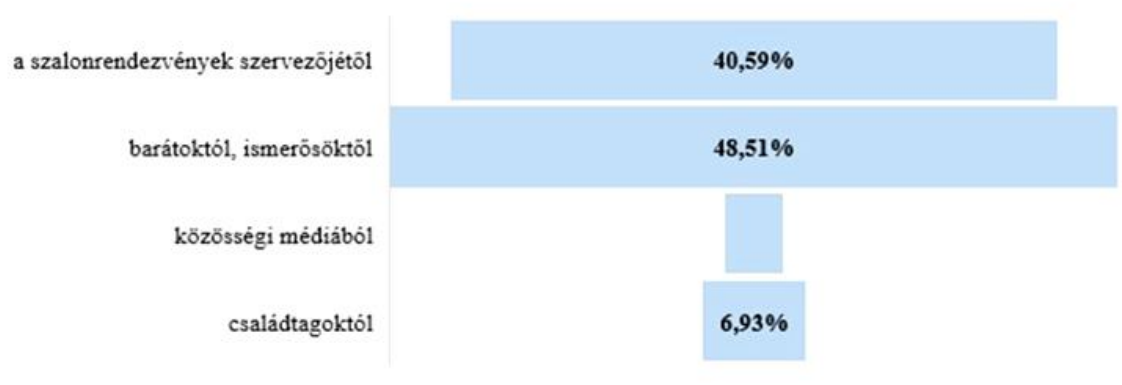
A kérdőívben szerepelt három részletesen kifejtendő kérdés, melyek közül az első arra vonatkozott, hogy a látogatók véleménye szerint hogyan változott a Berliini Szalon jellege az elmúlt évtizedekben. Erre a kérdésre, az előző kérdésre adott válaszok eredményét tekintve, csak a válaszadók nagyjából egyharmada tudott választ adni, mert a megkérdezettek nagy százalékának még nincsen hosszabb időszakra vonatkozó rálátása a Szalon programjaira, és ebből következően nincs kialakult véleménye erről a kérdéstről. A részletes válaszok négy lényeges változást mutatnak, az egyik az estek műfaji spektrumának bővülése, a másik a nézők számának növekedése és a közönség átlagéletkorának csökkenése, a negyedik a német nyelvű estek megjelenése a Berliini Szalon programkínálatában. Ezeket a tendenciákat írják le az alább idézett válaszok:

- „Eleinte inkább irodalmi súlypontja volt. Később koncertekkel, színházzal és politikai eszmecserékkel bővült.”
- „Részvételem óta a BSz vendégköre változott, miszerint a házigazdák több német nyelvű előadást kínáltak.”
- „Egyre több a német vendég is, amennyiben az est témája nem szorítkozik a magyar nyelvre.”

- „A jellegben nem látok jelentős változást, egy kicsit nagyobb a közönség, emiatt a személyes bemutatkozás szokása – a plénum előtt – "kiveszett".”
- „Nagyobb az érdeklődés, több a vendég.”
- „Egyenletesen magas színvonalú program: változatos témák, de a középpontban leggyakrabban társadalmi kérdések állnak.”
- „A közönség átlagéletkora fiatalabb lett.”

Ezek a válaszok alátámasztják azokat a tendenciákat, melyek a Berlini Szalon történetével foglalkozó fejezetben már említésre kerültek, az estek műfaji kínálatának és a nyelvi spektrumának bővülése, valamint a közönség számának növekedése és a fiatal generáció bevonása.

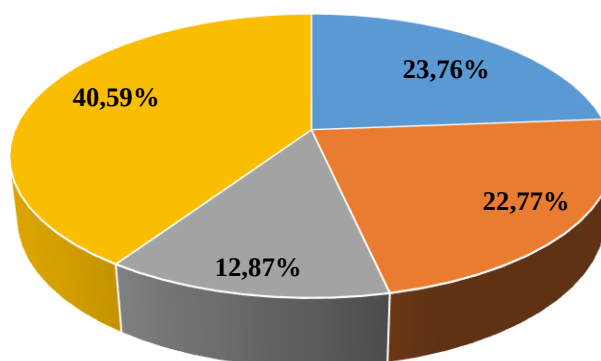
A 30. ábra azt mutatja, hogy a látogatók két fontos forrásból értesülnek a Szalon tevékenységéről. Egyrészt személyes berlini kapcsolati hálójuk segítségével tájékozódnak, és sok esetben barátaik vagy ismerőseik meghívására mennek el először a Berlini Szalonba, másrészt sokan a Szalon szervezőjétől hallanak erről a lehetőségről, aki személyesen is erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy új érdeklődőket szólítson meg és folyamatosan tágítsa a szalonlátogatók körét.

30. ábra: Értesülés szalonrendezvényről a megkérdezettek körében

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

A szalonestek látogatásának gyakoriságával kapcsolatos válaszok azt mutatják, hogy a válaszadók alig egy negyede törekszik arra, hogy lehetőleg minden rendezvényen részt vegyen, ugyanakkor magas az aránya azoknak a megkérdezetteknek, akik eddig még csak néhány alkalommal voltak szalonrendezvényen (31. ábra).

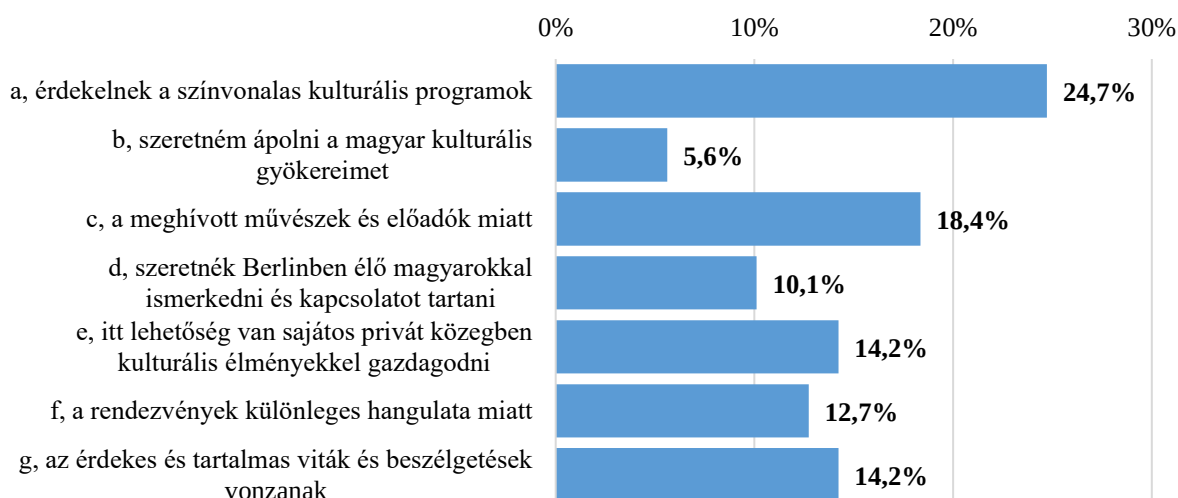
- igyekszem minden rendezvényen részt venni
- csak az érdeklődési körömnnek megfelelő programokra megyek el
- csak évente egy-két rendezvényen veszek részt
- csak néhány alkalommal voltam szalonrendezvényen

31. ábra: Látogatás gyakorisága a Berlini Szalonban

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

Ennek oka, hogy a kérdőíves kutatást 2022-ben, a Covid pandémia után a szalonestek újra indulása utáni első programok közönsége töltötte ki nagyobb arányban, és közülük sokan még nem vettek részt annyi rendezvényen, mert a pandémia idején két évig szüneteltek a szalonestek.

A kérdőív egyik fontos kérdése a Berlini Szalon látogatásának motivációját igyekezett feltárni válaszlehetőségek megadásával. Az adatközlőknek a felkínált lehetőségek közül legfeljebb a három legjellemzőbb választ lehetett választani, de lehetőségük nyílt saját vélemény kifejtésére is egyéni motivációs tényezők leírásával (32. ábra).

32. ábra: A Berlini Szalon látogatásának motivációs tényezői

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

A lehetséges válaszok közül kiemelkedően magas értékkel elsődleges válaszként szerepel a „*színvonalas kulturális programok*” kategória, mint domináns motivációs tényező. Második helyen a „*meghívott előadók és művészek*” vonzzák a közönséget a Szalonba. Harmadikként egyforma értékkel a „*privát közeg*” és a „*tartalmas beszélgetések és viták*” kategóriákat választották a válaszadók. A „*magyar kulturális gyökerek ápolása*” kategória kifejezetten alacsony értéket kapott, ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy a Berliini Szalon közönségét nem kifejezetten a magyar témák és előadók vonzzák, sokkal inkább a lehetőség a magas színvonalú kultúrafogyasztásra sajátos privát közegben. A rendezvények a szó eredeti értelmében vett klasszikus „szalon” jellege és az estek tartalma önmagában is meghatároz egy bizonyos társadalmi réteget a Berlinben élő magyarok körében, hiszen feltételezi azt, hogy a közönségnek értő módon kell viszonyulni az ott bemutatott művészi teljesítményhez. A Szalon esetében egyértelműen magaskultúra fogyasztásról beszélhetünk, amely a berlini diaszpóra értelmiségi rétegét szólítja meg. A „*magyar kulturális gyökerek ápolása*” kategória mutatja a lehetséges válaszok közül a legalacsonyabb százalékos értéket, amely alapján azt a következtetést fogalmazhatjuk meg, hogy a kérdőíves felmérés válaszai alapján a Berliini Szalon látogatóinak motivációjában az etnokulturális dimenzió kevésbé meghatározó, mint a kultúrafogyasztás lehetősége meghitt, otthonos környezetben.

A továbbiakban a szalonestek palettájából a megkérdezetteknek legfeljebb három olyan típust kellett kiválasztani, amelyek iránt a legnagyobb érdeklődést mutatják. A kérdésre adott válaszok alapján kedveltség szerint sorrendbe állíthatók a különböző műfajú estek. A magyar kérdőívben választási lehetőségként szerepeltek az adott műfajú estek német nyelven zajlott változatai is, hiszen a magyar közönség jelentős része magas szintű német nyelvtudással is rendelkezik a magyar anyanyelv mellett. Az eredményekből az állapítható meg, hogy a Berliini Szalon kulturális kínálatából a kezdetektől jellemző estek a legnépszerűbbek. A zenei estek állnak első helyen, szorosan követik ezeket az irodalmi estek magyarul. Ilyen jellegű irodalmi felolvasó estekből nőtt ki a Berliini Szalon tevékenysége. Harmadik a népszerűségi skálán a „*társadalomtudományi és szociológiai beszélgetések*” kategória, majd a „*politikai témájú beszélgetések*” következnek. A magyar anyanyelvű válaszadók egyértelműen előnyben részesítik a magyar nyelvű esteket a németül rendezett programokkal szemben. A Berliini Szalon a magyar anyanyelvű vendégek számára a magyar nyelvű magaskultúra fogyasztás fontos színtere (33. ábra). Barth korábban ismertetett elméletére visszacsatolva, a csoport etnikai identitását ebben az esetben középszinten, a közösség szerveződési folyamatok szintjén

vizsgálva az állapítható meg, hogy a csoport etnicitásának fontos eleme a magyar nyelv használata, amely egyértelműen megkülönbözteti őket más hasonló közösségektől.³⁵⁰

Szalonestek típusai	Megoszlás %
színházi előadások magyarul	9,52%
zenei estek	19,78%
politikai témájú beszélgetések magyarul	16,48%
politikai témájú beszélgetések németül	4,03%
társadalomtudományi és szociológiai kérdések megvitatása magyarul	17,58%
társadalomtudományi és szociológiai kérdések megvitatása németül	1,83%
irodalmi estek magyarul	19,41%
irodalmi estek németül	2,20%
művészportrék magyarul	9,16%
Összesen	100,00%

33. ábra: Preferenciák a szalonestek kiválasztásánál

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

6.1.1.3. Kapcsolati háló működése a Berli Szalon társadalmában

A kérdőív következő részében a kérdések arra irányultak, hogy milyen szerepet kap a Berli Szalon a városban élő magyarok kapcsolatrendszerének kialakításában, és mennyire fontos színtere a hely a kapcsolati háló bővítésének és ápolásának. A kérdésfeltevés mögött az a hipotézis állt, hogy a Szalon a magyarok kapcsolatépítésének fontos helye a városban.

A kérdésblokk első kérdésében arra válaszoltak a megkérdezettek, hogy kötöttek-e ismeretséget a Berli Szalonban, a megkérdezettek 82,18 százaléka válaszolt igennel, és csak 17,82 százalék válaszolt nemmel erre a kérdésre. A következő kérdés arra vonatkozott, hogy a szalonestek látogatói törekednek-e ismeretséget kötni magyarokkal a Berli Szalonban, a válaszadók négyféle megadott válaszlehetőségből választhattak. Az eredmények széles szórást mutatnak, de a nem válaszok aránya egyértelműen alacsony (34. ábra).

Megnevezés	Részarány %
igen, ezt fontosnak tartom	19,80%
igen, de nem feltétlenül	34,65%
nem kifejezetten, de ha a helyzet úgy hozza, előfordul	41,58%
nem tartom ezt fontosnak	3,96%
Összesen	100,00%

34. ábra: Ismeretségek kötése a szalonesteken

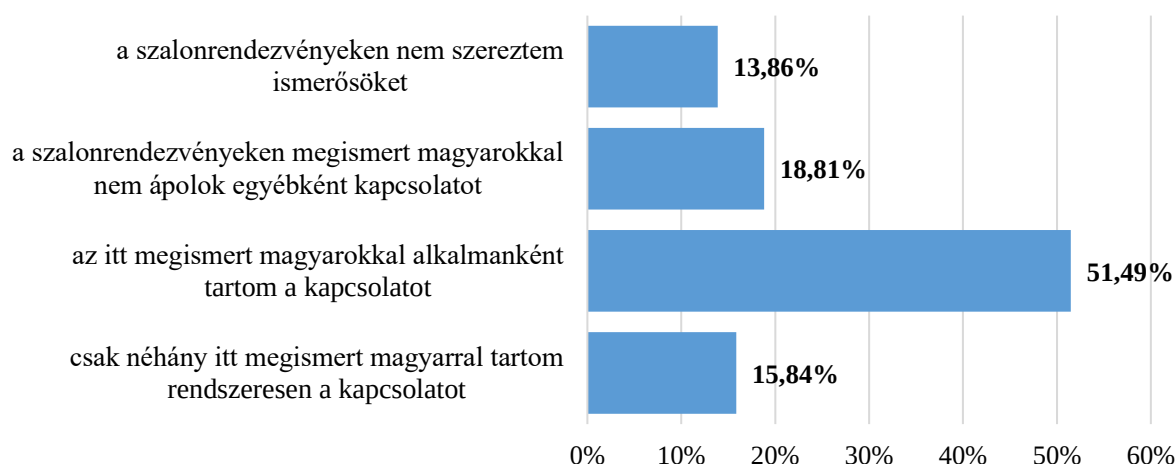
Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

³⁵⁰ Barth 1996: 25.

Ebből az ábrából azt a következtetést lehet levonni, hogy a szalonlátogatók többsége, mintegy 76 százaléka, nem kifejezetten azzal az intencióval látogatja a Berlini Szalon estjeit, hogy ott magyarokkal kössön ismeretséget, de a szalonrendezvényeknek mégis van egy ilyen hozadéka. Ezek az interperszonális kapcsolatok a legtöbb esetben, a hálózatelemzés fogalomrendszerét felhasználva, csak gyenge kötések rendszerét jelentik³⁵¹, de más szituációs kontextusban ezek az ismerősi kapcsolatok fontos szerepet játszhatnak új információk szerzésében és egyéb lehetőségek (pl. munkavállalás, lakáskeresés) kiaknázásában. A Berlini Szalon közösségét átszövi a gyenge kötések szövete, amely az évtizedek óta az esteken részt vevő látogatók esetében sokszor átalakult szoros baráti kapcsolatokká. Elsősorban a rendszerváltás idején Berlinbe kitelepült szalonlátogatók körében lehetett ilyen baráti kapcsolatokat megfigyelni. Ők a szaloneseményeken kötöttek ismeretséget, hiszen akkor még nem volt mód az online kapcsolatépítésre és kapcsolatápolásra, a kapcsolati hálójuk kiszakadva az otthoni hálózathoz a munkahelyi kapcsolatokra korlátozódott, ezért a Szalon nekik a kulturális élményeken túl az ismerkedés fontos színtere volt. Sokan hiányos nyelvtudással települtek ki, ezért kifejezetten nyitottak voltak a városban élő magyarokkal való ismerkedésre. A szalonesteken kiépített ismeretségeket az eltelt időben már többen a magánéletben is ápolják. Az interjúkban kiemelték, hogy a szalonestek fontos támaszt, köteléket nyújtottak számukra, amikor a 90-es évek elején új környezetbe, légüres térbe kerültek, helyi rokoni és baráti kapcsolatok nélkül. A migráns élethelyzet nyitottá tette a kitelepülőket gyenge kötések kialakítására, de ezek a gyenge kötések az évtizedek alatt, a tartós letelepedés után, személyes szimpátia és közös érdeklődés alapján, átalakultak erős kötésekké, baráti kapcsolatokká.

A következő, 35. ábra alátámasztja azt a korábbi megállapítást, hogy jelenleg a szalonesteken kötött ismeretségek csak gyenge kötések halmazát jelentik, mert a megkérdezettek több mint 50 százaléka a kapcsolattartás erősségére vonatkozóan azt a választ adta, hogy csak „alkalmanként” tart kapcsolatot a Szalonban megismert személyekkel. A látogatók mindössze alig több mint 15 százaléka választotta a „rendszeres kapcsolattartás” választ, de ők is csak egy szűk látogatói körrel állnak gyakori kapcsolatban.

³⁵¹ Granowetter 1991.

35. ábra: Kapcsolattartás a Berlini Szalon közösségén belül

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

A korábban már ismertetett keresztábra elemzést is elvégeztem a kutatásom alkalmával, vagyis kapcsolatot kerestem az egyes kérdésekre adott válaszok között. Azt vizsgáltam meg, hogy egy adott kérdésre kapott válaszok milyen összefüggésben vannak egy másik kérdésre adott válaszokkal.

Először megvizsgáltam, hogy a mennyire fontos a megkérdezetteknek, hogy a szalonrendezvénynek magyar vonatkozása legyen, annak függvényében, hogy a válaszadó milyen párkapcsolatban él Berlinben. Abból a feltételezésből indultam ki, hogy a magyar párkapcsolatban élők számára kiemelkedően fontos a programok magyar vonatkozása.

A 36. ábrán látható, hogy a vizsgált kérdéskörre milyen arányban születtek válaszok. A gyakorisági értékekből kiindulva megállapítható, hogy szinte minden kérdésvariációra érkezett válasz a megkérdezettek köréből. A táblázatból látható, hogy a legnagyobb százalékos értékek az „*átlagon felül fontos*” kategóriánál találhatók. A magyar szalonlátogatók esetében a párkapcsolat nem befolyásolja a megítélését annak a kérdésnek, hogy mennyire fontos a szalonest magyar vonatkozása, a párkapcsolati körülményektől függetlenül nagy jelentőséget tulajdonítanak az estek magyar vonatkozásának.

Megnevezés	német partnerrel élek	magyar partnerrel élek	más külföldivel élek	egyedül élek	Összesen
átlagon aluli jelentőségű	24%	13%	0%	8%	13%
átlagon felül fontos	48%	46%	33%	27%	41%
átlagos jelentőségű	10%	21%	0%	31%	20%
jelentős kérdés	19%	17%	33%	35%	23%
nincs számomra jelentősége	0%	4%	33%	0%	4%
Összesen	100%	100%	100%	100%	100%

36. ábra: A kapott válaszok megoszlása a párkapcsolat típusa és a magyar nyelvű programok igényének kapcsolata esetén

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

A gyakoriságok (f_i) ismeretét követően elkészítettem az elméleti gyakoriság értékeit (f_i^*) minden kérdésvariáció esetében, melyet a kiszámítandó értékhez tartozó összesen értékek felhasználásával számoltam ki a korábban említett képletsor alapján. Ezt követően nyílt lehetőségem a négyzetösszegek meghatározására, ahol figyelembe vettem a tényleges és elméleti gyakorisági értékeket, illetve a minta nagyságot is. (37. ábra). Ezen értékeket használtam fel a khi-négyzet meghatározásához is, mivel ezen értékek négyzetösszegét képeztem az Excelben megtalálható „NÉGYZETÖSSZEG” függvény alkalmazásával.

Megnevezés	német partnerrel élek	magyar partnerrel élek	más külföldivel élek	egyedül élek
átlagon aluli jelentőségű	1,3972	-0,0717	-0,8788	-0,7361
átlagon felül fontos	0,5053	0,5697	-0,2791	-1,0941
átlagos jelentőségű	-1,0585	0,1606	-1,0900	1,2567
jelentős kérdés	-0,3577	-0,8864	0,5421	1,2655
nincs számomra jelentősége	-0,9120	0,0718	3,6154	-1,0147

37. ábra: A vizsgált kérdéskörre kalkulált értékek

Forrás: Saját kalkuláció eredménye

A teljes négyzetösszeg értéke adja a khi-négyzet értékét, melyet a témakörben használható Kontingencia együttható, Csuprov féle – és a Creamer féle asszociációs érték esetében tudunk felhasználni. A kutatási módszertan fejezetben bemutatott módszertan alapján a kapott eredmények:

Négyzetösszeg	26,78608963
Creamer mutató	0,297326312
Csuprov együttható	0,276693311
Kontingencia együttható	0,457839089

Forrás: Saját kalkuláció eredménye

A kapott eredmények alapján megállapítható, hogy a két változó között közepes kapcsolat van.

Abban az esetben, amikor a párkapcsolatot és a szalonrendezvényen kötött barátságokat elemeztem, megállapítottam, hogy itt is közepes kapcsolat van a vizsgált változók között. Azaz a szalonrendezvényre ellátogató vendégek nem zárkoznak el a barátságok fenntartása elől, azonban az is kiderült, hogy nem kifejezetten a barátságok kötése miatt nem vesznek részt ezeken a rendezvényeken.

Négyzetösszeg	29,34585786
Creamer mutató	0,311208959
Csuprov együttható	0,311208959
Kontingencia együttható	0,474487513

Forrás: Saját kalkuláció eredménye

A legszorosabb kapcsolat a párkapcsolat, illetve a magyar anyanyelvű látogatókkal való kapcsolattartásnál állapítható meg, mert itt már közepesnél erősebb kapcsolat mutatható ki, vagyis a magyar partnerrel élők nagyobb arányban törekednek a kapcsolattartásra magyar anyanyelvű szalonvendégekkel.

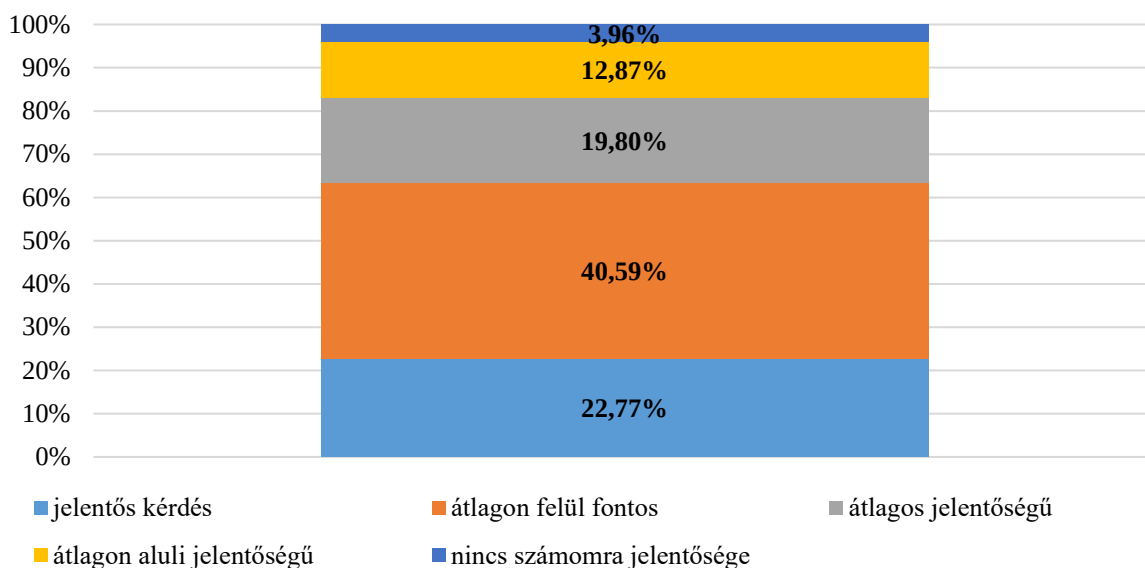
Négyzetösszeg	22,23229904
Creamer mutató	0,624532092
Csuprov együttható	0,624532092
Kontingencia együttható	0,424746601

Forrás: Saját kalkuláció eredménye

6.1.1.4. Magyar kulturális gyökerek ápolása a Berlini Szalonban

A következő kérdéscsoport azt igyekezett feltárni, hogy a Berlini Szalon közönségének mennyire lényeges szempont az, hogy a Szalon rendezvényei magyar nyelven legyenek, és az esteknek legyen magyar vonatkozása és kapcsolódása a magyar kultúrához. Az estek magyar vonatkozása kapcsán a válaszadók jelentős többsége, 63,36 százaléka képviselte azt a véleményt, hogy ez „*átlagon felül fontos*” vagy „*jelentős kérdés*”, így megállapítható, hogy a Berlini Szalon programkínálatát a látogatók többsége a magyar kultúrához köti és fontosnak

érzi ezt a megkülönböztető jellemzőt, amely a Berlini Szalont egyértelműen elhatárolja más hasonló közösségi szerveződésektől Berlin kulturális térképén (38. ábra).

38. ábra: A szalonestek magyar vonatkozásának jelentősége

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

A magyar nyelven tartott programoknak a kifejezetten erre vonatkozó kérdésnél már nincs ennyire nagy jelentősége a közösség megítélésében. Arra a kérdésre, hogy fontos-e, hogy a programok magyar nyelven legyenek, a válaszadók nagyjából egyforma arányban választották az „igen” vagy a „nem” választ. Az „igen” válaszok aránya 48,51%, míg a megkérdezettek 49,5 százaléka azt válaszolta, hogy számára nem fontos, hogy a szalonestek magyar nyelven legyenek. Mindössze 1,98 százalék örül jobban a német nyelvű esteknek, mert ezekre a német anyanyelvű párjukat is elvihetik. A magyar nyelvnek ennél a kérdésnél nem tulajdonítottak olyan nagy jelentőséget a megkérdezettek a Berlini Szalon sajátos kulturális jellegének meghatározásában, mint a programok magyar vonatkozásának. Ez ellentétben áll a korábbi kérdésfeltevésnél kapott válaszokkal, amikor jelentős többségben a magyar nyelven tartott esteket részesítették előnyben a német nyelvű programokkal szemben. A magyar vonatkozású kulturális tartalmak itt nagyobb hangsúlyt kapnak a szalonlátogatók megítélésében, mint a magyar anyanyelven rendezett programok. Akik fontosnak tartották a magyar nyelven megrendezett esteket, azoknak a következő kérdésnél meg lehetett indokolni, hogy miért lényeges szempont számukra a magyar nyelv használata a szalonesteken. A három kérdőívben megadott lehetőség közül a következő arányban oszlottak meg a válaszok (39. ábra):

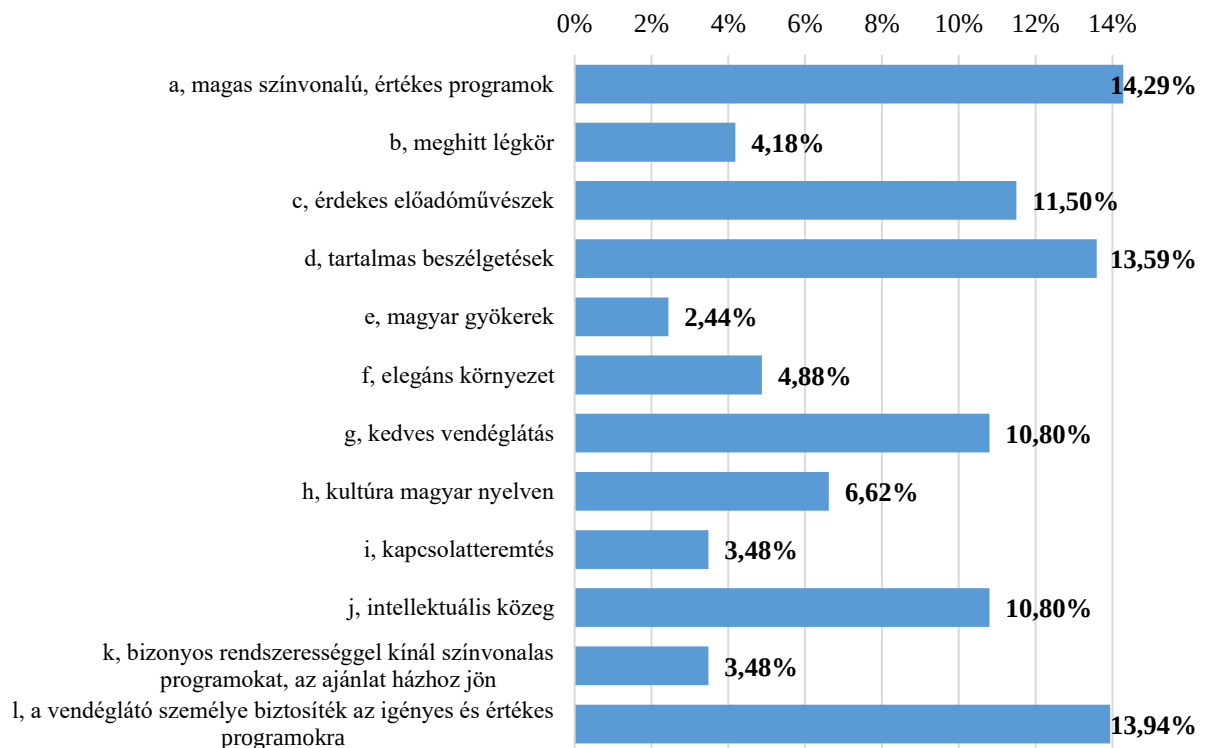
Válaszolt csoportok	részarány %
nem beszélek elég jól németül	14,29%
a Magyarországgal kapcsolatos témákról magyarul lehet legjobban beszélni	51,43%
szeretem kihasználni a lehetőséget, hogy magyarul beszéljek	34,29%
Összesen	100,00%

39. ábra: Indoklás a magyar nyelv használatára vonatkozóan a szalonesteken

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

Az ábra adatai azt bizonyítják, hogy alacsony az aránya azoknak a szalonlátogatóknak, akik a hiányos német nyelvtudásuk miatt preferálják a magyar nyelvű esteket. A nyelvnek azért van jelentősége ebben az összefüggésben, mert a magyar kultúra, társadalom vagy politika aktuális kérdéseiről, vagy magyar irodalomról magyar nyelven lehet igazán hitelesen beszélni és vitatkozni. Az esteken a pódium előadás vagy beszélgetés után mindig fontos szerepet kap a közönséggel folytatott párbeszéd. A Magyarországról meghívott költők, írók pedig eredeti nyelven olvasnak fel műveikből. A magyar nyelv használatával kapcsolatos attitűdöt vizsgálva összességében az állapítható meg, hogy a közönség nagyjából felének lényeges kérdés a magyar nyelv használata, és elsősorban azért, mert a magyar vonatkozású kulturális tartalmakról magyar nyelven lehet autentikusan beszélni. A magyar kulturális tartalmak és a magyar nyelv két lényeges határkijelölő eleme a vizsgált csoportnak.

A következő kérdés azt igyekezett feltárni, hogy a látogatóknak milyen asszociációi vannak a Berlini Szalonnal kapcsolatban. Az asszociáció itt műveleti fogalomként használatos, azt vizsgálom vele, hogy a szalonlátogatóknak milyen véleménye van a Szalonról, vagyis szubjektív nézőpontból megítélve, hogyan értékelik a Szalon tevékenységét. Ennél a kérdésnél 12 válaszlehetőség közül lehetett a három legjellemzőbbet megadni, de kiegészítésként egyéni válasza is nyílt lehetőség, ezt az opciót azonban nem használták ki a válaszadók (40. ábra).

40. ábra: Asszociációk a Berliini Szalonról

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

10 százalék feletti érték hat válaszlehetőségnél olvasható le. Ezek az elsődleges jellemzők, melyeket a közönség legnagyobb arányban kapcsol össze a Berliini Szalonnal. A legfontosabb asszociációk, a magas színvonalú programok, a Szalon háziasszonyának személye garancia az igényes programokra, tartalmas beszélgetések, érdekes meghívott előadók. A kedves vendéglátás és az intellektuális közeg azonos értékkel, 10,8 százalékkal szerepel a kiértékelésben. Ez az ábra korrelál a fentebb elemzett, látogatási motivációt feltáró eredménnyel, ahol szintén a „magyar kulturális gyökerek ápolása” kategória kapta a legalacsonyabb értéket. A kapcsolatteremtés is alacsony értéket kapott mindkét kérdésnél, tehát nem jellemző célkitűzése a szalonlátogatóknak az esteken az ismerkedés és kapcsolati háló bővítés, ezért nem is sokan kapcsolják össze ezt a lehetőséget a Berliini Szalon programjaival, ennek ellenére mégis nagy százalékban kötnek új ismeretségeket szalonrendezvényeken. A Szalonnal kapcsolatos asszociációkra vonatkozó kérdés a kvalitatív kutatás strukturált interjúiban is szerepelt, és az adatközlők többsége a személyes beszélgetésben is hasonló válaszokat adott.

6.1.1.5. *A Berlini Szalon helye a berlini szalonkultúrában*

A kérdőíves felmérés eredményei alapján más Berlinben működő szalonokkal kívántuk összehasonlítani és párhuzamba állítani a Berlini Szalont, de a látogatók 83,17 százaléka csak a Berlini Szalonba jár, ezért nincsen összehasonlítási alapja a szaloneseményekkel kapcsolatban. 12,87 százalék csak néhány más szalont látogat, és a válaszadók elenyészően alacsony része, mindössze 3,96 százalék adta a szalonokra vonatkozó kérdésre azt a választ, hogy több más szalon rendezvényeit is látogatja rendszeresen. A szalonok összehasonlításának így igazából nem volt létjogosultsága ebben a kérdőíves felmérésben a Berlini Szalon látogatóinak körében. A szalonok összehasonlítására vonatkozó kérdésre így csak néhány értékelhető szöveges válasz érkezett, melyek közül a legjellemzőbbek a következők:

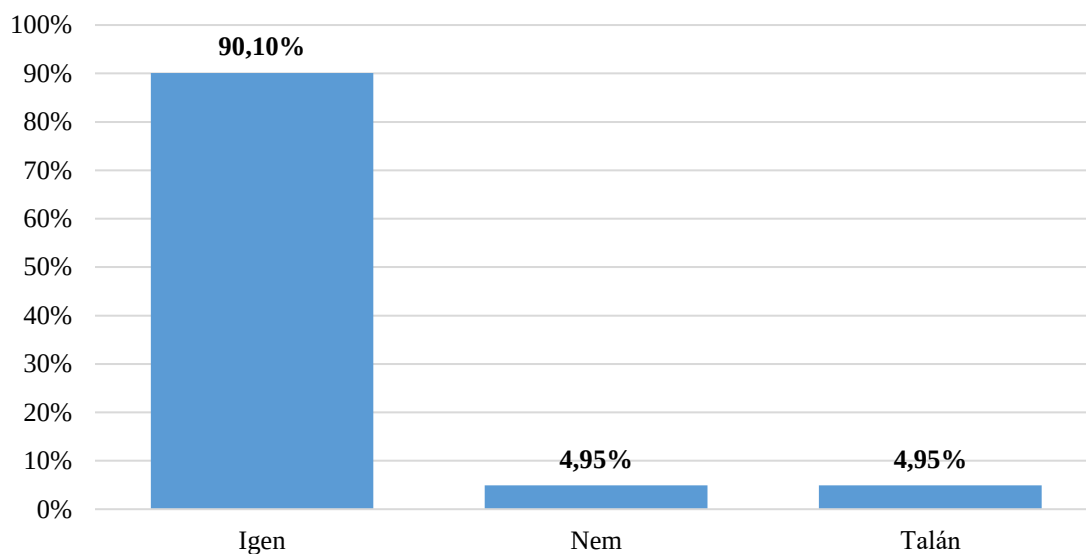
- *„Magyar vonatkozás, konzekvens színvonal, szélesebb skálán mozog a programkínálat, több generáción átívelő hallgatóság, „profibb” az általam ismerteknél.”*
- *„Itt inkább itthon érzem magam.”*
- *„A magyar nyelven folyó kommunikáció.”*
- *„Magyar nyelv, rendszeres magyar vonatkozású téma.”*
- *„A vendéglátó karizmája.”*

A szöveges válaszokban többször előfordul a magyar nyelv, mint a Berlini Szalont más szalonoktól megkülönböztető ismertetőjegy. A korábbi elemzésben a magyar nyelv jelentőségével kapcsolatos válaszokban ezzel szemben volt megállapítható, hogy a válaszadók csak megközelítően fele tartja a magyar nyelvű kommunikációt fontosnak a Berlini Szalon vonatkozásában. A rendezvények magyar vonatkozása a szöveges válaszokban is hangsúlyos megkülönböztető jegy, ahogyan ez a korábban elemzett kérdések eredményeiben is tükröződött.

Arra a kérdésre, hogy változott-e a Szalon súlya az elmúlt évtizedekben a kommunikációs technikák változásának következtében, magas arányban, 63,37 százalékban bizonytalan, „talán” válaszok érkeztek. Ennek kétféle magyarázata lehet, egyrészt sokan esetleg nem tudták megfelelően értelmezni a kérdést és ezért választották a bizonytalan választ, másrészt a válaszadók jelentős része még nem rendelkezik elegendő perspektívával az elmúlt évtizedekre történő visszatekintésre, mert még nem látogatja elég hosszú ideje a Szalon rendezvényeit ahhoz, hogy évtizedeket átfogó megállapításokat tudjon tenni.

A digitalizáció korában, a pandémia utáni időszak társadalmi igényére a szalon rendezvényei iránt a válaszadók kiemelkedően magas arányban „igen” választ adtak. Ez az eredmény azt igazolja, hogy a Berlini Szalon továbbra is a személyes találkozások színtere kell

legyen, és ebben a tekintetben a szalon háziasszonyának elképzelései teljes mértékben megfelelnek a közönség igényeinek és elvárásainak (41. ábra).

41. ábra: Társadalmi igény a szalonrendezvények iránt a digitalizáció korában, a pandémia után

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

A továbbiakban felmerült a kérdés, hogy miért van ilyen határozott társadalmi igény a Szalon rendezvényei iránt. A megkérdezettek kiemelik a személyes találkozás és ismerkedés lehetőségét a szalonesteken, az estek különleges atmoszféráját, a magyar kultúra és nyelv ápolását, az igényes programokat és a lehetőséget a művészek megismerésére. Az alábbi válaszok jól szemléltetik a látogatók véleményét ezzel a kérdéssel kapcsolatban.

- „A március 26-i szalonest látogatottsága önmagáért beszél. Megnőtt az igény a kétéves pandémia okozta kulturális űrt, hiányt kipótolni. Hasonló eredetű és érdeklődésű emberek társaságában lenni. Érdekes gondolatokat, eszméket cserélni.”
- „Igényes előadók, érdekes témák, jókat lehet vitatkozni.”
- „A kultúra és a személyes kapcsolódás a digitalizáció korában is nagyon fontos.”
- „Szerintem a szalonszerű rendezvény csak személyes megjelenéssel lehetséges. Az aktív kapcsolatok ápolásának, magyar kultúra és nyelv használatának ez mindenképpen fontos terepe.”
- „A kultúra és a személyes kapcsolódás a digitalizáció korában is nagyon fontos, igénylik az emberek az ilyen típusú találkozásokat.”
- „Emberi találkozások, impulziók, érintések, vélemények, új emberek és vélemények, új előadóművészek, idős és fiatal együtt, igényes, élő emberi kapcsolatok és nem virtuális magány. Meleg családi hangulat.”

- „Kuriózum, mecénás-mentalitású, látókör tágító.”
- „A Berlini Szalon lehetőséget nyújt ismerkedésre, személyes beszélgetésekre. Most a Kukorelly esten az író testközelből lehetett látni, hallani, jó volt, hogy maradt beszélgetni és az ember jobban megismerhette, milyen ember, hogyan gondolkodik, hogyan reagál, hogyan viseli magát. Ez egy egyszeri és fontos élmény volt.”
- „Fontos kapcsolat a Berlinben élő magyar értelmiséghez.”
- „Pontosan azért, hogy a digitalizáció korában a közvetlen emberi kapcsolatok ne sikkadjanak el, hogy az aktuális politikai, művészeti, és gazdasági kérdésekről egy igényes környezetben lehessen eszmét cserélni, hogy ismeretségek, barátságok szövődhessenek!”

A Berlini Szalon jövőjére vonatkozó elképzelések iránti kérdésre adott válaszokból azt a következtetést lehet levonni, hogy a Szalon háziasszonyának személye elválaszthatatlanul összekötődött a Szalonnal, ezért a válaszadók véleménye alapján Pompéry Judit személye a Szalon jövőjének garanciája. A legtöbben változatlan formában és változatlan kulturális tartalommal képzelik el a Berlini Szalon tevékenységének folytatását a jövőben.

6.2. A német nyelvű kérdőíves kutatás

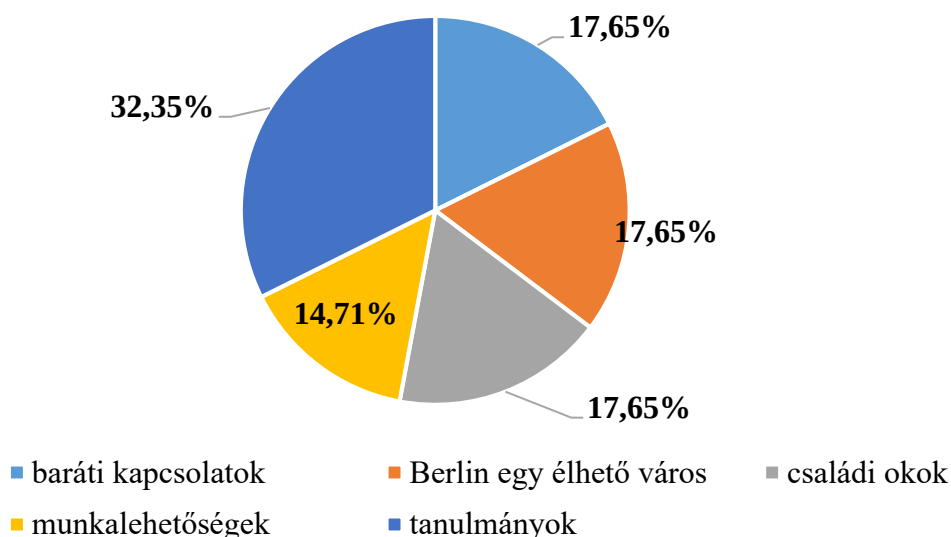
6.2.1. A német nyelvű kérdőíves felmérés eredményei

A következő részfejezetek német anyanyelvű szalonlátogatók megkérdezésének eredményeit foglalják össze. A német közönség esetében több kérdésnek nem volt relevanciája, ezért a német nyelvű kérdőívben (3. melléklet) egyes kérdéseket el kellett hagyni vagy át kellett fogalmazni.

6.2.1.1. A német látogatók csoportjai

A német szalonlátogatók 54,84 százaléka Berlinben született, a többiek később költöztek a német fővárosba. Akik később költöztek ide, azok megválasztották azt a kérdést, hogy milyen motivációból választották Berlint lakhelynek.

A legfőbb motivációt a tanulmányok jelentették, de itt is fontos ok a család, a baráti kapcsolatok, és az a tény, hogy Berlint élhető városnak tartják (42. ábra).

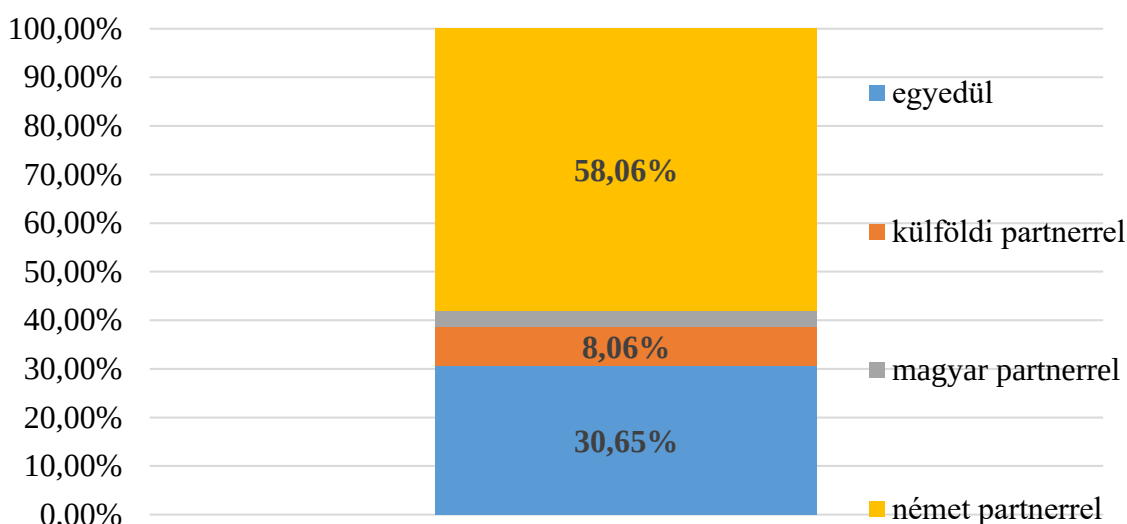

42. ábra: Berlinbe költözés okai a német szalonlátogatók esetében

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

Az életkort tekintve a német szalonlátogatók az idősebb generációt képviselik, 74 százalékuk 60 év feletti. Ez a tény valószínűleg azzal magyarázható, hogy a német vendégek elsősorban a szalon háziasszonyának baráti köréből jönnek, aki maga is ehhez a korosztályhoz tartozik. A német közönség körében is nagyon magas a felsőfokú végzettségűek aránya 72,58%. 27,42 százalékuk középiskolai végzettséggel rendelkezik.

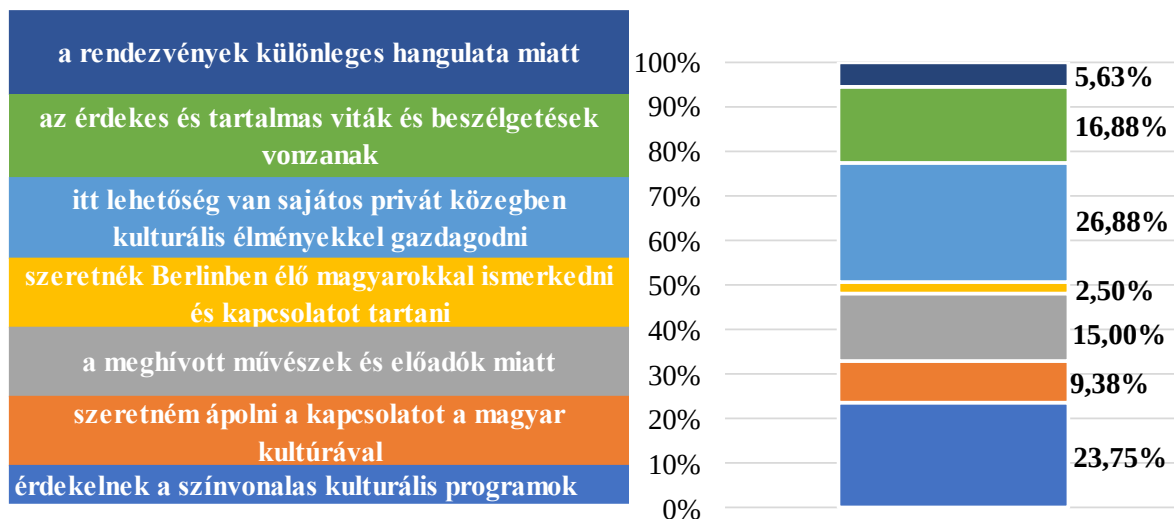
A párkapcsolatra vonatkozó kérdésre adott válaszok arányát a 43. ábra szemlélteti.

43. ábra: Párkapcsolat a német szalonlátogatók körében

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

A német szalonlátogatók nagy arányban német partnerrel élnek, és csak nagyon alacsony számban vannak olyanok, akiknek magyar partnere van. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a németek érdeklődése a Berlini Szalon programjai iránt nem arra vezethető vissza, hogy vegyes házasságban élnek magyar partnerrel, aki felkeltette érdeklődésüket a magyar kultúra iránt. A Berlini Szalon látogatásának esetükben más motivációs tényezője van (44. ábra).

44. ábra: A szalonlátogatás motivációja a német közönség esetében

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

A látogatás motivációját a német anyanyelvűeknél a kulturális élmények gyűjtésének lehetősége privát közegben, de emellett fontos számukra a programok magas színvonala és a tartalmas viták és beszélgetések. A közönségnek ezt a részét a programok tartalma motiválja első sorban. A német közönség majdnem 10 százaléka választotta azt a lehetőséget, hogy a magyar kultúrával szeretné a kapcsolatot ápolni. Erre az a tény ad magyarázatot, hogy a német közönség köréből néhányan magyar családi kötődésekkel rendelkeznek. Vannak közöttük második generációs magyarok, 1956-ban Németországba menekültek gyerekei, akik már kint születtek, de jól beszélnek magyarul és magyar gyökereik miatt látogatják a Berlini Szalon rendezvényeit. Közülük többen csak itt használják, ápolják magyar nyelvtudásukat, és kizárólag itt van lehetőségük arra, hogy a magyar kultúrérettel kapcsolatba kerüljenek. Ezenél a második generációs magyaroknál megfigyelhető a törekvés a magyar nyelvtudás és a származási ország kultúrájához való kötődés ápolására. Az ő gyermekeik viszont többnyire teljesen asszimiláltak, és már nem is beszélnek magyarul.

Néhány kivételes esetben a vegyes házasságban élő magyarok német partnerei megtanultak magyarul, szívesen látogatják a Szalon magyar nyelvű és vonatkozású

programjait. A fiatalabb generáció képviselői közül néhányan ilyen német-magyar vegyes házasságokból születtek, és szintén jól beszélnek magyarul, illetve érdeklődnek a magyar kultúra iránt.

A német közönségnek nagyobb része, 54,84 százaléka 2010 és 2020 között volt először a Berliini Szalonban, a 2000-es évek óta 32,26 százalékuk látogatja a Szalon programjait, tehát 2000 után jellemző erőteljesebben a közönség körének bővítése német anyanyelvűekkel. Ahogy már korábban is megállapítottuk sokan tartoznak közülük Pompéry Judit német baráti köréhez, ezért nem véletlen, hogy 54,8 százalékuk a szalon háziasszonyától értesült erről a lehetőségről. 45,2 százalékuk barátoktól vagy ismerősöktől hallott először a Szalonról.

6.2.1.2. *A német látogatók Berliini Szalonnal kapcsolatos attitűdje*

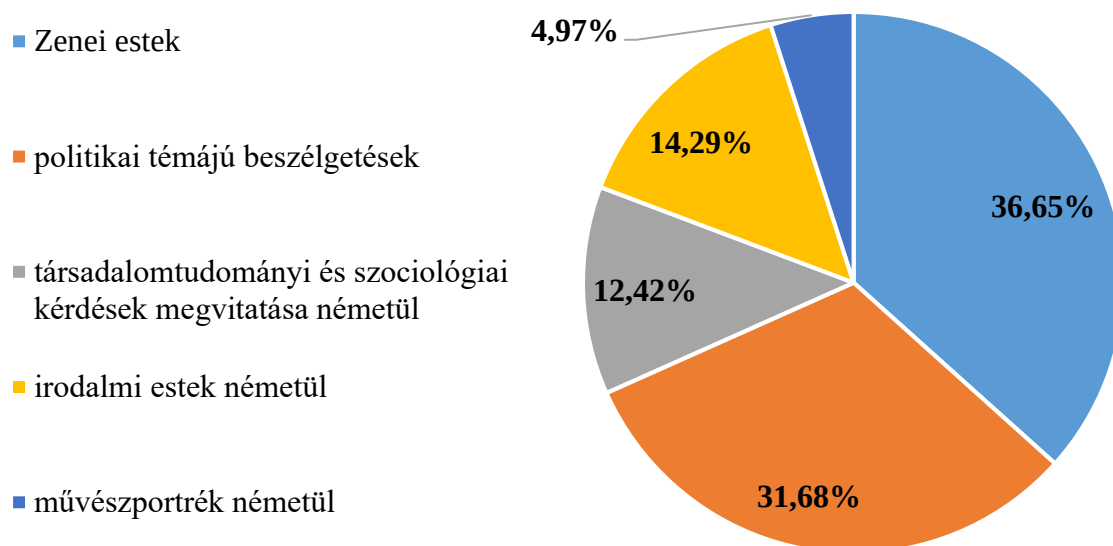
A német szalonvendégek többsége természetesen csak a német nyelvű programokat, illetve a zenei esteket látogatja, de láthatjuk, hogy 20 százalékuk igyekszik minden szalonrendezvényen részt venni (45. ábra).

csak a német nyelvű programokat látogatom	41,94%
csak az érdeklődési körömnnek megfelelő programokra megyek el	12,90%
csak évente egy-két rendezvényen veszek részt	3,23%
csak néhány alkalommal voltam szalonrendezvényen	16,13%
eddig csak egyszer voltam ott	6,45%
megpróbálok minden rendezvényen részt venni	19,35%

45. ábra: A szalonlátogatás gyakorisága a német látogatók esetében

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

A német közönség körében ennek megfelelően legnépszerűbbek a zenei estek, de sokan érdeklődnek a politikai témájú beszélgetések iránt. A német nyelven rendezett estek a Berliini Szalon történetében többnyire ilyen jellegű rendezvények voltak, ahol Magyarországot és Németországot is érintő politikai kérdéseket vitattak meg (46. ábra).

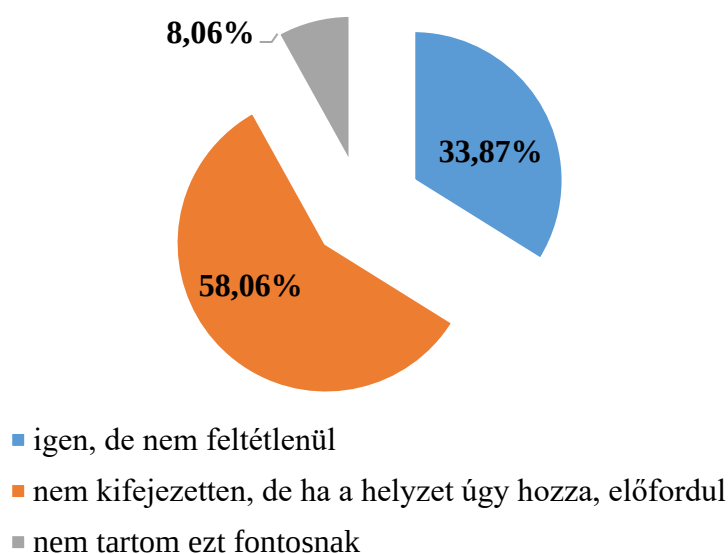

46. ábra: A német közönség által kedvelt szalonestek

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

6.2.1.3. *Kapcsolati háló működése a német szalonlátogatók körében*

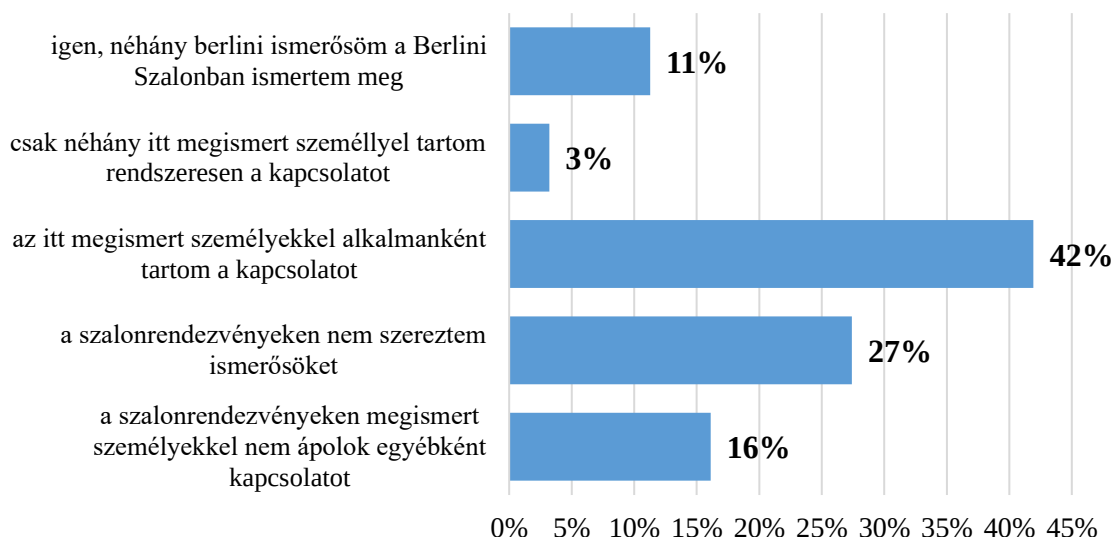
A német szalonközönség körében megkérdezett válaszadók 45,16 százaléka kötött ismeretséget a Berlini Salon estjein, de több mint 50 százalékuk nemmel válaszolt erre a kérdésre. Ezen túl az a kérdés is szerepelt a kérdőívben, hogy törekednek-e ismeretségek kötésére a szalonesteken, de nagyobb százalékban erre a kérdésre is nemmel válaszoltak (47. ábra).

47. ábra: Ismeretségek kötése szalonrendezvényen a német közönség esetében

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

A két kérdésre adott válaszokból azt a következtetést lehet levonni, hogy a német szalonvendégek számára a Berliini Szalon nem a kapcsolatépítés színtere, hanem az estek témája, színvonala és a Szalon különleges hangulata vonzza őket ezekre az estekre. Ennek megfelelően az sem jellemző a német anyanyelvű szalonlátogatókra, hogy nagy jelentőséget tulajdonítsanak a kapcsolatok ápolásának az itt megismert vendégekkel. A közösséghez tartozás a német közönségnél nem motivációs tényező (48. ábra).

48. ábra: Kapcsolattartás a szalonesten megismert vendégekkel

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

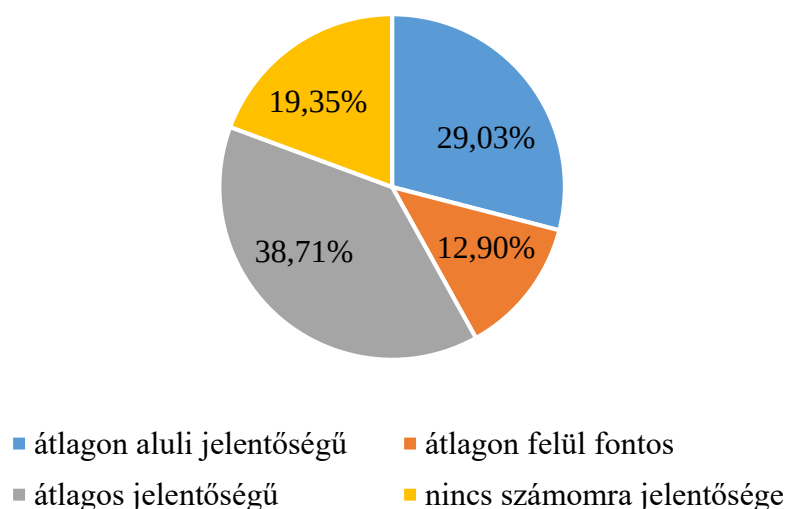
A németnyelvű kérdőív esetében is elkészítettem a keresztábra elemzést. A magyar kérdőívben tapasztaltakhoz képest megállapítható, hogy a német kérdőívet kitöltők esetében a szalonrendezvényeken megismert személyekkel a kapcsolatápolás még kisebb jelentőségű, mivel a szalonrendezvényeken magyar anyanyelvű látogatók vannak nagyobb számban jelen.

Négyzetösszeg	25,7737
Creamer együttható	0,3722
Csuprov együttható	0,3464
Kontingencia együttható	0,5419

Forrás: Saját kalkuláció eredménye

6.2.1.4. A szalonestek magyar vonatkozásának jelentősége a német közönség számára

A német nyelvű kérdőívben nem volt létjogosultsága a magyar kultúra és nyelv ápolására vonatkozó kérdésnek, ezért itt arra kérdeztem rá, hogy mennyire fontos az estek magyar vonatkozása, illetve mennyire lényeges a német vendégek számára az, hogy milyen nyelven folyik az adott program. Abból a feltételezésből indultam ki, hogy a magyar vonatkozásnak nincs nagy jelentősége számukra (49. ábra).

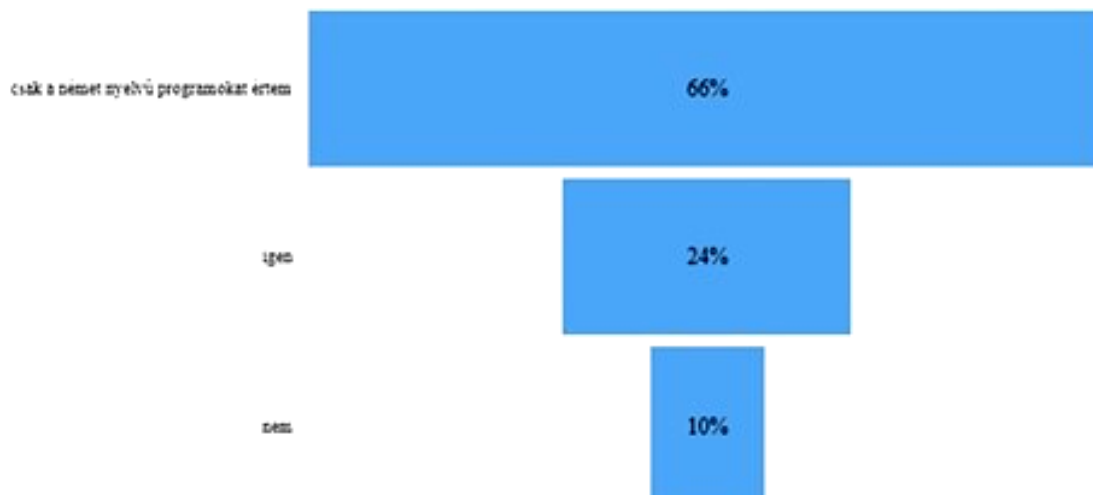

49. ábra: Az estek magyar vonatkozásának jelentősége a német közönség számára

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

A válaszokból összesített eredmények igazolták azt a feltevést, hogy a német közönségnek átlagos jelentőségű vagy nem fontos szempont a szalonrendezvények magyar témája vagy kötődése.

Az esteken folyó kommunikáció nyelve az előzetes feltételezésnek megfelelően döntő kérdés a német közönség esetében, hiszen néhány, már említett kivételtől eltekintve nem értik a magyar nyelvű programokat (50. ábra).

50. ábra: A szalonesteken folyó kommunikáció nyelvének jelentősége

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

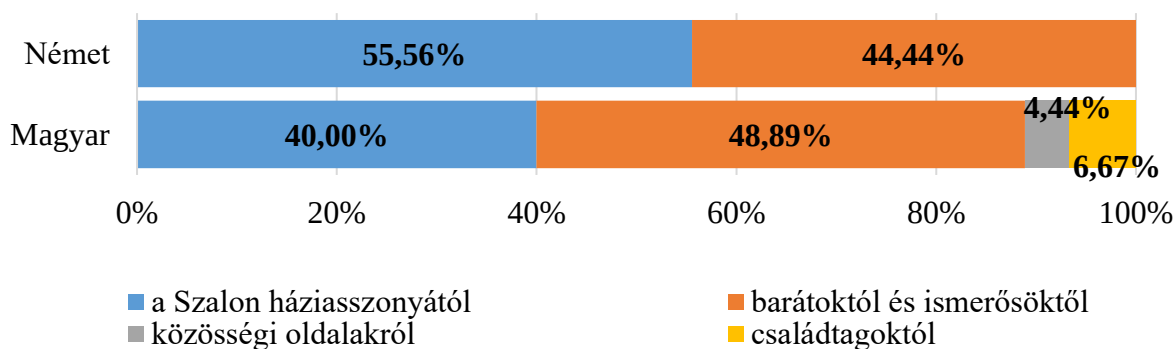
6.3. A magyar és német kérdőíves kutatás eredményeinek összehasonlítása

A Berliini Szalon társadalmában származás, kulturális és nyelvi hovatartozás alapján két szignifikáns csoportot különböztethetünk meg, a magyar és német származású közönséget. Az eredetileg Nyugat-Berlinben élő emigráns magyaroknak szóló kör a 2000-es évek után kezdett nagyobb számban német közönséget is megszólítani. Napjainkra a német szalonlátogatók csoportja a Berliini Szalon címlistájának majdnem 30 százalékát jelenti. A jövőben a közönség körének bővítése többféle módon lehetséges, a Berlinben élő magyarok fiatalabb generációinak megszólítása, újonnan a német fővárosban letelepedő magyarok elérése, és a német közönség nagyobb számban történő bevonása a Szalonba német nyelvű estekkel.

A magyar és német vendégek által megválaszolt kérdőívek eredményeinek összehasonlító elemzéséből a következő megállapításokat vonhatjuk le. A két csoport korösszetételét vizsgálva, a magyar megkérdezettek legnagyobb korcsoportját a 40-50 év közöttiek (nagyjából 30%) teszik ki, és a náluk fiatalabbak is képviseltetik magukat, így az 50 év alattiak aránya majdnem 50%. A német megkérdezettek az idősebb generáció tagjai nagyobb számban, több, mint 60 százalékuk 60 év feletti. Iskolai végzettséget tekintve mindkét csoportban magas a felsőfokú végzettségűek aránya, de a magyarok esetében ez 100 százalékkal kiemelkedően magas érték. A párkapcsolatra vonatkozó kérdésre adott válaszok mindkét csoport esetében azt mutatják, hogy nagy többségben azonos származású partnerrel élnek együtt, a magyarok nagyjából fele magyar partnerrel él, a németek esetében ez az arány magasabb, 58%, és magyar partnere csak 3 százaléknak van, tehát a német anyanyelvű

közönség nem azért látogatja a Szalont, mert magyar származású párja van. A magyar megkérdezetteknek egyötöde él vegyes házasságban német partnerrel.

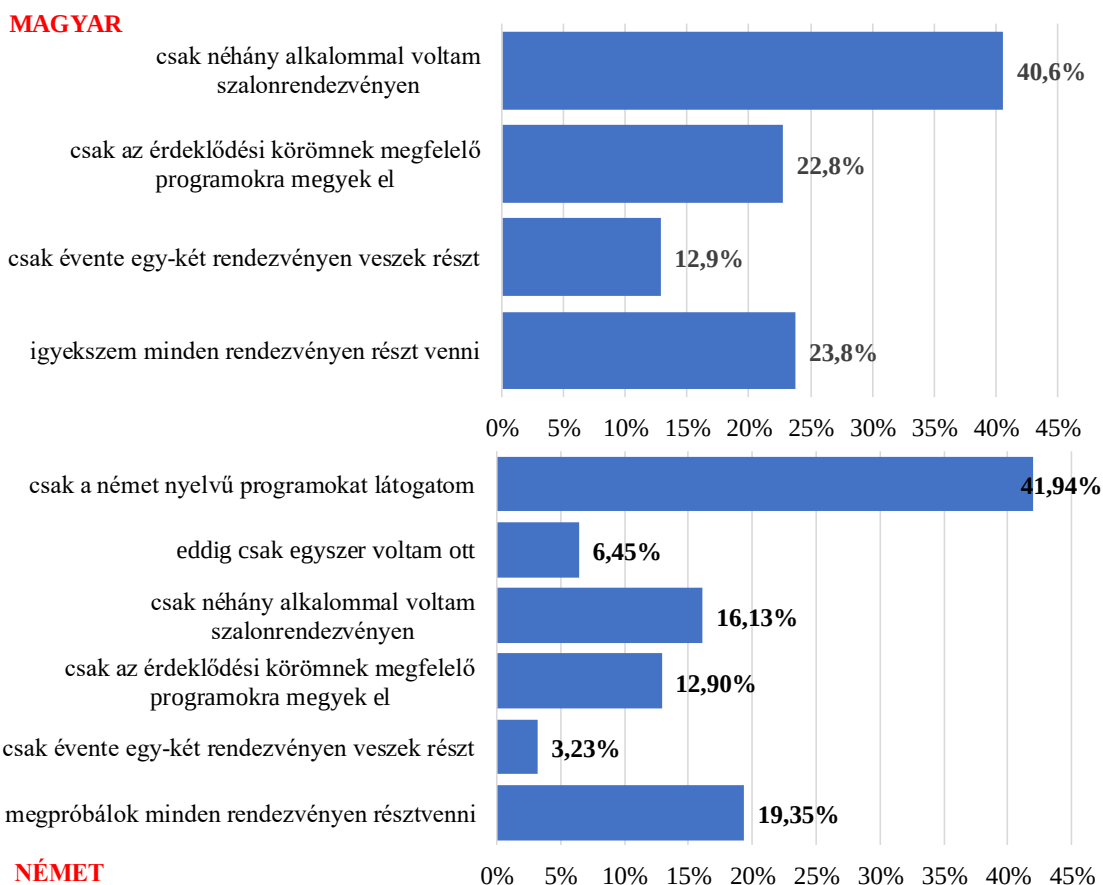
A Berlini Szalonnal kapcsolatos kérdéseknél az állapítható meg, hogy a magyarok nagyjából fele barátoktól, ismerősöktől hallott a Szalonról, és 40 százalékuk a szalon háziasszonyától értesült a programokról. A német vendégek számára a Szalon háziasszonya a legfontosabb kapcsolódási és kötődési pont (51. ábra).

51. ábra: Értesülés szaloneseményekről

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

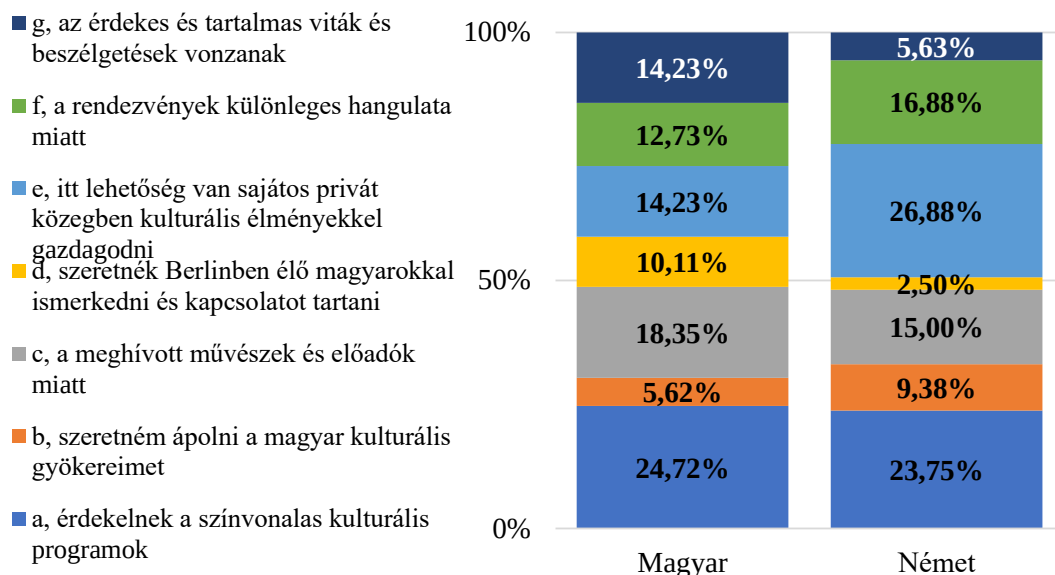
A rendezvények látogatásának gyakoriságát nézve a következő összehasonlító táblázatból látható, hogy a kérdőíves felmérésben résztvevő magyarok 40 százaléka még csak néhány rendezvényen volt, de több mint 20 százaléka igyekszik minden este elmenni. A német szalonlátogatók többsége csak a zenei esteket vagy a német nyelvű programokat látogatja (52. ábra).

52. ábra: A szalonlátogatás gyakorisága magyar-német összehasonlításban

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

A látogatás motivációját összehasonlításban vizsgálva az a következtetés vonható le, hogy mindkét csoport esetében fontos motivációs tényező a lehetőség arra, hogy színvonalas kulturális programokon vegyenek részt. A német megkérdezettek számára a másik lényeges tényező, hogy ezeket a kulturális élményeket sajátos privát közegben élhetik át. A magyarok esetében a motivációs faktorok nagyobb szórást mutatnak. A színvonalas kulturális programok mellett a magyarok esetében lényeges szempont a meghívott előadók és művészek személye, akik az ő esetükben kapcsolódási pontokat is jelenthetnek. A meghívott előadók közül többen visszatérő vendégei a szalonesteknek, ezért a szalonlátogatók már kötődnek hozzájuk. Ezen túl a magyar közönség számára a Magyarországról érkező művészek, írók neve olyan jelentéstartalommal bír, ami a német közönségnél többnyire nincs meg. Ezen két legfontosabb tényező mellett a magyarok számára is fontos a privát közeg és az érdekes beszélgetések, viták (53. ábra).

53. ábra: A szalonlátogatás motivációja magyar-német összehasonlításban

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

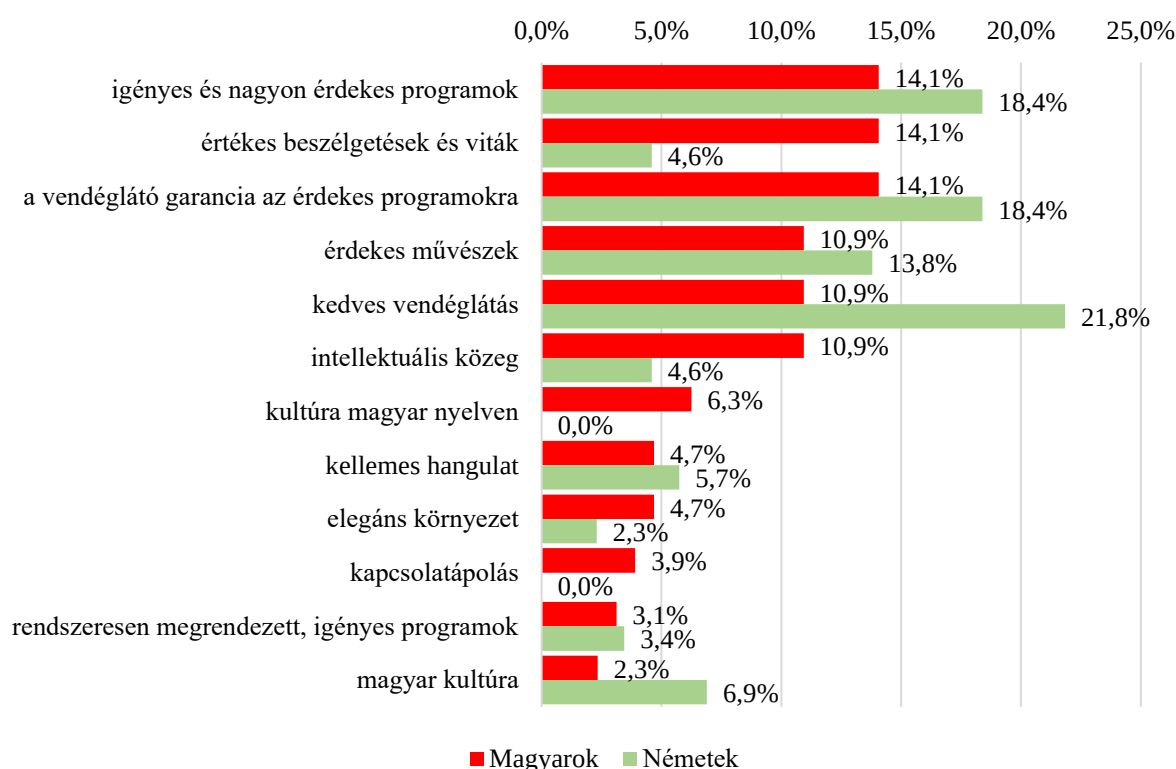
Az elemzésben vizsgáltam a közönség preferenciáit a szalonestek jellegét tekintve. Ennél a kérdésnél három válaszlehetőséget lehetett megadni. A németek esetében itt a nyelvi akadályok miatt a zenei estek és a német nyelven folyó politikai témájú beszélgetések a legnépszerűbbek. A magyar szalonlátogató közönség preferenciái tükrözik a Szalon hagyományait, még mindig azok a műfajok a legnépszerűbbek a programok között, amelyek a kezdetektől fogva ott voltak a szalonrendezvények palettáján: a zenei estek, az irodalmi estek és a társadalomtudományi és szociológiai kérdések megvitatása. A magyar nyelvű programokat a magyar közönség egyértelműen előnyben részesítette a német nyelven folyó programokkal szemben, ezért az állapítható meg, hogy a közösség etnikai identitásának fontos eleme a magyar nyelv használata (54. ábra).

Megnevezés	Magyar	Német
a, színházi előadások magyarul	9,5%	0%
b, zenei estek	19,8%	36,6%
c, politikai témájú beszélgetések magyarul	16,5%	31,7%
d, politikai témájú beszélgetések németül	4,0%	
e, társadalomtudományi és szociológiai kérdések megvitatása magyarul	17,6%	12,4%
f, társadalomtudományi és szociológiai kérdések megvitatása németül	1,8%	
g, irodalmi estek magyarul	19,4%	14,3%
h, irodalmi estek németül	2,2%	
i, művészportrék magyarul/németül	9,2%	5,0%
Összesen	100,0%	100,0%

54. ábra: Kedvelt szalonestek között magyar-német összehasonlításban

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

A Berliini Szalonnal kapcsolatos asszociációkat összehasonlítva, a magyar és német közönségnél érdekes képet kapunk. A németek a Szalonnal főként a kedves vendéglátást, a szalon háziasszonyának személyét, valamint az érdekes programokat kötik össze. Számukra meghatározó élmény a Berliini Szalonnal kapcsolatban a vendéglátó. Érdekes adat, hogy a németek többen kapcsolták a Szalonthoz a magyar kultúrát, mint a magyarok. Ennek oka egyrészt abban kereshető, hogy számukra ez egy idegen perspektíva, amelyről többnyire csak a Berliini Szalon rendezvényein keresztül hallanak, és amelyet határozottan a Berliini Szalonthoz kötnek. Másrészt a német anyanyelvű válaszadók közül néhányan magyar gyökerekkel rendelkeznek, számukra a Berliini Szalon jelenti a kapcsolódási pontot a magyar kultúrához. A Szalon háziasszonya több német látogatóról is beszámolt, akiknek magyar felmenői vannak, és ez a családi háttér motiválja őket a Berliini Szalon látogatásában. A magyar közönség számára a Szalon magyar kultúrához kötődése valószínűleg természetes, és ezért nem ez az elsődleges asszociációjuk, sőt ez a százalékos érték a magyarok esetében a legalacsonyabb. A magyaroknál az asszociációk eloszlása kiegyenlítettebb képet mutat. Számukra fontos a programok tartalma, a meghívott előadók személye, az intellektuális közeg és a kedves vendéglátás is (55. ábra).

55. ábra: Asszociációk a Berliini Szalonnal kapcsolatban magyar-német összehasonlításban

Forrás: Saját kalkuláció a megkérdezettek válaszai alapján

7. A BERLINI SZALON TEVÉKENYSÉGE – A BERLINI SZALON IDENTITÁSERŐSÍTŐ ÉS KÖZÖSSÉGÉPÍTŐ SZEREPE³⁵²

A Berlini Szalon közösségében végzett kvalitatív kutatással arra a kérdésre is kerestem a választ a narratívákban, hogy ennek az informális csoportnak a berlini magyar diaszpórában van-e identitáserősítő szerepe. Egyrészt milyen hatással vannak a Szalon magyar nyelvű programjai a szalonlátogatók etnikai identitására, másrészt mennyiben határozza meg a szociális identitásukat ez a közösség. Milyen erős a csoporthoz tartozás érzése? Mi a Szalon identitáserősítő funkciója, és hogyan tükröződik ez a közösség véleményében?

Alapvető kérdés ebben az összefüggésben, hogy van-e a szalonesteken közvetített kulturális tartalmaknak és ehhez a közösséghez tartozásnak identitáserősítő hatása. Működik-e a közösségépítő identifikáció, a „Zugehörigkeit” érzése ebben az informális csoportban? Az elméleti háttér bemutatásánál már kitértünk a *szociális identifikáció* fogalmára, amelyet Turner³⁵³ vezetett be arra a folyamatra, amikor személyek önmagukat és másokat bizonyos kategóriákba sorolnak, és ezekhez a kategóriákhoz meghatározott értékeket és tulajdonságokat rendelnek. A szociális identifikációk összege jelenti egy személy szociális identitását, vagyis a szociális identitás bizonyos kategóriákkal azonosított tulajdonságok és értékek egésze. A szociális identitás lehet szituációfüggő, és megmutatja a mértékét, hogy mennyire fontos számunkra egy csoport. Minél inkább azonosulunk egy csoporttal, annál inkább meghatározza az adott csoport az identitásunkat. Ezzel kapcsolatban választ keresünk arra a kérdésre, hogy milyen erős a szalonlátogatók identifikációja ezzel a csoporttal, és a Szalon közösségéhez tartozás mennyire része a látogatók szociális identitásának.

Az értekezés elméleti háttérének felvázolásakor már kitértünk az ’én’ és ’mi’ személyes névmások által kifejezett viszonyokra, és ezekkel a kategóriákkal kapcsolatban az identitás különböző dimenzióira. Az ’én’ identitásán belül két elemet különböztethetünk meg, az egyéni és személyes identitást. Az ’én’ identitása úgy alakul ki, hogy részt vesz a csoport interakciós és kommunikációs mintáiban. Az interjúk elemzése során vizsgáljuk, hogy a Berlini Szalont rendszeresen látogató berlini magyarok identitását hogyan formálják a szalonestek élményei, az ott folytatott interakció és a közösségbe történő beágyazottság mélysége. A ’mi’ kifejezi egy csoport önazonosságát, azt a képet, amit egy csoport önmagáról alkot, kollektív identitásnak nevezzük. A kollektív identitás feltételezi a csoport tagjainak azonosulását ezzel a képpel, mert ez az azonosulás a kollektív identitás táptalaja.³⁵⁴ A Szalon identitáserősítő szerepének

³⁵² Valnerné 2022c. A fejezet egyes részei megjelentek a komáromi Selye János Egyetem Nemzetközi Konferencia kötetében található tanulmányomban 2022-ben.

³⁵³ Tajfel és Turner: 1986.

³⁵⁴ Assmann 1999: 130-131.

elemzése során meg kell vizsgálni, hogy beszélhetünk-e kollektív identitásról ebben az informális csoportban.

A másik felmerülő kérdés, hogy milyen értelemben beszélhetünk a Szalon esetében közösségről. Az antropológiai és szociálintropológiai munkák, Morgan, Tylor, Tönnies, Murdock, Redfield, Campbell, Geertz, Barnes kutatásai különböző tudományos megközelítésből, más modellek és kritériumok alapján határozzák meg a közösség fogalmát.³⁵⁵ „A közösség megragadásának, felfedezésének szakosodott képviselői számtalan eszközt és módszert dolgoztak ki, hogy vizsgálatuk tárgyát leírassák. Ezek az eszközök azonban a társadalomtudományi közösségfogalom felszámolását is eredményezték. A makrodimenziók helyett a mikroszintű elemzések egyedül üdvös volta vagy a különböző léptékű vizsgálati tartományok átjárhatatlansága, az elemzések individualista szemszögből történő elbeszélésmódja, mind-mind a közösség fogalmának köddé foszlatását, elérhetetlenségét eredményezték.”³⁵⁶ Jelen doktori munka kontextusában ezért arra törekszünk, hogy a mikroszintű kutatás összefüggésében dolgozzunk ki olyan, általunk relevánsnak tartott szempontokat, melyek alapján meghatározhatjuk, hogy a Berlini Szalon látogatóinak köre, a kutatás célcsoportja mennyiben tekinthető közösségnek, illetve van-e arra irányuló törekvés a csoporton belül, hogy a közönségből közösséget formáljanak, megfigyelhetőek-e alulról kezdeményezett vagy felülről irányított közösség szerveződési folyamatok a Berlini Szalonon belül. George Hillery a 20. század közepén 94 közösség fogalmat elemzett kvantitatív és kvalitatív módszerekkel, és ez alapján 16 különböző fogalmat különített el, melyekben annyi közös volt, hogy mindegyik emberekkel foglalkozik. „Hillery megállapította, hogy a 94 meghatározásból 69 esetben három közös ismérv fedezhető fel: a társas interakció, a hely és a kölcsönös kötődések, ezek alkotják minden közösségi élet releváns mozzanatait (Hillery, 1955). Robin Hamman ezekre a mozzanatokra építve fejtette ki (Hamman, 1997) a közösség általánosítható szociológiai definícióját. E szerint a közösség emberek csoportja, a tagok között van társas interakció, a tagoknak van közös kötődésük és a közösség tagjai ugyanazon területen élnek legalább egy ideig.”³⁵⁷ Amennyiben ezeket a kritériumokat a Berlini Szalonra vonatkoztatjuk, azt állapíthatjuk meg, hogy ezen szempontok alkalmazásával a Szalon társadalmát közösségként határozhatjuk meg. A szalonlátogatók között van társas interakció, főleg a szalonestek utáni beszélgetéseket tekintve. Az estek résztvevői kötődnek a helyhez és a Szalon háziasszonyának személyéhez, valamint a kulturális tartalomhoz, amit a Szalon

³⁵⁵ Tóth 2002: 9-32.

³⁵⁶ Tóth 2002: 29.

³⁵⁷ Barna-Márfi 2009: 207.

közvetít. A szalonvendégek többsége már tartósan letelepedett Berlinben, de a fiatalabb generáció tagjai is legalább egy ideig a városban élnek.

A 20. század második felében vált népszerűvé az empirikus közösségkutatás, amely Granovetter elméletéből kiindulva a kapcsolati háló jelentőségét hangsúlyozza egy közösségen belül. Az előző fejezetben leírt kvantitatív kutatás eredményei rámutattak arra, hogy a Berlini Szalon társadalmában működik a gyenge kapcsolatok rendszere, és ezt a megállapítást támasztják alá a kvalitatív kutatás eredményeit bemutató interjúrészletek is. A kapcsolatháló-elemzést végző társadalomtudósok rávilágítottak arra a tényre, hogy a gyenge kapcsolatoknak köszönhetően folyamatosan javul az állandóan változó környezetben elengedhetetlen alkalmazkodás képessége és biztosítható a stabilitás.³⁵⁸ Ez különösen nagy jelentőséggel bír az új környezetbe kitelepülők esetében. A Berlini Szalon rendezvényei lehetővé teszik a látogatók számára a gyenge kapcsolatok létesítését, és ezzel a könnyebb alkalmazkodást az új élethelyzethez.

Ray Oldenburg elméletében az úgynevezett „harmadik helyek” (third places) jelentőségét hangsúlyozza a közösségek életében.³⁵⁹ Minden ember életében létezik egy első és második hely. Előbbi az otthon informális környezete, amely inkább elszigetelő, és védettséget jelent. A második a strukturált és formális munkahely, amely egy adott feladatot lát el. A „harmadik helyek” teret adnak az egyéneknek a találkozásokra, kapcsolatteremtésre kötetlen és nem céltudatos módon. „Ezen a bizonyos – semleges helyszínnek számító – harmadik helyen nyílik lehetőségünk találkozni közösségünk tagjaival, a bejáratnál levetkőzve magunkról mindennemű társadalmi státust és rangot; ezen a helyen a légkör inkább befogadó, mint kizáró. E helyeket Oldenburg az „informális nyilvános élet alapvető helyszíneinek” nevezi. Az, hogy a hagyományos értelemben vett kocsmá, templom és egyéb ingyenes vagy olcsó helyek megszűntek, sokakban növelte a közösség hiányának érzését. Oldenburg szerint a közösségi élet újrateremtéséhez ezeknek a harmadik helyeknek a felélesztésére lenne szükség, ahol a közösség tagjai interakcióba tudnának lépni, és fel-, illetve meg tudnák ismerni kölcsönös kötődéseiket.”³⁶⁰ A szalonlátogatókkal és előadókkal készült interjúkból egy ilyen „harmadik hely” képe bontakozik ki. Ez egy olyan közösségi tér, ahol a berlini diaszpóra tagjai befogadó közegben, egymásra nyitottan találkozhatnak, ismerkedhetnek, véleményt és tapasztalatot cserélhetnek a mindennapi életüket érintő kérdésekben.

A Berlini Szalon tevékenységét bemutató első részfejezetben a szalonrendezvények típusait és jellemzőit mutatjuk be. Ez az áttekintés a dolgozat mellékletében található részletes

³⁵⁸ Barna-Márfi 2009: 210.

³⁵⁹ Oldenburg 1989.

³⁶⁰ Barna-Márfi 2009: 212-213.

dokumentáció alapján készült, amelyet Pompéry Judit bocsátott rendelkezésre. Ebben napra pontosan dokumentálta a megtartott szalonestek témáit és előadóit 1985 óta. Ez a negyven évet felölelő dokumentáció lehetőséget adott arra, hogy következtetéseket fogalmazzunk meg az estek spektrumának változásával és a Szalon dinamikájával kapcsolatban. A másik két részfejezet a látogatók és előadók interjúrészeleteinek bemutatásával és elemzésével jellemzi a Berliini Szalon tevékenységét, identitásformáló és közösségépítő szerepét.

7.1. A szalonrendezvények bemutatása

A szalonrendezvények áttekintése és elemzése során azt állapíthatjuk meg, hogy a programok műfaj és stílus tekintetében széles spektrumot képviselnek, a zenétől az irodalmi beszélgetéseken és színházi rendezvényeken át a társadalomtudományi és politikai témák megvitatásáig, és így több generáción átívelő közönséget tudnak bevonni. A publikum tagjai különböző korszakokban és más motivációból érkeztek Berlinbe, közös bennük a nyitottság a magyar témák és kultúra iránt, és az igény az intellektuális elmélyülésre sajátos privát közegben.³⁶¹

Egy könyvrecenzió elején Dr. Ferber Katalin társadalomtudós így vezeti be élménybeszámolóját az egyik szalonestről: „Szeptember 24-én a Berliini Szalon vendége volt Székely János. Pompéry Judit és férje a Berlinben élő magyarok nagy örömeire ismét otthonosságot, intellektuális kíváncsiságot, s mint mindig, nagyszerű estét biztosított a vendégeknek. Köszönjük mindkettőjüknek, mert ismét bebizonyosodott, hogy a Berliini Szalon valóban egy intellektuális sziget.”³⁶²

A Berliini Szalon programjai kifejezik a szervezők érdeklődését és ízlésvilágát, de egyúttal a résztvevő közösség érdeklődését is, mert sok esetben barátok, ismerősök hívják fel a figyelmet bizonyos művészekre, előadókra. Természetesen pragmatikus szempontok is motiválják az előadások témáját és a vendégek megválasztását, egyéb meghívás okán Berlinbe érkező művészek, kutatók, előadók kapnak meghívást a Berliini Szalonba is. A vendégek között többen a DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdienst) ösztöndíjasai voltak, vagy valamelyik magyar kulturális intézmény, pl. a Magyar Ház³⁶³ meghívására tartózkodtak

³⁶¹ Valnerné 2022c: 147.

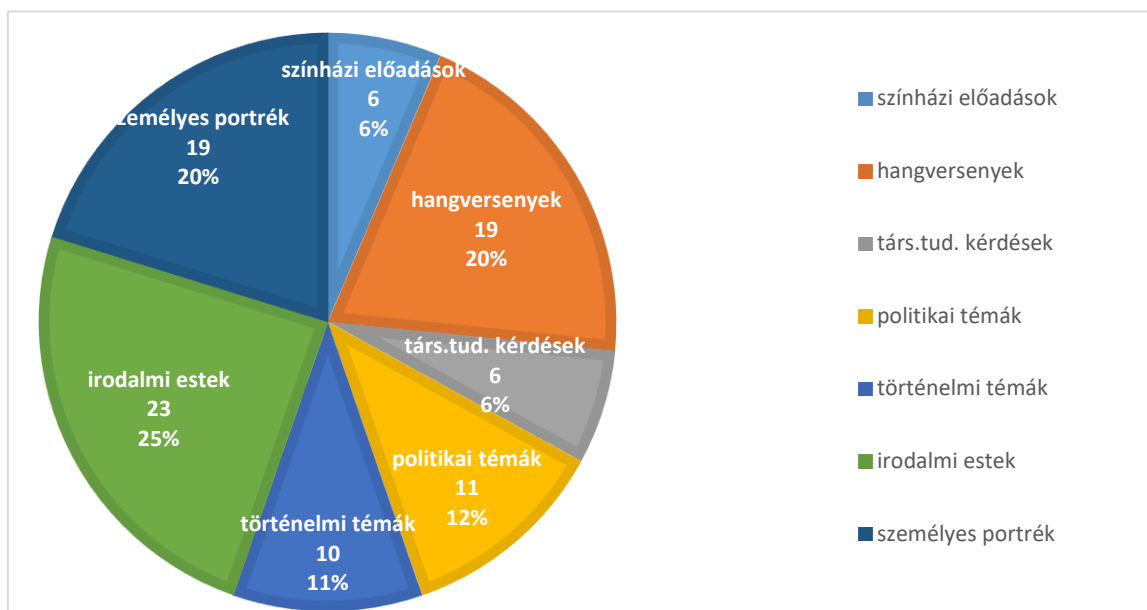
³⁶² https://www.berlini-szalon.de/files/ugd/42a8c6_322bc5715151441b9d8151d660813b8f.pdf – Ferber Katalin cikke a Berliini Szalon honlapján található. Letöltés dátuma: 2023.08.18.

³⁶³ Haus Ungarn – Az 1924-ben alapított berlini Collegium Hungaricum a II. világháború után közel három évtizedig felfüggesztette tevékenységét, majd 1973 nyitotta meg újra kapuit Haus Ungarn néven a berlini Karl-Liebknecht-Straße 9 szám alatt.

Berlinben.³⁶⁴ A közösség programjai 1982-től pontosan dokumentáltak, és 2023 nyaráig – több mint 40 év távlatában – összesen 94 est került megrendezésre.

A szalonesteket mindig a háziasszony alapos felkészülése előzi meg a meghívott művész munkásságával, életrajzával és műveivel kapcsolatban. Az esteken először a saloniére (szalon háziasszonya) beszélget a meghívott művésszel, majd ezután ő moderálja a közönséggel folytatott beszélgetést. Az estek mindig azonos forgatókönyv szerint koreografáltak, melyet a programok rendszeres résztvevői jól ismernek. Az interjúkban adott válaszokban a rendezvények látogatói két fontos attribútumot kapcsolnak a Berliini Szalon rendezvényeihez, a magas minőséget és az értékteremtést.

Az elmúlt 40 év programjait tanulmányozva azt láthatjuk, hogy a spektrum elsősorban a 2000-es évektől bővült. Kezdetben elsősorban irodalmi estek és társadalomtudósokkal folytatott politikai témájú beszélgetések domináltak, később bővült és színesedett a rendezvények köre koncertekkel, zenei előadóművészek bemutatóival és színházi előadásokkal. A szalonesteket műfaji szempontból négy kategóriába sorolhatjuk: színházi előadások, koncertek, irodalmi előadások és társadalomtudományi, szociológiai, politikai előadások.³⁶⁵

56. ábra: A szalonestek műfaji megoszlása

Forrás: Saját kalkuláció a Berliini Szalon dokumentációja alapján

³⁶⁴ Valnerné 2022c: 147.

³⁶⁵ Valnerné 2022c: 148.

A diagramból (56. ábra) leolvashatjuk, hogy a három leggyakoribb program a szalonestek között az irodalmi estek, melyek kezdettől fogva domináltak a rendezvények palettáján, a művészetben, irodalomban vagy a berlini magyar kulturális életben meghatározó személyiségek portréja és a hangversenyek. A személyes portrék között több esetben a berlini magyar kulturális intézmények (Haus Ungarn, Collegium Hungaricum Berlin) vezetői kaptak lehetőséget a bemutatkozásra és programjuk ismertetésére. A szalonestek kitűnő lehetőséget jelentettek számukra, hogy kapcsolatba lépjenek a berlini magyar diaszpóra meghatározó rétegével. A beszélgetések tematikus eloszlása nagyon egyenletes a politikai, történelmi és társadalomtudományi kérdések megvitatása között. Az első színházi előadás 2011-ben színesítette a szalonestek programját, és a szervező kiemelte, hogy milyen komoly kihívást jelentett a megfelelő színpad- és hangtechnika biztosítása egy ilyen privát környezetben. Ugyanakkor egészen különleges élményt jelent a színházi előadás ilyen közvetlen kapcsolatban a közönséggel ennyire személyes térben.³⁶⁶

A kezdetben kizárólag magyar nyelvű programok csak a magyar anyanyelvű kisebbségi csoport tagjait szólították meg, és tematikai szempontból elsősorban a magyar kultúra és társadalom kérdésköréhez kapcsolódtak, mint a magyar költők és írók előadóestjei, például Kányádi Sándor, Petri György, Hendi Ilma költők, és Dalos György, Krasznahorkai László, Györffy Miklós írók estjei. Az előadók ebben a korszakban a magyar ellenzéki értelmiség köréből jöttek. A 80-as évek közepén hangsúlyt kapott a magyarországi politikai változások kérdése, az ellenzék szerepe és a megemlékezés az 56-os forradalomról történészek és szociológusok előadásain keresztül, ezeken az esteken a meghívott előadók többnyire az EPMSZ előadói voltak.³⁶⁷

A szalonrendezvények témájának megválasztásában a szervező fontosnak érzi a „függetlenség luxusát”, hogy ne kelljen senkihez alkalmazkodni és semmilyen kompromisszumot kötni, de ezzel párhuzamosan kiemeli, hogy hangsúlyt fektet a különböző vélemények ütköztetésére. *„Én egy objektív tájékoztatásra igényt tartok, és ha csak olyanok jönnek össze, akik egy véleményen vannak, akkor az unalmas, akkor nincs vita. Akkor izgalmas, pezsgő a diskurzus, ha van véleménykülönbség”*³⁶⁸

A 2000-es évek témaválasztásában megfigyelhető egy átrendeződés, és előtérbe kerülnek olyan témák, melyek lehetőséget nyújtanak a magyarországi politikai és kulturális viszonyok feltárására és értelmezésére a Berlinben élő magyarok számára. Ez azt bizonyítja, hogy a kitelepült magyarokat erősen foglalkoztatják az anyaországgal kapcsolatos kérdések, és

³⁶⁶ Valnerné 2022c: 148–149.

³⁶⁷ Valnerné 2022c: 149.

³⁶⁸ Saját gyűjtés: Pompéry Judit 2021.02.20.

folyamatosan figyelemmel kísérik a magyarországi változásokat. Az előadók több esetben a magyarországi közélet szereplői. A szalonestek tematikáját vizsgálva megállapítható egyrészt a folytonosság, bizonyos műfajú estek rendszeresen megrendezésre kerülnek, például hangversenyek és irodalmi estek, másrészt a témaválasztás fontos motivációja sok esetben az aktualitás és a meghívott előadók részvételével aktuálpolitikai kérdések megvitatása.

A Berlini Szalon szervezője a vele készült interjúban a Szalon működtetésével kapcsolatos fő motivációs erőre vonatkozó kérdéssel kapcsolatban a következő felfogást vallja: *„Egy bibliai mondás szerint jól kell sáfárkodni a talentumokkal: ha valakinek adatik, annak kötelessége azzal hasznosan élni. Úgy értem, hogy társadalmilag hasznosan. Nekem megvan ez a lehetőségem: egyrészt a kapcsolatrendszerem és szervezési képességem, másrészt az erre alkalmas hely, tehát miért ne?”*³⁶⁹

A Berlini Szalont látogató közönségről azt a véleményt fogalmazta meg a Szalon háziasszonya, hogy a Szalon közösségének tagjai sikeresen integrálódtak a többségi társadalomba, de nem asszimilálódtak, és arra törekednek, hogy őrizzék az anyanyelvüket és kapcsolatukat a származási ország kultúrájához. *„Ezek az eredetükhöz szervesen és értelmesen ragaszkodó, ugyanakkor a befogadó kultúrkörben sikeresen beilleszkedett emberek. Nem asszimiláltak, hiszen nem adták fel a sajátjukat, az eredetit, de messzemenően integrálódtak, ellenkező esetben nem jutottak volna olyan kenyérkereső foglalkozáshoz, ami lehetővé tette volna számukra mind azt, amit itt elértek.”*³⁷⁰ Az erős interakciónak köszönhetően a közösség tagjainak estében végbement a strukturális integráció, beépültek a többségi társadalom formális csoportjaiba, de megőrizték kulturális gyökereiket. A Berlini Szalon szervezője fontosnak tartja, hogy a magyar migráció itt élő tagjai megtalálják a helyüket a többségi társadalomban, és integrált emberként ápolhassák kulturális gyökereiket.³⁷¹ A sikeres strukturális integráció kulcsa a többségi társadalom nyelvének elsajátítása, ahogy ezt Jibou az amerikai társadalom kisebbségi csoportjairól szóló tanulmányában is megállapítja.³⁷² Ez a Berlini Szalon látogatóinak többségére jellemző.

A Berlini Szalon tevékenységét és a magyar diaszpórában betöltött szerepét a Szalon közönségének tagjaival és a meghívott előadókkal készült strukturált interjúkban a látogatók és az előadók perspektívájából vizsgálom.

³⁶⁹ Saját gyűjtés: Pompéry Judit 2021.05.16.

³⁷⁰ Saját gyűjtés: Pompéry Judit 2021.05.16.

³⁷¹ Valné 2022c: 151.

³⁷² Jibou 1988.

7.1.1. Szalonestek a látogatók szemével

A szalonlátogatókkal folytatott beszélgetések egyik kérdéscsoportja arra vonatkozott, hogy a közösség tagjai hogyan értékelik a szalonestek jelentőségét a kulturális identitásuk ápolásában, és milyen motivációból látogatják a Szalon programjait, mi a véleményük az estek színvonaláról, egyedi atmoszférájáról, a közösség összetartó erejéről és a Berliini Szalon berlini magyar diaszpórában betöltött szerepéről. A közösség tagjaival készült interjúkból idézett részletekkel igyekszem leírni és elemezni a Berliini Szalon rendezvényeinek sajátos hangulatát és jelentőségét a Berlinben élő magyarok életében.

A Berliini Szalonban tett első látogatáskor mindenkit megérint a „hely szelleme”, a lenyűgöző környezet, amely stílusos kulisszát ad a szalonrendezvényeknek, és felidézi a klasszikus, 18. századi szalonok hangulatát. Ez a környezet meghatározó a közönség viselkedése szempontjából is. *„Hát ugye egy nagyon izgalmas helyen van, tehát az a kastély egy elképesztő építészeti örökség, meg nagyon különleges a hangulata. Tényleg konkrétan egy ilyen szalonthangulata van az egésznek, de jó értelemben véve. Tehát kicsit olyan, mint egy klasszikus kávéház, és a végén van ez a büfé, meg lehet enni-inni egy kicsit, meg dumálni az emberekkel, szóval van egy ilyen otthonos hangulata.”*³⁷³ A legtöbb adatközlő emlékezetében élénken élt az első benyomás erről az egyedi és különleges helyszínről. A kultúrafogyasztásnak ez a rendkívüli színhelye meghatározza a közönség várakozásait az est élményével kapcsolatosan. *„Az első a gyönyörű környezet. Tehát ahogy az ember oda belép, meg egyáltalán, hogy elmegy arra a vidékre, az már meghatározza az egészet. Nagyon érdekes ez az észak-német stílus, nagyon elegáns, nagyon szép, de azért mégis látszik, hogy ez nem Bajorországban van, hanem valahol egy kicsit feljebb, tehát stílusában nagyon jól visszaadja. És ez már önmagában megteremti azt a légkört az embernek. És az, hogy ő nagyon jó háziasszony, tehát nem hagy senkit egyedül, nem hagyja, hogy valaki ott búslakodjon, vagy kirekesztődjön a közösségből. És általában a témák, amikre mentünk, nagyon sokfélék voltak, nagyon színes és up-to-date témákat hozott.”*³⁷⁴

A különleges helyszín mellett az otthonos hangulat és a vendégszeretet fontos attribútumai a látogatók véleményei alapján a Berliini Szalonnak. *„Maga a hely szelleme azért eléggé hatással van ezekre a rendezvényekre. Az, hogy Judit az otthonában tartja ezeket az eseményeket, és ott tényleg van egy ilyen századeleji szalonthangulat, tehát maga a tér az két fokkal intimebb, mint mondjuk a CHB egyébként modern és irtóra tetszetős épülete, de az mégis valahogy egy ilyen hidegebb dolog. És ott a szervezők a munkájukat végzik, a Judit pedig*

³⁷³ Saját gyűjtés: T. K. 39 éves nő, 2023. 05.10.

³⁷⁴ Saját gyűjtés: H. R. 68 éves nő, 2022.06.28.

gyakorlatilag a saját szenvedélyét éli ki ezekben a rendezvényekben, úgyhogy ezek a szalonesemények talán egy fokkal intimebbek. Illetve Judit meg is vendégeli a közönségét. Van egy ilyen beszélgetés az események után, nem mintha egyébként a CHB-ban nem lenne, de az valahogy mindig egy kicsit hidegebb és formálisabb, mint a Juditnál.”³⁷⁵ Ezek az idézetek egyértelműen kifejezik a látogatók kötődését a helyszínhez és a háziasszonyhoz. Itt fogalmazódik meg a közös kötődés, amely a bevezetőben említett közösség kritériumok egyike.

Az interjúpartnerek közül sokan érzik úgy, hogy a helyszín fontos szerepet játszik az est hangulatának megteremtésében. „Ebben a villában az ember úgy érzi, hogy szinte más időbe vagy időn kívüli dimenzióba került. Nem egy bérelt irodahelyiség, hanem az 1920-as, '30-as nagypolgári létbe kerül az ember. Tehát időutazás is majdnem, mert ilyen egyre kevésbé van. Nem tudom, hogy 100 év múlva hány embernek lesz nagy könyvtára még.”³⁷⁶ A műemlék épület önmagában is építészeti értéket képvisel, de a Berliini Szalon több évtizedes helyszínéként a berlini magyar diaszpóra kulturális örökségének részévé válik.

A nagypolgári környezet és az estek tematikája, a magaskultúra fogyasztás lehatárolja a látogatók körét. Értő módon kell viszonyulni a közeghez és az itt megjelenő kulturális tartalmakhoz, ezért ezek a programok a Berlinben élő magyarok intellektuális rétegét vonzzák. Ez a közösség tehát nem csak etnikai alapon szerveződik, hanem a magyar nyelvű programokon, az etnikai és nyelvi határokon belül csak egy bizonyos társadalmi réteg képviselőit gyűjti magába. Ezt a megállapítást az adatközlőim is több esetben megfogalmazták. „Szerintem igen, de azért ez egy kicsit réteghez kötött is. Tehát a kétkezi munkás valószínű, nem jön el, vagy ha egyszer-egyszer el is jött, látszott, hogy úgy nem találta meg a hangot, tehát ő más közeget keres magának.”³⁷⁷

³⁷⁵ Saját gyűjtés: I. L. B. 44 éves férfi, 2023. 05.22.

³⁷⁶ Saját gyűjtés: K.-F. Á. 48 éves férfi, 2023.05.24.

³⁷⁷ Saját gyűjtés: H. R. 68 éves nő, 2022.06.28.

57. ábra: Berlini Szalon

Forrás: Saját fénykép

58. ábra: Szalonest 2022. március

Forrás: Saját fénykép

Egyes interjúpartnerek ennek következtében arról számoltak be, hogy ők tudatosan zárkóztak el a Berlini Szalon programjaitól, mert azt az elitkultúra-fogyasztással azonosították. Ez a távolságtartás és protest magatartás azoknál, akik végül mégis elmentek egy-egy programra, a szalonesteken történt első tapasztalatok után érdeklődésbe fordult át. *„Azt gondolom, hogy ez egy nagyon jó dolog, meg nagyon jó lehetőség, meg nagyon izgalmas, viszont tényleg van az egésznek egy ilyen tudományos elit színezete, ami nekem személy szerint tetszik, van, akinek viszont nem, és ebből szoktak viták lenni, pl. Facebookon, meg élőben is. Mert van, aki szerint ez egy ilyen nyárspolgári, a valóságtól, a való élet problémáitól messze lévő, attól teljesen elrugaszkodott projekt, szerintem viszont egyrészt nem az, másrészt meg nem kell mindennek a hétköznapi élet problémáival foglalkoznia.”*³⁷⁸ A vélemény tükrözi, hogy a Berlini Szalon témái és közössége foglalkoztatják a Berlinben élő magyarokat, a közösségi média platformokon tematizálják a Szalon létezését és programjait. A programok és a magaskultúra-fogyasztás jelensége sokak számára megosztóak lehetnek, de akik részt vettek szalonesteken, befogadó közegről és érdekes élményekről beszéltek.

A Berlini Szalon különleges hangulatával kapcsolatosan a legtöbb megkérdezett a családi hangulatot és a kedves vendéglátást emeli ki. Ez két olyan alapvető jellemzője a programoknak, amely az interjúpartnerek egybehangzó véleménye alapján megkülönbözteti ezeket az esteket más kulturális programoktól Berlinben. *„Hát sokkal családiasabb, maga Judit*

³⁷⁸ Saját gyűjtés: Sz. Cs. 40 éves férfi, 2021.08.22.

a vendéglátásával, a személyiségével, a családjával. Tehát ez egy ilyen kibővült baráti kör, akihez csapódnak innen-onnan még emberek, akiket magukkal hoznak.”³⁷⁹ Az otthonosság, meghittség, bensőségesség és bennfentesség érzése sok látogató Berliini Szalonnal kapcsolatos élményei közé tartozik. Ezek az érzések, melyek határozottan kapcsolódnak a Berliini Szalon légköréhez és rendezvényeihez. A fellépő művészeket személyes közelségből, közvetlen szemmagasságban folytatott beszélgetéseken keresztül lehet megismerni, amire más keretek között nem nyílik lehetősége az érdeklődő közönségnek. *„És azt hiszem, a Szalonnak tényleg az a titka, hogy ez otthon van, ezért van egy autenticitása. Tehát nem akar reprezentálni semmit, míg a CHB-nak ugye az a feladata, hogy egy pozitív képet alkosson Magyarországról, tehát van egy politikai célja. Az a célja, hogy Magyarországot és az aktuális tendenciákat akár kulturális, akár más téren reprezentálja külföldön. A Szalonban nincs a dolog mögött egy bizonyos cél, csak az, hogy van egy érdekes téma, beszéljünk róla, és ezáltal van egy autenticitása, meg van benne egy otthonosság, bennfentesség meg közelség.*”³⁸⁰ Ezek a jelzők az Oldenburg elméletével kapcsolatosan korábban leírt „harmadik helyek” koncepcióját elevenítik meg.³⁸¹ Nem egy meghatározott cél megvalósítása hívja életre a közösségi összejövetelt, hanem a téma, amely lehetőséget kínál a kötetlen beszélgetésre, az interakcióra, amely egy másik fontos kritériuma a közösség meghatározásának. Véleményem szerint a Berliini Szalon egyértelműen egy ilyen „harmadik tér” funkcióját tölti be a Berlinben élő magyarok életében, és ezzel fontos közösségsszervező szerepet is kap.

A Berliini Szalonon keresztül kialakított kapcsolatrendszerrel és a közösség összetartó erejéről az adatközlőim válasza egyértelműen azt mutatják, hogy a szalonesteken csak felszínes ismeretségek alakulnak ki, a kapcsolatokat más közegben nem ápolják, és nem motiválja őket a kapcsolati háló bővítése a szalonesteken. *„Ez nem előadás, ezek mindig beszélgetések. Még ha a színház is a téma, vagy valami művészet, akkor is ez beszélgetés, teljesen más. Ami vonzott oda, hogy magyar vonatkozása van és magyarul van. Őszintén azt gondoltam volna, itt jobban tudok találkozni olyan emberekkel, akikkel tudok barátkozni vagy kapcsolatot építeni. Ez kevésbé jött össze, néha olyan furcsa is utána a beszélgetés része, ha nem ismersz ott eleve embereket, akkor kicsit azért nehezebben lehet megnyílni. Ha egyedül megyek oda, és nem ismerek senkit, azt el tudom képzelni, hogy egyszer elmegy valaki egyedül, akkor azt mondja, hogy máskor nem, mert nem tudott ott mit kezdeni. Az elején még volt olyan próbálkozás, hogy aki először van itt, mindig mutatkozzon be. Volt egy ilyen próbálkozásuk, az újakat behozni, de most már olyan sokan vagyunk, ezzel leálltak, mert sok idő ment el vele, a végén úgysem*

³⁷⁹ Saját gyűjtés: M. E. 67 éves férfi, 2021.08.20.

³⁸⁰ Saját gyűjtés: P. Zs. 38 éves nő, 2021.08.23.

³⁸¹ Oldenburg 1989.

emlékszik senki.”³⁸² A látogatók közül néhányan eredetileg azzal az intencióval érkeznek, hogy itt lehetőséget keresnek az ismerkedésre és kapcsolattartásra Berlinben élő magyarokkal, de azzal a helyzettel szembesülnek, hogy a közönség összetétele egyik estről a másikra bizonyos fókig megváltozik, a látogatók köre folyamatosan bővül, és az elmélyült beszélgetések sem vezetnek szorosabb magánéleti kapcsolatok kialakulásához. Erős kötődések kialakítására az átlagban évi négy szalonest nem nyújt lehetőséget. Ráadásul Berlinben hatalmas a kulturális kínálat, és ez konkurenciát jelent a szalonesteknek is, valamint a Berliini Szalon helyszíne távol fekszik a város központjától. Sokan a nagy távolság miatt vagy egyéb elfoglaltságok miatt nem tudnak részt venni rendszeresen a programokon. Az esteket évtizedek óta látogatók közül többen említették a múltból nosztalgiával a bemutatkozás szokását a Szalonban először megforduló látogatók esetében, de ezt a létszám bővülésével idő hiánya miatt fel kellett adni. A törzsközönség körében – akik hosszú ideje rendszeresen járnak a Szalonba – kialakultak kisebb baráti társaságok, de ez inkább kisebb sejtek a közönségen belül. A közönség számának jelentős növekedésével az esteken a közösségépítés lehetősége egyre inkább háttérbe szorult.

„Az elején nem ismertem senkit. 2-3 ember van, akit onnan ismerek. Akikkel állandóan tartom a kapcsolatot a Berliini Szalonból egy sincs. Van 1-2 olyan ember, akivel felszínes, valamennyire tartjuk a kapcsolatot. De az én szociális hálóm vagy minek nevezzem, az nem onnan alakult ki. Vagy munkahely, vagy gyerekeken keresztül, vagy azért, mert itt lakik konkrétan. Szerintem az 50 alatti korosztálynak, pláne a 40 vagy 30 alatti korosztályra az nem jellemző, hogy ott fog nagy kapcsolatrendszert kialakítani. De amikor az ember ott marad az előadás vagy beszélgetés után a többiekkel beszélgetni, nagyon sokszor nagyon jó érzéssel mentem haza, de nem jelenti feltétlenül, hogy az ember utána egy nagy barátságot köt.”³⁸³ A Berliini Szalon közösségén belül a gyenge kapcsolatok rendszere a jellemző, ahogy ezt a kérdőíves kutatás eredményei is bizonyították. A Szalon programjainak látogatói egy estére összekapcsolódnak, a közös érdeklődés, az együtt átélt művészi élmény és az ehhez kapcsolódó beszélgetések összekötik őket, de ezek a kötődések a magánéletben nem meghatározóak.

„Én gondolom, hogy hát mindenkinek megvan a maga élete, tehát maga hétköznapija, maga gondjai, és ez egy felületes barátság, vagy felületes találkozás. Tehát végeredményben ahhoz, hogy így valakivel aztán tartsd a kapcsolatot, ahhoz kellene tényleg mélyre nyúló közös szálak, vagy érzelmi vagy témái, vagy ilyesmi, és hát ez egy ilyen szalonestén nem nagyon alakulhat ki. Mert ha meghallgat valamit, akkor a szünetben talán beszélget az egyikkel 2 percet, a másikkal 3 percet, a szokásos felsőbb témákról ugye, pl. az időtől kezdve a politikáig, és aztán különválnak.”³⁸⁴

³⁸² Saját gyűjtés: M. R. 44 éves nő, 2021.08.13.

³⁸³ Saját gyűjtés: M. R. 44 éves nő, 2021.08.13.

³⁸⁴ Saját gyűjtés: H. F. 70 éves férfi, 2021.08.20.

Az ismerkedés ettől függetlenül fontos szerepet kap a szalonesteken, a közönség tagjai nyitottak egymásra és az érdekes beszélgetésekre az előadókkal és egymással. Többek számára az előadások utáni elmélyült beszélgetések jelentik a legfőbb vonzerőt a szalonestekben. *„Irodalom, beszélgetések, ilyenek. És amit nagyon élvezek vagy nagyon jónak tartok a Szalonban, hogy utána sokáig beszélgetnek egymással olyan emberek, akik amúgy nem nagyon találkoznának, szóval szerintem ez szuper. Tehát ahogy keveri az embereket Judit, az fantasztikus. Ez a lényege egy szalonnak, az embereket keverni, megismertetni egymással, ezt szerintem jól csinálja.”*³⁸⁵ A közösségben ez alapján működik a gyenge kötések hálózata, amely segíti a Berlinbe kitelepült magyarokat az alkalmazkodásban, a változások kezelésében, és bizonyos fokú stabilitást jelent az életükben. A közösségépítés felülről induló kezdeményezésként megvalósuló, tudatos formájáról számol be ez az interjúrészlet.

A Berlini Szalon programjai teret és keretet adnak a Berlinben élő magyarok ismerkedésének és párbeszédének. Az újonnan Berlinbe érkezett fiatalabb generáció tagjai számára Pompéry Judit szalonja egy kiváló platform arra, hogy ne csak a virtuális térben, különböző közösségi média felületeken, hanem fizikai térben is kapcsolatba kerüljenek a városban élő magyarokkal. Ez a generáció már inkább mediális terekben mozog és a közösségi média csatornáit használja arra, hogy újra szője kapcsolatrendszerét új lakóhelyén. Online terekben könnyen kommunikálnak a Berlinben élő magyarok különböző Facebook csoportjaival, de kevés a lehetőségük arra, hogy valós terekben is összekapcsolódjanak a diaszpóra tagjaival, ezért a személyes kapcsolattartás lehetősége felértékelődik. *„Judit sokat áldoz arra, hogy a fiatalokat bevonja, és ez a legfontosabb, és ez sikeres is. Mindig vannak vagy visszatérők, vagy újonnan jelentkezők, és ők bemutatkoznak, nyilvánvalóan megkapják az első benyomásaikat, ott valamennyire próbálnak egy kapcsolatrendszerbe beleilleszkedni. Hogy aztán hogy megy tovább, én azt nem tudom, de Judit mindenképpen kereteket ad neki, hogy ez megtörténjen, és ez nagyon pozitív szerep. Fiatal művészeknek fellépési lehetőséget ad, akkor különböző kultúrákat próbál integrálni, tehát ha jön egy kvartett, akkor a szólóhegedűs pl. orosz, a csellista román, a klarinétos meg mondjuk magyar, és előadják egy francia karnagy soha nem hallott művét, tehát kuriózum ilyen értelemben. És ezeknek a felkutatásához vagy a ráéréshez, hogy ez egy különleges dolog, érzék kell, és Juditnak megvan ez az érzéke. De hogy ezek a kuriózumok, hogy jutnak el hozzá, azt nem tudom, talán a lánya révén. De Judit már 70 éves, tehát arra gondolna az ember, hogy ezeket az újhullámokat az ember már olyan nagyon óvatosan fogadja be, de nem így van. Érzékeny rá, rá is tapint, hogy hol, mi hoz kuriózumot. Ez gondolom, a fiataloknak egy fontos dolog, egy újfajta élmény.”*³⁸⁶

³⁸⁵ Saját gyűjtés: K.-F. Á. 48 éves férfi, 2023.05.24.

³⁸⁶ Saját gyűjtés: M. E. 67 éves férfi, 2021.08.20.

A jövő kérdése, hogy a fiatal generációk körében milyen erős kulturális kötődés alakul ki a Berliini Szalonnához kapcsolódóan. A kollektív emlékezet révén sokkal erősebb az identifikáció a Szalonnal, abban a generációban erős az identifikáció, amelyik őriz emlékeket a Berliini Szalonról, és ezeket el tudja mesélni. Ilyen formában a Szalon egy kollektív emlékezeti hely.

A Berliini Szalon háziasszonyának mediátori és közösségépítő szerepét a legtöbb szalonlátogató kiemeli. A közönség tagjainak nagy százalékát ismeri, többnyire egyéni élettörténetükkel, családi háttérükkel együtt. A Szalonba látogató közönséget személyesen fogadja és törekszik arra, hogy minden vendég érezze a vendégszeretetét.

*„Nekem azért jó odamenni a Juditékhoz, mert az ő villájukban az a régi magyar kultúra köszön vissza, ami persze nemzetközi volt mindig is, de mostanra már odahaza is nagyon kevés helyen található meg. Gyerekkori barátaim szüleinél, nagyszüleinél volt meg ez, tehát régi újlipótvárosi polgári családoknál, vagy budai villákban, de én nem ilyen környezetből jövök, angyal földi zuglói proli családból jövök, a lakótelepről. És itt olyan értékekkel találkozok az ember, hogy a tudás, a vitakultúra, a nyitottság, maga a polgári értékrend (nem politikai értelemben véve) egy érték, amik már nem nagyon vannak jelen máshol. És talán van néhány olyan magyar család Berlinben, akiknek a szalonjában hasonló dolgokat lehet látni, meg tapasztalni, de ezeket a családokat nem ismerem.”*³⁸⁷ A Szalon közösségével történő szociális identifikáció fontos eleme a közös értékrend, amelyet ez az interjúrészlet tematizál. A csoporttal történő azonosulást erősíti az azonos értékrend és hasonló érdeklődés, és ezek meghatározó részei a csoporttagok szociális identitásának és a mi-tudat kialakulásának a közösségen belül.

A mediátori szerep gyakorlása és az alapos felkészültség az előadókkal folytatott beszélgetésekben fontos tényező. A háziasszony minden est előtt alaposan felkészül a meghívott művész életpályájáról és műveiből, hozzáértően kérdez és irányítja a beszélgetést. Az estek sikere ennek az előkészítő munkának és kitűnő szerepvállalásnak köszönhető. *„Igen, és ez egy intellektuális kihívás mindig újabb emberekre fölkelni, és így kihúzni valamit a beszélgetésből, szóval kvázi a beszélgetés mint műfaj. És mondjuk van egy ilyen publicisztikai hajlama, szóval szeret írni, meg érdekli a másik, hogy mi van még a világon, és szeret ennek egy pódiumot adni, ami független végül is. Szóval politikailag, anyagilag független. Szeret összehozni embereket, és azt hiszem, egyszerűen az élteti, hogy ezek ilyen klassz esték, és utána ott maradnak az emberek, és a legjobb az a vége, amikor már mindenki elment, és akkor van egy ilyen mag, aki összeül, és akkor megdumáljuk az életet. Mindig van egy ilyen mag, éjjel fél egyig mennek a dolgok, aztán a végén már sok ember hazamegy, de a fiatalabbak ott maradnak*

³⁸⁷ Saját gyűjtés: Sz. Cs. 40 éves férfi, 2021.08.22.

még tisztizni, összeülnek az asztal körül egy pohár borral és egyszerűen jól érzik magukat. Azt hiszem, ez valami olyan külön dolog, ami úgy máshol nem adódik, és az emberek lelkesen jönnek, és ez úgy élteti.”³⁸⁸

Az interjúalanyok nagyra értékelik Pompéry Judit több évtizedes szervezői tevékenységét, a Szalon nyitott közegét és a lehetőséget az intellektuális programokra. *„De ez példaértékű szerintem, hogy az ember leül könyvet olvasni, verset olvasni, elmegy színházba, csinál otthon színházat, ha érdekli őt valakinek a véleménye, akkor meghívja magához beszélgetni, közönséget is hív hozzá, hogy mások is hallják, mások is lássák, és nem tartja meg önmagának. Szerintem ez egy nagyon nagy dolog.*”³⁸⁹

Interjúpartnereim egyharmada már több évtizede látogatja rendszeresen a szalonesteket. Az elmúlt évtizedekre visszatekintve két lényeges fejlődési tendenciát állapítottak meg, egyrészt a szervezés és a technikai feltételek egyre professzionálisabbak, másrészt a látogatók átlagéletkora alacsonyabb, mert a fiatalabb generációk egyre nagyobb számban képviseltetik magukat a Berliini Szalon programjain. *„Judit felkészülése egyre profibb lett. Akkor próbálnak a technikai oldalon is egy kicsit haladni a korral, pl. hangosítás, jobb megvilágítás, de nem ez a mérvadó. Régen, 25 évvel ezelőtt nem ismertünk senkit, inkább idősebbeket. Akkor voltunk 35-40 évesek, és akkor, a mostani képhez viszonyítva sokkal több volt az öreg, akik valamilyen apropóból Berlinben éltek. Azóta eltelt 25 év, most már mi tartozunk a korosabb generációhoz. Tehát régen nem volt annyi fiatal, de hát ezt az egészet a folyamatában nézve lehet, hogy nem is jól látom, nem tudom. Valahogy úgy az maradt meg bennem, hogy ugye az elején nem is ismertünk annyi embert, nem tudtuk, hogy ki kicsoda. Most már a zömét ismernénk, de az utóbbi években sok fiatal jött.*”³⁹⁰ A Berliini Szalon közösségében ez az 55 és 70 év közötti generáció, akik nagy számban és erősen kötődnek a Szalonhoz, a rendszerváltás idején kitelepülők korosztálya, a csoport kollektív emlékezetének hordozója. A Szalon jövőjének meghatározó kérdése, hogy a fiatalokban is kialakul-e az erős identifikáció, amely biztosítja a kollektív emlékezet fennmaradását. Átvesszi-e a fiatalabb korosztály a kollektív emlékezet hordozójának szerepét az idősebbek generációjától? Az interjúrészlet igazolja, hogy sikerült a fiatalokat bevonítani a szalonestekre, a következő lépés az érzelmi kötődés megerősödése lehet.

A programok professzionális szervezésén túl a háziasszony igyekszik személyes kapcsolatot kiépíteni a Berlinben élő magyarok különböző generációjával, sok berlini magyarnak jelent ő fontos kapcsolódási pontot a berlini diaszpórához. Barabási-Albert László hálózatokat leíró fogalomrendszerét felhasználva a Berliini Szalon háziasszonya a berlini

³⁸⁸ Saját gyűjtés: P. Zs. 38 éves nő, 2021.08.23.

³⁸⁹ Saját gyűjtés: Sz. Cs. 40 éves férfi, 2021.08.22.

³⁹⁰ Saját gyűjtés: W. T. 62 éves férfi, 2023.04.05.

magyar diaszpóra társadalmi csoportjában az összekötő szerepét kapja, aki kiválóan tud ismeretségeket és barátságokat kötni, valamint különböző származású, képzettségű és korú embereket egymáshoz kapcsolni.³⁹¹ „Igen, és ő egyébként is így szervez, és fölkarol embereket, különösen a fiatalokat. Szóval úgy tényleg szívvel-lélekkel figyeli ezeket és segíti az ottani magyarokat.”³⁹²

A megkérdezettek között volt, aki a Szalon elsődleges funkciójának a hálózatépítést, kapcsolatok kialakítását tartja. „A beszélgetések, tehát az emberekkel jó beszélgetéseket folytatni. Nem annyira a vendéget meghallgatni vagy megnézni, hanem a beszélgetések az emberekkel utána. Mert szerintem ez a lényege, tehát a hálózatépítés, hálózattartás, beszélgetések.”³⁹³ A Berlini Szalonban az interjúalanyok megítélése szerint is működik a gyenge kötések hálózata, és az estek lehetőséget teremtenek a kapcsolatépítésre. A Szalon háziasszonyának célja a disszemináció a fiatalabb generációk körében, és a fiatalok involválása az estek látogatói körébe. Ezzel a kulturális értékek megosztása mellett a Berlini Szalon másik fontos funkciója a közösségépítés a Berlinben élő magyar értelmiségiek körében. A központi kérdés ebben az összefüggésben, hogyan lehet közönségből közösséget teremteni. Minél többen tudnak azonosulni a csoporttal, annál erősebb a közösségépítő identifikáció.

Az interjúk kérdései annak feltárására is irányultak, hogy mi motiválja a szalonvendégeket a Berlini Szalon estjeinek rendszeres látogatására. A motivációs faktorokat a kérdőíves kutatás során is vizsgáltam, de mivel ott előre megadott válaszokból lehetett választani és a megkérdezettek nem éltek az egyéni válaszlehetőséggel, ezért úgy gondoltam, hogy a strukturált interjúkban részletesebben fejthetik ki véleményüket, és ezzel árnyaltabb képet kaphatunk a látogatási motivációról. A kérdőíves kutatás azt a meglepő eredményt hozta, hogy a magyar gyökerek ápolását, mint motivációs tényezőt nagyon alacsony arányban választották az adatközlők. Az interjúk kiértékelése során más eredményre jutottam, az adatközlők közül többen is kiemelték, hogy Berlinben egyedül ebben a körben ápolják magyar kulturális hagyományaikat. „Szerintem nagyon igényesek a programok, és egyébként tényleg nem sok ilyen van. Most a CHB-ban vannak programok, oda tényleg nem nagyon jutottam el az elmúlt időben, úgyhogy alapvetően ez az egyetlen kapcsolódási pont, ha nem mondjuk egy budapesti látogatás alkalmával színházba sikerül elmenni, meg hogy itthon olvasunk magyar írókat. De én pl. magyar sajtót egyáltalán nem olvasok, szóval így a szépirodalomhoz vagy a kultúrához ez tényleg egy meghatározó kötődési pont, azt gondolom, akármilyen sporadikus vagy alkalomszerű is.”³⁹⁴ Az ebben az idézetben megfogalmazott érzelmi kötődés és ennek

³⁹¹ Barabási-Albert 2022.

³⁹² Saját gyűjtés: H. R. 68 éves nő, 2022.06.28.

³⁹³ Saját gyűjtés: K.-F. Á. 48 éves férfi, 2023.05.24.

³⁹⁴ Saját gyűjtés: T. K. 39 éves nő, 2023.05.10.

tudatos kifejeződése a rendszeres szalonlátogatáson keresztül az etnikai identitás egyértelmű megnyilvánulása. Az értekezés elméleti keretének tárgyalásában Fredrik Barth értelmezésében már bemutatásra került az a megállapítás, hogy az etnicitás vizsgálatakor nem a kulturális jellemzőket kell önmagukban vizsgálni, hanem a társadalmi folyamatokat, amelyek ezek megjelenéséhez vezetnek, mivel ez egy folyamatosan változó, képlékeny kategória.³⁹⁵ Az egyén szintjén vizsgálva a folyamatot, azt állapíthatjuk meg, hogy a Berlini Szalon magyar estjeinek kontextusában az etnicitás, a kulturális különbözőség tudatos felismerése hangsúlyossá válik.

A magyar nyelvű kulturális tartalmak fogyasztása, az anyanyelv használatának lehetősége is megjelenik az interjúkban adott válaszokban motivációs faktorként. *„Értékelem azt, hogy egy háromtagú család, Judit, a férje, meg a Zsófi, ilyen rendszeresen, ilyen hosszú időn keresztül – már a ’90-es évek közepe óta járunk oda – ennyire megbízhatóan nem fáradnak bele, nem a pénzért csinálják. Szóval nagyon kellemes, és általában magyar nyelven folyik a dolog, ami még egy kicsit simogatja a lelkünket.”*³⁹⁶ Az identifikáció és a közösségformálás a Berlini Szalonban a közös nyelv, a magyar nyelv által jön létre. Az elméleti bevezetőben már hangsúlyoztuk, hogy az etnicitás és az identitás viszonylagos és erősen szituációfüggő fogalmak, ahogy ezt Eriksen is leírja.³⁹⁷ Mindig az adott helyzettől függ, hogy az etnikai identitás mikor válik hangsúlyossá. A magyar nyelv használata a szalonesteken felerősíti az etnikai identitást a közösség tagjaiban. *„Ahhoz, hogy az etnikai hovatartozás fontos legyen az egyén számára, kínálnia kell valamit, amit az egyén értékesnek tart.”*³⁹⁸ A Berlini Szalon estjei olyan értéket kínálnak a szalonlátogatóknak, ami az etnikai identitásuk része, és ami az etnikai identitás egyik határkijelölő eleme, a közös nyelv használatával válik számukra elérhetővé.

Az interjúpartnerekkel folytatott beszélgetések és az ezekből itt idézett válaszok alátámasztják azt a hipotézist, hogy a Berlini Szalon fontos szerepet tölt be a Berlinben élő magyarok kulturális identitásának erősítésében. A következő vélemény sommásan foglalja össze a Szalon lényegét és jelentőségét, kiemelve azokat a szempontokat, melyekre az interjúk elemzése kitért. A közösséghez tartozás, a perszonális környezet és a magaskultúra fogyasztás mind lényeges összetevője a Szalon jelentőségének a diaszpórában élő magyarok számára. *„Ez egy igazi kellemes, meleg hangulatú, kulturális szalon. Kultúra és kapcsolódás, a magyar kultúrához való kapcsolódás lehetősége, és az itteni magyar közösséghez való tartozásnak a*

³⁹⁵ Barth: 1996.

³⁹⁶ Saját gyűjtés: W. T. 62 éves férfi, 2023.04.05.

³⁹⁷ Eriksen 2008.

³⁹⁸ Eriksen 2008: 52.

lehetősége. Egy elbűvölő hely, egy elbűvölő tér, finom kaja, kedves emberek, és többnyire nagyon jó események, amik adnak és ahova jó elmenni, meg jó visszamenni.”³⁹⁹

Másik fontos kérdésfelvetés volt a Szalon helye és funkciója a berlini magyar közösségben. A szalonestek állandó telítettsége és a látogatók számának folyamatos növekedése határozottan mutatják az igényt az ilyen jellegű kulturális programokra, találkozásokra és diskurzusokra. *„Hát az biztos, hogy igény van rá. Berlin egy akkora város, hogy egyedül magyar vonatkozásban nincs olyan hétvége, amikor ne lenne legalább 2 előadás vagy kulturális esemény párhuzamosan, és ennek ellenére rendszeresen telt ház van. Azt hiszem, egyszer volt olyan, hogy 30 fő alatt lett volna a Szalon.*”⁴⁰⁰ Ez az interjúrészlet is azt támasztja alá, hogy milyen nagy szükség van a berlini magyarok között az ilyen típusú „harmadik helyekre” Oldenburg kategóriarendszerében gondolkodva.⁴⁰¹

Az estek tartalma, témái és az előadás utáni beszélgetések egyaránt vonzzák a közönséget. *„Tényleg egy multifórum, tehát garancia arra, hogy a téma is, meg az ottlévő emberek is olyanok, akikkel jó együtt lenni. Ez egy kicsit ellentmond annak, hogy nem szoktam ott beszélgetni másokkal, de nyilván amikor a meghívott előadóval beszélgetek, az sosem négy szemközt, mert akkor még négyen odaállnak és folyik ott egyfajta diskurzus, és ez olyan jó dolog. Tehát összességében, mind a téma, mind a jelenlévők tekintetében van egy jó szintje.*”⁴⁰²

A Berlini Szalon helyét a Berlinben élő magyarok körében egyik adatközlőm fogalmazta meg a legkifejezőbben és legérzékletesebben. *„Nekem személyesen az a motivációm, hogy a Pompéry Szalonba elmegy az ember, tehát ez az életünk részévé vált, hogy úgy mondjam. A téma általában jó, érdekes, tényleg egy intellektüel dolog.*”⁴⁰³ Ez az idézet rámutat arra, hogy a Szalon a látogatók életében valóban „a harmadik hely” kategóriát képviseli, ahol közösségben lehet feloldódni, közös élményeket szerezni és párbeszédet folytatni.

A fejezetben idézett vélemények a szalonlátogatók értékítéletét mutatják be a Berlini Szalonnal kapcsolatban. A szubjektív nézőpont, a vélemény ebben a kontextusban lényeges műveleti fogalom, amely kifejezi a közösséghez tartozást, a viszonyulást a perszonális környezethez és az ott közvetített kulturális tartalmakhoz.

³⁹⁹ Saját gyűjtés: I. L. B. 44 éves férfi, 2023.05.22.

⁴⁰⁰ Saját gyűjtés: P. Zs. 38 éves nő, 2021.08.23.

⁴⁰¹ Oldenburg 1989.

⁴⁰² Saját gyűjtés: Gy. M. 63 éves férfi, 2023.05.17.

⁴⁰³ Saját gyűjtés: Gy. M. 63 éves férfi, 2023.05.17.

7.1.2. *Szalonestek az előadók perspektívájából*

Amíg az előző fejezet a Berlini Szalon tevékenységét, jellegzetességeit és a berlini magyar közösségben betöltött szerepét a látogatók véleményének tükrén keresztül mutatja be, addig jelen fejezet célkitűzése a Szalon bemutatása a meghívott előadóművészek szemszögéből. Az árnyaltabb kép érdekében elengedhetetlen a másik oldalon kialakult vélemények felvázolása. A művészeket, akikkel a strukturált interjúk készültek, erős szubjektív viszony fűzi a Szalonhoz. A Berlini Szalon számukra nem csak egy fellépés színtere, hanem személyes, baráti kapcsolatot ápolnak Pompéry Judittal és a Szalon közösségének néhány tagjával is. Mindannyian több alkalommal voltak vendégei ennek a közösségnek előadóként, de ezen túl több esetben a közönség tagjaként is részt vettek szalonesteken. Több évtizede figyelemmel kísérik a Berlini Szalon tevékenységét és ismerik a berlini magyar diaszpóra életét, mert néhányan közülük már hosszabb ideje Berlinben élnek, vagy különböző művészeti és kutatói ösztöndíjak keretében huzamosabb ideig éltek a német fővárosban, és azóta is szoros kötődésük van Berlinhez és több ott élő magyarhoz. Az előadókkal készített interjúk kérdései a következő témákra irányultak:

- kötődés a Berlini Szalonhoz,
- a fellépés motivációja,
- előzetes elképzelések, elvárások a szalonesttel kapcsolatban,
- a szalonest előkészítése,
- benyomások a helyszínről és a közönségről,
- a közösség viselkedése, érdeklődése és reakciói,
- az est hangulata,
- a beszélgetést moderáló vendéglátó szerepe,
- a Berlini Szalon helye a berlini magyarok kulturális életében,
- személyes emlékek, élmények, asszociációk a Szalonról.

Interjúpartnereim közül Dalos György író áll legrégebben kapcsolatban a Berlini Szalonnal és elődintézményével, Balla Bálint baráti körével. 1995-ben megpályázta a berlini Magyar Ház igazgatói posztját, így hivatalos kapcsolatba is került Pompéry Judit szalonjával, és 1996-ban a Magyar Ház igazgatójaként be is mutatkozott a Szalonban. 2023-ban megjelent „Három Berlin” című könyvében megemlékezik kapcsolatáról a Berlini Szalonnal, amely a ’80-as évek közepére datálódik, amikor a DAAD művészeti ösztöndíjasaként egy évet Nyugat-Berlinben töltött, és ekkor, 1985-ben olvasott fel első alkalommal műveiből a Balla Bálint baráti körében. „Társaságom megfelelt a város kozmopolita jellegének. Leghamarabb az ott élő

magyarokhoz, Pompéry Judit Berlini Szalonjához és fiatal filmesekhez – Kiss Mariannhoz, Cantu Marihoz – találtam meg az utat.”⁴⁰⁴ Dalos György már negyven éve kíséri figyelemmel a Szalon tevékenységét, és mióta Berlinben él, nemcsak előadóként, de a közönség köreiben is részt vesz szalonesteken. A vele készült interjúbán így emlékezett vissza első találkozására a Szalonnal: „Ebben a Nyugat-Berlinben amúgy is furcsán éreztem magam, mert az NDK-ból ki voltam tiltva, tehát én is be voltam zárva a városba. A Bak Annának az ismeretségi körén keresztül jutottam el Balla Bálinthoz, aki egy kiváló, derék társadalomtudós volt, és aki egy klubot tartott fenn a saját lakásán. Ezt a klubot aztán mindinkább nem ő működtette, hanem Pompéry Judit. Judit tényleg egy komoly, 18. századbeli francia szalon mintájára megszervezte. Gyakorlatilag ahány ösztöndíjas, ahány magyar író, művész megfordul Berlinben, azok valamilyen formában az ő klubjában bemutatkozhatnak. Én bemutatkoztam egy dráma kéziratával, remélem, nem merítettem ki teljesen a közönséget, és ugyanakkor aztán mentek további bemutatkozások, és részt vettem olyan írók szereplésén is közönségként, akiket addig nem ismertem, pl. Kányádi Sándor. Nagy reveláció volt számomra, mert az erdélyi irodalom eléggé el volt szigetelve Magyarországtól, noha jártam Kolozsváron, megjártam Marosvásárhelyet, de itt jött valaki élő ember, aki a saját művéből olvashatott föl. Ennek a klubnak volt tehát egy olyan kisugárzása, ami miatt valami módon rang volt itt megjelenni. Tehát az addigi író társak, pl. Konrád, Esterházy, mindazok, akiket én Magyarországon ismertem, tiszteltem és kedveltem, ezek is fölléptek ott, úgyhogy így kerültem én a Szalonba.”⁴⁰⁵

A Szalonhoz fűződő több évtizedes kapcsolatának köszönhetően a Berlini Szalon tevékenységét történeti keretbe tudta helyezni, érzékeltetve azokat a hangsúlyváltozásokat, melyek a Szalon több évtizedes múltjában lezajlottak. Ezek a változások érintették az estek tematikáját és jellegét, a közösség összetételét, a Szalon atmoszféráját, és a Berlini Szalon, mint informális intézmény kapcsolatát Berlinben működő hivatalos magyar kulturális intézményekkel. A vele készült interjúbán végig lehetett követni a Berlini Szalon öt évtizedes történetében végbement átalakulásokat. „A Bálintnak a tevékenysége a ’70-es, ’80-as években még egy olyan időszak volt, amikor ritka madár volt a magyar író Nyugat-Berlinben. És egy kicsit politikai szenvedély is volt ez nála, tehát ő egy kedves, konzervatív ember volt, és bizonyos modernségen túl talán ő már nem kedvelte annyira az irodalmat. Tehát a Bálintnak kiváló volt az ízlése, de lehet, hogy volt már olyan, amit nem tudott igazából befogadni. És hát neki a keleti kapcsolatai nem voltak még akkor erősek, mert a fal még állt, a hidegháború még dúlt. Juditnak viszont már a ’80-as években, szakmájából adódóan nagyon sok keleti, sőt orosz kapcsolata volt, tehát ő eleve lazábban állt a dologhoz, és a magyar atmoszférát jobban hozta, ugyanakkor

⁴⁰⁴ Dalos 2023: 150.

⁴⁰⁵ Saját gyűjtés: Dalos György író, 2023.04.24.

látogatta egy komoly német törzsközönség is.”⁴⁰⁶ A rendszerváltás előtti évtizedekben az etnikai táj más volt, a Nyugat-Berlinben élő, hivatalosan nyilvántartott magyarok létszáma 1000 fő körül mozgott, de sok kint élő magyart nem tartottak nyilván. Balla Bálint tevékenységét erősen áthatotta az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem szellemisége, így a 70-es és 80-as években a meghívott előadók közül sokan ebből a körből jöttek. A programoknak sokszor politikai színezete volt, a demokratikus ellenzék képviselői tartottak előadásokat az esteken. Balla Bálint egy olyan időszakban játszott fontos kultúraközvetítő szerepet, amikor a kapcsolattartás csatornái nagyon beszűkültek. A közönség ebben a kezdeti időszakban a Nyugat-Berlinben élő magyar disszidensekből verbuválódott, és a Berliini Szalon a város újraegyesítése utáni években is elsősorban erre a törzsközönségre támaszkodott. „Hát kicsit földrajzi, de mentalitásbeli is. Hát az a réteg – nevezzük disszidensnek vagy emigránsnak –, aki a Juditnak a közönsége és tágan érte a kapcsolati hálóját volt a ’70-es évektől, az 80-90%-ban Nyugat-Németországban, illetve Nyugat-Berlinben él. Nem csoda, hogy ez a kapcsolati háló rögzült meg, és hát ugye ez ’89 után, a fal leomlása után radikálisan mitől változott volna meg.”⁴⁰⁷

A 90-es évektől, a város újraegyesítésével és a rendszerváltás után nagyobb számban kivándorolt magyarokkal a Berliini Szalon nagyobb körből szólította meg a közönséget, majd a 2000-es évek elején újra megugrott a magyar jelenlét a német fővárosban. „Judit szalonja igazából ’90 után kezdett felvirágozni, tehát nagyobb merités volt, és egy mozgékonyabb, gyorsabb világ. Ugyanakkor nem tagadható, hogy egy nehezebb világ volt, mert azért a ’90-es években már kezdődik az új média, az internet, tehát a közvetlen találkozás művel és művészettel eleve megnehezült. De hát ennek ellenére látni, hogy a felolvasóesteken még megvan a Büchertisch, tehát Juditnál mindig ott van a szerző könyve, mindig beszerezte, amit néha már hivatalos német rendezvényszervezők is elfelejtene, hogy a kiadónak is érdekeltnek kell lenni abban, hogy a szerző ott van, és dedikálja a könyvét, ez pl. nála sose hiányzik.”⁴⁰⁸ Ez a hagyomány napjainkig él a Berliini Szalon irodalmi estjein. A Magyarországról meghívott írók elhozzák könyveiket, és a közönségnek lehetősége van a könyvvásárlásra, melynek bevétele a vendégként meghívott írók anyagi támogatása.

Dalos György a Magyar Ház és a Berliini Szalon 90-es években jellemző viszonyáról is beszélt az interjú során. „Igazából ez nem egy szerves kapcsolat volt, és az tény, hogy Pompéry Judit gyakran jelent meg a rendezvényeinken, és egyértelmű, hogy az ő közönsége is jött hozzánk, és az is nyilvánvaló volt, hogy ő ezt a házat támogatja. (...) Természetesen a Magyar

⁴⁰⁶ Saját gyűjtés: Dalos György író, 2023.04.24.

⁴⁰⁷ Saját gyűjtés: Parti-Nagy Lajos író, 2023.04.26.

⁴⁰⁸ Saját gyűjtés: Dalos György író, 2023.04.24.

Ház az maradt, utánam jött több igazgató, de ugyanígy megmaradt a Pompéry Judit klubja, és ez nyilván azért volt, mert ez a Ház bármilyen jól működött is, pontosan ezt a klubszerűséget nem tudta igazából kielégíteni.”⁴⁰⁹

A Berlini Szalon történetét végig követve maradandó értéként kell hangsúlyozni, hogy kevés informális közösség tekinthet vissza az első összejövetelektől számítva fél évszázados, kiválóan dokumentált múltra, és a fiatalok megszólításával egyúttal állandó megújulásra. Ezt az értéket Dalos György is kiemelte, amikor a Szalonhoz fűződő élményeiről beszélt: *„Ez az ottani bemutatkozásom, az, hogy más szerzőket is láttam, hallottam. Hát ez, ami tulajdonképpen a Szalonnak a lényege, hogy van egy folytonossága. Ez a folytonosság is adott, méghozzá most már a Bálintéval együtt jó 40 éve. 40 évig nem sok kulturális intézmény szokott kitartani.*”⁴¹⁰

A Berlini Szalon már 50 éve fennálló kontinuitása mindenképpen kiemeli ezt az informális intézményt más berlini magyar közösségek közül. Annak ellenére, hogy ilyen hosszú múltra tekint vissza, a Szalonnak mindig van aktualitása, meg tud újulni és képes bevonzani fiatal generációkat is. Az állandó megújulás forrása a Szalon háziasszonya, aki nyitottságának, érzékenységének, érdeklődésének, műveltségének, tájékozottságának, személyes kapcsolatrendszerének köszönhetően mindig tud érdeklődésre számot tartó témákat és előadókat hozni a szalonestekre. Pompéry Judit szerepét a Berlini Szalon életében, fenntartásában és működtetésében több oldalról is vizsgálhatjuk, mert hármas szerepet vállal a Berlini Szalon közösségében. Egyrészt kultúraszervező és kultúraközvetítő, másrészt közösségszervező, harmadrészt klasszikus értelemben vett háziasszony, amely szerepben kapcsolódik a 18. századi szalonvilág gyökereihez, és újraéleszti a klasszikus szalonkultúrát. Ezekre a feladatokra és szerepekre az előadókkal készített interjúkban egyértelműen ráismerhetünk. Mindannyian megtisztelőnek érezték a meghívást a szalonestre, és fontosnak tartották, hogy a külföldön élő magyarok körében ápolják a magyar kultúrát.

„Nagyon megtisztelőnek, és nagyon fontosnak tartottam. Általában is fontosnak tartok minden olyan dolgot, ami a kultúrát fenntartja, az irodalmat egy kicsit megismerteti olyan emberekkel, akik nem feltétlenül foglalkoznak vele, és a Judit ezt fantasztikusan csinálja.”⁴¹¹

„Utána gyönyörű fogadás volt, fantasztikus ételekkel, és egy jó pár kinti magyarral beszélgettünk ott, úgyhogy az egész közeg és ez az egész misszió, amit ő ott teljesít, nagyon megfogott. Én egy puritán ember vagyok, szóval az előkelő helyszín, meg egyebek nem az én világom, de maga a villa egy nagyon művészi élményt is nyújtott, meg maga az, amit ő teljesít. Tehát hogy már több, mint 40 éve kint él, és folyamatosan követi a magyar közéletet, és

⁴⁰⁹ Saját gyűjtés: Dalos György író, 2023.04.24.

⁴¹⁰ Saját gyűjtés: Dalos György író, 2023.04.24.

⁴¹¹ Saját gyűjtés: Kukorelly Endre író, 2023.04.03.

rengetegszer vannak bejegyzései, és sokszor sokkal többet tud akár a hátterekről, meg a történelemről, mint akik itthon élnek. Úgyhogy nekem nagyon nagy élmény volt vele megismerkedni és szívesen találkoznék vele máskor is.”⁴¹²

A kulturális misszió teljesítése több interjúban is visszatérő motívum volt Pompéry Judit szerepének jellemzésében és értékelésében. *„Ez egy nagyon jó hely és valóban kell egy ilyen jó, megnyugtató infrastruktúra hozzá, és ilyen szerető emberek, mint a Judit és a férje. Kell egy kapcsolatrendszer, és hát kell egy hatalmas elhivatottság, és ez a Juditban nagyon is megvolt és megvan, meg kitartás, hogy ezt az egészet ki is tartsa hosszú időn keresztül. Mert ugye ez egy elég komoly kultúrmisszió, és már az első pillanatban látszott, hogy komoly dolog.*”⁴¹³

A Berlini Salon háziasszonyának kultúraközvetítő szerepét az előadók közül többen és többször is kiemelték és méltányolták. *„Igen, amikor valaki elmegy hozzá, akkor hirtelen úgy érzi attól, ahogy a Judit beszél, ahogy leülteti, rendezgeti, ahogy sűrög-forog, hogy itt valami örületesen fontos dolog van, és ez nagyon jó. Tehát ő egy kultúra-fenntartó, ezt a szót szoktam használni, és ez nélkülözhetetlen. Szóval a mai világban, amikor ezek a dolgok meglehetősen zuhanórepülésben vannak, ami a presztízstüket illeti, ő ennek valami módon ellen tud tartani.*”⁴¹⁴

A kulturális mediátor szerep mellett másik fontos küldetés a Berlini Salon közösségének összetartása, a szalonesteken az ismerkedés ösztönzése, személyes kapcsolatok közvetítése, kapcsolódási pontok teremtése, vagyis a közösségépítés, melyhez különleges egyéni adottságok és képességek kellenek. *„Szerintem egy nagyon nyitott, nagyon kíváncsi, nagyon agilis, nagyon offenzív ember - de a szó pozitív értelmében -, aki szeret összefogni dolgokat, akiben nagyfokú szervezőkészség van, de ugyanakkor rendszerezőképesség is, egészen szerteágazó érdeklődési körrel.*”⁴¹⁵

„Igen, hát ezért is mondtam, hogy a Juditban nem csak az a fantasztikus, hogy ennyire művelt és nyitott, hanem hogy van benne egy készség arra, hogy egyben tartson embereket, hogy rendszerezzen, hogy közösséget teremtsen különösebb erőszakoskodás nélkül. Tehát teremt egy közeget arra, hogy akinek van kedve, az ebben lubickolhat és új kapcsolatokat szerezhet, beszélgethet, ismereteket cserélhet, akinek meg ehhez nincs kedve, hanem csak megnéz valamit és hazamegy, az is jó.”⁴¹⁶ Ez a vélemény alátámasztja a megállapítást, hogy a Berlini Salon Oldenburg elméletének értelmében valóban „harmadik helyként” jellemezhető,

⁴¹² Saját gyűjtés: Horn András klarinétművész, 2023.04.11.

⁴¹³ Saját gyűjtés: Parti-Nagy Lajos író, 2023.04.26.

⁴¹⁴ Saját gyűjtés: Kukorelly Endre író, 2023.04.03.

⁴¹⁵ Saját gyűjtés: Bíró Krisztina színművész, 2023.04.27.

⁴¹⁶ Saját gyűjtés: Bíró Krisztina színművész, 2023.04.27.

ahol kötetlen formában nyílik alkalom a közösség párbeszédére, emberi kapcsolatok építésére.⁴¹⁷

Az intelligens, nyitott, érzékeny, kedves és figyelmes vendéglátó háziasszony szerepében Pompéry Judit kapcsolódik a polgári szalonok világához, és a 21. században újra életre kelti a klasszikus berlini szalonok világát és hangulatát. Értő, kulturális tartalmakra nyitott közösséget épít ebben a közegben, melynek keretei között a Berlinben élő magyar értelmiség különböző generációi kapcsolódhatnak egymáshoz. *„Azt hiszem, hogy amiket eddig elmondtunk, ez a kötetlen, nagyon melegszívű vendéglátás, ez nagyon vonzó lehet, meg az, hogy ott valóban egymás között vannak olyan emberek, akik azonos származásúak és elszakadtak a hazájuktól, és most már azt tekintik hazájuknak, és ott élnek, de az anyanyelvük mégis csak a magyar. Ők együtt lehetnek, és nem egy hivatalos helyen, ahova az ember odamegy, megveszi a jegyét, beadja a ruhatárba a kabátját, megnézi, kiveszi, hazamegy, hanem valahogy egy ilyen akolmeleget sugározhat ez az egész, és ez biztos, hogy sokszor jól esik. Én ezt gondolom erről, de mondom, nem tudom, én még soha nem voltam emigráns, de azért gondolom, hogy elég nehéz lehet lelki értelemben. Egy másik közeg, ahova hiába szokik bele az ember, meg mondjuk egzisztenciálisan hiába van jobb helyzetben, mint a saját hazájában, azért mégis csak fájlalja, hogy ugyanez a kulturális és szociális gazdagság miért egy másik országban történik vele és miért nem a hazájában. És akkor azt hiszem, hogy ezért is lehet ott jó együtt lenni, így összejönni azonos gyökerű embereknek.”*⁴¹⁸ A szalonlátogatókat a közös érdeklődésen túl egymáshoz kapcsolja a közös származás tudata, az anyanyelv ápolása és a hasonló élethelyzet. Az azonos élethelyzetben lévő emberek nagyobb nyitottsággal fordulnak egymás felé, és több közös kérdést, mindennapi örömeket és nehézséget tudnak tematizálni az estek élményén túl. A társas interakció mindenképpen fontos része a szalonesteknek.

A melegszívű vendéglátás és az est résztvevőinek megvendégelése jellemző, és a véleményekben nagyra értékelt eleme a szalonestek felépítésének, amely meleg, meghitt, otthonos légkört teremt. *„Igen, és ha valamit utálok, az a rongyrázás, meg a flancolás, teljesen távol áll tőlem, tehát ez is úgy volt, hogy nagyon szépen volt megcsinálva, de semmi extra. Tehát egyszerűen csak mindenki jól lakhatott, válogathatott, de semmi túlzás nem volt az egészben, és a környezethez még ez a terített asztal is nagyon szépen odaillett, tehát nem lógott ki belőle. Szóval nagyon szép volt az egész este, úgyhogy jó lenne még egyszer megélni egy ilyesmit, mert nekem nagyon nagy élmény volt, az egész berlini utamat megkoronázta.”*⁴¹⁹

⁴¹⁷ Oldenburg 1989.

⁴¹⁸ Saját gyűjtés: Bíró Krisztina színművész, 2023.04.27.

⁴¹⁹ Saját gyűjtés: Horn András klarinétművész, 2023.04.11.

A Berlini Szalon független informális intézményként működik a berlini magyar közösségben. A függetlenséget a Berlini Szalon alapvető jellemzőjeként, a Szalon háziasszonya, a meghívott előadóművészek és a közönség tagjai egyaránt kiemelték a beszélgetésekben. *„És ő nem egy rendezvényszervező, hanem egy nagyon kulturált, okos, értelmiségi háziasszony ebben a szerepben, aki a saját szalonjában csinál szabad eseményeket, és ez a legjobb státusz, amit ő elérhet, vagy amiért szereti a közönség.”*⁴²⁰

Több szaloneseményen, például koncerteken, színházi esteken a látogatók is hozzájárulnak a fellépő művész honoráriumához, és ez a közösségi finanszírozás egyúttal részvételt is jelent a látogatók esetében. Ezzel a házigazda mellett a közösség tagjai is hozzájárulnak a közösségi élményhez. A közönség részvételére az előadások után is lehetőség nyílik, amikor a szalonlátogatók kérdezhetnek, és aktív résztvevői lehetnek a beszélgetéseknek. Ilyen módon a közönség is alakítja és befolyásolja az estek dinamikáját, hangulatát és élményét. *„Az tetszett ott, hogy amikor befejeződik az utolsó hang a zenében, nem fejeződik be a koncert, hanem erősen lehet látni, hogy folytatódik ezzel a beszélgetéssel. Akár akarod, akár nem, akkor is tovább megy, interaktív, kíváncsi, tovább folytatódik, tehát érdeklődés, nyitottság van. Mert mindig az van ugye, hogy mi játszunk, mi vagyunk a főszereplők, és sok zenész úgy is gondolja, hogy ez így korrekt is, pedig szerintem ez nem így van. A másik oldal is olyan erős, sőt talán még erősebb, mint mi. Miért lennének mi primadonnák vagy divák, egyáltalán nem vagyunk azok. Mi a közönségért vagyunk, én a szobámban semmi se vagyok, csak miattuk csinálom, nem egocentrikus módon.”*⁴²¹ Az esteken így mindig kibontakozik egy interakció a művész és közönsége között, az előadáson túl kialakul egy szubjektív viszony a Szalon háziasszonyával és a közösség tagjaival, a művészek illeszkednek az etnikus közösséghez. *„Tehát motiváltunk a koncerttel, egyébként szerintem ez a lényeg a koncerten, hogy a publikum is érzi, tehát a közönségnek csináljuk. És ott mivel kisebb a tér, hallunk több beszélgetést egy négyzetméteren, egy fantasztikus dinamika után lehet látni egy másfajta koncertet a rendes koncert után.”*⁴²²

A személyes találkozás, a dialógus lehetősége művész és közönsége között a Berlini Szalonban fellépett előadók számára is meghatározó és különleges élmény. *„És hát az például nagyon jó volt, és különlegesség, mert egy úgymond kőszínházban nem így működnek az előadások, hogy lemegy az előadás, az ember fúj kettőt, fölveszi a civil ruháját, és utána találkozik azokkal, akik nézték és beszélget velük. Ez egy külön nagyon jó dolog ott, és ezt fontosnak tartom kiemelni, hogy ez állati érdekes volt, hogy rögtön utána találkozni lehetett a nézőkkel.”*⁴²³

⁴²⁰ Saját gyűjtés: Parti-Nagy Lajos író, 2023.04.26.

⁴²¹ Saját gyűjtés: Horia Dumitrache klarinétművész, 2023.05.08.

⁴²² Saját gyűjtés: Horia Dumitrache klarinétművész, 2023.05.08.

⁴²³ Saját gyűjtés: Bíró Krisztina színművész, 2023.04.27.

A művész és közönsége közötti párbeszéd alapja a szemmagasságban folyó eszmecsere, a fizikai kontaktus az előadó és a hallgatóság között. Erre a közvetlen kapcsolatra nincs lehetőség hagyományos előadóestek formális keretei között, ezért az előadók többen is kiemelték a közvetlenség élményét a művészek és a közönség számára is. *„A Juditnál nincs drámai különbség, mert tulajdonképpen valamilyen mértékben törzsközönség van ott. Tehát ezek az emberek jórészt ismerik egymást, főleg az 50 fölötti nemzedék. Egyébként mondom, egy picit régimódi a műfaj, tehát valószínűleg sokak számára az benne a vonzó, hogy végre nem az interneten keresik a kulturális élményt. Mint ahogy a színház is nyilván azért vonzó még mindig, mert egyidejűség van. Ül az ember a nézőtéren, és ha jó a darab, akkor olyan, mintha ő most megtudna valamit az aktuális valóságról, meg bele is szólhatna elvileg, ha udvariatlan lenne. Most ez a közvetlenség, amit fizikai közvetlenségnek mondok, ez még úgy látszik, hogy kell.”*⁴²⁴

A programokon legtöbb esetben Pompéry Judit beszélget a meghívott előadóművészekkel, akik az interjúkban nagyra értékelték a vendéglátó habitusát, alapos felkészültségét és kiváló érzékét a beszélgetés irányítására. *„Biztosan nem sokszor, de többször voltam jelen. Miután igazgató koromban záporoztak rám a kulturális események, el kellett menni egy csomó ilyenre. Ezek valahogy megszűrődtek, tehát nekem mindig megmarad az ambiente, a fogadtatás, a lakás, a közönségkép, de nem mindig marad meg a műsor. Csak azt tudom, hogy nagyjából ugyanolyan forgatókönyv szerint zajlott. Ennek nagyon komoly része, hogy a Judit mint moderátor - nem általános szokásként - el is olvasta azokat a műveket, amelyekről szó esett, ez még a hivatalos irodalmi rendezvényeknél sem biztos. A moderátor általában az internetről kidobott adatokból böngészik, persze az internet nagyon jó, a szerző önéletrajza is ott van, de néha a spontaneitás rovására megy.”*⁴²⁵ Pompéry Judit úgy moderálja a művészekkel folytatott beszélgetéseket, hogy teret enged az előadó személyiségének, miközben kézben tartja a beszélgetés fonalát és igyekszik a beszélgetés ívét követni, hogy elérje a kitűzött célt, és a végén kinyissa a beszélgetést a közönség felé, és őket is bevonja a párbeszédbe. Ezt az érzékeny és intelligens viszonyulást tárja fel a meghívott előadók véleménye. *„Nagyon jó. Azért nem értékelem, mert én beszélgetek, és úgy beszélgetek, mintha nem is műsorban beszélgetnénk, annál jobb nincs is. A moderátor feladata kicsit hálátlan, ugyanis el kell tűnnie, ott a szerzőnek kell érvényesülnie. Tehát a jó moderátor tudja, hogy kell eltűnni és közben jelen lenni, és ez nála tökéletesen működik.”*⁴²⁶

⁴²⁴ Saját gyűjtés: Dalos György író, 2023.04.24.

⁴²⁵ Saját gyűjtés: Dalos György író, 2023.04.24.

⁴²⁶ Saját gyűjtés: Dalos György író, 2023.04.24.

A professzionalizmuson túl a Berlini Szalon háziasszonyának lelkesedése és elkötelezettsége is érezhető a szalonestek hangulatán. *„Az a lényeg, hogy ő ezt borzasztó szeretettel és elhivatottsággal csinálja.”*⁴²⁷

*„Hát nem vagyunk egyformák, ő ebben egészen kiváló, és teljesen igaza van. Tehát saját szórakoztatására csinálja, és az a legjobb, ha valaki valamit úgy tud a saját szórakoztatására csinálni, hogy közben másoknak is jót tesz.”*⁴²⁸

A háziasszony kiválóan teljesített moderátori és mediátori szerepe mellett az értő közönség érzékenysége, nyitottsága, aktivitása, diszkurzív magatartása is meghatározza a közösségi élményt. *„Ugye itt Magyarországon is annyiféle közönség van, ahány fajta előadói tér, ahány fajta meghívó. Ugye oda ki senki nem megy csak azért, mert el akarja ütni az időt, tehát célzottan megy a Juditékhoz. Tehát tudja, hogy hova megy, és ennek megfelelően okos, felkészült, kérdez, kíváncsi, és hát a berlini magyarokról azt hiszem, hogy bőven el lehet mondani, hogy az a részük, amelyik fogyaszt minőségi kultúrát, nagyon is felkészülten és jól kérdez, és jól figyel.”*⁴²⁹ Ez a közönség a német kultúrában szerzett tapasztalatok és a többségi kultúrából átvett viselkedésminták alapján jobban hozzászólt ahhoz, hogy kritikusan és érdeklődően hozzászóljon és véleményt nyilvánítson az est témájával kapcsolatban, vagyis aktív közreműködője legyen a közösségi élménynek. A közönség részvétele mindig tovább viszi a beszélgetést és az együtt gondolkodást. Az élénk vitáktól válik a szalonest olyan vitálissá és aktuálissá. Ez a résztvevő magatartás és párbeszéd művész és közönség között, unikálissá teszi a Berlini Szalon estjeit hasonló kulturális rendezvények között.

A meghívott előadók közül többen emelték ki a szalonesten szerzett élményeikkel kapcsolatosan a kulturált közeget, a kultúrafogyasztás lehetőségét művelt közösségben és a családi hangulatot, amely annak is köszönhető, hogy a közönség tagjainak egy része jól ismeri egymást, és így valódi közösséget formálnak. *„Mindig érezhető volt, hogy ez egy olyan közönség, akinek a zöme már régóta ismeri egymást, tehát mindig családi hangulat vagy légkör volt. Persze gondolom, hogy mindig voltak olyanok is, akik először jöttek, de általában úgy vettem észre, hogy a közönség többsége ismerte egymást.”*⁴³⁰

*„Ez szó szerint egy kulturált hely, nyugalom, tisztaság, civilizáltság, ahol szavad is van. Tehát nem csak láthatsz, hanem ott lehet velünk a közönség. Mert nem vagyunk hipokriták, a közönségnek játszunk, meg a helynek, aki meghívott. Nagyon szép kis boomerang az egész. Ez egy olyan hely, amit az ember szeretne támogatni, bármivel.”*⁴³¹

⁴²⁷ Saját gyűjtés: Horn András klarinétművész, 2023.04.11.

⁴²⁸ Saját gyűjtés: Kukorelly Endre író, 2023.04.03.

⁴²⁹ Saját gyűjtés: Parti-Nagy Lajos író, 2023.04.26.

⁴³⁰ Saját gyűjtés: Keno Verseck újságíró, 2023.04.04.

⁴³¹ Saját gyűjtés: Horia Dumitrache klarinétművész, 2023.05.08.

„Az, hogy ez egy nagyon művelt hely. Egy olyan hely, amelynek nagyszerű hangulata, szépsége van, nagyon művelt, kulturált hely. A mai világban, nemcsak Németországban, hanem máshol is, nagyon sokan egyfolytában kiabálnak, nagyon agresszív, dühös módon mondják el a véleményüket. Az internet tele van méreggel, tehát ott naponta lehet a poklot találni. És ahhoz képest Judit helye egy nagyon nyugodt, nagyon szép, nagyon művelt hely, ahol nyugodt hangulatban lehet zenét hallgatni, szép bútorokat, szép tárgyakat megtekinteni, és lehet szépen, udvariasan, művelt módon beszélgetni.”⁴³²

A szalonestek hangulatát és a közönség viselkedését az eddig említett tényezőkön túl meghatározza a polgári miliő, a szalonesteknek teret adó villa, amely különleges kulisszát nyújt a kulturális élményhez. Az interjúkban sokan említették a „hely szellemét” a Berlini Szalonnal kapcsolatosan. Ez az ambiente egyrészt befolyásolja a közönség magatartását, másrészt inspirálja az ott fellépő művészeket. *„Az biztos, hogy nagy különbség van a Szalon és az egész ház kisugárzásában nappali világosságnál, és egész más az, amikor besötétedik és elkezdődik egy előadás. Ez nyilván a Judit hatása, meg az egész családé, hogy így elemelkedik egy kicsit a földtől és egy varázslatos hely lesz belőle, ahol beszélgetés, vagy színházi előadás, vagy kis koncert történik. Azt hiszem, hogy ebből mi már kiszoktunk, de milyen jó, hogy újra van, amikor nem csak egy felépített és professzionális intézményben lehet egy kulturális élményhez jutni, hanem egy ilyen szalonban is, ahol szerintem egyébként a nézők is élvezik nem csak azt, hogy utána adott esetben az alkotókkal beszélgethetnek, hanem hogy egymással is megbeszélhetik, hogy kire hogyan hatott az, amit láttak, hallottak. Illetve új ismeretségeket lehet kötni, mert lehet, hogy van, aki életében először van ott, és van, aki meg már összalonos, és akkor újabb kapcsolatok teremthetnek egy ilyen helyzetben. Szóval ez egy nagyon klassz dolog.”⁴³³*

„Igen, azt hiszem, fontos, hogy milyen körülmények között zajlik le egy kulturális rendezvény, és ez valóban egy ilyen nagypolgári atmoszféra, és ez jó, mert egy kicsit kiemeli az embereket a hétköznapiaságból, és akkor mindenki ebben a miliőben ösztönösen is úgy viselkedik, hogy megfeleljen ezeknek a külsőségeknek. Úgyhogy ezek kvázi beleépülnek az emberekbe és akkor megtanulnak úgymond viselkedni ennek a polgári attitűdnek a nyomán, és annak megfelelően.”⁴³⁴ A kollektív emlékezet kialakításában központi szerepet kapnak a rituálék, képek és terek, amelyekhez kötni tudjuk az emlékeket.⁴³⁵ Az emlékek ezeken keresztül mélyebben beépülnek a tudatunkba, és biztosítják a múlt újra átélését. A térhez és időhöz kötött emlékek könnyebben felidézhetők és megfoghatók. A Berlini Szalon esetében az estek helyszíne, ez a nagypolgári hangulatot idéző villa minden adatközlő emlékezetében szorosan

⁴³² Saját gyűjtés: Keno Verseck újságíró, 2023.04.04.

⁴³³ Saját gyűjtés: Bíró Krisztina színművész, 2023.04.27.

⁴³⁴ Saját gyűjtés: Kukorelly Endre író, 2023.04.03.

⁴³⁵ Burke 2001: 7.

egybeforrta a Szalonnal, és a helyszín már önmagában meghatározza a közösség viselkedését, az estek hangulatát és a kultúrafogyasztás jellegét.

„Ez volt az egyik élményem, maga, hogy ez létezik, és hogy mennyire béke volt, és olyan nagyszerű, kedves emberek voltak. És maga a közeg, amiben játszottunk, ideális volt a zenének, ennek a kis intim zenének, amit játszottunk. A helyszín maga lenyűgözött, hogy ilyen csodálatos villák vannak még ott, melyek hagyományőrzőek, tehát nem ilyen magamutogató, rongyrazó dolgot éreztem, hanem egy hagyománytisztelő és a művészeteket mindenképpen előtérbe helyező közeget, az életük részeként. A szép berendezési tárgyak, minden, ami ott körül volt, pl. a kandalló, ezek mind inspirálóak voltak arra, hogy ott az ember a maximumot tudja kihozni magából arra az egy órára.”⁴³⁶ A közönség és a fellépő művészek Szalonnal kapcsolatos asszociációinak folyton visszatérő motívuma a különleges helyszín.

A magyar kulturális gyökerek ápolása fontos küldetése a Berlini Szalon rendezvényeinek. A Berlinben élő magyar diaszpóra tagjainak évtizedek óta lehetőséget nyújt a Szalon a kapcsolódásra a származási ország kultúrájához, az anyanyelv ápolására, a kortárs magyar irodalom meghatározó íróinak és műveiknek megismerésére. *„Igen, hát arról nem szabad megfeledkezni, hogy ezek az emberek az én tapasztalataim szerint, mert azért ott beszélgettem néhányukkal, hogy nekik az is nagyon különleges, hogy az anyanyelvükön kapnak valamit. Noha nyilván a német nyelvet is a lehető legmagasabb színvonalon beszélik, másképp nem élnének ott ugye, de ez azért még rátesz egy lapáttal.”⁴³⁷*

Az anyanyelv ápolása mellett a magyar kultúra őrzése, a kapcsolódás a kibocsájtó ország kultúrájához a másik fontos motívum. *„Maga a ház is nagyon érdekes, nagyon látványos, és nagyon impozáns, és hát ennek megfelelően az egésznek nagyon jó légköre van. Tehát a ház is, meg a légkör is nagyon megfelelő volt számomra. Az emberek pedig érdeklődők, szóval nagyon megható is, hogy azok az emberek, akik nyugodtan elengedhetnék a magyar kultúrát, nem engedik el, hanem tartják, és odafigyelnek rá. Szóval általában is szívesen vagyok nem Magyarországon élő magyarok között, mert nagyon kíváncsi vagyok, hogy mit tudnak kezdeni a magyar kultúrával, és mindig kellemes csalódás nekem, hogy igenis meg lehet tartani ezt a dolgot.”⁴³⁸*

A 2000-es évektől előtérbe kerülnek a programpalettán a politikai témájú beszélgetések, az aktuális magyar politikai kérdések megvitatása. A Berlini Szalon politikai témájú rendezvényei törekszenek arra, hogy a diaszpórában élő magyarok számára megragadhatóvá és értelmezhetővé tegyék az aktuális magyarországi politikai kérdéseket, és rálátást nyújtsanak a

⁴³⁶ Saját gyűjtés: Horn András klarinétművész, 2023.04.11.

⁴³⁷ Saját gyűjtés: Bíró Krisztina színművész, 2023.04.27.

⁴³⁸ Saját gyűjtés: Kukorelly Endre író, 2023.04.03.

származási ország meghatározó politikai, társadalmi és közéleti diskurzusaira. Ezekben a beszélgetésekben sokszor éles viták alakulnak ki, melyekben a közönség is aktív szerepet vállal. *„Egyszerűen ezek a kis közösségek, amik számomra is fontosak – civil területen magam is önkénteskedem, bár teljesen más területen –, ezek ne haljanak el, hanem létezzenek, akármilyen apropó alapján. Lehet ez egy bridzs partis társaság, vagy jógázók, de itt a kultúra maga játszik központi szerepet. És hogyha ez külföldön történik, és ezzel segíti a magyar közélet és a magyar kultúra kinti ébrentartását, akkor ez egy ambíció, amit nem lehet eléggé megköszönni. Tehát ez volt talán így összefoglalva az élményem.”*⁴³⁹

A befogadó ország kultúrájába a Berliini Szalon közösségének évtizedek óta Berlinben élő tagjai már mélyen integrálódtak, Yinger kategóriáit alkalmazva az akkulturáció és strukturális asszimiláció magas szintjére jutottak el. Az akkulturáció az esetükben bővülést, a kulturális repertoár összetetté válását eredményezte. Tovább ápolják és őrzik a származási ország kultúrájának értékeit, de ezek az értékek bővülnek a befogadó ország kulturális elemeivel.⁴⁴⁰ Az akkulturációs folyamatnak ezt az értelmezését mutatja a megkérdezett előadók véleménye. *„Ugye azon kívül egyáltalán nem magától értetődő, hogy aki Berlinben él, az a magyar kultúra jelenségeit vagy műveit akarja éppenséggel hallgatni, mert belevetette magát ebbe az új kultúrájába, a német kultúrájába. Tehát ahhoz már kell egy beavatottság és beágyazottság, hogy valaki ezt a két kultúrát egymás mellett éltesse.”*⁴⁴¹

A Berliini Szalon jövőjére vonatkozó kérdésre a megkérdezett előadók pozitív és bizakodó választ adtak, és hangsúlyozták a Szalon megkülönböztetett szerepét a berlini diaszpóra intézményei között. *„De nem hiszem, hogy ha bárkivel konkurálnia is kell, ne ő jönné ki jól belőle, mert olyan patinás, annyira jól működő intézmény a Pompéry Szalon, hogy bárkivel, bármivel felveheti a versenyt.”*⁴⁴²

*„Én a Szalonnak csak azt kívánom, hogy a Judit ugyanilyen agilisan és ragyogó szemekkel csinálja még 30 évig. Biztos, hogy megvan a jövője, annál is inkább, mert nem függ senkitől, tehát nem függ államtól, hivattaltól, kurzustól, közösségi igény pedig lesz rá. Én azt hiszem, hogy a jövője biztosítva van.”*⁴⁴³

⁴³⁹ Saját gyűjtés: Horn András klarinétművész, 2023.04.11.

⁴⁴⁰ Yinger 2002: 28-29.

⁴⁴¹ Saját gyűjtés: Parti-Nagy Lajos író, 2023.04.26.

⁴⁴² Saját gyűjtés: Parti-Nagy Lajos író, 2023.04.26.

⁴⁴³ Saját gyűjtés: Parti-Nagy Lajos író, 2023.04.26.

7.2. A Berliini Szalon sajtóviSSzhangja⁴⁴⁴

A Berliini Szalon jövőjével kapcsolatban adódik a kérdés, hogy ez az informális közösség milyen nyomokat hagy a berliini magyar diaszpóra és Berlin kulturális térképén, valamint milyen lesz és hogyan őrződik meg a Szalon emlékezete. Hogyan lehet ezt az ötven esztendőS múltat archiválni? Az előző két fejezet megkísérelte a Szalon képét két különböző perspektívából felvázolni és ezzel együtt rögzíteni. A cél az egyéni emlékezésen keresztül a csoport kulturális emlékezetének rekonstruálása.

Jan Assmann könyvében a kulturális emlékezetről a következő gondolatokat fogalmazza meg. „Hogy az ember viszonyba léphessen a Múlttal, az utóbbinak ilyenként kell tudatosulnia. Ennek két feltétele van. Először is, a Múlt nem tűnhet el nyomtalanul, léteznie kell rá vonatkozó bizonyítékoknak. Másodszor, a bizonyítékoknak jellegzetes *különbséget* kell felmutatniuk a Mához képest.”⁴⁴⁵ A csoport kulturális emlékezetének fennmaradásához szükséges a közösség múltjának dokumentálása, bizonyítékok megőrzése. Ilyen jellegű bizonyítékoknak tekinthetők a különböző sajtóorgánumban megjelent beszámolók, újságcikkek a Berliini Szalon tevékenységéről. Mivel a közösség rendezvényeinek jelentős része magyar nyelvű és kötődésű programokat jelent, ezért elsősorban a magyar sajtóban találhatunk a Szalonról és Pompéry Juditról szóló újságcikkeket, a berliini német sajtóban nem olvashatunk beszámolókat a Berliini Szalon rendezvényeiről. A szervezők nem kívánnak nagyobb hírverést adni a programoknak, személyes kapcsolatrendszeren át lehet bekerülni ebbe az informális csoportba, amelyet egy intellektuális igény, a magyar kulturális gyökerek ápolása hívott életre. A magyar média néhány cikkben beszámol a Szalon tevékenységéről. A HVG Dosszié című rovatában 2014 szeptemberében jelent meg egy áttekintés a legnagyobb külföldön élő magyar diaszpórákról „Magyar városok Európában – Honfoglalók vagy kalandozók?” címmel. Ez a cikk négy nagyváros Bécs, Bukarest, Berlin és London magyar származású lakosságának életébe és hétköznapijaiba enged betekintést. A berliini magyarokról szóló beszámoló Weyer Béla tollából két fontos helyszínt mutat be a diaszpóra életéből, a Szimpla kávézót, mely a pesti Szimpla „kistestvére”, és a Berliini Szalont, melynek szervezője a cikk írója szerint, valószínűleg a legtöbbet tudja a berliini magyarokról. „Ellentétben a minden nap nyitva tartó Szimplával, a Berliini Magyar Szalon csak alkalmanként látogatható. Akkor, amikor háziasszonya, Pompéry Judit meghívót küld egy-egy érdekes beszélgetésre, zenei (leginkább kamarazenei) vagy színházi produkcióra. A kezdeményezés még a hetvenes évek Nyugat-

⁴⁴⁴ Valnérné Török 2022c. A fejezet egyes részei megjelentek a komáromi Selye János Egyetem Nemzetközi Konferenciakötetében található tanulmányomban 2022-ben.

⁴⁴⁵ Assmann 1999: 32.

Berlinében indult, szigorúan magánalapon. Volt itt vendégként közgazdász és újságíró, szociológus és író – mindig a téma köti össze ezeket a rendezvényeket: „otthonról” van szó valamilyen formában.”⁴⁴⁶ A beszámoló ezután bemutat néhány véletlenszerűen kiragadott példát a megrendezett programok közül. Ez az újságcikk egyértelmű bizonyítéka annak, hogy a Berliini Szalon egyik meghatározó helyszíne a berlini diaszpórában élő magyarok életének.⁴⁴⁷

A Pester Lloyd német nyelvű újság egyik cikke is ír a Berliini Szalon tevékenységéről. Itt találunk egy rövid összefoglalót a Szalon történetéről és említést tesznek néhány ismert meghívott előadóról és művésről. Egy lényeges részlet a cikkből azzal kapcsolatos, hogy milyen jellegű közösségi teret jelent a Berliini Szalon. „A Berliini Szalon nem egyesület”, hangsúlyozza Pompéry. Rendszeres vendégeink Berlinben élő értelmiségiek, „akik velünk együtt öregedtek”. A címlistán 220 személy szerepel. Átlagban 40 vendég jön. Az utóbbi időben sok fiatal. Nekik egészen más nézeteik vannak, mert ők már nem bevándorlóként érkeztek, mint a legtöbben az idősebbek közül.”⁴⁴⁸ (Fordította: T. E.)

A két nyomtatott sajtóban megjelent cikken kívül találunk internetes oldalakon is beszámolót a Berliini Szalonról. A *Kulturpart* című internetes újság Pompéry Judit Pro Cultura Hungarica kitüntetése alkalmából méltatja a Berliini Szalon háziasszonyának munkásságát. A cikk szintén összefoglalja a Szalon történetét és felvázol néhány felejthetetlen szalonélményt, végül idézi Pompéry Judit hitvallását a Szalonnal kapcsolatban.⁴⁴⁹ „Mindezt hobbiból, kedvtelésből csinálja. Érdeklődő, önző, egoista ember vagyok. Elsősorban engem érdekelnek vendégeim és azok szellemi termékei, ez motivál, ezért csinálok – jelentette ki. És ha a beszélgetésekből másoknak is öröme van, az "külön hab a tortán" – fogalmazott, hozzátéve, hogy kíváncsi természet, aki imádja meghallgatni a mindenkori másik felet. Csak akkor ismerjük meg a világot, ha nyitottak vagyunk rá – jelentette ki, hangsúlyozva: az életben a legnagyobb luxusnak a függetlenséget tekinti, és ez vonul végig a Berliini Szalon tevékenységén is.”⁴⁵⁰

Az interneten található volt egy rövid Youtube videófilm, melyet a Német TV készített „Vendégségben Pompéry Juditnál” címmel. Ebben az interjúban a szervező röviden elmesélte a Szalon történetét, felelevenített érdekes, meghatározó és felejthetetlen szalonesteket, lelkesen mesélt hobbijairól, élettörténetéről, motivációiról, a szalon vendégeiről és a jövőbeli tervekről.⁴⁵¹

⁴⁴⁶ HVG 2014. szeptember 20. 20. oldal

⁴⁴⁷ Valnerné 2022c: 151.

⁴⁴⁸ <https://www.berlini-szalon.de/visszhang> Utolsó letöltés: 2023.11.04.

⁴⁴⁹ Valnerné 2022c: 152.

⁴⁵⁰ https://kulturpart.hu/2011/10/25/allami_kituntetes_egy_kulonos_szenvedelyert Utolsó letöltés: 2023.11.04.

⁴⁵¹ <https://www.youtube.com/watch?v=sVUf-R-K24I> Utolsó letöltés: 2020.11.04.

A Berli Szalonnak van egy saját internetes megjelenése is. A honlap, amely magyarul és németül is elérhető, tájékoztatja az érdeklődőket az aktuális eseményekről, visszatekintést nyújt a múltba a Szalon történetének bemutatásával, dokumentálja a rendezvényeket fotókkal is illusztrálva, és résztvevők személyes élménybeszámolóin keresztül is ábrázolja azok visszhangját. A honlapon bemutatkozik az estek háziasszonya is rövid élettörténettel és egy nagyon személyes hitvallással a saját identitásával kapcsolatban.⁴⁵² „Sokéves élettapasztalatom, hogy érdemes másnak lenni, mert az több: több nyelvben, kultúrában, viszonyítási alapon, identitásban, szemléletmódban, toleranciában. Foglalkoztat a kettősség, amit nem identitáskrízisként, hanem gazdagodásként élek meg. Ez a két kultúra közötti hídhelyzet készítet arra, hogy megosszam másokkal is gondolataimat, megfigyeléseimet. Ha megkérdezik, minek tartom magam, akkor leginkább berlini magyarnak. Jól érzem magam ebben az újra hallatlanul izgalmas, turbulens kultur-metropoliszban, ahol szerintem minden zűrt megtalálhatja a maga foltját.”⁴⁵³ A Berli Szalon háziasszonya nem csak a kultúrák között, de a Szalon közösségében generációk között is hidakat képez. Itt idézett véleményében megint visszatér a kulturális repertoár gazdagodásának gondolata a kulturális integrációval kapcsolatosan, mely a korábbi fejezetekben Yinger elméletével összefüggésben került kifejtésre.

A 2019-es évekig viszonylag kevés sajtómegjelenés köthető a Berli Szalonnak, a Covid pandémia utáni szalonestekről azonban már fényképes beszámolókat olvashattak az érdeklődők a Berli Szalon Facebook oldalán, de ezen túl a Szalon háziasszonya törekszik arra, hogy egyéb online felületeken is megjelenjenek újságcikkek, melyek az est résztvevőinek szemszögéből értékelik az eseményt. Ez a tudatos médiahasználat paradigmaváltást jelöl a Berli Szalon megjelenésével kapcsolatban a különböző kommunikációs csatornákon. A Szalon háziasszonya az utóbbi években nagy hangsúlyt fektet a visszhangra és az online jelenlétre közösségi média felületeken. Ezzel a berlini Szalon digitális nyomokat hagy kommunikációs felületeken, és ezekkel a nyomokkal dokumentálja történetét. Ezek a dokumentumok keresztül a közösség kapcsolódhat múltjához és közelmúltbeli történeteire, ennek lényeges identitás erősítő szerepe van a csoport minden generációja számára. A városi etnikai közösségek archiválási folyamatait Szijártó Zsolt így elemzi tanulmányában. „Ebbe a keretbe illeszthetők be azok a városi kulturális örökséggel kapcsolatos kutatások, amelyek középpontjában az etnikai csoportok (diaszpórák) különböző archiválási gyakorlatai, illetve az általuk létrehozott adatok állnak. Olyan közösségekről van szó, amelyek a többségi városi térben nem igazán láthatóak, ráadásul generációsan is meglehetősen tagoltak, jelentős

⁴⁵² Valné 2022c: 152.

⁴⁵³ <https://www.berlini-szalon.de/a-haziasszonyrol> Utolsó letöltés: 2023.11.04.

értékrendszer- és életvitelbeli szakadékok húzódnak az egyes csoportosulások között. Ugyanakkor fontos tulajdonságuk, hogy valamennyi csoport létrehoz – hol a város reális terében, hol az internet digitális terében, hol mindkettőben – olyan helyszíneket, amelyek alapvető szerepet töltenek be identitásuk létrehozásában és megjelenítésében: a mindennapok megszervezését segítő kulturális gyakorlatok kiindulópontjait jelentik, lehetőségeket teremtenek a szociális háló kialakításához, sőt felületet kínálnak arra is, hogy saját magukról, önnön etnicitásukról létrehozott elképzeléseket fogalmazzanak meg és tegyenek láthatóvá.”⁴⁵⁴ A Berlini Szalon kétségtelenül egy ilyen helyszín és közösségi tér a berlini magyar diaszpóra tagjai számára.

Az archiválási munka mellett ezek a beszámolók, a fiatalabb generáció médiahasználati szokásait figyelembe véve, újabb érdeklődőket szólítanak meg, és ezzel a közösségszervezés gyakorlatában is lényeges szerepet kapnak, mert a Z generáció tagjai egyértelműen előnyben részesítik az online megjelenő cikkeket. A tudatosabb médiahasználatnak köszönhetően az utóbbi évek szalonestjeiről különböző online sajtóorgánumokban jelentek meg cikkek. Szijártó Zsolt az Infovilág című online folyóiratban megjelent, 2022-es év utolsó szalonestjéről írt beszámolója azt igazolja, hogy ez a médiahasználat eredményhez vezetett. „A szombati esemény több szempontból is mérföldkőnek számít az 1971 óta – azaz már több, mint 50 éve! – működő Szalon történetében. A két, egymást követő előadást csaknem 150-en tekintették meg a helyszínen. Az eddigi estek történetében messze ez a legmagasabb nézőszám, akkora látogatottság, amekkora egy kulturális intézménynek is becsületére válnék. Az esemény résztvevőinek jó része a harmincas éveiben járó nő és férfi volt, aki a rendezvényről a közösségi média különböző felületein értesült. Ily módon ez a karácsony előtti színházi bemutató a Berlini Szalon törzsközönségén túl egy új réteget is képes volt megszólítani a Berlinben élő, időző magyarok csoportjaiból, sikeresen kihasználva az új médiumok által kínált lehetőséget.”⁴⁵⁵

A beszámoló végén Szijártó Zsolt kiemeli a Berlini Szalon szerepét a városban élő magyarok közösségében. „És a harmadik kontextust maga a város, Berlin jelöli ki, az itt élő magyarok csoportjai, akik különböző formában tevékeny szerepet vállaltak a rendezvény sikerében. Fellépőként, hiszen a színészek egyike – Gryllus Dorka – maga is évekig élt ebben az izgalmas városban, fontos tagja volt ennek az egyedülálló, egymást segítő közösségnek, hiszen az esthez szükséges műszaki infrastruktúra megteremtésében is tevékeny szerepet játszottak berlini magyarok. De leginkább talán érdeklődő résztvevőként, egy olyan intellektuális közeget megteremtve, amelyre mindenkor bátran lehet építeni, hiszen a Berlini

⁴⁵⁴ Szijártó 2018: 203.

⁴⁵⁵ <https://infovilag.hu/az-uvegfal-a-berlini-szalonban/> Utolsó letöltés: 2023.11.03.

Szalón által kínált kulturális-művészeti események, az ott létrejövő találkozások és beszélgetések fontos szerepet játszanak identitásuk, kapcsolatrendszerük formálásában.”⁴⁵⁶

2023 márciusában a Berlini Szalon előadója ismét Dalos György író volt, aki már harmadik alkalommal beszélgetett a Szalon közönségével. A meghívás abból az alkalomból történt, hogy a Heinrich Mann-díjat Dalosnak adományozták. Az est német nyelven zajlott, ezért a közönség köreiben több német anyanyelvű vendég is volt. Az estről ugyancsak az Infovilágban jelent meg beszámoló Gulyás Réka filmtörténész tollából, melyet így vezet be a szerző, aki már a 90-es évek óta tagja a Berlini Szalon közösségének. „Pompéry Judit megérdemelten híres Berlini Szalonját nem kell bemutatnom, hiszen nemrég Szijártó Zsolt az előző esemény kapcsán már méltatta. Mégis egy személyes történettel kezdem. Jómagam immár harmincnégy éve látogatom a Szalon rendezvényeit. A minap az ismét inspiráló élmény után a hazafelé vezető úton egy jó barátnőm megkérdezte, mit jelentenek nekem ezek a szalonestek. Rövid gondolkodás után azt válaszoltam, hogy elsősorban magas minőséget. A hosszú évek, sőt évtizedek alatt sohasem csalódtam. Persze, voltak olyan szalonestek, amiknek a témája jobban érdekelt, volt, ami kevésbé, de azt mindig tudtam, hogy a Szalon háziasszonya jó érzékkel választja ki beszélgetőpartnereit. Kérdései mindig színvonalasak, és ért a társalgást olyan irányba tereléséhez, hogy a meghívott vendég a közönség számára vélhetően a legérdekesebb kérdéskörökről beszéljen. Ehhez az élményhez rendszeresen társul még a szerető vendéglátás, ami az érkező vendégek személyes köszöntésével kezdődik, a rendezvény kezdetét jelző elmaradhatatlan csengőszóval folytatódik, majd az érdekes interjú után a finomabbnál finomabb harapnivalók és italok mellett sokszor éjszakába nyúló beszélgetésekkel végződik.”⁴⁵⁷

2023 áprilisában az Osonó Színházműhely számol be a Berlini Szalon Facebook oldalán a közösség körében szerzett élményeiről. A fellépés után a társulat elismerő szavakkal méltatta a Berlini Szalon háziasszonyát és közönségét. „Ezzel az előadással elhoztátok közénk József Attilát. Megjelent, itt volt közöttünk. Nagyon mély élmény volt. Kéthetes európai turnénk szombat esti helyszíne a Berlini Szalon volt. Különleges élmény volt az a milió, amelyben bemutathattuk a „Nem vagyok, csak mások látnak” című, József Attila szövegeiből készült előadásunkat. Pompéry Judit egy fantasztikus házigazda, aki nagy szenvedéllyel és kultúra-szeretettel szervezte meg az előadást és az azt követő, kötetlen beszélgetéseknek teret adó fogadást. Jóleső volt találkozni, beszélgetni, nagyon sok közös kapcsolódási pontot találni. A patinás és tágas, de ugyanakkor barátságos szalonban egy ülőhely sem maradt, és a nézők

⁴⁵⁶ <https://infovilag.hu/az-uvegfa-a-berlini-szalomban/> Utolsó letöltés: 2023.11.03.

⁴⁵⁷ https://www.facebook.com/p/Berlini-Szalon-100037323052129/?paipv=0&eav=AfZ31lgy-0jj2c-meFulldFJ6zn5QEnl0y68LSYUQHRaJDilfkEChgrkgEJbQtU-I&_rdr Utolsó letöltés: 2023.11.03.

értő figyelme kísérte végig az előadásunkat. Köszönjük a csillogó tekinteteket, az érzelmeket, az előadás kapcsán történő sok pozitív visszajelzést és személyes megosztásokat! Juditnak és a Berlini Szalonnak pedig nagyon hálásak vagyunk ezért az élményért, találkozásért és azért, mert teret adott ennek a felejthetetlen eseménynek!”⁴⁵⁸

A Szalon háziasszonyának legújabb kezdeményezése a videóbeszámoló, amely erről az estről készült. A rövid videófilm felvillantja a Szalon hangulatát, a lenyűgöző környezetet és a közönség tagjainak benyomásait, érzéseit.⁴⁵⁹ A szervező a jövőben megrendezésre kerülő szalonestekről hasonló videóbeszámolókkal tervezi felkelteni a Berlinben élő magyarok érdeklődését a Szalon tevékenysége iránt, még tovább bővítve ezzel a szalonlátogatók körét.

7.3. Összefoglalás

A részfejezetek tartalmának összefoglalásában megállapíthatjuk, hogy a Berlini Szalon a Berlinben élő magyarok meghatározó kulturális emlékezeti helye, és 50 évre visszatekintő múltjával és hagyományával a berlini magyar kulturális örökség része. A Szalon kollektív emlékezetének hordozói jelenleg a rendszerváltás idején Berlinbe települt magyarok, akik több évtizedre visszanyúló emlékeket őriznek a Szalon kulturális örökségéből. Ez az a generáció, amelyik a saját emlékeit még el tudja mesélni, és él benne az identifikáció a csoporttal kapcsolatban. Ennek a generációnak a tagjaiban sokkal erősebb az identifikáció a Szalon közösségével, tehát a szalonesteknek van identitáserősítő szerepe.

A jövő kérdése, hogy a fiatalabb generációkban milyen erős identifikáció alakul ki a Szalonnal kapcsolatban, mennyire fogják ehhez a közösséghez tartozónak érezni magukat, és ezzel a Berlini Szalon kollektív emlékezetét tovább hordozni. Amennyiben a Berlini Szalon tevékenysége hatással van a berlini diszpóra fiatalabb tagjaira, akkor fenntartható a kulturális kötődés ezekben a generációkban is. A Szalon háziasszonya tudatosan törekszik a fiatal generációk involválására ebbe a közösségbe és a disszeminációra, hogy minél több érdeklődőt tudjon megszólítani a fiatalok közül is. Assmann elméletéből kiindulva, a kollektív emlékezet az, amely a Szalon kulturális örökségét megőrzi, és ezzel életben tartja ezt a hagyományt. A kulturális emlékezet megmaradásához már szükséges a közösségi események dokumentálása és archiválása, amely az előző részfejezetben bemutatott módon elkezdődött, de későbbi generációk munkája lesz ennek folytatása.

⁴⁵⁸ https://www.facebook.com/p/Berlini-Szalon-100037323052129/?paipv=0&eav=AfZ31Ingy-0jj2c-mEFulIdFJ6zn5QEnl0y68LSYUQHRAJDilfkEChgrkgEJbQtU-I&_rdr Utolsó letöltés: 2023.11.03.

⁴⁵⁹ <https://mailchi.mp/737a98c585b3/httpswwwberlini-szalondekopie-von-aktualitas-6130393> Utolsó letöltés: 2023.11.03.

A szalonesemények fenntartják és erősítik a kulturális kötődést a származási ország kultúrájához, így erősítik a szalonlátogatók etnikai identitását. Az identitás nem állapot, hanem folyamat, melynek szerkezete az egyént érő hatások és változások következtében folyamatosan átalakul. Az identitás megélése különböző kontextusokban történik. Az elméleti háttér bemutatása során részleteztük Bhabha elméletét, mely szerint az egyén az identitását folyamatosan újra alkothatja, választva az identitást meghatározó hatások és tényezők között, az identitását ebben a köztes térben lokalizálva.⁴⁶⁰ A Berlinben élő magyarok identitását ebben a Bhabha által konstruált „harmadik térben” elhelyezve, a Berliini Szalon eseményei olyan alkalmakat teremtenek, amikor az identitást meghatározó hatások közül a magyar kultúrához kötődés válik hangsúlyossá, így a szalonesteknek etnikai identitást erősítő és identitás megtartó hatása van. A szalonesemények kontextusában a Berlinben élő magyar diaszpóra tagjai közösségi szinten élhetik meg identitásukat.

Eriksen értelmezése szerint az etnicitás és az identitás szituációfüggő fogalmak. Az egyén számára a kulturális különbségek jelentősége bizonyos helyzetekben és változások hatására megnőhet.⁴⁶¹ A Berliini Szalon estjei ilyen helyzetet teremtenek, amelyben a kulturális különbség az anyanyelven és a kultúraspecifikus tartalmakon keresztül manifesztálódik. A csoport tagjai tudatosan vesznek részt olyan szaloneseményeken, ahol a kulturális különbségek kommunikálódnak. Az identitáserősítő hatás a nyelvi kapcsolódáson és a magyar kulturális sémák révén működik.

A Berliini Szalon informális közösségét ebben az értelemben definiálhatjuk kulturális közösségként. Ebben az összefüggésben nem formalizált közösségről beszélünk, klasszikus értelemben vett közösségként nem jellemezhető a Berliini Szalon. A csoport az évtizedes tradíciók és szokásjog alapján alakult. A közösség szervezőereje a kulturális szolgáltatás iránti viszony, a magaskultúra iránti érdeklődés szervezi a csoportot. Egy érdeklődés szerint választott közösségről van itt szó, amely egy adott helyhez, a Szalon helyszínéhez is kapcsolódik. A közösség tagjai között nincs erős érzelmi kötődés, gyenge kapcsolatok jellemzik a csoporton belüli kapcsolati hálót. A Berliini Szalon evolúcióját tekintve a jövőben szerveződhet klasszikus közösséggé, ahol a közösségszervezés funkció kerül előtérbe, és erős kötődések határozzák meg a tagok egymáshoz fűződő viszonyát.

⁴⁶⁰ Bhabha 2012.

⁴⁶¹ Eriksen 2008: 52.

8. A BERLINI SZALON TÁRSADALMÁNAK KOLLEKTÍV EMLÉKEZETE

Az emlékezetkutatásban a 21. században központi szerepet játszik a mindennapok részévé váló migrációs tapasztalatok feltárása. Az érdeklődés fókuszában áll a visszaemlékezés transznacionális mozgásokra és transzkulturális cserére. Jelen fejezet az emlékezet kulturális aspektusaira helyezi a hangsúlyt és a migrációs folyamatokat igyekszik élettörténeti keretbe ágyazni a Berlini Szalon tagjainak migrációs narratívái alapján.

8.1. Emlékezetkutatás, elméleti keretek

Az emlékezés kifejezi viszonyunkat a múlthoz, és egyúttal konstruálja képeinket a múltbeli történésekről. A múltbeli eseményekre való emlékezés képessége társadalmilag kódolt, vagyis az emlékezőképesség társadalmi produktum. Az egyéni emlékezetet befolyásolják a társadalmi keretek és kulturális minták. Az egyének olyan eseményekre emlékeznek, amelyeket a csoport erre érdemesnek ítél meg. Az emlékezés és az írott történelem társadalmi csoportok általi meghatározottságáról így ír Peter Burke: „Az emlékezetet és a történeti műveket illetően is egyre inkább úgy látják, hogy a társadalmi csoportok határozzák meg, vagy legalábbis befolyásolják a válogatás, az értelmezés és a torzítás módját: ez nem csupán az egyén műve.”⁴⁶²

A francia filozófus és szociológus, Maurice Halbwachs az 1920-as években vezeti be a *kollektív emlékezet* fogalmát. A *kollektív emlékezet* emberek egy csoportjának emlékezeti teljesítménye, amely a csoport kereteit és a csoportra jellemző viselkedést határozza meg, és ezzel a csoport önazonosságát biztosítja. Halbwachs elmélete szerint az emlékezés csak társas környezetben működik. Az egyén emlékezését meghatározza a csoport nézőpontja, ugyanakkor a csoport emlékezete az egyéni emlékezésben nyilvánul meg. Halbwachs kollektív emlékezet fogalma ezért társadalmi csoporthoz kötődik. Az emlékező ember nincs egyedül, az emlékek a másokkal folytatott kommunikáció során épülnek fel. Az emlékezés struktúrát teremt a belső világunkban, és ez a struktúra társadalmilag meghatározott. A csoport jelenti az emlékezés szociális keretét. Amíg a csoport keretei között élünk, az emlékek is tovább élnek. Amint ez a keret széthullik, az emlékek elhalványulnak. A csoporthoz kötődés (Zugehörigkeit) megváltozásával a belső világunk és a bennünk élő emlékek is változnak.⁴⁶³

⁴⁶² Burke 2001: 4.

⁴⁶³ Halbwachs 1992.

Halbwachs azt a felfogást képviselte, hogy a múlt csak a jelen termékeként létezik, vagyis a múltat a jelen kontextusában és keretfeltételeinek megfelelően rekonstruáljuk, a múlt tehát egy társadalmi konstrukció. Az egyén emlékei a másokkal történő kommunikáció során teremthetnek meg. A *kommunikatív emlékezet* a kollektív emlékezetnek azokat a megnyilvánulásait jelenti, amelyek kizárólag hétköznapi helyzetekre vonatkoznak. A kommunikatív emlékezet a személyes tapasztalatokra és tudásanyagra vonatkozik, amelyet egy az egyén számára releváns csoporton belül megosztanak a csoport tagjai. Ez a kollektív emlékezet hétköznapi formája, amely mindig kortársak között alakul ki, és az Oral History kutatásainak tárgya. Legfontosabb jellemzője, hogy időben korlátozott, legfeljebb 80-100 évre nyúlik vissza, és így a kortársakkal osztozunk benne. Ez az emlékezeti forma legfeljebb három generáción keresztül tartható fenn, utána beolvad a kulturális emlékezetbe.⁴⁶⁴ Egy informális emlékezési formáról van szó, amely egyéni tapasztalatok és szójhagyomány útján terjed, és egy kortársi emlékezetközösséget teremt.⁴⁶⁵ Amíg a kommunikatív emlékezetet a hétköznapiság jellemzi, addig a *kulturális emlékezet* alapvető vonása a távolság a hétköznapiától. Assman a kulturális emlékezet jellemző vonásaként emeli ki, hogy mindig egy csoportra vonatkozik, és annak a tudásanyagát őrzi meg. A kulturális emlékezetnek mindig megvannak a hordozói a társadalomban, akik gondoskodnak a tudásanyag ápolásáról és hagyományozásáról. Ez a tudásanyag rekonstruktív módon működik, a tudás az aktuális, jelenlegi helyzetre vonatkoztatható, jól megformált képek, rítusok és szövegek formájában, és így társadalmilag örökíthető. A kulturális emlékezet jellemzően szervezett, hagyományozódik és kötelezően érvényes a csoport tagjaira. Egy társadalmi csoport a kulturális hagyományozódásban válik önmaga és mások számára láthatóvá.⁴⁶⁶

Halbwachs elméletében hangsúlyozta az emlékezet társadalmi meghatározottságát. „Arról van szó, hogy mindannyian csakis saját kultúránk kategóriái és sémái – vagy, ahogy Durkheim mondaná, „kollektív reprezentációi” – segítségével férhetünk hozzá a múlthoz (miként a jelenhez is).”⁴⁶⁷

Amíg egy adott társadalmi csoportban élünk, addig ez a csoport jelenti a keretfeltételt az emlékezéshez, és a kollektív emlékezetben való osztozás a csoporthoz tartozást szimbolizálja. Amint ezt a csoportot elhagyjuk, az emlékeink is elhalványulnak. Az emlékezés és a felejtés egyaránt társadalmi keretekhez kötött. Az emlékezet a szocializáció folyamán válik identitásunk részévé. Az egyén emlékezéséhez a keretet mindig az a csoport teremti meg, amelyhez éppen tartozik. Ezek az emlékek a csoporton belül folyó kommunikációban és

⁴⁶⁴ Assmann 1988: 10–11.

⁴⁶⁵ Assmann 1999: 56.

⁴⁶⁶ Assmann 1988: 13–16.

⁴⁶⁷ Burke 2001: 6.

interakcióban konstruálódnak. Az egyéni emlékezet így a különböző csoportokhoz tartozó kollektív emlékezet tartalmak sajátos összefonódása.⁴⁶⁸

A kollektív emlékezet térhez és időhöz kötődik. „Ez a helyhez kötő hajlandóság mindenfajta közösség sajátja. Minden olyan csoport, amelyik ilyen módon akar megszilárdulni, helyszíneket igyekszik teremteni és biztosítani a maga számára, amelyek nem csupán a belső személyközi érintkezésnek szolgálnak színteret, hanem a csoport identitásának szimbólumait és emlékezésének támpontjait is kínálják.”⁴⁶⁹

Az emlékezéshez fontos, hogy az emlék alakot öltön, mert így könnyebben bevésődik az emlékezetünkbe. Ez lehet egy személy, kép, vagy helyszín. A tér jelentőségét emeli ki Peter Burke is Halbwachsra utalva, amikor azt állítja, hogy a képeket, amikre emlékezni szeretnénk, hatásos helyszíneken helyezzük el, azért, hogy így könnyebben kössük az emlékeket konkrét helyekhez.⁴⁷⁰ Ilyen támpontot jelent az értekezésemben vizsgált informális csoport kollektív emlékezetében a Berlini Szalon helyszíne, amely egyértelműen meghatározó eleme a közösség identitásának. Az emlék térbeli és időbeli kötöttsége is fontos kritériuma a csoport kollektív emlékezetének. Az időbeli kötöttségen keresztül válik értelmezhetővé az együtt megélt idő.

„A kollektív emlékezet hordozója szinte bármi lehet, az emlékezőtől függően. A tájakon és tárgyakon keresztül a zeneművekig, narratívákig. A lényeg, hogy az emlékező közösség meg tudja tölteni emlékeivel. Az emlékeken keresztül az egyén egy új világot teremt, melyben hozzá hasonlókkal osztozik, elkülönítve magát más csoportoktól.”⁴⁷¹

Halbwachs az emlékezet kollektív elméletét szembe állítja az álommal, amikor az egyén társadalmi meghatározottsága megszűnik, ezért az emlékképek között eltűnik az a koherencia és struktúra, melyet az egyén társadalmi beágyazottsága biztosít az emlékezésnek. Az egyének életük különböző korszakaiból megőriznek emlékeket, melyek egymáshoz kapcsolódnak, és így folytonosan rekonstruálódnak. Elméletében a rekonstrukcióból indul ki, számára az emlékezéssel megváltoznak a múlt képei. Ezeknek a rekonstruált emlékeknek a folytonossága adja az identitás érzését.⁴⁷²

Halbwachs az emlékezet társadalmi dimenziójának megalkotója. Jan Assmann Halbwachs elméletére építve kiterjeszti az emlékezés jelenségét másik két dimenzióra, és az emberi emlékezést háromdimenziós modellben képzei el. Személyes, társadalmi és kulturális dimenziók határozzák meg Assmann elméletében az emlékezést. Minden közösség törekszik a lokalizációra, vagyis minden csoport tereket és helyszíneket teremt magának, amelyek nem

⁴⁶⁸ Assmann 1988: 36–38.

⁴⁶⁹ Assmann 1988: 39–40.

⁴⁷⁰ Burke 2001: 8.

⁴⁷¹ Nagy 2020: 184.

⁴⁷² Assmann 2005: 65–83.

csak a közösségen belüli interakció helyei, hanem a csoport identitásának szimbólumai, és az emlékezés biztos pontjai.⁴⁷³ A Berlini Szalon esetében a közösség identitásának szimbóluma a szalonesemények helyszíne, amely mindenütt megjelenik a Szalonról szóló kvalitatív kutatás narratíváiban.

Assmann felfogásában a kulturális emlékezet diakrón, amíg a Halbwachs által bevezetett kollektív emlékezet szinkrón jellegű. A kulturális emlékezet a társadalom hosszútávú memóriájaként értelmezhető, amely képek, rítusok és szövegek formájában marad fenn. Ennek őrzése nem a kommunikációban valósul meg, hanem megemlékezések, rítusok által. A kulturális emlékezetre jellemző az írásbeliség és a textualitás, ezért hordozói Assmann elmélete szerint többnyire a költők és írók. A költők és írók feladata, hogy a kollektív emlékezetben megőrzött tudást formába öntsék.⁴⁷⁴

Horst-Alfred Heinrich a kulturális emlékezetet intézményesült formához köti, ez a könyvtárakhoz, emlékművekhez, szokásokhoz kötött emlékezés, melyet makroszinten helyez el. A történelmet őrizzük és kommunikáljuk a kulturális emlékezeten keresztül, a szokásainknak köszönhetően pedig az emlékezés a mindennapi praktikák részévé válik. A kollektív emlékezést ezzel szemben mikroszinten helyezi el. A kollektív emlékezés az egyének által megőrzött emlékképek összessége, melyek kategorizálásában a csoporton belüli megegyezés dönt. A kollektív emlékezés tanulmányozása ezért egyéni viszonyulásokat és viselkedésmintákat igyekszik feltárni a múlt megélésére vonatkozóan. Heinrich elméletében arra fekteti a hangsúlyt, hogy a kulturális és kollektív emlékezet állandó kölcsönhatásban áll egymással. Álláspontja szerint ez a szemléletmód hiányzik az emlékezetkutatásból, pedig csak a két szint egymásra hatásából tárható fel, hogy mi és milyen okból lényeges a társadalmi emlékezés szempontjából. Heinrich az emlékezést folyamatmodellben ábrázolja, egy történelmi eseménnyel kapcsolatos általános tudásunk, ami történelmi korszakokra vagy hosszabb időszakokra vonatkozik, az életünk folyamán változatlan marad, de az ehhez kapcsolódó jelentések, konnotációk és érzések változhatnak. Elemzésében példaként mutatja be a német újraegyesítés történelmi eseményét. A német egyesülés, mint történelmi fontosságú esemény, az azóta eltelt időben is megőrizte jelentőségét, de a történelmi eseménnyel kapcsolatos érzések, értékítéletek folyamatosan változnak, tekintve az egyesítés utáni munkaerőpiaci és életszínvonalbeli gondokat, mentalitási különbségeket a különböző rendszerekben szocializálódott németek között. A különbségek kiegyenlítődéssel a viszonyulási paraméterek a lakosság körében készült felmérésekben állandó változást mutatnak, amit Heinrich számos statisztikai példával szemléltet. A vizsgált történelmi példa azt

⁴⁷³ Assmann 2005: 78-80.

⁴⁷⁴ Assmann 2005: 80.

szemlélteti, hogy a társadalmon belül különböző, és sokszor egymással ellentétes értelmezések és emlékek élnek a múltról. Elemzése végén hangsúlyozza, hogy az emlékezés egyéni és társadalmi szinten megvalósuló folyamatát nem egymástól elkülönítve, hanem egymással kölcsönhatásban kellene vizsgálni, amelyben segíthet az általa javasolt mikro- és makroszint modell.⁴⁷⁵ Egy későbbi tanulmányában 2018-ban Heinrich bevezeti a mezoszintet is az emlékezet folyamatának elemzésére. Ez a szint az egyéni és társadalmi emlékezés közötti szintet jelöli, és az egyének, csoportok és szervezetek közötti kölcsönhatás vizsgálatára vonatkozik. A mezoszint a kommunikatív emlékezetet jelöli.⁴⁷⁶ A Berliini Szalon tagjainak kitelepüléssel kapcsolatos narratíváiban mikroszinten vizsgáljuk az emlékezés folyamatát. A kitelepülésről hozott döntés és az ezzel kapcsolatos nehézségek és pozitívumok értelmezése az azóta eltelt időszakban változott az interjúpartnerek megítélésében a társadalmi és történelmi folyamatok tükrében, ahogy ezt Heinrich is bemutatja több történelmi példán keresztül. A narratívák elemzésének egyik célja, hogy rámutassunk a mezoszinten bekövetkezett változási folyamatokra is.

Jan Assmann az emlékezést olyan tudásanyagként határozza meg, amelynek identitás-indexe van. Az emlékezésnek köszönhetően válunk képessé arra, hogy időbeli dimenziókban gondolkodjunk.⁴⁷⁷ Az identitás kérdése a Berliini Szalon adatközlőivel folytatott interjúk egyik központi kérdése volt. A vizsgálat arra kereste a választ, hogy a migrációs élethelyzet és az új társadalmi környezet hogyan befolyásolja az egyén identitását. Az identitás különböző szinteken formálódik. Bürokratikus értelemben az identitásunk a hivatalos dokumentumainkban szereplő személyes adataink összessége. A társadalmi identitásunkat meghatározzák az egyéni életút diakrón eseményei, valamint a szinkrón társadalmi kapcsolatrendszer, amelyben élünk.

Dolgozatom korábbi fejezetében bemutattam a Berliini Szalon informális csoportjának és tagjainak kapcsolatrendszerét, közösségépítő folyamatait, és a Szalon által közvetített kulturális tartalmak hatását a csoporttagok identitásának formálásában. Jelen fejezet annak feltárására vállalkozik, hogy a Berliini Szalon milyen szerepet játszik a szalonlátogatók viszonyulásában a származási ország kultúrájához és a saját múltjukhoz. Központi kérdés az önreflexió az integrációs narratívákban, mi az emlékezet funkciója az egyén és a személyiség szempontjából. A másik lényeges kérdésfelvetés, hogy milyen hatása van a szaloneseményekre történő emlékezésnek a kitelepülés utáni új identitás megkonstruálásában.

⁴⁷⁵ Heinrich 2000: 75-102.

⁴⁷⁶ Heinrich 2018: 145-148.

⁴⁷⁷ Assmann 2013: 36.

A disszertációban vizsgált csoport kollektív emlékezetének és a csoporttagok identitásának meghatározó élménye és egyértelmű identitásképző eleme a migrációs tapasztalat, ezért a következő alfejezetek célja a Magyarországról Berlinbe irányuló kitelepülés egyes korszakainak bemutatása egyéni visszaemlékezések tükrében. Az emlékezés dinamikus fogalom, ennek következtében folyamatosan átalakul a kulturális keretek változása és társadalmi változások hatására, ezért fontos hangsúlyozni, hogy az interjúkon keresztül kialakult kép egy adott időszak gondolkodásmódját, motivációját és migrációval kapcsolatos attitűdjét közvetíti, de lehetőség szerint törekszünk a narratívákban az attitűd változására is példákat találni.

8.2. A szalonlátogatók különböző generációinak kollektív emlékezete

A diaszpórák történetében nagyjából tíz évenként figyelhetőek meg váltások a társadalmi környezet, a városok szerkezete és a mediális közösség megváltozásával. Jelen kutatás kontextusában markáns társadalmi változást jelentett a rendszerváltás és a vasfüggöny leomlása, amely alapvetően megváltoztatta Berlin szerepét és a városi környezetet, melyben a kettészakított város két részében magyar közösségek éltek. A 2010-es évektől a társadalmi és városszerkezeti változások mellett kommunikációs forradalom is zajlik az online terek előretörésével. A diaszpóra tagjainak és csoportjainak kapcsolattartásában egyre inkább az online terek dominálnak.

Az interjúalanyokkal készült beszélgetésekben az itt felsorolt változások mentén három korszak migrációs narratívái kapcsolódnak egymáshoz, melyekben eltérő migrációs tapasztalatok és élethelyzetek jelennek meg. Az első csoportba a rendszerváltás előtt Berlinbe kivándorlók történetei sorolhatóak. Ebből a generációból öt adatközlővel sikerült interjút készíteni. A második korszak a 90-es években, a rendszerváltás után kitelepülők emlékeit foglalja össze. Ők évtizedek óta tagjai a Szalon társadalmának, és eléggé felülreprezentáltak a Berlieni Szalon közösségében, ezért ebből a csoportból tíz adatközlővel készült beszélgetés. A harmadik, jól elkülöníthető időszak a 2010-es évek után Berlinbe költöző magyarok migrációs élményeit és integrációs tapasztalatait tárja fel, akik szintén sokan élnek a városban, és egyre többen kapcsolódnak a Berlieni Szalon közösségéhez. Ennek a kitelepülési korszaknak az élményeit szintén tíz adatközlő emlékeire támaszkodva mutatja be a fejezet. A Berlieni Szalon társadalmának nagyobb számú és jelenleg meghatározó csoportját a rendszerváltás utáni években Berlinbe kitelepült magyarok jelentik, akik több évtizede vesznek részt a Szalon közösségének életében, és hosszabb időintervallumra visszanyúló migrációs tapasztalatokkal rendelkeznek. Az alfejezetek az egyén szemszögéből tárják fel a kitelepülés és az integráció

folyamatát, törekedve a személyes perspektíva ábrázolására, melyet autentikus idézetek nagy száma biztosít. Az itt felvázolt kép oral history albumként dokumentálja a Berlinbe történő kitelepülés több korszakának egy informális csoport tagjai által megőrzött emlékeit. Fontos célkitűzése ezen fejezetnek a diaszpóra lét emlékeinek rögzítése és archiválása, a Berliini Szalon közösségében a kollektív emlékezet feltárása.

8.2.1. A rendszerváltás előtt kitelepültek történetei

Aki a szocializmusból, a keleti blokkból Nyugat-Berlinbe disszidált, az „bevágta maga mögött az ajtót.”⁴⁷⁸ A kitelepülésnek sok esetben politikai okai voltak, de emellett a személyes motiváció is jellemző, házasságkötés, tanulási lehetőségek, ösztöndíjak. A kitelepülési motivációra vonatkozó válaszokban a rendszerváltás előtti kitelepülők esetében megjelenik a szabadságvágy, a nyitottság, a szellemi szabadság vonzása, amit Nyugat-Berlin közvetített a vasfüggöny mögül érkező magyaroknak, akik valamilyen külföldi tanulási lehetőségnek köszönhetően megtapasztalták ezt a hangulatot.

„És akkor hazamentem, és azt gondoltam, hogy ha nekem még egyszer az életben valaki azt mondja, hogy nem mehetek oda, ahova akarok, akkor belőlem terrorista lesz, robbantani fogok. Szóval valahogy annyira megcsapott a szabadság szele, és az, hogy mennyire nagy a világ ehhez a kicsi, bezárt országhoz képest, hogy akkor eldöntöttem, hogy konzuli útlevétellel mégis csak el fogok jönni. Illetve még annyi történt, hogy kértem még egy látogatói útlevelet, de nem engedélyezte a Belügyminisztérium, és akkor ez volt a végső szó. De mondjuk nekem akkor, szóval így a '70-es évek végén a baráti körömből igazából mindenki elment. Egyrészt volt olyan, aki nem tanulhatta azt, amit akart, mert politikailag megbízhatatlan, vagy nem vették fel a főiskolára. Szóval nem voltunk egy igazán politikus kör, de azért ott mindenki politikusnak számított, aki nem volt úgy beolvadva. Szóval nekem mondjuk az is egy nagy motiváció volt, hogy szinte minden legközelebbi barátom itt volt valahol, pl. Párizsban, Londonban, Németországban kevésbé, és Berlinben meg igazából csak egy baráttra leltem.”⁴⁷⁹ Az adatközlők kollektív emlékezetében Berlin újraegyesítése előtti korszakból Nyugat-Berlin, a körbezártsága és elszigeteltsége ellenére a szabadság, a nyitottság és a lehetőségek városaként őrződött meg.

„Ugye még mindig a fal leomlása előtt vagyunk, tehát ez egy ilyen nagyon érdekes korszak volt, és a tanároknak a nagy része régi '68-as lázadó diák volt, és ilyen teljesen

⁴⁷⁸ Saját gyűjtés: P. J. 71 éves nő, 2022.03.24.

⁴⁷⁹ Saját gyűjtés: K. M. 70 éves nő, 2023.05.24.

*antiautoriter nevelésben részesítettek, és tényleg a szívügyük volt, hogy a német kultúrát átadják nekünk, és ezt nagyon jól csinálták. Tehát ezért mégsem érzem azt, hogy elvesztegetett idő lett volna, mert főleg szemléletet tanultunk. Teljesen más volt már ott a rendszer, mint a magyar gimnáziumokban, vagy az egyetemeken, mert itt főleg azt tanították meg, hogy ne higgyünk el mindent, mindenre kérdezzünk rá, és hogy önállóan dolgozzunk. Tehát abszolút nem egy ilyen lexikális tudásra volt kiképezve.”*⁴⁸⁰ Ezekben az idézetekben a keleti és nyugati világ közötti kontraszt jelenik meg erőteljes mértékben. Nyugat-Berlin a keleti blokkból érkezők számára a lehetőségek tárházát és a végtelen szabadságot jelentette. Az ide kitelepülő magyarok, az értekezés elméleti háttéréről szóló fejezetben említett Alfred Schütz elmélete szerint egy teljesen idegen koordináta-rendszerben, másik társas dimenzióban találták magukat, ahol az otthon elsajátított minták és sémák nem működtek.⁴⁸¹ A két politikai rendszer közötti kontraszt meghatározta az első benyomásokat az új környezetben.

A disszertáció elméleti keretének felvázolásakor kitértünk Winkelman⁴⁸² tanulmányára, melyben bemutatja a kulturális adaptáció előtt végbemenő kulturális sokk négy szintjét. Az itt idézett gondolatok az első szakasz, a nászutas vagy turista szakasz lelkesedését igazolják az új kulturális környezetben. Ebben az időszakban az új környezet, az új lehetőségek tárháza, az új ismeretségek, kihívások pozitív élményeket váltanak ki a beilleszkedni szándékozó személyekből.

*„Akkor az elején abszolút úgy voltam vele, hogy én nem is nagyon akarom magyarokkal tartani a kapcsolatot, mert ez annyira izgalmas, hogy tényleg a fél világ itt van, nem kell Kolumbiába utazni ahhoz, hogy megismerj egy kolumbiait, vagy voltak marokkói, meg algériai barátnőim, meg lengyel. És ez így pillanatok alatt kialakult, mert mindenki ugyanabban a helyzetben volt, és nagyon érdekes volt ugye már az is, hogy ki mit hozott uzsonnára, milyen zenét hallgat.”*⁴⁸³

Ezután következik a kulturális sokk fázisa, amikor negatív tapasztalatok érik az idegen környezetbe kitelepülteket a mindennapi megélhetési kérdések megoldása során, vagy a bürokratikus akadályok legyőzésében. Az emigránsoknak többnyire nem volt lehetősége intenzív kapcsolatot ápolni az otthon maradt családtagokkal és barátokkal. Az otthonról érkező hírek áramlása sem volt akadálytalan, a Nyugat-Berlinben élő magyaroknak kevés hírforrása volt, és nem látták mindig tisztán az otthoni helyzetet. Ebben a környezetben fontos szerepet kaptak a Balla Bálint baráti körében szervezett előadások, melyek betekintést engedtek a magyarországi folyamatokba. Az otthonhoz való viszonyukat ebben az időszakban erőteljesen

⁴⁸⁰ Saját gyűjtés: G. R. 54 éves nő, 2021.08.19.

⁴⁸¹ Schütz 2004.

⁴⁸² Winkelman 1994.

⁴⁸³ Saját gyűjtés: G. R. 54 éves nő, 2021.08.19.

befolyásolták a Magyarországról és Erdélyből érkező írók, költők előadásai, akik kapcsolódási pontot jelentettek a magyar kultúrához, ami közvetlenül a kitelepülés utáni években még egyértelműen meghatározta kulturális identitásukat. Ebben az időszakban még nem kezdődött el a kulturális minták átvétele a többségi társadalomtól az akkulturáció folyamatában.

„A '80-as évek végén, meg a '90-es évek elején nagyon fontos információk is jöttek, amiket nem lehetett tudni. Ugye akkor nem jártak az emberek haza, meg volt, aki disszidens volt, nem is járhatott haza, és akkor ez egy fontos információs forrás is volt a magyar helyzetről. Nagyon sokat kérdeztek arról, hogy milyen a közbeszéd, milyen a hangulat. Tehát nem is a konkrét események, mert azt azért valamennyire az ember tudja követni, most már egyre könnyebben, az interneten stb., de ugye régen nem volt ez, nem tudta a magyar TV-t fogni, stb., tehát ezek ilyen nagyon fontos források.”⁴⁸⁴

A Nyugat-Berlinben élő magyarok kiszakadtak a megszokott családi, baráti kötelékekből, és a kulturális különbségeken túl az eltérő gazdasági rendszer is komoly kihívások és nehézségek elé állította a kitelepült magyarokat. Az embereket ennek következtében az új lakóhelyből fakadó problémák hozták össze, és nem a közös származás.

„Egy csomó ilyen pofon és csalódás ért, és ezeket a nehézségeket idővel kategorizáltam, és háromféle csoportba osztottam. Az egyik abból keletkezik, hogy van különbség a szocializmus és a kapitalizmus között, és pl. amikor elhelyezkedtem, a férjem azt mondta, hogy most keresni kell egy bankot, ahol megnyitom a folyószámlámat, és nézzek körül, hogy hol a legkedvezőbbek a kondíciók. Ezt nem értettem, mert Budapesten csak a Postabank volt, meg az OTP, és kaphattál 2-3-5% kamatot hozzáférési függvényében, és mi az, hogy itt minden banknál másképp megy. Meg hogy ugyanannak a cikknek minden üzletben más az ára. Hetekig kerestem, hogy hol tudom ugyanazt a dolgot a legolcsóbban megvenni, és biztos voltam benne, hogy ha még 2 napot rászánok az ügyre, akkor sikerült volna még olcsóbban megvennem. És hosszú idő után jutottam el odáig, hogy az idő is pénz, tehát nem biztos, hogy érdemes ebbe még annyi időt és energiát beletenni, mert van egy optimum, és ha egyszer eldöntöttem, akkor utána ne nézzünk kirakatot.”⁴⁸⁵ Ez az interjúidézet a kezdeti eufória, a Winkelmann által nászutas vagy turista szakasznak nevezett lelkesedés után azt a kulturális sokkot írja le, amit a negatív tapasztalatok és csalódások sorozata vált ki. Ezek a hétköznapi élet kihívásai, amelyek megélhetési problémákhoz vezetnek. A keleti blokkból kitelepült magyaroknak egészen más gazdasági környezetben kell megbirkózni olyan feladatokkal, melyeknek megoldását megnehezíti az információdeficit, amely abból adódik, hogy egy alapvetően más rendszerben szocializálódtak.

⁴⁸⁴ Saját gyűjtés: G. R. 54 éves nő, 2021.08.19.

⁴⁸⁵ Saját gyűjtés: P. J. 71 éves nő, 2021.08.24.

„Én meg úgy éreztem, hogy azért az, hogy diplomával takarítok, nem feltétlenül a karrier csúcsa. De ez nem volt ennyire egyértelmű, mert egyébként nagyon élveztem is, szóval úgy éreztem, hogy ez egy igazibb élet. De nagy kihívás volt, a pénz is, meg egyáltalán a megismerés. Vagy pl. akkor nem voltak még Magyarországon ilyenek, hogy adóbevallás, stb. Az ember eleve nettó pénzt kapott és kész, mindent levontak, de itt ez az egész szisztéma, hogy mi mindent kell tudni elintézni, az azért nem volt semmi.”⁴⁸⁶

Ez az információhiány és tájékozatlanság frusztrációt és kiábrándultságot okoz az új környezetben letelepült bevándorlóknak, akik ebben az időszakban gyakran keresik a helyi diaszpórában élők társaságát. Velük nyelvi nehézségek nélkül tudnak kommunikálni, és az azonos kulturális identitásból adódóan is jobban megtalálják a közös hangot.

„Mondjuk a megélhetés az nehéz volt, mert ugye nem volt ösztöndíj, meg semmi, én végig dolgoztam. Tehát az au pair-kedés ment nagyon sokáig. Akkor a szünetekben még plusz munkákat vállaltam, amikor a gyerekek elutaztak, mert iskolai szünet volt nekik. Az egyetemi szemeszterek végén részben hazamentem, részben meg vállaltam munkát. Mondjuk a munkák is arra nagyon jók voltak, hogy azzal meg ezt a mindennapi nyelvet nagyon gyorsan megtanultam. És én imádtam németül olvasni... tehát ezt nagyon sokától hallottam, hogy így elpötyögnek nyelvileg, de arra nem tudják rávenni magukat, hogy egy német könyvet elolvassanak, hacsak nem ők is egyetemen tanulnak, de az más. De szerintem nagyon kevesen olvasnak németet, és engem meg az annyira érdekelt, és nagyon szerettem, és pont azért, mert ilyen '68-as tanáraink voltak, annyira jó dolgokat adtak a kezünkbe. És így nagyon sokat olvastam akkor németül, egész regényeket már.”⁴⁸⁷ A kulturális adaptációt megelőző időszak szintjeiben gondolkodva ez már az elfogadás és újra orientáció szakasza.⁴⁸⁸ Ebben a tanulási folyamatban az új környezetbe kitelepülteknek olyan képességeket kell elsajátítani, amelyek alkalmassá teszik őket arra, hogy boldoguljanak az új kulturális kontextusban. A mindennapi élet kihívásaival úgy tudnak sikeresen megküzdeni, ha elsajátítják a többségi társadalom nyelvét. Ez a sikeres adaptáció alapfeltétele.

A rendszerváltás előtt nyugatra disszidált magyarok nem csak számukra új gazdasági keretfeltételek közé kerültek, de új társadalmi elvárásokkal és értékrenddel is szembesültek.

„De ami nekem igazi nehézség volt –, de azt hiszem, nem csak nekem, hanem valószínűleg minden, akkor elment magyar fiatalnak –, az az, hogy otthon a pénz nem számított, szóval senkinek nem volt igazán, és mégis volt minden, és itt meg micsoda pénzvilág van, hogy pénz nélkül semmi nem megy. És nekem nem volt itt background-om, mert Magyarországon

⁴⁸⁶ Saját gyűjtés: K. M. 70 éves nő, 2023.05.24.

⁴⁸⁷ Saját gyűjtés: G. R. 54 éves nő, 2021.08.19.

⁴⁸⁸ Winkelmann 1994.

mindenkinek van családja, örököl valamit, stb. És itt álltam a kislányunkkal, nem is tudtam volna olyan igazán sokat dolgozni, de akkor mindenféle munkát csináltam. Voltam takarítónő, Waffel eladónő, áruházi csomagoló, munkásnő, stb. Szóval rengeteget dolgoztam olyan területeken, amikről fogalmam nem volt. Nekem igazából a nagy élmény az a hihetetlen szabadság volt, de mégsem, mert azért a pénz elég jelentős dolog.”⁴⁸⁹ Az új élethelyzetben gyakran jellemző a kitelepültek átmeneti deklasszációja. El kell fogadniuk a kényszerhelyzetet, hogy a megélhetésük biztosításához az új környezetben, kezdetben nem mindig tudnak a végzettségüknek megfelelő munkakört találni, aminek gyakran a nyelvtudás hiánya is lehet az oka.

A berlini fal leomlásával, Németország és a város újraegyesítésével a Nyugat-Berlinben élő magyarok igazán intenzíven, közvetlen közelből és ikonikus emlékekkel gazdagodva éltek meg a rendszerváltást. Az új politikai környezet és a feltáruló lehetőségek sok disszidens magyart visszacsábítottak Magyarországra.

„Hát ez nagyon érdekes volt, mert állati lelkesítő volt, szóval tényleg hihetetlen volt, hogy a vasfüggöny ledől, és a baráti körömből sokan hazamentek, érdekes módon a fiúk. Szóval sokan azonnal kerestek valamilyen állást Magyarországon és hazamentek. Mondjuk én nem mentem volna haza, de igazából nekem addigra már úgymond két életem volt. Szóval ott volt a gyerekkorom, és itt volt a felnőttkorom. És végül is a lányom itt nőtt fel, tehát ő egy berlini gyerek, kiválóan beszél magyarul, de mégis csak egy berlini gyerek. Szóval én bizonyos szempontból Magyarországon is elég idegen voltam pont ezért, mert közben jött a computer nyelv, amit én már nem tudtam, jöttek ezek a szakmai dolgok, amikről fogalmam nem volt, hogy magyarul hogy hívják. Szóval bennem nem merült fel, hogy hazaköltözzek, de nagyon sokat jártam haza, szóval az nagyon felszabadító volt.”⁴⁹⁰

Az otthon megismerttől eltérő gazdasági környezetből adódó kihívásokon túl a kitelepülést követő eufória utáni szakaszban kulturális sokk éri az új környezetben letelepülteket még akkor is, ha nem ütköznek nyelvi nehézségekbe, mert a többségi kultúra nyelvét már előzőleg magas szinten elsajátították, és bizonyos fokig ismerik a befogadó társadalom normáit.

„Én annak idején azt hittem, hogy úgy ismerem a németeket, mint a tenyeremet, és egy hallatlan nagy megdöbbenés lett belőle, mert nem tudtam, és valószínűleg 24 évesen az embernek még nincs ennyi élettapasztalata, hogy más dolog valahol vendégnek lenni és más

⁴⁸⁹ Saját gyűjtés: K. M. 70 éves nő, 2023.05.24.

⁴⁹⁰ Saját gyűjtés: K. M. 70 éves nő, 2023.05.24.

dolog állandóan ott lenni. És bizonyos iratlan szabályok, etikett nem vonatkozik a vendégre, de vonatkozik az állandó lakosra.”⁴⁹¹

A csalódások és negatív tapasztalatok szerzése után az újra orientáció szakaszában egy olyan tanulási folyamat kezdődik el, amely alkalmassá teszi az egyéneket arra, hogy eligazodjanak az új kulturális, gazdasági és társadalmi kontextusban. Ez a tanulási hajlandóság előfeltétele a beilleszkedésnek a többségi kulturális környezetbe, és elvárásainak megfelelő társadalmi státuszt érjenek el. Gordon kategóriarendszerét használva ezen a szinten elkezdődik az akkulturáció szakasza.

„Én lehetetlennek találtam a németeket, és úgy gondolom, hogy az első másfél év ezért volt rém nehéz. Kb. másfél évig tartott, amíg feladtam azt az ötletemet, hogy 60 millió németet megváltoztassak. Egy idő után rájöttem, hogy az itteni létnek rengeteg előnye van, és miután leküzdöttük ezeket a nehézségeket, hogy a vajnak minden üzletben más az ára, és hogy ezzel nem érdemes foglalkozni, meg már volt folyószámlám, stb. Egy idő után, azt hiszem a második állásommal kerültem olyan pozícióba, amiről úgy gondoltam az otthonról hozott értékrendem alapján, hogy ez az, ami az én végzettségemnek kijár.”⁴⁹²

Ebben az időszakban az egyének a kulturális különbségek helyett igyekeznek a hasonlóságokat feltárni, és ennek segítségével orientációs pontokat találni az új környezetben. Ez a pozitív érzelmi attitűd elengedhetetlen a boldoguláshoz a befogadó társadalomban.

„Inkább az volt a nagy felfedezés már '88-ban is, amikor először itt voltam, és utána is, hogy mennyire kapcsolódik a német és a magyar kultúra. Tehát én nem annyira a különbségeket láttam, hanem pontosan a közös dolgokat, és ez is érdekelt, és tulajdonképpen a mai napig ezzel foglalkozom, ez vicces. Pl. a Bauhaus, meg egy csomó minden ... már ott kiderült, hogy ugye nagyon sok magyar volt itt már a '20-as években, és akkor engem ez a korszak elkezdett érdekelni. Már Pesten is, tehát mielőtt eljöttem, olvastam Klaus Mann-nak a Fordulópontját, és az is egy ilyen kulcsdolog volt, hogy én akkor ide akarok jönni lakni, vagy élni, vagy nem tudom. És akkor nekem tulajdonképpen ilyen beilleszkedési problémám semmi nem volt. Inkább a hivatalokkal, mert nem jött meg időben a vízumom.”⁴⁹³

A tanulási folyamat hosszúságát meghatározzák bizonyos tényezők, többek között a nyelvi nehézségek leküzdésének sebessége, vegyes házasságokban a házastárs támogatása, az álláskeresés sikeressége, munkahelyi és baráti kapcsolatok alakulása.

„Miután az én házastársam német volt, nekem adva volt egy bizonyos fajta beilleszkedési lehetőség és kényszer, tehát a kettő együtt. Ahol mindkét fél magyar, ott ez

⁴⁹¹ Saját gyűjtés: P. J. 71 éves nő, 2021.08.24.

⁴⁹² Saját gyűjtés: P. J. 71 éves nő, 2021.08.24.

⁴⁹³ Saját gyűjtés: G. R. 54 éves nő, 2021.08.19.

*másképp van, mert ők egymáshoz nyelvileg, kulturálisan közelebb vannak, de mind a ketten idegenek. Persze x év után ez is érdektelen, de eleinte ez egy különbség volt.*⁴⁹⁴

Az elfogadási folyamat utáni utolsó szakasz a kulturális adaptáció, amely megváltoztatja az egyén önmagáról kialakított képét, és egy új identitás kialakulásához vezet. Ennek egyik bizonyítéka a többnyelvűség, amikor évtizedek óta a többségi nyelvi és kulturális környezetben élő adatközlőim eljutnak arra a szintre, hogy a többségi társadalom nyelvét minden nehézség nélkül az anyanyelvükkel azonos módon használják.

*„De olvastam németül, ugyanúgy, ahogy itt is olvasok magyarul. És ha megkérdezed, hogy milyen nyelven volt, nem tudom, mert teljesen egyenrangú a kettő. Igyekszem a magyar írókat mindig magyarul olvasni, de ha van fordítás, az is érdekel, hogy akkor az most jól van lefordítva vagy nem.*⁴⁹⁵

A nyelvi gazdagodáson túl a kulturális repertoár gazdagodását is pozitívan élik meg azok az adatközlőim, akik megtalálták helyüket a többségi társadalomban. A kulturális asszimiláció folyamatában a kisebbség átveszi a többség nyelvét, viselkedésmintáit és szokásait.⁴⁹⁶

*„Én kezdetektől jól beszélek németül, úgyhogy nekem nyelvi nehézségeim nem voltak, és hát eddigre úgy érzem, hogy integrálódtam. De soha nem volt olyan célkitűzésem, hogy asszimilálódjak, és ezt soha senki nem is követelte meg tőlem. És ez azt hiszem, hogy egy lényeges különbség a nyugati magyarság és a határontúliak között, mert a nyugati magyarság esetében a befogadó országok soha nem követelik vagy várják el, hogy az ember feladja a gyökereit. Tehát te itt annyit lehetsz magyar, amennyit akarsz, a szívérvány legkülönbözőbb színeiben, mértékében, és fajtájában.*⁴⁹⁷ Berry az értekezés elméleti háttérében említett tanulmányában részletesen elemzi, hogy a pluralista társadalmakban hogyan lehet az interkulturális kapcsolatokat sikeresen kezelni. Egyik lényeges hipotézise az integrációs hiptézis, amely szerint, ha az egyének azonosulnak és társadalmilag kapcsolatban állnak a származási kultúrával és a többségi kultúrával is, amelyben élnek, akkor az adaptáció magasabb szintjét éri el, mint ha csak az egyik kultúrához kapcsolódnak vagy egyikhez sem.⁴⁹⁸ Az adatközlőimre jellemző ez az attitűd, a kapcsolódás a származási ország kultúrájához, az otthoni rokoni és baráti kapcsolatokon, a hazalátogatásokon, a magyar nyelv és kultúra aktív ápolásán keresztül, amire alkalmuk nyílik Berlinben a szalonesteken is. Ezzel párhuzamosan a Gordon

⁴⁹⁴ Saját gyűjtés: P. J. 71 éves nő, 2021.08.24.

⁴⁹⁵ Saját gyűjtés: G. R. 54 éves nő, 2021.08.19.

⁴⁹⁶ Gordon 1964: 71.

⁴⁹⁷ Saját gyűjtés: P. J. 71 éves nő, 2021.08.24.

⁴⁹⁸ Berry 2022.

által leírt strukturális asszimiláció folyamatában sikeresen integrálódtak a többségi társadalomba, és beépültek annak primér csoportjaiba.⁴⁹⁹

„Őszintén mondhatom, hogy honvágyam sosem volt, tehát nem is értem nagyon, hogy milyen. Tehát engem mindig az érdekelt, hogy mi van új, mit lehet még megtanulni, meg kipróbálni. Persze ha hazamentem, örültem, hogy hazai ételt eszek. Ha hozzám jöttek itt vendégségbe, nyilván én is olyat főztem, ami otthon jellemző, de közben már inkább az érdekelt, hogy én is megtanuljam az új dolgokat.”⁵⁰⁰

Yinger fogalomrendszerének alapján a Berlinben élő magyaroknál az additív akkulturáció folyamata figyelhető meg. Az akkulturáció a kulturális repertoár bővülését hozza magával.⁵⁰¹ A rendszerváltás előtt kitelepültek narratíváinak interjúrészletei a kulturális repertoár bővülésére mutatnak rá. A nyelvhasználatukra jellemző, hogy az anyanyelv mellett a többségi társadalom nyelvét is magas szinten elsajátították, és a váltást a két nyelvi regiszter között, szituációtól függően természetesnek érzik. Új ételek megismerésével és fogyasztásával gazdagodnak az étkezési szokásaik. A Berlini Szalon közösségéből megkérdezett adatközlőkre általában jellemző ez a nyitottság a többségi kultúrára a magyar kulturális gyökerek ápolása és az etnikai identitás megőrzése mellett.

8.2.2. Az 1990 és 2010 között kitelepültek migrációs narratívái

A 90-es években Berlinbe költöző magyarok elsősorban anyagi okokból, jobb kereseti lehetőségek és könnyebb megélhetés reményében költöztek ki Berlinbe. A legtöbben átmeneti élethelyzetként tekintettek németországi életükre, berlini munkavállalásuk fő célkitűzése a pénzgyűjtés volt, hogy a család biztos anyagi bázisát megteremtve térjenek vissza Magyarországra. A kitelepülésről szóló beszámolók az adatközlők kollektív emlékezetében többnyire azonos sémára épülnek, a családfenntartó férfi költözik ki Berlinbe munkát keresni és megteremteni a létfenntartás alapját a feleség és gyerekek berlini életéhez. Ez egyes családoknál néhány hónapot vett igénybe, mások esetében jelenthetett több évnyi különélést és ingázást. Az otthon maradt családtagokkal ekkor már szoros kapcsolatot lehetett ápolni, a kitelepültek rendszeresen jártak haza, Magyarországon ünnepelték a nagyobb egyházi ünnepeket, a nyári nyaralás célja elsősorban családlátogatás volt.

„Az a tény, hogy a '90-es évek elején már sokkal szabadabb volt minden, tehát nem volt az, hogy disszidáltál, és akkor nem tudom meddig nem mehetsz haza, mert akkor lecsuknak,

⁴⁹⁹ Gordon 1964: 71.

⁵⁰⁰ Saját gyűjtés: G. R. 54 éves nő, 2021.08.19.

⁵⁰¹ Yinger: 2002: 27.

vagy valami hátrány ér. Hanem az a tudat, hogy most már bármikor mehetsz teljesen szabadon, a szüleid bármikor jöhetnek, a család bármikor jöhet, tudsz telefonálni már, most már a szülőknek is van telefonjuk, nem úgy, mint régen. Tehát ez azért sokat segített a helyzeten. Hogyha ez nem lett volna, azt hiszem, sokkal nehezebb lett volna. És nem is volt addig szinte magyar ismerősünk Berlinben, amíg a gyerekek nem kezdtek iskolába járni. Ami viszont azért volt jó így utólag visszagondolva, mert egyrészt a nyelvben nagyon sokat fejlődtünk mind a ketten, a férjem is, én is, ugyanis a férjemék nem beszéltek otthon németül, tehát neki is az anyanyelve magyar.”⁵⁰²

A magyar politika történelmi szerepvállalásának köszönhetően a vasfüggöny lebontásában a magyarok a 90-es években különösen pozitív viszonyulást tapasztaltak a németek részéről. Az interjúkban többen emlékeznek vissza erre a pozitív hozzáállásra az ebben az időszakban Berlinbe kitelepült magyarok.

„Olyan kiemelkedő nagyon nagy pozitív élményem nem volt, azt nem mondanám, inkább így a hétköznapi kisebb dolgokban, ami alapján úgy éreztem, hogy oké, itt elfogadtak bennünket. Nem beszélve arról, hogy annak idején teljesen más kategóriába kerültünk mi magyarok, mint például a lengyelek, azzal, hogy mi magyarok nyitottuk meg a határt. Hogy volt a piknik augusztusban, utána Horn Gyula kinyitotta a határt nagy médiavisszhanggal és ez, akkor magyarnak lenni nagyon nagy büszkeség volt itt, Németországban. És úgy is, ha te mondtad, hogy magyar vagy, akkor látszott, hogy olyan elismerően néznek rád emiatt. Én nem tehettem róla, de ez abszolút pozitívum volt annak idején, például a lengyelekkel szemben. Mert a lengyel határ ide csak 80 km, és nagyon sok lengyel is él itt, meg jön át dolgozni a mai napig is. Úgyhogy ezt mondanám így pozitívumnak, ami segített.”⁵⁰³ Ebben a visszaemlékezésben példát láthatunk a kulturális emlékezet és a kollektív emlékezet kölcsönhatására, amelynek jelentőségére Heinrich a fejezet bevezetőjében tárgyalt elmélete irányította rá a figyelmet.⁵⁰⁴ A kulturális emlékezet megőrzött egy Németország újraegyesítése szempontjából különösen meghatározó történelmi eseményt, ami pozitív konnotációt ébresztett a németekben a magyarokkal kapcsolatban, és ez befolyásolta a csoport kollektív emlékezetét, amely szintén nagy jelentőséget tulajdonít ennek a történelmi eseménynek a magyarok akkori megítélésének tekintetében.

A két ország közötti gazdasági és társadalmi rendszerbeli különbségek még a rendszerváltás körül is jelentősek voltak, és a kitelepülő magyaroknak meg kellett küzdeni bürokratikus akadályokkal. A hivatali ügyintézés különösen nagy kihívást jelentett az életükben

⁵⁰² Saját gyűjtés: W. G. 60 éves nő, 2021.08.17.

⁵⁰³ Saját gyűjtés: W. G. 60 éves nő, 2021.08.17.

⁵⁰⁴ Heinrich 2000: 75-102.

nem csak a nyelvi hiányosságok miatt, de a bürokratikus folyamatok bonyolultsága és hosszadalmassága miatt is.

„Itt meg hozzá kellett szoknunk ahhoz, hogy oké hogy jár neked, de ha nem igényeled meg, akkor nem kapod. Tehát ő segített ebben a hivatali dolgokban nekünk eligazodni, hogy utána kell nézni, ami jár neked, az nem jár alanyi jogon. Alanyi jogon jár, de utána kell menni, igényelni kell, hogy megkapd. Tehát ilyen téren nagyon sokat segített nekünk”⁵⁰⁵. Ez az idézet a rendszerszintű különbségek kezelését tematizálja, ami visszatérő motívum a kollektív emlékezetben. Minden adatközlő említette az interjúkban, hogy az új környezethez alkalmazkodás, az adaptáció alapvető gondolkodásbeli paradigmaváltást követelt meg a kitelepülöktől. Az integrációhoz elengedhetetlen az új koordináta rendszerhez igazodás.

A nők helyzete a kiköltözés utáni első években különösen nehéz volt, hiszen kiszakadtak az otthoni kapcsolati hálóból, Berlinben pedig elszigetelődtek otthon a gyerekekkel, munkahelyi és baráti kapcsolatok nélkül. A helyzetüket sokszor nyelvtudásbeli hiányosságok is nehezítették.

„De hát ez a beilleszkedés, ez... Hát a páromnak olyan szempontból könnyebb volt, hogy ugye ő rögtön dolgozott, nekem nem volt sok évig munkavállalási engedélyem, nekünk csak tartózkodási engedélyünk volt addig, amíg a párom itt dolgozik. De hát a régi időkben sok évig úgy volt, hogy 2 évente kellett hosszabbítani a tartózkodási engedélyt, hogy maradhassunk. Persze mindig megkaptuk, mert neki volt munkája, meg annyi fizetése, hogy el tudott bennünket tartani. Ebből kifolyólag én nagyon sokáig nem dolgoztam, csak otthon voltam a gyerekekkel. De engem igazából ez nagyon megviselt, én nem tudtam olyan jól németül. Amikor a gyerekek Waldorf óvodába jártak, ami azt jelenti, hogy 9-től 12-ig, tehát nem túl sokat, tehát amikor 1 óráig ott maradhattak, akkor tudtam elmenni egy nyelvtanfolyamra.”⁵⁰⁶ A sikeres strukturális asszimiláció másik alapfeltétele az interakció a társadalmi csoportok között. A munka világa lehetőséget nyújt a kitelepülteknek a többségi társadalom csoportjaiba történő beilleszkedéshez, de az otthon elszigetelten élő nők és gyerekek nem érhetik el azt az akkulturációs szintet, amit a munkavállalás a férfiak számára megnyit.

Az elszigeteltség érzését a kezdeti időszakban a Berlinben élő magyarokkal történő kapcsolatfelvétel tudta oldani bizonyos mértékig. Magyar ismeretségeket a magyar kulturális intézmények és a berlini magyar iskola segítségével lehetett kötni. A magyar iskola nagy segítséget jelentett az anyanyelv ápolásában is.

„És aztán később, ugye ez nem sokkal volt a fal után, még akkor működött a Karl Liebknecht Straße-n a Magyar Kultúra Háza, ahol azért voltak jó programok, ahova amikor

⁵⁰⁵ Saját gyűjtés: W. G. 60 éves nő, 2021.08.17.

⁵⁰⁶ Saját gyűjtés: GY. M. 60 éves nő, 2021.08.18.

tudtunk, akkor elmentünk. Sőt ott volt akkor a Magyar Iskola, most azóta megint van, de akkor ott annak a keretében volt. Ennek a barátunknak a felesége is ott tanított pl., és akkor a gyerekeknek volt ott lehetősége a magyart használni. Hát a lányunkat egy héten egyszer odavittem, hogy egy kicsit a magyar nyelvet hallja ne csak tőlem, hanem ott is.”⁵⁰⁷ Bindorffer Györgyi kutatása a dunabogdányi svábok körében ráirányította a figyelmet arra az ellentmondásra, aminek a többségi társadalomban élő más nyelvű és kultúrájú csoportok ki vannak téve.⁵⁰⁸ Egyrészt törekszenek a saját kultúrájuk, nyelvük és identitásuk megőrzésére, másrészt megtapasztalják a többségi társadalom intézményeinek, óvoda, iskola, munkahely homogenizáló hatását. Az akkulturáció hosszan tartó folyamatában az egyének, csoportok és generációk különböző szinteket érnek el, de ez a folyamat egyre magasabb szintre jut a többségi kulturális környezetben született és ott szocializálódó gyermekek esetében. Kivétel nélkül erről a tapasztalatról számoltak be azok az interjúalanyok, akiknek a gyermekei az új környezetben születtek.

A német állampolgárság hiánya ráadásul sok helyzetben hátrányos megkülönböztetést jelentett, például hitelügyintézés során, munkavállalásnál vagy bérleti szerződések megkötésénél. Az állampolgárság megszerzése ezért ebben az időben különösen fontos egzisztenciális kérdés volt a Berlinben letelepedett magyarok számára.

A hazatérni vagy maradni kérdése a 90-es években kitelepült családoknál többnyire akkor került elő komolyan, amikor a gyerekek iskoláskorúak lettek, és arról kellett döntést hozni, hogy a gyerekek jövője szempontjából mi lenne az előnyösebb. A rendszerváltás utáni gazdasági megszorítások Magyarországon döntően befolyásolták ennek a kérdésnek a megválaszolását.

„Aztán az volt a terv, hogy ha a gyerekek iskoláskorúak lesznek, akkor haza megyünk, és ott kezdik magyarul az iskolát. De aztán mivel évenként minimum egyszer, de inkább kétszer hazamentünk, nyári szünet, karácsony, vagy valamelyik ünnepre, akkor úgy mindig láttuk, hogy az itt megkeresett pénznek teljesen más értéke van, meg biztosabb. Otthon a '90-es évek eleje, stb., és látva a sógoromékat, meg a bátyámékat, hogy ők hogy boldogultak, szóval úgy voltunk vele, hogy ami kezd jól beindulni, azt fölösleges lenne feladni.”⁵⁰⁹

A rendszerváltás utáni korszak kulturális emlékezete itt megint kölcsönhatásba kerül a Berlinbe kitelepült magyarok kollektív emlékezetével. A korszak magyarországi gazdasági megszorításainak kulturális emlékezete átszövi a kollektív emlékezet képeit, és magyarázatként szolgál a múltban meghozott döntések igazolására.

⁵⁰⁷ Saját gyűjtés: GY. M. 60 éves nő, 2021.08.18.

⁵⁰⁸ Bindorffer 2001: 136-145.

⁵⁰⁹ Saját gyűjtés: W. T. 62 éves férfi, 2023.04.05.

A Berlinben maradás következménye volt a Németországban történő beiskolázás döntése, amely hosszú távra meghatározta a kitelepült családok életét, de voltak adatközlők, akik hangsúlyozták, hogy még ekkor sem tekintették véglegesnek a berlini életüket, és komolyan tervezték a hazatelepülés idejét. A gyerekek iskolába kerülésével mélyebb szociális kapcsolatokat alakítottak ki német családokkal, intenzívebbé vált az interakció a többségi társadalom csoportjaival, és az akkulturáció magasabb fokára érték el. Minél hosszabb időt töltöttek kint, és minél stabilabbak lettek az életkörülményeik és a társadalmi viszonyaik, annál valószínűtlenebb lett, hogy hazaköltöznek.

Ezek a személyes kapcsolatok és az iskolai ügyintézés szükségessége lendületet adtak a német nyelv intenzív használatának, és a hétköznapi élethelyzetekben egyre természetesebbé vált a kommunikáció a többségi társadalom nyelvén.

„Hát azért eltelt egy pár év, az biztos, mert azért az iskolai nyelvtanulás nem ugyanaz, mint a hétköznapiakban mindenhez hozzászólni, vagy mindenről véleményt alkotni. Nagyon sokat segített az újságolvasás, sokat segített a TV, akár mennyire is elvetjük. Sokat segítettek a beszélgetések az anyukákkal. Nagyon sokat segített, hogy 3 hetenként 1 napot ott kellett az óvodában tölteni a gyerekekkel.”⁵¹⁰

A német oktatási rendszerbe bekerült gyerekek hétköznapi kommunikációjában már erőteljesebben dominált a német nyelv használata, az élethelyzet változása a nyelvi identitás változását eredményezte. A magyar a privát szféra nyelve maradt, melyben egyre nagyobb szókincs, kiejtés és nyelvhelyességi deficitek jelentkeztek. Komoly kihívás elé állította a szülőket az anyanyelv ápolásának kérdése. Bármilyen következetesen igyekeztek a családi interakcióban a magyar nyelvet használni, a többségi társadalom nyelve egyre inkább háttérbe szorította az anyanyelvet. A nyelvvesztés folyamata a harmadik generációnál, az unokák esetében még szignifikánsabban jelentkezik, és csak nagyon következetes nyelvi neveléssel ellensúlyozható bizonyos mértékig.

Ahogy ezt Bindorffer kutatásai is alátámasztják, a többségi környezetben született és szocializálódott gyermekeknél erőteljesen megjelenik a nyelvváltás, illetve nyelvvesztés folyamata. Az értekezés alapjául szolgáló kutatásba nem vontam be a második és harmadik generáció tagjait, de a nyelvváltás és nyelvvesztés jelenségét az első generációs berlini magyarok veszteségként élik meg a gyermekeikkel és unokáikkal kapcsolatban. A különböző generációk nyelvhasználati szokásaiban határozott különbségek figyelhetők meg.

Az első generációs kitelepülők még kettős nyelvi kötődésben élnek. A társadalmi érvényesüléshez és az esélyegyenlőség megteremtéséhez elengedhetetlen a többségi társadalom

⁵¹⁰ Saját gyűjtés: W. G. 60 éves nő, 2021.08.17.

nyelvének használata, de a magánszféra nyelve az anyanyelv maradt. A rendszerváltás körül Berlinbe kitelepült magyarok már transznacionális közösségekben élnek, olyan szociális mezőket alakítanak ki, amelyekre jellemző az otthoni rokonokkal és barátokkal ápolt intenzív kapcsolat, évente legalább 2-3 alkalommal járnak haza, és a közösségi médián és online platformokon keresztül napi szinten beszélnek az otthoniakkal. A rendszeres anyanyelvi kommunikáció miatt náluk nem jellemző a nyelvkopás (language attrition). Így definiáljuk azt a folyamatot, amikor a másodikként elsajátított nyelv hatására az anyanyelvben változások léphetnek fel, pl. szokatlan mondatszerkezetek, akcentus, összezsugorodott szókincs.

A második generációnál a szituációhoz kötött nyelvhasználat jellemző, és náluk már sokszor megfigyelhető a nyelvkopás folyamata. Bindorffer így jellemzi ezt a helyzetet: „Az identitás szituacionalista elmélete szerint az identitás és az identitás kinyilvánítása helyzethez kötött, és az adott szituációban működtetett operatív identitások a helyzet alakulásának és következményeinek megfelelően változnak. Ugyanez elmondható a nyelvhasználatra is.”⁵¹¹

*„Igen, de ők németül válaszolnak. Ők egymás között is németül beszélnek. Balázs most már az idén lesz 33, Bianka 31 lesz. Van úgy, hogy velünk magyarul beszélnek, de mi magyarul beszélünk velük, és ők nagyon sokszor németül válaszolnak, vagy németül mesélnek el valamit, mert azt mondják, hogy ők úgy élték meg. Ha írunk egymásnak, WhatsApp, Signal, Messenger, meg ilyesmi, én következetesen magyarul írok nekik, azért, hogy lássák, olvassák, ne essenek ki belőle, és nagyon jól írnak vissza, ha magyarul írnak vissza. Ha a nagymamának írnak, muszáj, hogy magyarul írjanak, ha beszélnek vele telefonon, akkor muszáj magyarul beszélni, másképp nem tudnak vele beszélni. Úgyhogy megvan nekik a magyar, csak kényelmesebb nekik németül megszólalni.”*⁵¹² A Németországban született gyerekek hétköznapijaiban, a mindennapi élet rutinjaiban és társas kapcsolataiban a német nyelv dominál, de bizonyos élethelyzetekben, például az otthon maradt nagyszülőkkel, rokonokkal folytatott kommunikációban megfigyelhető a szituatív jelleg és a kódváltás, ami a második generáció esetében még nem jár nehézségekkel.

„Szóval a német. És a hétköznapiakban persze a magyar, illetve most már magyar és német keverék, mert az unokák magyar-német keveréken beszélnek. Éppen szombaton figyeltem meg, amikor elvittük a két nagyobbikat egy koncertre, előtünk ültek és egymás között már németül beszéltek. Aztán volt, amikor átváltottak magyarra, de annak következtében, hogy ha az iskoláról van szó, akkor pl. vannak fogalmak, amiket magyarul már nem tudnak. Ugye azokat a dolgokat, amivel az iskolában ismerkednek meg, németül ismerik, azzal együtt, hogy nagyon szigorúan tartja mindkét lányom azt a szabályt, hogy anyanyelv, tehát ők magyarul beszélnek

⁵¹¹ Bindorffer 2001: 62.

⁵¹² Saját gyűjtés: W. G. 60 éves nő, 2021.08.17.

a gyerekekkel. És mi is szoktuk mondani, hogy ha belekever egy német szót, mert egyszerűen nem tudja annak a magyar megfelelőjét, akkor nem kijavítjuk, hanem elismételjük neki magyarul, és abból már tudja.”⁵¹³

A harmadik generáció tagjainál már jellemző a nyelvvesztés folyamata, ami elsősorban a korlátozott szókincsben mutatkozik meg, hiszen a harmadik generáció tagjai többnyire vegyes házasságokban születnek, ezért vagy csak az egyik szülővel beszélgetve használják a magyar nyelvet, vagy egyáltalán nem beszélnek a nagyszüleik anyanyelvét. Az unokákra már inkább a passzív nyelvhasználat jellemző, meghallgatják és megértik a nagyszüleiket, de már nem képesek magyarul válaszolni. Az anyanyelv ápolás és -használat kérdése az anyanyelv identitásképző funkciója miatt a 90-es években Berlinbe kitelepült elsőgenerációs magyarok számára a harmadik generáció születésével hangsúlyos kérdéssé vált. A diaszpórában élők esetében az anyanyelv ápolásának gyengülése együtt jár a nyelvközösséghez tartozás érzésének, vagyis nyelvi identitásuk gyengülésével. Ezt a problémakört az ebben a korszakban Berlinbe települt adatközlők mindannyian tematizálták.

„Neki is az anyanyelve a magyar, de amit a leggyakrabban használnak a hétköznapi életben, a német, az az első nyelvük. De az anyanyelvvel szerintem az identitás is megvan, pl. ha valaki megkapja a német állampolgárságot, azt itt papír-deutsch-nak hívják. De szerintem meg sem fordult senkinek a fejében, hogy föladja a magyar állampolgárságot vagy ilyesmi.”⁵¹⁴

„Én a gyerekemnek a magyarságomat amennyire tudtam, átadtam, de amint kilépett a ház ajtaján, akkor már német közegben volt. Tehát ők kicsit ilyen... nem akarom azt mondani, hogy gyökértelenek, már csak azért sem, mert ők ezt kikérik maguknak, ők németnek érzik magukat.”⁵¹⁵

A Magyarországon született első generációs kivándoroltak erős kötődést éreznek a magyar kulturális közeg iránt, amelyben gyermek- és fiatalkorukban szocializálódtak, és amelyben mély gyökereket eresztettek, de ennyi év után otthonosan mozognak a német kultúrában és a berlini közegben is, és magyar állampolgárságuk mellett megszerezték a német állampolgárságot is. Utódaik ehhez a közeghez kapcsolják őket, és ez meghatározza elképzeléseiket jövőbeli életvilágukról, de kettős kulturális kötődés jellemzi életüket. Kulturális repertoárjuk gazdagodott a többségi kultúra értékeivel, de emellett megőrizték a származási kultúra nyelvét, hagyományait és értékrendjét. Sokan közülük kétlaki életet alakítottak ki, és mindkét országban otthon érzik magukat.

⁵¹³ Saját gyűjtés: W. B. 69 éves férfi, 2021.08.23.

⁵¹⁴ Saját gyűjtés: W. B. 69 éves férfi, 2021.08.23.

⁵¹⁵ Saját gyűjtés: Gy. M. 60 éves nő, 2021.08.18.

*„De én most is úgy vagyok vele, hogy ha itt valaki most Pesten leejtene, akkor egy percen belül tudnám folytatni az életemet, tehát mind a két helyen megvan minden létezési feltételünk, tudunk is mind a két helyen élni. Nyilván Magyarországon otthonosabb, mivel az ember ott született, ott nőtt föl, de itt sem érzem idegennek magam. Szóval én nem gondolkoztam azon, hogy szeretek vagy nem szeretek itt élni. Ez a helyzet, itt élünk, így alakult, nem esik nehezemre. Szívesen megyek Pestre is, de szívesen jövök vissza is.”*⁵¹⁶ Ez a kétlaki életforma és kettős kötődés jellemző erre a korosztályra, akik már több évtizeddel korábban települtek ki Berlinbe és otthonosan mozognak a városban, kiépítették szociális hálójukat a többségi társadalomban. Ezzel párhuzamosan a magyar rokonokhoz és barátokhoz is erős a kötődésük, évente többször hazalátogatnak, sokan ingatlannal rendelkeznek Magyarországon. Az akkulturáció magas szintjére értek, identitáskonstrukciójukban a két kultúra egymást kiegészítő kompatibilis elemei kapcsolódnak egymáshoz. Ez a kiegyensúlyozott identitáskonstrukció alapozza meg az egyének biztonságérzetét a többségi társadalomban. Az egyén őrzi etnikai identitását, amely bizonyos élethelyzetekben hangsúlyossá válik, de ezzel párhuzamosan az akkulturáció magas fokára ért, kulturális repertoárja gazdagodott. Az identitáselemek egyensúlya stabilitást biztosít. Bindorffer így jellemzi ezt az identitáskonstrukciót: „A kettős identitás tehát nem identitásváltás, hanem különböző forrásból származó identitáselemek egyénre szabott kombinációja, amelynek éppen az a lényege, hogy az identitáskonstrukció mindig csak egymást kiegészíteni képes és egymással összhangban álló elemek konstrukciója legyen.”⁵¹⁷ Ez a gondolat visszacsatolást jelent Hall, az elméleti bevezetőben részletesen tárgyalt posztkolonialista elméletéhez. A különböző identitáselemekből történő választás lehetőségét Hall a „kulturális nagyáruház” metaforával teszi szemléletessé, amely identitás választásokat kínál az egyénnek, melyek közül szabadon azonosulhat az adott kontextusban számára éppen megfelelővel. Felfogása szerint a diaszpórában nem egyszerűen alkalmazkodásról és a kulturális értékek elsajátításáról van szó, hanem egy olyan folyamatról, amelyben a diaszpórában élők saját referencia rendszerüket, koordináta rendszerüket az eddig megszokott értékek és normák átértékelésével újragondolják. Az identitás nem egy végérvényesen meghatározható fogalom, hanem egy folyamatosan újra konstruálódó jelenség.⁵¹⁸

„Ha hazamegyünk, akkor mindig hazamegyünk, nem Magyarországra megyünk, hanem hazamegyünk, az mindig meg is marad, nem változik. Ha visszajövünk, akkor meg visszajövünk. Azt soha nem mondjuk, hogy haza, az csak Magyarország fele van, idefele nem. Nem azért, mert

⁵¹⁶ Saját gyűjtés: W. B. 69 éves férfi, 2021.08.23.

⁵¹⁷ Bindorffer 2001: 180.

⁵¹⁸ Hall 2010: 70-71.

*nem éreznénk itt jól magunkat, hanem mert ez más. De mi jól érezzük itt magunkat, szeretünk itt lenni, sokat gondolkozunk azon, hogy nyugdíjas korunkra hazamenjünk-e, de itt vannak a gyerekeink, nem valószínű. Most már van egy kisunokánk is, 7 hónapos, úgyhogy valószínű, hogy nem.*⁵¹⁹ A csoport kollektív emlékezetében a származási ország, az anyaország konnotációja a haza fogalma, ahol a családi kötelékek megmaradtak. Ezt a fogalmat elsősorban a születés helyével, a származással azonosítják. A haza fogalom az adatközlők emlékezetében megmarad a történelmi, nemzeti hagyományok és anyanyelv által meghatározott keretek között. Ez újabb példa arra, hogy a kulturális emlékezet befolyásolja a csoport kollektív emlékezetét. A magyar irodalomban gyökerező haza fogalom tovább él a kollektív emlékezetben.

*„Azt hiszem, hogy rájöttem, hogy ez egy sokkal fluidabb dolog, mint hogy meg lehetne így fogni. Tehát az, hogy magyarnak érzem magam, az valahogy már nem azt mondom, hogy irreleváns, de én magyar vagyok, mert magyarnak születtem, magyar az anyanyelvem és nagyon szeretem használni ezt a nyelvet. És nagyon jól érzem magam a magyar kultúrközegben, illetve vannak olyan dolgok, amik zavarnak, de Németországban is. Nekem most már könnyebb a dolgom, mert 2010 óta kettős állampolgár vagyok, így most már papíron is tudom mondani, hogy én mind a kettő vagyok. Tehát nem kell eldöntennem, hogy magyar vagyok-e vagy német, hanem magyar is vagyok, meg német is, és így teljesen jól érzem magam. Ez nem egy ilyen vagy-vagy, hanem is-is, és mindenki, aki azt mondja, hogy az embernek választania kell, hogy az ember nem lehet egyszerre kettő, az teljesen hülyeség. Az ember szerintem sokkal bonyolultabb ennél, hogy most így kategorizálni lehetne.”*⁵²⁰ Az adatközlő által említett „fluid” identitás Bhabha fogalomrendszerében gondolkodva a hibriditás elméletével hozható kapcsolatba.⁵²¹ A hibriditás az intenzív kulturális érintkezésből alakul ki a transzkulturális összefonódás eredményeképpen. Erről az állapotról számol be az adatközlő fenti megnyilvánulása. A „fluid” fogalom a köztes állapotot szimbolizálja a Bhabha által bevezetett „harmadik térben”, ahol az identitás folytonos változásban van, és éppen ez a köztesség az, ami identitást teremt. A posztmodernben az identitás nem egy statikus konstrukció, hanem az egyénre ható folyamatok kombinációja.

⁵¹⁹ Saját gyűjtés: W. G. 60 éves nő, 2021.08.17.

⁵²⁰ Saját gyűjtés: K.-F. Á. 48 éves férfi, 2023.05.24.

⁵²¹ Bhabha 2012.

8.2.3. Kitelepülés Berlinbe a 2010-es évek után

A 2008-as gazdasági világválság hatása 2009-től Magyarországra is erőteljesen begyűrűzött. Sokan veszítették el munkahelyüket, a friss diplomások számára pedig beszűkültek a munkalehetőségek. Ebben a gazdaságilag reménytelen helyzetben sok magyar munkavállaló számára a külföldi munkavállalás jelentette a kiutat a kilátástalanságból. Ennek a folyamatnak következtében kialakult egy új életforma, és Magyarországon is nőtt a transznacionális családok aránya. A 2010 után Berlinbe kiköltözött magyarok is ezt tendenciát tapasztalták környezetükben.

„2010-ben azért már nagyon érezhető volt az, hogy mindenkinek a családjában, baráti körében voltak ilyen lyukak, amit külföldre elköltözött családtagok, főként fiatalok tettek ki. Úgyhogy érezhető volt egy ilyen fellendülés ebben, úgy hívtuk ezt – a Can Togay terminusa volt, amit átvettünk –, hogy ez az új mobilitás generációja vagy jelensége, ami megindult akkor. Úgyhogy szerintem mindenki elgondolkozott ezen, vagy hosszabb-rövidebb időt eltöltött külföldön, akár cserediákként, akár munkával, vagy más ösztöndíjjal, úgyhogy ez benne volt akkor a levegőben.”⁵²²

2011 májusában ráadásul Németország és Ausztria is megnyitotta munkaerő-piacát a magyar munkavállalók számára, és a földrajzi közelség miatt mindkét ország vonzó célpontnak bizonyult a külföldön munkát keresők körében. Ennek ellenére a berlini magyar diaszpóra számszerűleg ekkor sem jelentett nagyobb közösséget a város más migrációs háttérrel rendelkező lakóival összehasonlítva.

„Magyarok meg egy tömbben, nagyon sokan soha nem jöttek, tehát nem szabad elfelejteni, hogy mi itt egy nagyon kicsi közösség vagyunk, ilyen pár ezer fős. Tehát ez ingadozik attól függően, hogy mit nézünk: hogy hányan vannak bejelentkezve, hányan használják a Facebookot magyarul, stb. De mondjuk valahol 5-15 ezer fő között van. És valószínűleg azok, akik bejelentkezés nélkül itt vannak, vagy mondjuk a Facebookot angolul használják, mint én, stb., vagy csak német állampolgárságuk van, mert a magyart leadták valamikor, sőt azt hiszem, a kettős állampolgárokat sem így tartják nyilván, hanem németként, de valószínűleg összesen sem éri el a 10-11 ezret.”⁵²³

A kitelepülő magyar munkavállalók számára Berlin tudatos választás volt, mert mindenképpen a német fővárosban akartak letelepedni. Berlin kultúrája és élénk művészeti élete sok ezeken a területeken tevékenykedő magyart vonzott a városba, de az egyetemek és ösztöndíj lehetőségek is sok magyar fiataalt szólítottak meg. A berlini startup szcéna új, internet

⁵²² Saját gyűjtés: I. L. B. 44 éves férfi, 2023.05.22.

⁵²³ Saját gyűjtés: Sz. Cs. 43 éves férfi, 2021.08.22.

alapú vállalkozásai szakmai kihívásokat kínáltak a digitális nomádoknak, akik nagy számban választották a német fővárost lakhelyként. Ezek a munkavállalók nemzetközi közegben mozognak, a munkanyelvük az angol, és nincs semmi motivációjuk, hogy németül tanuljanak, mert nincs igazán kapcsolatuk a német kultúrával. A Berlinben élő, korábban a városba kitelepült magyarok sokszor kritikusan szemlélik ezt a viszonyulást.

„Kifejezetten nekem is fura néha, és nem tudom, hogy ezen felháborodjak-e, hogy van egy csomó étterem, kocsmá, vagy bár, ahol a személyzet egy szót se tud németül, sőt arrogánsan néznek az emberre, ha németül próbál rendelni, mert az nem elég kozmopolita nekik, szóval ez azért már kicsit idétlennek tűnik nekem. Az egyetlen hely, ahol németül kéne beszélniük, azok tényleg a hivatali bürokratikus dolgok, és ott egy kicsit pofára esnek, mert néha nagyon nehéz dolgokat kéne elintéznük, vagy végtelenül egyszerű dolgokat, de nehéz nyelvezettel.”⁵²⁴ A multikulturális Berlinben a hétköznapi élethelyzetekben a migránsok jól boldogulnak angol nyelvtudásukkal, egyedül a bürokratikus nehézségekkel történő megbirkózáshoz elengedhetetlen a német nyelvtudás. Német nyelvtudás nélkül a külföldiek elvesznek a német bürokrácia útvesztőiben.

A Berlinbe költözés mozgatórugói a harmadik hullámban a városba költözők esetében lehettek gazdasági, politikai okok, de többen kalandvágyból választották Berlint, vagy egyébként is nemzetközi szinten mozogva átmenetileg költöztek a városba. Nem jellemző, hogy nagyobb magyar közösségek telepedtek le egy helyen, mert a különböző időszakokban más-más lakhatási lehetőségeket kínált a város. A lakhatás a 2020-as évekre hatalmas akadályt jelent a Berlinbe költözők számára az egyre kritikusabb méreteket öltő lakáshiány miatt. Az interjúalanyok ezt a problémát első helyen említették a kezdeti berlini évek nehézségei között.

„Azok a magyarok, akik mostanában költöznek ki, azok oda költöznek, ahol van lakás, mert nincs lehetőség válogatni. Tehát itt nincs jó lakás, mint mondjuk Bp-en, hogy keresni kell sokat, hogy megfelelőt megfelelő áron találj, és kell hozzá persze pénz és szerencse is. Na, itt nincs ilyen! Tehát itt simán van olyan, hogy egy lakásnézésre, ami ugye még csak az első kör, mert utána még jelentkezni kell a lakásra, és az ott kiválogatottak közül fog majd személyes interjún választani a tulajdonos, tehát egy ilyen első lakásnézésre 1400-an várnak, van ilyen. Azok, akik régóta laknak Berlinben, általában olyan környéken laknak, ahol lakni szeretnének, mert régen lakásbőség volt, és utánad vágták a lakást, kvázi könyörögtek neked. Én ezt nem láttam már, de hallottam.”⁵²⁵

A berlini kapcsolatrendszer kialakítására vonatkozó kérdésnél a legtöbb interjúpartner a munkahelyet említette, mint az első kapcsolatteremtési lehetőséget. A munkahelyeken

⁵²⁴ Saját gyűjtés: K.-F. Á. 48 éves férfi, 2023.05.24.

⁵²⁵ Saját gyűjtés: Sz. Cs. 43 éves férfi, 2021.08.22.

lehetséges transzkulturális érintkezés és interakció a többségi társadalomba történő strukturális integráció fontos lépése. A munkahelyeken keresztül azonban sokan nemzetközi baráti körbe ágyazódtak be. Többen próbáltak kint élő magyarokkal ismerkedni. Winkelman elméletében a kulturális adaptációhoz vezető folyamatban a második fázis a kezdeti eufória után a kulturális sokk fázisa, amikor a kitelepülők közül sokan a helyi diaszpóra közösségei felé orientálódnak.⁵²⁶ Ez megfigyelhető volt a Berlinbe 2010 után kitelepült, új migrációt képviselő fiatalok esetében is. Az ismerkedésre, kapcsolatteremtésre elsősorban magyaroknak szóló kulturális rendezvényeken, pl. a Collegium Hungaricum Berlin kiállításain és előadásain, vagy olyan szórakozóhelyeken nyílt lehetőség, amelyek jellemzően a Berlinben élő magyarok ikonikus találkozó helyei voltak. A legtöbben kint élő magyarokkal és más külföldiekkel alakítottak ki tartósabb és mélyebb baráti kapcsolatokat.

„Akkor még nagyon ment Friedrichshainban a Szimpla, és oda azért elég sokan jártak, főleg onnan tettünk szert magyar ismeretségre, ami azért segített egy kicsit abban, hogy otthon érezzük magunkat. És ugye ez a korosztályunknak megfelelő közeg is volt, úgyhogy azt gondolom, hogy ez nagyon jó volt így. Amit lehetett azért, Németországban is felfedeztünk. Ami nehézkes volt, hogy a hazalátogatás általában az összes szabadságunkat felemésztette, tehát mi azért külön nem nagyon voltunk nyaralni, mert állandóan látogatóba jártunk. És hát az ugye pénzt is felemészt, úgyhogy nagyjából ezek, dióhéjban.”⁵²⁷ Az Y és Z generációra jellemző módon kapcsolati hálójukat többen online kezdték kiépíteni, de a fizikális terek is szerepet játszottak a kapcsolattartásban a magyarokkal, akik között otthonosan érezték magukat. Jellemzően inkább magyarok és más külföldiek között mozogtak, a többségi társadalomhoz nem sok közül volt. Mivel a legtöbben nem tartósan akartak letelepedni Berlinben, ezért nem is törekedtek arra, hogy beépüljenek a többségi társadalom csoportjaiba.

„Ezen kívül a város továbbra is nagyon pozitív benyomást tett rám, tehát abban nem csalódtam. Egy idő után érdekes volt azt megtapasztalni, hogy azért a város egy kicsit ilyen átjáróház, főleg a fiatalabbak jönnek-mennek, tehát először nagyon nehéz volt kapcsolatokat kialakítani a már meglévőkön túl. Még mindig, mikor valakivel elkezdtünk összejárni, összebarátkozni, akkor az egy idő után lelépett és tovább állt máshova, vagy másoknak gyerekei születtek, és akkor ugye az megint egy más életforma. Szóval nem volt egyszerű kapcsolatokat kialakítani, mármint ilyen tartós baráti kapcsolatokat, ami meg ahhoz fontos, hogy az ember otthon érezze magát.”⁵²⁸ Berlin vonatkozásában ebben a véleményben megjelenő átjáróház hasonlat jól illusztrálja a posztmodern elméletekben leírt küszöbállapotot, ami a migránsok

⁵²⁶ Winkelman 1994.

⁵²⁷ Saját gyűjtés: T. K. 39 éves nő, 2023.05.10.

⁵²⁸ Saját gyűjtés: S. K. 54 éves nő, 2023.07.18.

jellemző élettapasztalata. A tartós kapcsolatok és a stabilitás hiánya felerősíti a migránsokban az átmenetiség érzését. A migránsok tapasztalatainak liminalitása, határhelyzeti állapota egy átmeneti állapotot tükröz. Berlin posztmigráns társadalmában ez egy jellemző életérzés.

Egyes adatközlők éppen ellenkező attitűddel viszonyultak a magyarokkal történő kapcsolattartáshoz, kezdetben tudatosan elzárkóztak a magyaroknak szóló rendezvényektől és jellemzően nem látogatták a kint élő magyarok kedvelt városi találkozóhelyeit, mert inkább a befogadó közeg iránt akartak nyitottak maradni.

„Másképp pedig pontosan azért, hogy ha az ember megérkezik egy német közegbe, egy berlini közegbe, akkor nyilván a berlini, meg a nemzetközi programok érdekeltek. Nem visszafelé elszigetelődni akartunk egy magyar közegben, hanem akkor ilyen szinten mégis csak a városba akartunk integrálódni, és nem annak a magyar közegébe.”⁵²⁹

Ezek az idézetek azt a feltevést támasztják alá, hogy az identitáskeresés aktuális állapotától függ, hogy a kitelepült magyarok merre orientálódnak az új társadalmi környezetben.

A kezdeti pozitív benyomásokra és élményekre vonatkozó kérdésekre adott válaszokban pozitív motívumként jelenik meg a város nyitottsága és magával ragadó hangulata, valamint a sikerélmény, hogy a kitelepülő magyaroknak sikerül megbirkózni a berlini életük kialakítása során felmerülő nehézségekkel, pl. lakáskeresés, bürokratikus akadályok, létfenntartás biztosítása, nyelvi korlátok leküzdése.

„Lehet, hogy sokan vitatkoznának velem, de ez a szabadság érzés itt még mindig megvan nekem. Hogy itt valahogy az lehetsz, aki akarsz, itt nincsenek korlátok, egyszerűen Berlin az egy külön fogalom, semmilyen másik városhoz nem hasonlítható, a német városokhoz sem. Én nem tudnék Stuttgartban, vagy Münchenben lakni, vagy bármelyik másik német városban. Én Berlinben tudok lakni, és Berlint szeretem minden kopottságával, meg szegénységével. Berlin az egy szegény város Németország többi városához képest, de annyira színes és izgalmas. Szerintem már életem végéig ez szerelem marad, vagy igazából most már ugye nő is, vagy átmegy ilyen nagy kötődésbe, tehát én nagyon szeretem. Pedig a családom, tehát a gyerekem, unokám Magyarországon lakik, de még el kell, hogy fogadják a nagymamát.”⁵³⁰ Berlin sokszínű posztmigráns társadalmával sajátos szigetet képez Németországban, ahogy ez az értekezés 3. fejezetében részletesen bemutatásra került. Ez a sokszínűség, multikulturális atmoszféra nagy vonzerőt jelent a migránsok fiatal generációjának.

„Azt még hozzátenném, hogy én úgy éreztem, hogy azért egy olyan Magyarországról jövök ide, ahol viszonylag szabad voltam, és azt csináltam, amit akartam, és egy kb. ugyanilyen

⁵²⁹ Saját gyűjtés: S. K. 54 éves nő, 2023.07.18.

⁵³⁰ Saját gyűjtés: K. G. 55 éves nő, 2023.06.29.

városba jöttem, ami még sokkal színesebb, sokkal pörgőbb és ismeretlenebb volt, és ezt mindenféleképpen nagyon pozitívan éltem meg. Tehát engem meglehetősen elbűvölt az, hogy itt élhetek, és évekig visszatartott lélegzettel mászkáltam az utcákon, és még most is néha így vagyok ezzel.”⁵³¹

„Tehát ilyen apróságoktól kezdve, egyáltalán, hogy mindent meg tudtunk oldani. Nyilván voltak segítségünk, tehát az ottani kinti barátok, németek, németországi magyar barátok sokat segítettek, és úgy szép lassan beetaláltunk. Az biztos, hogy az nagyon pozitívum volt, hogy ennyi idősen még ennyi új dolgot meg tudok tanulni, meg meg tudok csinálni. Az is pozitívum volt, ahogy láttuk, ahogy haladt előre az idő, hogy lehet, hogy van ott keresnivalónk.”⁵³²

A kezdeti időszak nehézségei között említették többen a német nyelvtudásbeli hiányosságokat és az ebből adódó kommunikációs akadályokat, valamint a honvágyat.

„Nyilván a nyelvi korlátok az elején azért akadályoztak sok mindenben. Nekem rengeteget kellett szakmai nyelven felszedni, meg hát egyébként ilyen normál kommunikáció szintjén is, és ez egy kis iroda volt, ahol nem nagyon lehetett ezt megkerülni.”⁵³³ Ez az adatközlő egy építésziroda munkatársaként a hétköznapi élethelyzetek mellett munkahelyi kontextusban is szembesült nyelvi nehézségekkel szakmai nyelvi hiányosságai miatt. A nyelvtudásbeli deficit komoly akadályt jelentett a szakmai fejlődésben és karrierépítésben azoknak, akik nem nemzetközi cégeknél helyezkedtek el, és német kollégákkal dolgoztak. Számukra létfontosságú feladat volt a többségi kultúra nyelvének elsajátítása.

Többen tematizálták azt a skizofrén állapotot, hogy nyelvtudásbeli hiányosságaik miatt más embernek érezték magukat kezdetben német nyelven, mert nem tudták olyan árnyaltan kifejezni a gondolataikat, mint az anyanyelvükön. „Inkább az volt, hogy én nagyon kényszeresen utáltam rosszul beszélni, tehát nyilván nem ugyanaz az ember voltam valahol. Tehát valamennyire átjön a személyiség tört nyelvhasználaton keresztül is, de azért az a magabiztosság, ami egyébként azt gondolom, hogy jellemzett engem az anyanyelvi szintemen, az egyáltalán nem volt meg németül. És nagyon sokat dolgoztam rajta, ide-oda fordítgattam dolgokat, leírtam a szövegeket, de kvázi ilyen autodidakta módon csináltam, igen, és gyakorlatilag ez így jött.”⁵³⁴

Más adatközlők az anyanyelvtől és a magyar kultúrától való eltávolodást élték meg jelentős veszteségként a Berlinbe kitelepülés utáni első években. Honvágyat éreztek a magyar konyha ízei iránt és a színvonalas anyanyelvi kulturális programok iránt. „Hát azért inkább mélységgel, mint szépséggel volt tele az eleje. Meg ugye amiről nem beszéltem még, az a

⁵³¹ Saját gyűjtés: I. L. B. 44 éves férfi, 2023.05.22.

⁵³² Saját gyűjtés: S. K. 54 éves nő, 2023.07.18.

⁵³³ Saját gyűjtés: T. K. 39 éves nő, 2023.05.10.

⁵³⁴ Saját gyűjtés: T. K. 39 éves nő, 2023.05.10.

honvágy. Most már furcsa így visszaemlékezni, mert most már egyáltalán nincs honvágyam, de nekem az első évben pokoli honvágyam volt. Egy paprika illatától sírógörcsöt kaptam, szóval az embertelen volt. Tehát egy 48 évnyi magyar gyökér, ráadásul a szüleim is nagyon magyar érzetűek voltak, tehát ez nagyon nehéz volt. Ha bárkivel beszélek, aki más kultúrából jön, ezt nagyon meg tudom érteni, hogy milyen. Hirtelen nincs magyar könyv, újság, TV. Oké, van internet most már, de... A színház nekem a mai napig nagyon hiányzik, bár ettől már nincs honvágyam, mert ha akarok, hazamegyek. De minden, ami magyar, tehát az ételek, fűszerek, kultúra, minden. Nekem, ha hazamegyek, az első, hogy veszek egy Nők Lapját. Sajnos elég keveset olvasok magyarul, mert a munkám miatt inkább németül olvasok, de azért igyekszem, ha tehetem, akkor bármilyen filmet magyarul nézek. Tehát nekem rettenetesen nehéz volt ezt áthidalni. Most már ez így beállt, de ha bárkit megkérdezel szerintem, aki nem gyerekkorában jön ki a szüleivel, ez mindannyiunknak egy nagyon komoly probléma.”⁵³⁵

A Berlinben élők többen ambivalens érzéseket fogalmaztak meg kinti életükkel kapcsolatosan. Az új életforma és környezet kihívásai és lehetőségei eufórikus érzéseket váltanak ki a kiköltözés után felmerülő problémák megoldása kapcsán, a sikerrel teljesített feladatok pozitív impulzusokat adnak, de mellette mindig ott van a honvágy érzése, a családi kötődések és régi baráti kapcsolatok hiánya. A honvágy motívuma a 2010 után kitelepültek narratíváiban fordul elő. Ez egyrészt utal a jövőjükkel kapcsolatos ambivalens érzéseikre. Az új környezetbe kiköltözés óta eltelt rövidebb időintervallum miatt őket még foglalkoztatja a visszaköltözés gondolata, amely a honvágy érzésében fejeződik ki. A honvágy másrészt kifejezi, hogy ezek az emberek magukon hordják annak a kultúrának, nyelvnek, hagyományoknak, teljes referencia rendszernek a nyomait, amelyben szocializálódtak.

„Igen, hát ez ilyen vegyes érzés volt, és egyébként továbbra is az. Tehát egyfelől nagyon klassz új dolgokat tanulni, látni, ez egy folyamatos tanulás, és ez izgalmas. Én ezt mindig nagyon szerettem, tágítani egy kicsit az embernek a gondolatát, meg a látásmódját a világra. Ugyanakkor meg egy örökös nosztalgia, meg hazavágyás is, mert hát nyilván nagyon sok mindent szeretek Magyarországon, részben ott nőttem föl, ott van a családom. Tehát mindig van ez a kettősség, ezzel együtt kell élni, és hát szerencsére van lehetőség hazamenni, úgyhogy ilyen szempontból igen. De igen, tehát én is szívesen vágtam bele.”⁵³⁶

A nyelv fontos tematizációs felület a berlini magyar online és offline csoportokban. A különböző magyar FB csoportok beszélgetéseiben pro- és kontra érvek jelennek meg a német nyelvtanulással és az angol nyelvhasználattal kapcsolatban. A kutatásomban megkérdezett Berlinben élő magyarok közül sokan nemzetközi közegben mozognak, és három nyelvet

⁵³⁵ Saját gyűjtés: K. G. 55 éves nő, 2023.06.29.

⁵³⁶ Saját gyűjtés: F. E. 53 éves nő, 2023.06.23.

használnak párhuzamosan kommunikációs helyzetűtől függően. Az angolt munkanyelvként beszélik nemzetközi cégeknél, a németet a hétköznapi élet kommunikációs helyzeteiben használják, amíg magyarul a privát szférában, az otthoni beszélgetésekben, vagy magyar baráti körben folyik a kommunikáció. Adatközlőim sokszor nehézségként élik meg, hogy a három nyelvet nem tudják egyformán szinten tartani, és nyelvtudásbeli hiányosságokról számolnak be.

„Az, hogy úgy keresgetni kell a szavakat, azért van, mert tényleg három nyelvet használok szimultán, és sokszor úgy érzem, hogy egyik nyelven sem tudok már rendesen, tehát hogy minden nyelven pongyolán tudok csak fogalmazni. Vagy ha elolvasok egy cikket vagy egy könyvet angolul, akkor arról én nem tudok angolul beszélni, más nyelven meg pláne nem. Szóval a passzív szókincsem, passzív nyelvtudásom mindhárom nyelven elég jó, azt gondolom, tehát gond nélkül olvasok angol szövegeket, folyóiratokat, könyveket, és ez ugyanígy igaz a németre is, nem nagyon kell szótáraznom ahhoz, hogy valamit megértsek. De azért néha úgy érzem, hogy egyik nyelven se tudok rendesen, néha már magyarul sem.”⁵³⁷

„Én teljesen három nyelven élek, és ez elég nehéz is. Tehát én angolul meg németül nem tudok annyira, mint magyarul, viszont magyarul meg nagyon sokszor nem jutnak eszembe szavak. Viszont érdekes, hogy gondolkodni néha németül szoktam, néha angolul, néha magyarul, de álmodni magyarul álmodom.”⁵³⁸ A nyelvek közötti kódváltás problémája szimbolizálja az állandó változást és folyamatos alkalmazkodást, ami a migránsok élethelyzetét jellemzi. A nyelvek közötti kódváltás a kulturális regiszterek közötti váltást is jelenti, Bhabha fogalomrendszerében a „kulturális fordítást” is feltételezi. A migráció hibrid társadalmak létrejöttéhez vezet, és az új diaszpórák lakóinak meg kell tanulni több kulturális nyelvet beszélni és több identitást lakni. Ez sok helyzetben elbizonytalanítja őket, ahogy az adatközlő megfogalmazta, attól félnek, hogy már egyik regisztert sem értik igazán. Kezdetben ez a bizonytalanság és átmenetiség jellemzi új élethelyzetüket.

A kisgyermekes családok esetében több szinten is jelentkezik a nyelvhasználati kérdés problémája. Amennyiben mindkét szülő magyar anyanyelvű, akkor a gyerek óvodás korában szembesül először a többségi kultúra nyelvével, mert szülei az anyanyelvükben mozognak igazán otthonosan, ezért privát környezetben a gyermek csak ezt a nyelvet használja. Napjaink multikulturális berlini környezetében gyermekközösségbe kerülve két meghatározó nyelvi tapasztalatot szereznek a gyerekek. Egyrészt, hogy a gyermekközösségekben több különböző nyelvet beszélnek a társaik, másrészt, hogy az óvónők nem az eddig használt anyanyelvüket beszélik. A Berlinben élő magyar családok óvodás korú gyermekeinek az óvodai évek kezdetén

⁵³⁷ Saját gyűjtés: T. K. 39 éves nő, 2023.05.10.

⁵³⁸ Saját gyűjtés: Sz. Cs. 43 éves férfi, 2021.08.22.

komoly nyelvi akadállyal is meg kell birkózni, mert sem a társaikat, sem a gondozóikat nem értik, ezért eleinte bábeli zűrzavarként élhetik meg a helyzetet. A bilingválisan vagy sokszor multilingválisan felnövő gyerekek később egyértelműen meg tudják különböztetni az élethelyzeteket, melyekben az egyik vagy másik nyelvet használják. Nyelvi szocializációjuk szempontjából fontos, hogy határozott szabályokat sajátítsanak el a nyelvhasználatra vonatkozóan.

„Mondjuk nálunk ugye amiatt, hogy mind a ketten magyarul beszélünk otthon, ők tőlünk csak magyart hallottak (a covid előtt), max. német meséket, dalokat hallgattak otthon, de mást nem. De így egyébként direkt nem beszélünk nekik németül. És az oviban pl. már többször volt olyan, hogy az óvónők szóltak a gyerekeknek, hogy a szüleikkel inkább a saját anyanyelvükön beszéljenek, mert hát elég sok szülő akcentussal beszél (pl. orosz, kínai, japán), és hogy ne rontsák el a gyerek németét.”⁵³⁹

„Az elején csodálkoztak az oviban, hogy Maxi magyarul beszélt. Az elején ő sem értette a gyerekeket, egy szót sem beszélt németül, ott tanult meg. Mi otthon csak magyarul beszélünk direkt, hogy tőlünk semmi rosszat, falsot ne tanuljon, úgyhogy neki elég nehéz volt az ovit elkezdni. Ez egy soknemzetiségű óvoda, tehát 15 gyerek 13 féle anyanyelven beszél, pl. brazil, lengyel, orosz, de egy közös van: hogy mindegyik németül beszél az oviban. Megtanulják ott a németet. Maxinak ugye az volt a nehéz, hogy ő 2 éves korában kezdte az ovit, és ő magyarul már abszolút folyékonyan beszélt, mindent tudott mondani, és hát nyilván az oviban meg németül folyt minden, úgyhogy abból nem értett semmit.”⁵⁴⁰

A vegyes házasságokban felnövő gyermekek esetében lényeges kérdés az idegen anyanyelvű szülő számára, hogy a gyermekkel a saját anyanyelvén is kommunikáljon és ápolja nyelvtudását ezen a nyelven, amely egyre inkább háttérbe szorul a többségi kultúra nyelve mögött, amikor a gyermek már több időt tölt gyermekközösségekben, mint otthon.

„A családi nyelv a német. Ezt akkor vezettük be, amikor két és fél éves volt a nagyfiam, tehát addig csak magyarul beszéltem vele, és neki a magyar is lett a domináns nyelve az elején, az volt 3-3,5 éves koráig, de akkor már olyan zavaró volt, hogy apa nem tudott részt venni a vacsoránál a beszélgetésünkben. Akkor még így inkább az volt, hogyha németül szóltam hozzá, magyarul válaszolt vissza. Azután ez persze változott. Most már piszkálom kell, hogy magyarul válaszoljon. De ha egyedül vagyok velük, pl. a játszótéren vagyunk, vagy az óvodából elhozom, akkor magyarul beszélek. A játszótéren is, ha magyarul beszélek vele, és ott van a másik gyerek, és ő nem érti, és nem érti a másik anyuka, hogy azt magyarázom neki, hogy ne vedd el a másik lapátját, mert az nem a tiéd, vagy engedd meg neki hogy játsszon az autóddal, az ilyen

⁵³⁹ Saját gyűjtés: S. R. 46 éves férfi, 2021.08.24.

⁵⁴⁰ Saját gyűjtés: S. R. 46 éves férfi, 2021.08.24.

helyzetekben próbálom németül is elmondani, de először elmondom magyarul, utána németül is, hogy a másik anyuka is értse, próbálom a konfliktust oldani.”⁵⁴¹

Több adatközlő fogalmazta meg azt a gondolatot a nyelvhasználatra vonatkozó kérdés kapcsán, hogy a többségi kultúra nyelvének elsajátítása az integrációs folyamat fontos lépése, ezért ez számukra lényeges célkitűzés a jövőre nézve. A nyelvtudást tekintve ebből a csoportból többen még az integrációs folyamat elején járnak.

„Tehát sok mindent lehet egy helyen csinálni és élvezni, de amíg igazából nem tudod megérteni, és a nyelv az nem csak egy kommunikációs eszköz, hanem egy teljes kultúra, egy teljes gondolkodásmód, és szerintem abszolút elengedhetetlen. Úgyhogy ezért is szeretnék mindenképpen megtanulni németül, csak most az elmúlt másfél év kicsit intenzív volt, úgyhogy most kezdek megint normál ritmusba kerülni.”⁵⁴²

„Azt gondolom, hogy annyira integrálni kell magát az embernek, hogy a nyelvet beszélje egy nagyon magas szinten, hogy tudatosan tudjam mik azok a szabályok, amik itt vannak, és azokat megpróbálom követni. De nem akarok németté válni.”⁵⁴³ A sikeres integráció mércéjének sokan a többségi társadalom nyelvének magas szintű elsajátítását érzik.

Arra kérdésre, hogy sikeresnek érzi-e az integrációját a többségi társadalomba és jelenleg melyik kultúrához érzi magát közelebb az interjúpartner, a kitelepülteknek ebben a csoportjában több olyan válasz érkezett, amely további kérdéseket vet fel az integrációs folyamattal kapcsolatosan. Az egyik alapvető kérdés, hogy mennyiben fogható fel Berlin urbánus kultúrája, posztmigráns társadalma, számos szubkultúrájával és diaszpórájával azonos jellemzőkkel leírható többségi társadalomként, melybe a kitelepültek szeretnének beilleszkedni, és hogyan lehet ebbe a folyton változó, multikulturális, társadalmi átalakulásban lévő nagyvárosi közegbe integrálódni.

„Ha valaki Berlinben él, és mondjuk beszéli a német nyelvet, meg mondjuk az angolt is, meg még valamit, akkor az látja, hogy ez nem egy város, vagy nem egy kulturális háttér, amibe integrálódni lehet. Nagyon sok, persze minden egyes bevándorló és letelepedett közösségnek megvan a maga kultúrája vagy kultúrái, másfelől nagyon lényeges különbség van a berlini és a Berlinbe költözött, a kelet-berlini és a nyugat-berlini, a keletnémet és a nyugatnémet kultúrák között is. És teljesen más Berlint él át az, aki mondjuk kijött ide 8 éve, és azóta dolgozik pl. egy multicégnél vagy egy NGO-nál, ami nagyon vegyes, és persze megtanulgatott németül, mert kellett mondjuk az állampolgársághoz, de egyébként csak az előnyeit élvezi annak, hogy Berlinben és Németországban van. És teljesen más az, aki – mint mondjuk én – többnyire a

⁵⁴¹ Saját gyűjtés: M. R. 45 éves nő, 2021.08.13.

⁵⁴² Saját gyűjtés: F. E. 53 éves nő, 2023.06.23.

⁵⁴³ Saját gyűjtés: M. R. 45 éves nő, 2021.08.13.

helyi hatóságokkal és a helyi intézményekkel dolgozott és dolgozik, ő maga is része ennek a rendszernek, és tapasztalja mind a jót és mind a rosszat, amit ez adni tud. Tehát nekem nincs akkora különbség mondjuk Berlin és Budapest között, mint annak, aki pl. művész és angolul éli a mindennapjait, vagy egy befutott marketinges vagy egy mult cég vezetője, aki angolul éli az életét, vagy pl. csinált egy vállalkozást és magyarokat szolgál ki a termékeivel, és legfőképpen magyarul éli az életét. Mert neki ugyan hasonló, hiszen ugyanazt a nyelvet beszéli, de mégis nagyon sok különbséget lát, mert ez neki új és különleges, nekem meg egyre kevésbé.”⁵⁴⁴

„Nem tudom, mi az, hogy beilleszkedni. Berlin folyamatosan változik, ahogy mondtam, az emberek is körülöttem sokat változnak. Tehát azt mondanám, hogy a jelen helyzethez elég jól sikerült alkalmazkodnunk, de hogy beilleszkedtünk volna, ezt a szót nem használnám. Tehát én úgy érzem, hogy soha nem fogok beilleszkedni. Nyilván nem a német társadalomban szocializálódtam, nem oda jártam iskolába, egyetemre, nem onnan vannak ezek az alapvető és elsődleges munkakapcsolataim, stb. Nyilván ismerem valamennyire a német kultúrát, próbálok tájékozódni egyre jobban a helyi, és különösen a berlini viszonyokat illetően, de azt nem mondanám, hogy beilleszkedtünk.”⁵⁴⁵ Beilleszkedés a posztmigráns Berlin kontextusában a fiatalabb generációk számára azt jelenti, hogy az egyén képessé válik kultúrák között közvetíteni, több kultúrát olvasni és lakni, a hibrid identitáskonstrukciókból a szituációnak éppen megfelelő elemet kiválasztani és elfogadni a határhelyzetet, amelyben él.

A kultúrához való kötődést tekintve a fiatalabb adatközlők azt az érzést fogalmazták meg, hogy jelenleg a származási és a befogadó kultúrához is kötődnek, de az egyikben már nincsenek igazán otthon, a másikban még nem sikerült mélyen gyökeret eresztetniük, ezért jelenlegi életviláguk a két kultúra határmezsgyéjén mozog, ami a hibrid identitás jellemző érzése.

„Én csak azt tudom, hogy mondjuk ahhoz képest, mint amennyire Magyarországon voltam képen, amikor ott éltem, ahhoz képest úgy érzem, hogy nem vagyok annyira képen a német viszonyokat illetően jelen pillanatban. Tehát kicsit úgy érzem, hogy így egyik helyen sem, tehát hogy kicsit az egyik helyről már kiszakadtam, a másik helyre meg nem érkeztem meg 100 százalékosan. Nem tudom, hogy meg fogok-e valaha, de Berlinben pont ez a jó, hogy ezzel kiválóan el lehet ott élni. Talán pont azért, mert annyira színes, annyira változatos, annyira sokszínű az egész, hogy nem olyan, mint ha egy német kisvárosban élnél.”⁵⁴⁶

„Inkább a két világ között. De ha valamelyik közelebb, akkor magyarnak. Én ezt mindig hangoztatni is szoktam, hogy magyar vagyok, soha nem leszek olyan, mint a németek. És az a

⁵⁴⁴ Saját gyűjtés: Sz. Cs. 43 éves férfi, 2021.08.22.

⁵⁴⁵ Saját gyűjtés: S. K. 54 éves nő, 2023.07.18.

⁵⁴⁶ Saját gyűjtés: S. K. 54 éves nő, 2023.07.18.

jó hogy itt Berlinben van egy olyan hozzáállás, hogy az ember erre büszke tud lenni. Nem szégyellem, meg a nyelvi kis hibáimmal is úgy vagyok - nem büszke vagyok rá - de az nem egy nagy probléma, mert az a nagy teljesítmény, hogy egy idegen nyelvet ilyen magas szinten tudok használni, és nem az, hogy ez sohasem lesz tökéletes. De nekem nem is a célom, hogy német legyek. Megvan a német állampolgárságom, kettős állampolgár vagyok, inkább a férjem mondta, hogy csináljam meg mindenképpen. Neki fontosabb volt, mint nekem.”⁵⁴⁷

A meglévő erős kötődést a magyar kulturális gyökerekhez több interjúban is tematizálták a Berlinbe kitelepült magyarok. A Berliini Szalon programjainak látogatása is bizonyítja ezt az érdeklődést, elkötelezettséget és szoros kapcsolattartást a magyar kultúrával. A szalonestek a közösségépítésen túl a magyar kulturális gyökerek megőrzésének lehetőségét biztosítják a berlini magyarok számára. A Berliini Szalon egyértelműen meghatározó közege a magyar kulturális kötődés fenntartásának és ápolásának a Berlinben élő magyarok számára.

„A magyar kultúra nagyon fontos, a magyar nyelv és a magyar kulturális sémák, amikben én otthon vagyok, meglehetősen könnyen hozzáférhetővé teszik ezt. Ráadásul én irodalmat tanultam az egyetemen, követem, hogy mi történik otthon az irodalomban, a filmben, tehát ezzel majdnem napi szinten tisztában vagyok, úgyhogy ez elég fontos. Elég sok időt töltök azzal, hogy magyarul olvasok, magyar filmeket nézek, azokról érdeklődöm.”⁵⁴⁸

„Egészséges része az identitásomnak az, hogy magyar vagyok, de ezt egy adottságnak tekintem és nem kitüntetésnek, amiért így meg kell harcolni, vagy hogy bármiféle előny vagy hátrány lenne. Ez egyszerűen csak egy adottság, hogy többnyire ezen a nyelven beszél és gondolkodik az ember. Én nagyon sokat olvasok meg beszélek angolul is, úgyhogy próbálom azt a nyelvet is az identitásom részévé tenni, illetve azzá vált. De nyilván a család, a nyelv, a Magyarországon eltöltött idő kitörölhetetlen és erős része az identitásomnak, igen. De nincs ez válságban, tehát nincs az bennem, hogy napról napra kevésbé vagyok magyar, vagy elfelejtek beszélni.”⁵⁴⁹

Adatközlőim véleménye szerint a többszörös kulturális kötődés gazdagodást hozott életükbe. Más kulturális értékek befogadása nem jelenti törvényszerűen az eredeti kulturális gyökerek és kötődések feladását. Nem két vagy több kultúra konfliktusáról van itt szó, melyet a korábbi kulturális kötődések feladásával lehet feloldani, sokkal inkább sokrétegű kötődések kialakulásáról, hibrid identitásokról beszélhetünk. A Berlinben élő magyarok identitáskonstrukciójának része a magyar etnikai identitás, amely alapján a magyar kulturális mintákban és kulturális örökségben osztoznak. A magyar nyelv használata a kulturális

⁵⁴⁷ Saját gyűjtés: M. R. 45 éves nő, 2021.08.13.

⁵⁴⁸ Saját gyűjtés: I. L. B. 44 éves férfi, 2023.05.22.

⁵⁴⁹ Saját gyűjtés: F. E. 53 éves nő, 2023.06.23.

kompetenciájuk fontos aspektusa. Az identitáserősítés a Berlini Szalon estjein az anyanyelvi kapcsolódás és a magyar kulturális sémák révén működik. A Berlini Szalon kulturális eseményein a szalonlátogatók közösségi élményként élhetik meg etnikai identitásukat.

9. ÖSSZEGZÉS

9.1. A kutatási eredmények összefoglalása

Értekezésem a Berlinben élő magyar diaszpóra egy informális csoportjának kulturális identitást erősítő és közösség-szervező folyamataiba, valamint a közösség tagjainak kitelepüléssel kapcsolatos élményeibe, kollektív emlékezetébe nyújt betekintést migrációs narratívákon keresztül. A vizsgálatban kvantitatív és kvalitatív módszereket is alkalmaztam a kulturális jelenségek és folyamatok körültekintő és többretegű feltárása érdekében. Az értekezésben vizsgált kérdések multidiszciplináris határproblémát jelentenek, amit nem lehet egyetlen diszciplináris pozícióból megközelíteni, ezért szükséges volt az antropológiai, szociológiai és történelemtudományi megközelítés, de a dolgozat fókuszja az antropológiai szemlélet.

Fontos célkitűzés a közösség félévszázados múlta visszatekintő történetének feldolgozása, dokumentálva és archiválva ezzel azt a maradandó kulturális értéket, amelyet a Berliini Szalon szervezői a külföldi nagyvárosi környezetben élő magyarok több generációja számára teremtettek. A nagyvárosi környezetben működő etnikai közösségek élete többnyire nem több generáción átívelő történet, mert a mai mobilitás új kommunikációs és kulturális színtereket hoz létre. A Berliini Szalon ezért kivételes példát mutat arra, hogyan lehet több évtizeden keresztül értékteremtő tevékenységet folytatni egy etnikai közösség tagjainak körében, és ezzel a berlini magyar diaszpóra kulturális örökségének részévé vált.

A dolgozat elején megfogalmazott kutatási hipotéziseim a kvantitatív és kvalitatív vizsgálat eredményeivel igazolást kaptak. Az első hipotézis a befogadó, nagyvárosi közegre vonatkozott, amely vonzó célponttá teszi Berlint a kitelepülő magyarok számára. A Berliini Szalon tagjainak körében végzett kérdőíves felmérésben a megkérdezettek több mint 80 százaléka kapcsolja Berlinhez a nyitottság és befogadás attribútumait. Különösen a 2010 után kivándorolt magyarok migrációs narratíváiban kerül elő sokszor a városba költözés motivációjaként Berlin színes, multikulturális, nyitott légköre.

A második hipotézis a Berliini Szalon társadalmával kapcsolatos, mely a feltevés szerint heterogén csoportot jelent a migrációs háttérrel és a többségi társadalomba történő integráltságot tekintve. A migrációs történetekben különböző időszakokban Berlinbe települő magyarok emlékei elevenednek meg, akik más korszakban és különböző életkorban és élethelyzetben választották a várost lakóhelyként. Közvetlenül a rendszerváltás előtti és utáni években kitelepültek már mindannyian megszerezték a német állampolgárságot, mert az előírt feltételek teljesítésével a magyar állampolgárság megőrzése mellett a németet is felvehették. A

német nyelv használatában magas fokú nyelvi kompetenciát mutatnak, az anyanyelvüket és a német nyelvet sokan egyforma mértékben és szinten használják különböző kommunikációs helyzetekben. Ezek a kritériumok az integráltság magas fokát mutatják.

A harmadik hipotézis alapján a Berlini Szalon informális közösségét értelmezhetjük kulturális közösségként. Ebben az összefüggésben nem formalizált közösségről beszélünk. A csoport az évtizedes tradíciók és szokásjog alapján alakult. A közösség szervezőereje a kulturális szolgáltatás iránti viszony, a magaskultúra iránti érdeklődés szervezi a csoportot. Egy érdeklődés szerint választott közösségről van itt szó, amely egy adott helyhez, a Szalon helyszínéhez is kapcsolódik.

A Szalon közösségével történő szociális identifikáció fontos eleme a közös értékrend. A csoporttal történő azonosulást erősíti az azonos értékrend és hasonló érdeklődés, ezek meghatározó részei a csoporttagok szociális identitásának és a mi-tudat kialakulásának a közösségen belül.

A többségi társadalomba történő integráció kérdésével kapcsolatosan Berlin esetében problémát jelent a „többségi társadalom” fogalom meghatározásának nehézsége. Ez a lakosság nagyfokú mobilitása következtében állandóan változó, posztmigráns városi társadalmi környezet, melyben a kitelepültek közül sokan nemzetközi szinten mozognak, multinacionális vállalatok külföldi munkavállalói között, vagy külföldi baráti kapcsolati hálóban élnek, nem értelmezhető hagyományos értelemben többségi társadalom kategóriaként, amelybe a bevándorlók integrálódni szeretnének. Berlin posztmigráns társadalmának fejlődését a városban élő etnikai közösségek is alakítják és meghatározzák, ezért azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ebben az összefüggésben nem adekvát a többségi társadalom és kisebbség viszonyrendszer alkalmazása.

A negyedik hipotézis Yinger elméletére támaszkodva az akkulturációt bővülési folyamatként értelmezi a vizsgált közösség tagjainak esetében, melynek során a magyar kulturális repertoár új elemekkel bővül. Ezt a hipotézist az adatközlőkkel folytatott strukturált interjúkból idézett, identitással és kulturális kötődéssel kapcsolatos részletek bizonyítják. Adatközlőim egyértelműen hangsúlyozták kötődésüket a magyar kulturális gyökökhez, de ezzel párhuzamosan elsajátítottak új kulturális mintákat, értékrendet, nyelvet Berlin nagyvárosi közegében. Identitásukat többen úgy határozták meg, hogy jelenleg két kultúra határán mozognak, és ez a helyzet nem átmenetként értelmezendő egy másik kultúrába, hanem kettős kötődést jelent. Ebben a kontextusban véleményem szerint az 'emocionális transznacionalitás' fogalma a legalkalmasabb identitásuk meghatározására.⁵⁵⁰ A fogalom jelentésében benne van,

⁵⁵⁰ Albrecht 2019: 7–8.

hogy a posztmigráns társadalmakban a hovatartozás érzése nem feltétlenül köthető nemzetállami határokhoz és nemzeti kultúrához. A migrációs háttérrel rendelkező emberek esetében sokrétegű kötődések és kapcsolódások alakulnak ki, amelyek egyidejűleg több kultúrához köthetik őket. Itt már nem az asszimiláció és integráció lineáris folyamataiban kell gondolkodnunk, mert az ő esetükben az egyidejű érzelmi kötődés több kultúrához és értékrendszerhez, valamint az ambivalencia tényként írható le. A migrációs folyamatok olyan érzelmi tereket teremtenek a migrációs háttérrel rendelkező emberek életében, amelyekben többszörös érzelmi kötődések jellemzőek, ezért a posztmodern tudományos diskurzusban a hibriditás fogalma vált hangsúlyossá az identitáskonstrukciók vizsgálatában. Az identitás nem egy végérvényesen meghatározható fogalom, hanem egy állandó változást mutató, szituációfüggő folyamat, amelyben különböző kulturális kontextusokban más kötődések kerülnek előtérbe. A hibrid identitás az intenzív kulturális érintkezésből alakul ki, melynek eredményeképpen az egyén egyszerre több kulturális viszonyrendszerben is otthon érzi magát. Ez a tudományos felfogás elszakad a homogén kultúrák elméletétől, és állandóan változó kultúrákban gondolkodik.

Az ötödik kutatási hipotézisem a magasabb iskolai végzettség és a strukturális integráció közötti összefüggést vizsgálta. A Berliini Szalon társadalmában a kvantitatív kutatás eredményei alapján határozottan felülreprezentált a diplomások csoportja, akik többen magas szintű nyelvtudással érkeztek a városba. Felsőfokú végzettségüknek és nyelvtudásuknak köszönhetően ezeknél a Berlinbe kitelepült magyaroknál gyorsabban és sikerebben ment végbe a munkaerő-piaci integráció. A munkavállalás esetükben megkönnyítette a kapcsolati háló kiépítését az új társadalmi környezetben, és így mélyebben beágyazódtak a város makrotársadalmába.

A hatodik hipotézis szerint a Berliini Szalon kulturális rendezvényei segítik az identitásörzést a Berlinben élő magyarok körében. A szalonlátogatókkal készült interjúkban többen nevezték meg a szalonlátogatás motivációjaként a magyar nyelven elérhető, magas színvonalú kulturális programok vonzerejét és a tájékozódás lehetőségét magyar vonatkozású társadalmi és politikai témákról, valamint a kapcsolódást a magyar kultúrához. A Berlinben élő magyarokkal történő kapcsolattartást és a magyar kapcsolati háló építését, mely a kutatás kezdetén feltételezésem szerint lényeges motivációs tényezőnek tűnt a Berliini Szalon látogatásában, a kvantitatív és kvalitatív vizsgálat eredményei ezt nem igazolták. A Berliini Szalon kulturális közösségében a gyenge kapcsolatok hálózata jellemző. A kulturális közösséget a magaskultúra iránti érdeklődés szervezi.

A Berliini Szalon a Berlinben élő magyarok meghatározó kulturális emlékezeti helye, és 50 évre visszatekintő múltjával és hagyományával a berliini magyar kulturális örökség része. A

Szalón kollektív emlékezetének hordozói jelenleg a rendszerváltás idején Berlinbe települt magyarok, akik több évtizedre visszanyúló emlékeket őriznek a Szalón kulturális örökségéből. Ez az a generáció, amelyik a saját emlékeit még el tudja mesélni, és él benne az erős identifikáció a csoporttal kapcsolatban.

A Berliini Szalón eseményei olyan alkalmakat teremtenek, amikor az identitást meghatározó hatások közül a magyar kultúrához kötődés válik hangsúlyossá, így a szalonesteknek etnikai identitást erősítő és identitás megtartó hatása van. A szalonesemények kontextusában a Berlinben élő magyar diaszpóra tagjai közösségi szinten élhetik meg etnikai identitásukat. A Berliini Szalón estjein a kulturális különbség az anyanyelven és a kultúraspecifikus tartalmakon keresztül manifesztálódik. A csoport tagjai tudatosan vesznek részt olyan szaloneseményeken, ahol a kulturális különbségek kommunikálódnak. Az identitáserősítő hatás a nyelvi kapcsolódáson és a magyar kulturális sémák révén működik. Ebben az értelemben a Berliini Szalón az etnikai identitás kulturális reprezentációja.

A hetedik hipotézis értelmében a Berlinben élő magyarok a származás és a nyelv alapján határolják le az etnikai csoportot. A magyar nyelv fontos etnikai határkijelölő identitáselemként jelenik meg az adatközlők narratíváiban, ezért a magyar nyelv használatának kérdése gyakran ismétlődő tematizációs felület a strukturált interjúkban.

A harmadik generációban megfigyelhető a nyelvvesztés folyamata, melyet a nyolcadik kutatási hipotézis ír le. Elsősorban a rendszerváltás utáni években Berlinbe kitelepült magyarok, akiknek most születnek unokáik, élik ezt meg veszteségként. Érzelmileg nehezen tudják feldolgozni ezt a folyamatot, és intenzíven foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogyan ápolható tovább az első generáció anyanyelve az unokák nyelvhasználatában. A nyelvvesztés folyamatát katalizálja a helyzet, hogy a kutatásban megkérdezett adatközlők gyermekei, a Berlinben élő második generációs magyarok, vegyes párkapcsolatokban élnek, ezért a család közös nyelve is a többségi kultúra nyelve. A magyar anyanyelvű szülőknek és nagyszülőknek így kevés lehetősége nyílik a magyar nyelvű kommunikációra a gyerekeikkel és unokáikkal, mert ez a másik szülőpárt kirekeszti a beszélgetésből. A folyamat ellensúlyozására Berlinben létrejöttek magyar nyelvű óvodák, iskolák és gyermekközösségek, melyeket a dolgozat erre vonatkozó fejezetében bemutatam, de ezek az intézmények viszonylag kevés időt tudnak foglalkozni a gyerekekkel ahhoz, hogy jelentősebb eredményeket érjenek el a magyar nyelv ápolásában. Egy későbbi vizsgálattal lehetne megválaszolni azt a kérdést, hogy a harmadik generáció életében milyen szerepet tölt be a magyar nyelv használata és a magyar kulturális gyökerek ápolása.

9.2. Kitekintés – további kutatási kérdések

Jelen dolgozat kutatási kérdései a Berlinben élő magyar diaszpóra egy informális közösségére vonatkoznak, a vizsgálat a csoport tagjainak migrációs tapasztalatait, kulturális kötődéseit és élethelyzetét veszi górcső alá, valamint dokumentálja egy közösség értékteremtő folyamatát, megőrizve ezzel a Berlini Szalon kulturális emlékezetét. Ez a közösség a berlini magyar diaszpóra egy szűk rétegét szólítja meg és reprezentálja, így ez a disszertáció ennek a rétegnek az életvilágát tükrözi és nem reprezentatív a Berlinben élő egész magyar diaszpórára vonatkozóan.

A berlini magyarok története több évszázadra nyúlik vissza, bizonyos korszakok és események, valamint kulturális intézmények történetének részletes feldolgozása megtörtént, de a jövő kutatásainak fontos feladata az eddig fel nem dolgozott levéltári források és visszaemlékezések alapján a tudományos érdeklődés fókuszából kimaradt korszakok, intézmények és közösségek részletes dokumentálása. A diaszpóra egy folyamatosan átalakulóban lévő közösség, a diaszpórák történetében nagyjából tízévente követhetőek jelentős változások új generációk megjelenésével. A berlini magyar diaszpóra történeti metszetének bemutatásával ezt a változást több évtizedre vagy akár több évszázadra visszatekintve lehetne dokumentálni, és ezzel a kulturális örökséget archiválni.

Érdekes kutatási kérdés lehet megvizsgálni a diaszpóra tagjainak narratíváiban a viszonyulás változását a származási ország kultúrájához, és választ keresni arra a kérdésre, hogy mely közéleti események és társadalmi folyamatok milyen mértékben hatottak a Berlinben élő magyarok anyaországgal kapcsolatos gondolkodásmódjára.

További vizsgálatokra van szükség a diaszpóra társadalmának más rétegeiben és csoportjaiban. Ez a dolgozat a Berlinben élő magyar értelmiség egy meghatározó közösségét mutatja be, de hasonló kutatásokat lehetne végezni más rétegek körében is. Ezek a rétegvizsgálatok feltárhatják a Berlinben élő magyarok további közösségeit.

A történeti metszet és a napjainkban Berlinben élő magyarok más rétegeinek és csoportjainak részletes leírása alapját képezheti egy átfogó monográfiának, amely még nem készült a berlini magyar diaszpóráról.

Felhasznált irodalom

ALBRECHT, Yvonne

- 2019 Emotionale Transnationalität. Vom Affizieren und Affiziert-Werden im Kontext von (Post-) Migrationsprozessen. *Komplexe Dynamiken globaler und lokaler Entwicklungen. Verhandlungen des 39. Kongresses der Deutschen Gesellschaft für Soziologie in Göttingen 2018.*

AMANN, Renate – VON NEUMANN-COSEL, Barbara (szerk.)

- 1997 *Berlin. Eine Stadt im Zeichen der Migration.* Darmstadt: Verlag für wissenschaftliche Publikationen

APPADURAI, Arjun

- 2001 A lokalitás teremtése. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom.* 12. 3. 3–31.

ASSMANN, Jan

- 1988 Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität. In Jan Assmann–Tonio Hölscher (eds.): *Kultur und Gedächtnis.* 9–19. Frankfurt am Main: Suhrkamp

ASSMANN, Jan

- 1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Budapest: Atlantisz Könyvkiadó

ASSMANN, Jan

- 2005 Das kollektive Gedächtnis zwischen Körper und Schrift. Zur Gedächtnistheorie von Maurice Halbwachs. In: Krapoth, Hermann–Laborde, Denis (eds.): *Erinnerung und Gesellschaft. Mémoire et Société. Hommage à Maurice Halbwachs (1877-1945).* 65–83. Wiesbaden: Jahrbuch für Soziologiegeschichte

ASSMANN, Jan

- 2013 Communicative and Cultural Memory. In Pál S. Varga – Karl Katschthaler – Donald E. Morse – Miklós Takács (eds.): 36. Debrecen: Debrecen University Press. <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/524bb96a-d1ae-46e2-bef7-506da8d49697/content#page=22> Letöltés: 2023.11.13.

AXNICK, Martin

- 2019 Wie viele Ausländer leben in Berlin? *Zeitschrift für amtliche Statistik Berlin-Brandenburg.* 3. 38–40.

ÁCS Pongrác – OLÁH András – KARAMÁNNÉ PAKAI Annamária – RAPOSA László Bence

- 2014 *Gyakorlati adatelemzés.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar

BABBIE, Earl

- 1998 *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Budapest: Balassi Kiadó

BADER, Veit Michael

- 1995 Ethnische Identität und ethnische Kultur. Grenzen des Konstruktivismus und der Manipulation. *Neue soziale Bewegungen. Forschungsjournal.* 8. 1.

BARABÁSI-ALBERT László

- 2022 *Behálózva. A hálózatok új tudománya.* Budapest: Open Books Kiadó

BARNA Zsófia – MÁRFI András

- 2009 A közösség fogalmának egyes megközelítései. In Felek G. (szerk.) *Közösségi relációk: elméletek, narratívák, hipotézisek* 205-218. Szeged: Belvedere Meridionale

BARTH, Fredrik

- 1969 *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Lond Grove, Illinois: Waveland Press 1998.

BARTH, Fredrik

- 1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*. 7. 1. 2–25.

BAUSINGER, Hermann

- 2009 *Typisch Deutsch. Wie deutsch sind die Deutschen?* München: Verlag C. H. Beck

BERRY, W. John

- 1992 Acculturation and Adaptation in a New Society. *International Migration*. 30. 69–85.

BERRY, W. John

- 2020 How Shall we all Live Together? In Saba, Safdar–Catherine Kwantes–Wolfgang Friedlmeier (Eds.) *Wiser world with multiculturalism: Proceedings from the 24th Congress of the International Association for Cross-Cultural Psychology*. Guelph, Canada: IACCP

BHABHA, Homi K.

- 1994 *The Location of Culture*. London and New York: Routledge Classics

BHABHA, Homi K.

- 2007 *Die Verortung der Kultur* (dt. Übersetzung Original: The location of culture). Tübingen: Stauffenburg

BHABHA, Homi K.

- 2012 *Über kulturelle Hybridität. Tradition und Übersetzung*. Wien – Berlin: Verlag Turia + Kant

BICZÓ Gábor

- 2004 *Asszimilációkutatás – Elmélet és gyakorlat*. MTA PTI Etnoregionális kutatóközpont. Budapest: Munkafüzetek 96.

BICZÓ Gábor

- 2009 *Hasonló a hasonlónak ... Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Budapest: Kalligram Kiadó

BICZÓ Gábor

- 2010 Az 'idegen' társadalomfilozófiai jelentőségének vázlata az antropológiában. In Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbőségteremtő társadalom*. Gondolat-MTA Kisebbségkutató Intézet. 57–66.

BINDORFFER Györgyi

- 2001 *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet

BLASKÓ Zsuzsa – LIGETI Anna Sára – SÍK Endre

- 2014 Magyarok külföldön – Mennyien? Kik? Hol? In Kolosi Tamás és Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport.* 351–372. Budapest: TÁRKI

BLOOMFIELD, Jude

- 2003 "Made in Berlin": Multicultural conceptual confusion and intercultural reality. *International Journal of Cultural Policy.* 9. 2. 167–183.

BÓDI Jenő

- 2018 Kávéház és piactér. *Replika.* 108–109. 209–237.

BRETTEL, Caroline B. – HOLLIFIELD, James F.

- 2015 *Migration Theory. Talking across Disciplines.* New York: Routledge

BURKE, Peter

- 2001 A történelem mint társadalmi emlékezet. *Regio. Kisebbség, politika, társadalom.* 1. 3–21.

COHEN, Abner

- 1969 *Custom and Politics in Urban.* Berkeley and Los Angeles: University of California Press

COHEN, Abner

- 1981 *Politics of Elite Culture: Explorations in the Dramaturgy of Power in a Modern African Society.* Berkeley: University of California Press

CSERESNYÉS Ferenc

- 2005 1956-os magyar menekültek befogadása az NSZK-ba. *Múltunk.* 2. 115–136.

CSIPKÉS Margit

- 2021 *Közgazdász Hallgatók gyakorlati jegyzete statisztikából (I.)* Budapest: Országos Széchenyi Könyvtár

DALOS György

- 2002 Magyarok Szászországban. (Jelentés a végekről) *Lettre.* 45.

DALOS György

- 2023 *Három Berlin. Barangolások a Fal körül.* Budapest: Napvilág Kiadó

DIETRICH, Nathalie

- 2016 *HOMI K. BHABHA'S KULTURTHEORIE: Die Bedeutung des Terrordiskurses im 21. Jahrhundert für die westliche Identitätskonstruktion.* https://www.academia.edu/32614338/HOMI_K_BHABHAS_KULTURTHEORIE_Die_Bedeutung_des_Terrordiskurses_im_21_Jahrhundert_f%C3%BCr_die_westliche_Identit%C3%A4tskonstruktion Letöltés: 2024.12.20.

EL-MAFAALANI, Aladin

- 2018 *Das Integrationsparadox. Warum gelungene Integration zu mehr Konflikten führt.* Sonderausgabe für die Bundeszentrale für politische Bildung. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung (Schriftenreihe, Band 10329)

EMRI Zsuzsanna

- 2023 *Kérdőív-tervezés szabályai.* http://zsuzsanna.emri.uni-eger.hu/public/uploads/kerdoiv-elmelet_589a036cf0522.pdf Letöltés: 2023.09.07.

ERIKSEN, Thomas Hylland

- 2008 *Etnicitás és nacionalizmus.* Antropológiai megközelítések. Budapest-Pécs: Gondolat Kiadó. PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

ESSER, Hartmut

- 1980 *Aspekte der Wanderungssoziologie. Assimilation und Integration von Wanderern, ethnischen Gruppen und Minderheiten; eine handlungstheoretische Analyse.* Darmstadt, Neuwied: Luchterhand (Soziologische Texte, Bd. 119: N.F)

FEISCHMIDT Margit

- 1997 „Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa.” In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus.* Budapest: Osiris Kiadó

FEISCHMIDT Margit

- 2007 Az antropológiai terepmunka módszerei. In Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmányok.* Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 223–233.

FEISCHMIDT Margit (szerk.)

- 2010 *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom.* Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet

FEISCHMIDT Margit – ZAKARIÁS Ildikó

- 2018 Jótékonyág és politika. A menekülteknek nyújtott közvetlen segítség közéleti hatásai. *Politikatudományi Szemle.* XXVII. 2. 55–83.

FOROUTAN, Naika

- 2016 Postmigrantisches Gesellschaften. In Brinkmann, Heinz Ulrich–Sauer, Martina (eds.): *Einwanderungsgesellschaft Deutschland.* Wiesbaden: Springer

FOROUTAN, Naika

- 2018 Die postmigrantisches Perspektive. Aushandlungsprozesse in pluralen Gesellschaften. In Marc Hill und Erol Yildiz (Hg.): *Postmigrantisches Visionen. Erfahrungen - Ideen - Reflexionen.* 15–28. Bielefeld: transcript Verlag, S. DOI: 10.14361/9783839439166-004

FOROUTAN, Naika

- 2023 *Es wäre einmal deutsch: Über die postmigrantisches Gesellschaft.* Berlin: Ch.Links Verlag

FOROUTAN, Naika – CANAN, Coskun

- 2016 The Paradox of Equal Belongings of Muslims. *Islamophobia Studies Journal.* 3. 2. 159–176.

- FOROUTAN, Naika – KUBIAK, Daniel
 2018 Ausschluss und Abwertung: Was Muslime und Ostdeutsche verbindet. *Blätter für deutsche und internationale Politik*. 7. 93–102.
- FRANK Tibor
 2002 Polányi Mihály Berlinben. *Polanyiana*. 1-2. 117–133.
- GAÁL Enikő
 2003 Kévekötő küldetésben – Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem története 1969-2002 In Szöllösy Pál–Balla Bálint (szerk.): *Európa keresztútjain. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 33 éve*. 295–345. Basel-Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem
- GANTNER B. Eszter
 2011 *Budapest – Berlin. Die Koordinaten einer Emigration 1919-1933*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag
- GESEMANN, Frank (szerk.)
 2001 *Migration und Integration in Berlin. Wissenschaftliche Analysen und politische Perspektiven*. Opladen: Leske und Budrich
- GIDDENS, Anthony
 1995 *Szociológia*. Budapest: Osiris
- GORDON, M. Milton
 1964 *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origins*. New York: Oxford University Press
- GRANOVETTER, Mark
 1991 A gyenge kötések ereje. A hálózati elmélet felülvizsgálata. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. 371–400. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet
- GRIESE, Hartmut M.
 2013 40 Jahre Migrationsforschung in Deutschland: Ein autobiographischer Rückblick nach vorne. In: Barbara Pusch (Hg.): *Transnationale Migration am Beispiel Deutschland und Türkei*. 29–47. Wiesbaden: Springer Fachmedien
- GYAPAY Borbála
 2012 Die Veränderung des ethnischen Bildes Berlins. *Zeitschrift für amtliche Statistik Berlin Brandenburg*. 3. 46–55.
- HAASE, Annegret – HEDTKE, Christoph – SINA, Resch
 2019 MigraChance Working Paper 1b: Migrationsforschung im Wandel – aktuelle Themen, Debatten und der Blick auf Konflikte in der postmigrantischen Gesellschaft. In Großmann, Katrin (Hg.): *Migrationsbezogene Konflikte als Impuls für demokratisches Lernen und institutionellen Wandel? Ein Literaturreview in drei Perspektiven*. FH Erfurt, Fachgebiet Stadt- und Raumsoziologie
- HALBWACHS, Maurice
 1992 *On collective Memory. Heritage of Sociology Series*. Chicago: The University of Chicago Press

- HALL, Stuart
 1990 Cultural Identity and Diaspora. In Williams, Patrick – Chrisman, Laura (Hg.) (1994): *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory. A Reader*. 392–403. New York: Columbia University Press
- HALL, Stuart
 1994 Die Frage der kulturellen Identität. In Hall, Stuart (ed.) *Rassismus und kulturelle Identität. Ausgewählte Schriften 2*. 180–222. Berlin/Hamburg: Argument Verlag
- HALL, Stuart
 2004 Die Frage des Multikulturalismus. In Hall, Stuart (ed.). *Ideologie-Identität-Repräsentation. Ausgewählte Schriften 4*. 188–227. Hamburg: Verlag
- HALL, Stuart
 2010 A kulturális identitásról. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. 54–77. Budapest: Osiris
- HANS, Silke
 2016 Theorien der Integration von Migranten – Stand und Entwicklung. In Heinz Ulrich Brinkmann – Martina Sauer (Hrsg.): *Einwanderungsgesellschaft Deutschland. Entwicklung und Stand der Integration*. 23–50. Wiesbaden: Springer VS Doi: 10.1007/978-3-658-05746-6
- HAUTZINGER Zoltán – HEGEDŰS Judit – Klenner Zoltá
 2014 *A migráció elmélete*. Budapest: Nemzeti Közzolgálati Egyetem
- HäUßERMANN, Hartmut – OSWALD, Ingrid (Szerk.)
 1997 *Zuwanderung und Stadtentwicklung. Leviathan Sonderhefte 17*. Wiesbaden: Springer Fachmedien GmbH
- HäUßERMANN, Hartmut – KAPPHAN, Andreas
 2002 *Berlin: von der geteilten zur gespaltenen Stadt? Sozialräumlicher Wandel seit 1990*. 2. überarbeitete Auflage. Leske+Budrich, Opladen
- HEGEDŰS Etelka
 1991 A berlini Magyar Kultúra Háza. *Könyvtári Figyelő*. 37. 4.
- HEINRICH, Horst-Alfred
 2000 Kulturelles Gedächtnis und kollektive Erinnerungen als Mikro-Makro-Modell. In Ulrich Druwe – Steffen Kühnel – Volker Kunz (Hrsg.) *Kontext, Akteur und strategische Interaktion. Untersuchungen zur Organisation politischen Handels in modernen Gesellschaften*. Opladen: Leske + Budrich
- HEINRICH, Horst-Alfred – GILOWSKY, Julia
 2018 Wie wird kommunikatives zu kulturellem Gedächtnis? Aushandlungsprozesse auf den Wikipedia-Diskussionsseiten am Beispiel der Weißen Rose. In Gerd Sebald – Marie-Kristin Döbler (Hrsg.) *(Digitale) Medien und soziale Gedächtnisse*. Basel: Springer Verlag
- HEYDEN-RYNSCH, Verena Von Der
 1992 *Europäische Salons: Höhepunkte einer versunkenen weiblichen Kultur*. München: Artemis und Winkler Verlag

HORNYACSEK Júlia

2014 *A tudományos kutatás elmélete és módszertana*. Budapest: Nemzeti Közszerolálati Egyetem

HÖHNE, Jutta – LINDEN, Benedikt – SEILS, Eric – WIEBEL, Anne

2014 *Die Gastarbeiter. Geschichte und aktuelle soziale Lage*. WSI Report. Düsseldorf: Wirtschafts- und Sozialwissenschaftliches Institut

HUNKÁR Márta

2013 *A kutatás módszertana* (elektronikus dok.): gyakorlati jegyzet. Debrecen: Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma

HUNYADI László–VITA László

2019a *Statisztika I*. Budapest: Akadémiai Kiadó

HUNYADI László–VITA László

2019b *Statisztika II*. Budapest: Akadémiai Kiadó

HUZSVAI László–VINCZE Szilvia

2012 *SPSS-könyv*. Debrecen: Seneca Books

HYMES, Dell Hathaway

1972/1979. A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In Pléh Csaba – Terstényi Tamás (szerk.) *Beszédaktus – kommunikáció – interakció*. Budapest: Osiris Kiadó

JÁROSI Katalin

2003 *Ethnizität, Großstadt, Repräsentation. Strategien ethnischer Identitätsbildung bei in Berlin lebenden Ungarinnen und Ungarn*. Münster: Waxmann Verlag GmbH

JÁROSI Katalin

2005 Nagyváros, politika és reprezentáció a Berlinben élő magyarok etnicitásának tükrében. In Kovács Nóra (szerk.) *Tanulmányok a diaszpóráról*. 87–95. Budapest: Gondolat Kiadó

JIOBU, Robert M.

1988 *Ethnicity and Assimilation*. Albany: State University of New York Press

JONKER, Gerdien – KAPPHAN, Andreas (szerk.)

1999 *Moscheen und islamisches Leben in Berlin*. Berlin: Ausländerbefragte des Senats (Miteinander leben in Berlin)

KASCHUBA, WOLFGANG

2016. Gastarbeiter und Flüchtlinge: Die alten und die neuen „Neuen Deutschen“? *Politechnik*. 10. Internetes folyóirat: <https://politechnik.de/p6407/>

KASCHUBA, WOLFGANG

2017. Die Stadt, ein großes Selfie? Urbanität zwischen Beute und Bühne. *Aus Politik und Zeitgeschichte*. 48: 19–24.

KEMÉNYFI Róbert

- 2002 Az „etnicitás” fogalma és helye az etnikai térszerkezeti kutatásokban. *Kisebbségkutatás*. 11. 2. 376–384.

KIS-TÓTH Lajos–LENGYELNÉ MOLNÁR Tünde–TÓTHNÉ PARÁZSÓ Lenke

- 2013 *Statisztikai programrendszerek*. Médiainformatikai kiadványok. Eger: Eszterházy Károly Főiskola

KIL, Wolfgang – SILVER, Hilary

- 2006 From Kreuzberg to Marzahn. New migrant communities in Berlin. *German Politics and Society* 81. 24. 4. 95–121.

KOVÁCS Éva

- 2007 A közösségtanulmányoktól a lokalitás megismeréséig. In Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmányok*. 7–22. Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

KOVÁTS András (szerk.)

- 2013 *Bevándorlás és integráció: Magyarországi adatok, európai indikátorok*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet

KÜRTÖSI Zsófia

- 2004 A társadalmi kapcsolatháló elemzés módszertani alapjai. In Letenyei László (szerk.): *Településkutatás*. 663–686. Budapest: L'Harmattan

LAKATOS Judit

- 2015 Külföldön dolgozó magyarok, Magyarországon dolgozó külföldiek. *Statisztikai Szemle*. 92. 2. 93–112.

LÁNG Zsolt

- 2004 Három beszélgetés. *Látó* 15. 6.

LEHMANN, Albrecht

- 1991 *Im Fremden ungewollt zuhaus. Flüchtlinge und Vertriebene in Westdeutschland 1945–1990*. München: Beck

LUKÁCS Nóra

- 2020 „Minden ilyen eljárással gyengítjük a saját pozíciónkat a Berlin-kérdésben”. *Balkon*. 27. 4. 4–13.

MALIK, Kenan

- 2017 *Das Unbehagen in den Kulturen. Eine Kritik des Multikulturalismus und seiner Gegner*. Frankfurt/Main: NovoArgumente Verlag GmbH

MEHRAN, Nassim – ABI JUMAA, Jinan – LAZARIDOU, Felicia Boma – FOROUTA, Naika – HEINZ, Andreas – KLUGE, Ulrike

- 2022 Spatiality of Social Stress Experienced by Refugee Women in Initial Reception Centers. *Journal of International Migration and Integration*. 23. 1685–1709.

MIERA, Frauke

- 2008 Transnational strategies of polish migrant entrepreneurs in trade and small business in Berlin. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 34. 5. 753–770.

Migrationsanalyse und –prognose

2020 https://minor-kontor.de/wp-content/uploads/2020/11/Minor_FE_WP_Stand-der-Migrationsforschung_2020.pdf Letöltés: 2023.10.06.

NAGY Ádám

2020 „Az emlékezet forrásai”: Historiográfiai áttekintés a kollektív emlékezet, emlékezetpolitika, public history jelentőségéről, mint az emlékezetet befolyásoló, alakító és irányát meghatározó tényezőkről. In *Doktorandusz hallgatók IX. konferenciájának tanulmányai*. 181–196. Eger: Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó

NÉMETH Anikó

2016 *Adatelemzés statisztikai módszerekkel* (elektronikus dok.): felsőoktatási jegyzet. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. http://eta.bibl.u-szeged.hu/458/1/EFOP343-AP2ETSZK_jegyzet_N%C3%A9meth_Anik%C3%B3_Adatelemz%C3%A9s_statisztikai_m%C3%B3dszerekkel_20180620.pdf Letöltés: 2023.10.08

NÉMET Krisztina

2017 Idegenségtapasztalat és megszelídített tér. Transznacionális migráció gyerekperspektívából. *Tér és Társadalom* 31. 3. 103–124.

OLDENBURG, Ray

1989 *The Great Good Place*. New York: Paragon Books

PARK, Robert Ezra – BURGESS, Ernest

1969 *Introduction to the Science of Sociology*. 3rd ed. Chicago: Chicago University Press

PARSONS, Talcott

1976 Some Theoretical Considerations on the Nature and Trends of Change of Ethnicity. In Glazer, Nathan – Moynihan, Daniel P. (eds.): *Ethnicity, Theory and Experience*. Cambridge: Harvard University Press

PETERSEN, Lars-Erik

2020 Die Theorie der sozialen Identität. In Petersen, Lars-Erik – Six, Bernd (Hrsg.): *Stereotype, Vorurteile und soziale Diskriminierung. Theorien, Befunde und Interventionen*. Weinheim – Basel: Beltz

PETSCHER, Anja – WILL, Anne-Kathrin

2020 Migrationshintergrund – Ein Begriff, viele Definitionen. Ein Überblick auf Basis des Mikrozensus. Statistisches Bundesamt WISTA. 72. 5. 78–90.

PÉCOUD, Antoine

2002 Weltoffenheit schafft Jobs: Turkish entrepreneurship and multiculturalism in Berlin. *International Journal of Urban and Regional Research*. 26. 3. 494–507.

PÉCOUD, Antoine

2004 Entrepreneurship and identity: Cosmopolitanism and cultural competencies among German-Turkish businesspeople in Berlin. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 30. 3–20.

POMPÉRY Judit

- 2003 Berlini esték. In Szöllősy Pál – Balla Bálint (szerk.): *Európa keresztútjain. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 33 éve.* 276–278. Basel-Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem

RADTKE, Frank-Olaf

- 1997 Az idegenség konstrukciója a multikulturalizmus diskurzusában. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus.* Budapest: Osiris

REDFIELD, Robert – LINTON, Ralph – HERSKOVITS, Melville

- 1936 Memorandum for the Study of Acculturation. *American Anthropologist.* 38. 149–152.

ROCK, Joanna – YANASMAYAN, Zeynep – RISCHKE, Ramona – BOUCHÉ, Agnès – SEMYONOVA, Polina

- 2022 Geflüchtete Frauen aus der Ukraine: Zwischen Ankommen und Rückkehr. In *DeZIMinutes.* Berlin: Deutsches Zentrum für Integrations- und Migrationsforschung (DeZIM)

ROLSHOVEN, Johanna

- 2021 *Stadtforschung als Gesellschaftsforschung: Eine Einführung in die Kulturanalyse der Stadt.* Bielefeld: transcrit Verlag

SAJTOS László–MITEV Ariel

- 2007 *SPSS Kutatási és adatelemzési kézikönyv.* Budapest: Alinea Kiadó

SALA, Roberto

- 2007 Vom „Fremdarbeiter“ zum „Gastarbeiter“. Die Anwerbung italienischer Arbeitskräfte für die deutsche Wirtschaft (1938-1973). *Vierteljahreshäfte für Zeitgeschichte* 1. 93–120.

SALZBORN, Samuel

- 2000 *Grenzenlose Heimat. Geschichte, Gegenwart und Zukunft der Vertriebenenverbände.* Berlin: Elefanten-Press

SALZBORN, Samuel

- 2009 Entwurzelt im eigenen Land? Die deutschen Vertriebenenverbände zwischen sozioökonomischer Integration und politischer Integrationsverweigerung. *Exilforschung. Ein internationales Jahrbuch.* 27. 168–181.

SAXE, Cornelia

- 1999 *Das gesellige Canapé. Die Renaissance des Berliner Salons.* Berlin: Quadriga Verlag

SCHNEIDER Mária

- 1992 A Berlini Magyar Intézet és Collegium Hungaricum. *Regio – Kisebbségi Szemle.* 3. 4. 72–101.

SCHÜTZ Alfred

- 2004 A hazatérő. In Biczó Gábor (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig.* Debrecen: Csokonai Kiadó

SEIBERT, Peter

- 1993 *Der literarische Salon: Literatur und Geselligkeit zwischen Aufklärung und Vormärz.* Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler

SIMMEL, Georg

1995. Die Großstädte und das Geistesleben. (1901-1908) In Simmel, Georg: *Gesamtausgabe.* 116–131. Otthein Rammstedt (Hrsg.) Band 7: Aufsätze und Abhandlungen. Band I. Rüdiger Kramme, Angela Rammstedt und Otthein Rammstedt. (Hrsg.) Frankfurt am Main: Suhrkamp

SIMMEL, Georg

- 2004 Exkurzus az idegenről. In Biczó Gábor (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig.* 56. Debrecen: Csokonai Kiadó

SZÁNTÓ Zoltán

- 2006 A társadalmi kapcsolatháló-elemzés szociometriai gyökerei. In Letenyei László (szerk.): *Településkutatás. A település és a térségi tervezés társadalomtudományos alapozása.* Szöveggyűjtemény. Második kiadás. 649–662. Budapest: Új Mandátum – Ráció Kiadó

SZIJÁRTÓ Zsolt

- 2018 Új kihívások a városi etnikai közösségkutatások előtt: a digitalizáció és a kollaboráció. *Replika.* 3-4. 108–109. 195–208.

SZIJÁRTÓ Zsolt

- 2022 *A sokféle migráció. Berlini történetek.* <https://biboszabadegyetem.org/kurzus/a-sokfele-migracio-berlini-tortenetek/>

SZÜTS István

- 2002 *Alkalmazott statisztika.* Tankönyv. Budapest: Agroinform Kiadó

SZÜTS István Gergely

- 2023 Berlin „láthatatlan” magyarjai, 1922. *Pro Minoritate.* 123–134.

TAJFEL, Henri

- 1978 *Differentiation between social groups.* London: Academic Press

TAJFEL, Henri – TURNER, John Charles

- 1986 The social identity theory of intergroup relations. In S. Worchel – W. G. Austin (Eds.) *Psychologie of intergroup relations* Monterey, CA: Brooks/Cole

TÁTRAI Patrik

- 2017 Asszimiláció vagy hibriditás? Értelmezési keretek a Zoborvidék etnikai átalakulásához. *Néprajzi Látóhatár.* XXVI. 1-4. 95–112.

TOPOLÁNSZKY Ákos

- 2003 „A magyar szellemi diaszpóra műhelye” In Szöllősy Pál – Balla Bálint (szerk.): *Európa keresztútjain. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 33 éve.* 221–228. Basel-Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem

TÓTFALUSI István

- 2001 Magyar etimológiai nagyszótár. *Arcanum Adatbázis. Arcanum DVD Könyvtár.* <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/> Letöltés: 2023.11.08

TÓTH Ágnes

- 2024 A Berliini Magyar Kultúra Háza tevékenysége (1970-1973) *Regio.* 32. 3. 228–249.
DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v32i3.228>

TÓTH G. Péter

- 2002 A „közösség” Egy fogalom megalkotása, kiteljesedése, széthullása és felszámolása. In Pócs Éva (szerk.): *Közösség és identitás.* Studia Ethnologica Hungarica 3. 9–32. Budapest: L'Harmattan

UJVÁRY Gábor

- 2001 „Tudós kolostor csöndes kolostori kerttel”. A berliini Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum története (1924-1944) In Ujváry Gábor – Pröhle Gergely (szerk.): *Újrakezdések krónikája, 1867-2001: Magyar-német diplomáciai kapcsolatok.* 79–102. Budapest: Corvina

VALNERNÉ TÖRÖK Eszter

- 1995 Wir waren Deutsche in Ungarn und wir sind Ungarn in Deutschland: Gedanken über die Identität der aus Ungarn nach Hessen vertriebenen Ungarndeutschen = Magyarországon németnek tartottak, itt meg magyarnak. Gondolatok a Hessenbe kitelepített magyarországi németek identitásáról. I was Considered to be a German in Hungary, here to be a Hungárián. Some Thoughts of the Identity of Germans Translocated to Hessen from Hungary. In: Krupa András–Eperjessy Ernő–Barna Gábor (szerk.): *Kultúrák találkozása – kultúrák konfliktusai: az V. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai Békéscsaba.* 333–337. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság

VALNERNÉ TÖRÖK Eszter

- 2021 A Berlinben élő magyar etnikai közösség kulturális integrációjának kérdései. Közösségépítés az online és offline térben. *Néprajzi Látóhatár.* 30. 3-4. 127–148.

VALNERNÉ TÖRÖK Eszter

- 2022a Modern szalonok virágzása Berlinben. A Berliini Szalon, az etnikus közösségszervezés új mechanizmusai. *Néprajzi Látóhatár.* 31. 1-4. 53-71.

VALNERNÉ TÖRÖK Eszter

- 2022b Nyelvhasználati szokások az integráció tükrében a Berlinben élő magyar diaszpórában. *Porta Lingua.* 2. 25-32.

VALNERNÉ TÖRÖK Eszter

- 2022c Kulturális identitás ápolása Berlinben – a Berliini Szalon tevékenysége. In Simon Szabolcs – Brdar-Szabó Rita – Tóthné Litovkina Anna: *14th International Conference of J. Selye University. Language and Literacy Sections. Conference Proceedings.* 143-154. Komárno: Selye János Egyetem

VÁRADY Mónika Mária (szerk.)

- 2018 *Migráció alulnézetből.* MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete. Budapest: Argumentum

WEBER, MAX

1921/22. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie* (Studienausgabe). Fünfte, revidierte Auflage. Tübingen: J.C.B. Mohr 4to. 942 S.

WILHELMY-DOLLINGER, Petra

2000 *Die Berliner Salons: mit historisch-literarischen Spaziergängen*. Berlin, New York: Walter de Gruyter

WINKELMAN, Michael

1994 Cultural shock and adaptation. *Journal of Counseling & Development*. 73. 2. 121–126.

WINTER, Rainer

2006 Stuart Hall: Die Erfindung der Cultural Studies. In Stephan Moebius – Dirk Quadflieg (Hrsg.): *Kultur. Theorien der Gegenwart*. VS Verlag für Sozialwissenschaften. Wiesbaden DOI <https://doi.org/10.1007/978-3-531-90017-9>

YINGER, J. Milton

2002 „Az asszimiláció és a disszimiláció elmélete felé.” *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*. 13. 1. 24–44.

YURDAKUL, Gökçe – ALTAY, Tunay

2023 Stigmatisierung überwinden. Die Grenzarbeit privilegierter Mütter mit türkeistämmiger Migrationsgeschichte an Berliner Privatschulen. In *NaDiRa Working Papers 9: Forschungsergebnisse aus Kurzstudien des Nationalen Diskriminierungs- und Rassismusmonitors (NaDiRa)* Berlin: Deutsches Zentrum für Integrations- und Migrationsforschung (DeZIM)

Online források:

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/a-a-F14E1/asszimilal-F1716/> (Utolsó letöltés: 2023.07.20.)

https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2023/04/PD23_158_125.html (Utolsó letöltés: 2023.07.20.)

<https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Tabellen/auslaendische-bevoelkerung-staatsangehoerigkeit-jahre.html> (Utolsó letöltés: 2023.07.20.)

<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1221/umfrage/anzahl-der-auslaender-in-deutschland-nach-herkunftsland/> (Utolsó letöltés: 2023.07.25.)

<https://telex.hu/kulfold/2022/01/29/nemetorszag-hazatero-magyarok> (Utolsó letöltés: 2023.07.25.)

https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/BerichtsreihenMigrationIntegration/Freizuegigkeitsmonitoring/freizuegigkeitsmonitoring-jahresbericht-2022.pdf?__blob=publicationFile&v=3 (Utolsó letöltés: 2023.08.03.)

https://www.migrationdataportal.org/international-data?m=1&i=stock_abs_&t=2020 (Utolsó letöltés: 2023.07.21.)

file:///C:/Users/T%C3%B6r%C3%B6k%20Eszter/Downloads/gesamtkonzept-zur-integration-und-partizipation-gefluechteter_bf.pdf (Utolsó letöltés: 2023.08.04.)

<https://www.berlin.de/lb/intmig/service/publikationen/interkultureller-kalender/> (Utolsó letöltés: 2023.08.04.)

<https://www.berlin.de/lb/intmig/themen/projektfoerderung/aktuelle-projekte/black-diaspora-library-berlin-1150499.php> (Utolsó letöltés: 2023.08.04.)

<https://www.berlin.de/lb/intmig/themen/projektfoerderung/aktuelle-projekte/i-slam-2021-1150541.php> (Utolsó letöltés: 2023.08.04.)

<https://www.berlin.de/lb/intmig/themen/projektfoerderung/aktuelle-projekte/mega-media-and-empowerment-for-german-asians-1150946.php> (Utolsó letöltés: 2023.08.04.)

<https://www.berlin.de/lb/intmig/themen/projektfoerderung/aktuelle-projekte/rahma-meets-juma-in-aktion-1150980.php> (Utolsó letöltés: 2023.08.04.)

<https://www.berlin.de/lb/intmig/themen/projektfoerderung/aktuelle-projekte/berliner-kompetenzzentrum-fur-kooperation-und-partizipation-kopa-1150545.php> (Utolsó letöltés: 2023.08.05.)

https://www.statistischebibliothek.de/mir/receive/BBSerie_mods_00000025 (Utolsó letöltés: 2023.08.06.)

<https://www.statistik-berlin-brandenburg.de/a-i-3-j> (Utolsó letöltés: 2023.08.06.)

https://download.statistik-berlin-brandenburg.de/8bbcc2ba445cc2fe/e33e9ca3b5a0/SB_A01-03-00_2022j01_BE.pdf (Utolsó letöltés: 2023.08.06.)

<https://www.philosophie.ch/2018-01-18-kaschuba> (Utolsó letöltés: 2023.08.07.)

<https://www.dezim-institut.de/projekte/projekt-detail/transnational-perspectives-on-migration-and-integration-transmit-7-13/> (Utolsó letöltés: 2023.08.10.)

<https://www.dezim-institut.de/projekte/projekt-detail/gefluechtete-frauen-aus-der-ukraine-zwischen-rueckkehr-und-ankommen-3-15/> (Utolsó letöltés: 2023.08.10.)

<https://www.dezim-institut.de/projekte/projekt-detail/engagement-und-zugehoerigkeit-vereinsarbeit-und-politische-bildung-muslimischer-jugendlicher-2-03/> (Utolsó letöltés: 2023.08.10.)

<https://taz.de/Salons-in-Berlin/!5767360/> (Utolsó letöltés: 2023.08.13.)

<https://www.visitberlin.de/de/event/berliner-salon> (Utolsó letöltés: 2023.08.14.)

https://download.statistik-berlin-brandenburg.de/b62ab794a3b687b0/580dc2cb49e5/SB_A01-05-00_2022h01_BE.pdf (Utolsó letöltés: 2023.08.14.)

https://magyarsag.mti.hu/szervezetek_intezmenyek/15501006/magyar_kolonia_berlin (Utolsó letöltés: 2023.08.16.)

<https://culture.hu/hu/berlin/esemenyek/magyar-modern> (Utolsó letöltés: 2023.08.16.)

https://culture.hu/de/berlin/veranstaltungen/%E2%80%99Berlin-war-gut-zu-uns-fremden%E2%80%9C-berliner-impressionen-ungarischer-autor*innen-1900-1939- (Utolsó letöltés: 2023.08.17.)

<https://pim.hu/hu/emigrans/kovacs-edit-magyar-irok-berlin-elmenye-idegensseg-es-ismerosseg-tapasztalatok> (Utolsó letöltés: 2023.08.17.)

<https://pim.hu/hu/esemenyek/nekunk-ma-berlin-parisunk> (Utolsó letöltés: 2023.08.17.)

<https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/5813/0470.pdf;jsessionid=09A8941F112E1FEDC C9EB85A7EA04D76?sequence=1> (Utolsó letöltés: 2023.08.18.)

<https://adt.arcanum.com/hu/collection/UngarischeJahrbucher/> (Utolsó letöltés: 2023.08.18.)

<https://fidelio.hu/plusz/magyar-kultura-nemzetkozi-kilatassal-a-berlini-collegium-hungaricum-ban-jartunk-178988.html> (Utolsó letöltés: 2023.08.19.)

<https://epa.oszk.hu/00000/00012/00029/dalos.htm> (Utolsó letöltés: 2023.08.19.)

<https://taz.de/Der-Exodus-der-Kultur-aus-der-Karl-Liebknecht-Strasse/!212782/> (Utolsó letöltés: 2023.08.19.)

<https://artportal.hu/magazin/totalis-most-egy-magyar-kortars-muvesz-berlinben/> (Utolsó letöltés: 2023.08.19.)

<https://merce.hu/2021/10/11/osztalyharc-egy-varosert-dzsentrifikacios-helyzetjelent-es-berlinbol/> (Utolsó letöltés: 2023.08.20.)

<https://berlini-magyar-protestans.de/gyulekezet> (Utolsó letöltés: 2023.08.21.)

<https://szebb.de/> (Utolsó letöltés: 2023.08.21.)

<https://buod.de/index.php/hu/buod-a-szovetseg/tagszervezetek> (Utolsó letöltés: 2023.08.21.)

<https://www.facebook.com/groups/1536917196588584/> (Utolsó letöltés: 2023.08.21.)

https://magyarsag.mti.hu/szervezetek_intezmenyek/15501371/magyar_egyesulet_berlin_ev (Utolsó letöltés: 2023.08.21.)

<https://www.berlini-cserkeszek.de/rolunk/> (Utolsó letöltés: 2023.08.21.)

<https://brunsvik.de/egyesulet/> (Utolsó letöltés: 2023.08.21.)

https://www.facebook.com/events/kiezoase-zentrum-f%C3%BCr-nachbarschaft-und-familien/pal%C3%A1nta-tal%C3%A1lka/2432003453546529/?locale=ro_RO (Utolsó letöltés: 2023.08.21.)

<https://www.facebook.com/berlini.fono/> (Utolsó letöltés: 2023.08.21.)

<http://www.d-u-g.org/startseite.html> (Utolsó letöltés: 2023.08.21.)

<https://artportal.hu/magazin/mi-nem-arra-keszultunk-hogy-elmegyunk-simon-kati-kurator-berlin/> 2023.08.21.)

<https://www.facebook.com/groups/596487837193405> (Utolsó letöltés: 2023.08.22.)

<https://www.facebook.com/groups/177699365648105> (Utolsó letöltés: 2023.08.22.)

<https://www.facebook.com/groups/596487837193405> (Utolsó letöltés: 2023.08.22.)

<https://www.facebook.com/groups/197981846885275> (Utolsó letöltés: 2023.08.22.)

https://kulturpart.hu/2011/10/25/allami_kituntetes_egy_kulonos_szenvedelyert (Utolsó letöltés: 2023.08.22.)

<https://www.berlini-szalon.de/visszapillantás> (Utolsó letöltés: 2023.08.23.)

https://pomperyberlin.blog.hu/2022/03/30/kukorelly_endre_az_irastudo_felelossegerol (Utolsó letöltés: 2023.08.23.)

<https://infovilag.hu/az-uvegfal-a-berlini-szalonban/> (Utolsó letöltés: 2023.08.24.)

<https://www.mateking.hu/matematika-kepletgyujtemeny/cramer-fele-asszociacios-egyuttható> (Utolsó letöltés: 2023.08.23.)

Ábrák jegyzéke

1. ábra:	Külföldiek aránya Németország összlakosságában.....	12
2. ábra:	A Németországban élő magyarok száma	14
3. ábra:	Magyarországról Németországba kiköltöző magyarok száma.....	14
4. ábra:	A Berlinben élő külföldiek száma 1991 és 2018 között.....	66
5. ábra:	A német és külföldi lakosság aránya Berlinben	67
6. ábra:	Berlin Calling csoport kitelepülési motivációk	117
7. ábra:	Berlin Calling csoport letelepedési szándék.....	118
8. ábra:	Berlin Calling csoport kapcsolattartási formák	118
9. ábra:	Berlin Calling csoport kapcsolatrendszer.....	119
10. ábra:	Berlin Calling csoport német nyelvtudás szintje	119
11. ábra:	Berlin Calling csoport nyelvhasználati szokások	120
12. ábra:	Kitelepülési motiváció a Berlini Szalon közösségében.....	121
13. ábra:	Letelepülési szándék a Berlini Szalon közösségében.....	122
14. ábra:	Kapcsolattartási formák a Berlini Szalon közösségében	122
15. ábra:	Asszociációk Berlinnel kapcsolatban	123
16. ábra:	A Berlini Szalon közösségének személyes kapcsolatrendszere	124
17. ábra:	Berlini Szalon német nyelvtudás szintje.....	124
18. ábra:	Berlini Szalon nyelvhasználati szokások a hétköznapiakban.....	125
19. ábra:	Német nyelvtudás szükségessége a berlini élethez.....	126
20. ábra:	Integráció sikerességével kapcsolatos vélemény.....	126
21. ábra:	Migrációs élethelyzet nehézségei	127
22. ábra:	Érdeklődés a magyarországi események, politika, kultúra iránt	128
23. ábra:	Tájékozottság a befogadó közeggel kapcsolatosan (németországi, berlini események)	128
24. ábra:	A megkérdezett magyarok korösszetétele	146
25. ábra:	A megkérdezettek családi állapota nemzetiség alapján.....	147
26. ábra:	A kitelepülés időszakai.....	148
27. ábra:	A kitelepülés okai a megkérdezettek körében	148
28. ábra:	Szalonslátogatás kezdete és kitelepülési motivációk összefüggése	149
29. ábra:	A Berlini Szalon látogatásának kezdete	150
30. ábra:	Értesülés szalonrendezvényről a megkérdezettek körében	151
31. ábra:	Látogatás gyakorisága a Berlini Szalonban.....	152
32. ábra:	A Berlini Szalon látogatásának motivációs tényezői	152
33. ábra:	Preferenciák a szalonestek kiválasztásánál.....	154
34. ábra:	Ismeretségek kötése a szalonesteken	154
35. ábra:	Kapcsolattartás a Berlini Szalon közösségén belül	156
36. ábra:	A kapott válaszok megoszlása a párkapcsolat típusa és a magyar nyelvű programok igényének kapcsolata esetén	157
37. ábra:	A vizsgált kérdéskörre kalkulált értékek	157
38. ábra:	A szalonestek magyar vonatkozásának jelentősége	159
39. ábra:	Indoklás a magyar nyelv használatára vonatkozóan a szalonesteken.....	160
40. ábra:	Asszociációk a Berlini Szalonról.....	161
41. ábra:	Társadalmi igény a szalonrendezvények iránt a digitalizáció korában, a pandémia után.....	163
42. ábra:	Berlinbe költözés okai a német szalonlátogatók esetében.....	165
43. ábra:	Párvkapcsolat a német szalonlátogatók körében	165
44. ábra:	A szalonlátogatás motivációja a német közönség esetében.....	166
45. ábra:	A szalonlátogatás gyakorisága a német látogatók esetében	167

46. ábra:	A német közönség által kedvelt szalonestek	168
47. ábra:	Ismeretségek kötése szalonrendezvényen a német közönség esetében	168
48. ábra:	Kapcsolattartás a szalonesten megismert vendégekkel	169
49. ábra:	Az estek magyar vonatkozásának jelentősége a német közönség számára	170
50. ábra:	A szalonesteken folyó kommunikáció nyelvének jelentősége	171
51. ábra:	Értesülés szaloneseményekről	172
52. ábra:	A szalonlátogatás gyakorisága magyar-német összehasonlításban	173
53. ábra:	A szalonlátogatás motivációja magyar-német összehasonlításban	174
54. ábra:	Kedvelt szalonestek között magyar-német összehasonlításban.....	174
55. ábra:	Asszociációk a Berlini Szalonnal kapcsolatban magyar-német összehasonlításban.....	175
56. ábra:	A szalonestek műfaji megoszlása	180
57. ábra:	Berlini Szalon	185
58. ábra:	Szalonest 2022. március	185

Berlin kérőív, 2019.05.

1. Kérem adja meg az életkorát!
 - a, 20 – 29
 - b, 30 – 39
 - c, 40 – 49
 - d, 50 – 59
 - e, 60 felett
2. Hány éve él Berlinben?
 - a, kevesebb, mint 5 év
 - b, 5 – 9 év
 - c, 10 – 14 év
 - d, 15 – 19 év
 - e, 20 – 30 év
 - f, több, mint 30 év
3. Milyen iskolai végzettsége van?
 - a, általános iskola
 - b, érettségi
 - c, szakmai végzettség
 - d, felsőfokú diploma
4. Milyen motivációból települt ki Berlinbe?
 - a, munkavállalás
 - b, tanulás
 - c, családi okok
 - d, kalandvágy
 - e, egyéb okok
5. Véglegesen Berlinben szeretne maradni?
 - a, igen
 - b, nem
 - c, még nem tudom
6. Fontosnak tartja a kapcsolattartást a Berlinben élő magyarokkal?
 - a, igen
 - b, nem
7. Milyen módon tartja a kapcsolatot a városban élő magyarokkal?
 - a, nem tartom a kapcsolatot
 - b, személyes, baráti kapcsolatok
 - c, online kapcsolattartás
 - d, magyaroknak szóló rendezvényeken
8. Milyen asszociációi vannak Berlinnel kapcsolatban? (Több válaszlehetőség!)

a, nyitottság	f, lehetőségek
b, idegenség	g, nehézségek
c, élhető	h, hektikus
d, elszigetelődés	i, veszteség
e, befogadás	j, multikulturális

9. Milyen személyes kapcsolatrendszert alakított ki a városban?
a, főleg magyarokkal tartom a kapcsolatot
b, más külföldiekkel állok kapcsolatban
c, főleg németekkel vagyok kapcsolatban
10. Milyen szintű német nyelvtudással rendelkezik?
a, nem beszélek németül
b, kezdő szinten beszélek
c, haladó szinten beszélek
d, felsőfokú szinten beszélek
11. Melyik nyelvet használja a hétköznapiakban Berlinben?
a, német
b, angol
12. Hogyan ítéli meg szükséges a német nyelvismeret a berlini élethez vagy elegendő az angol?
a, német szükséges
b, angol elegendő
13. Volt-e már olyan helyzetben, amikor deficitként élte meg a német nyelvtudásbeli hiányosságait?
a, igen
b, nem
14. Véleménye szerint sikerült beilleszkednie a városban?
a, igen
b, nem
15. Élhető városnak tartja Berlint?
a, igen
b, nem
16. Milyen nehézségekkel kellett szembenéznie berlini élete során? (Több válaszlehetőség!)
a, anyagi nehézségek
b, nyelvi nehézségek
c, beilleszkedési nehézségek
d, munkakeresés
e, bürokrácia
f, kapcsolatteremtés
g, magány, elszigetelődés
h, ...
17. Figyelemmel kíséri a magyarországi eseményeket, politikát, kultúrát?
a, igen
b, nem
18. Tájékozott a németországi, berlini eseményekkel kapcsolatban?
a, igen
b, nem

Berlini Szalon kérdőív

1. Melyik időszakban települt ki Berlinbe?
 - a, 1970 előtt
 - b, 1970-1979
 - c, 1980-1989
 - d, 1990-1994
 - e, 1995-1999
 - f, 2000-2004
 - g, 2005-2009
 - h, 2010-2014
 - i, 2015-2019
 - j, 2020 vagy utána

2. Melyik évben költözött ki Berlinbe?

3. Milyen motivációból települt ki Berlinbe? (legfeljebb 2 válasz)
 - a, családi okok
 - b, munkavállalás
 - c, tanulás
 - d, kalandvágy
 - e, barátok
 - f, a legélhetőbb város Európában
 - g, jobb megélhetési lehetőségek / magasabb életszínvonal
 - h, politikai okok
 - i, elfogadó társadalom
 - j, egyéb okok:

4. Mióta látogatja a Berlini Szalon rendezvényeit?
 - a, a 70-es évek óta, a kezdetektől
 - b, a 80-as évek óta
 - c, a 90-es évek óta
 - d, 2000-es évek óta
 - e, 2010 és 2020 között
 - f, 2022-ben voltam először szalonesten

5. Kérem, írja le röviden, hogy az Ön véleménye szerint, mennyiben változott a Berlini Szalon jellege az elmúlt években/évtizedekben!

.....

6. Hogyan értesült a Berlini Szalonról?
 - a, a szalonrendezvények szervezőjétől
 - b, barátoktól, ismerősektől
 - c, közösségi médiából
 - d, családtagoktól
 - e, egyéb forrásból:

7. Milyen rendszerességgel látogatja a Berlini Szalon rendezvényeit?
 - a, igyekszem minden rendezvényen részt venni
 - b, csak az érdeklődési körömnek megfelelő programokra megyek el
 - c, csak évente egy-két rendezvényen veszek részt
 - d, csak néhány alkalommal voltam szalonrendezvényen

8. Milyen motivációból látogatja a Berliini Szalon programjait? (több válasz is lehetséges, de legfeljebb 3!)
- a, érdekelnek a színvonalas kulturális programok
 - b, szeretném ápolni a magyar kulturális gyökereimet
 - c, a meghívott művészek és előadók miatt
 - d, szeretnék Berlinben élő magyarokkal ismerkedni és kapcsolatot tartani
 - e, itt lehetőség van sajátos privát közegben kulturális élményekkel gazdagodni
 - f, a rendezvények különleges hangulata miatt
 - g, az érdekes és tartalmas viták és beszélgetések vonzanak
 - h, egyéb motivációs tényezők:
9. Elsősorban milyen rendezvények iránt érdeklődik? (legfeljebb 3 válasz!)
- a, színházi előadások magyarul
 - b, zenei estek
 - c, politikai témájú beszélgetések magyarul
 - d, politikai témájú beszélgetések németül
 - e, társadalomtudományi és szociológiai kérdések megvitatása magyarul
 - f, társadalomtudományi és szociológiai kérdések megvitatása németül
 - g, irodalmi estek magyarul
 - h, irodalmi estek németül
 - i, művészportrék magyarul
 - j, művészportrék németül
 - k, egyéb rendezvények:
10. Kötött-e ismeretséget Berlinben élő magyarokkal a Berliini Szalon rendezvényein keresztül?
- a, igen
 - b, nem
11. Törekszik-e Ön arra, hogy a szalonrendezvényeken új ismeretségeket kössön?
- a, igen, ezt fontosnak tartom
 - b, igen, de nem feltétlenül
 - c, nem kifejezetten, de ha a helyzet úgy hozza, előfordul
 - d, nem tartom ezt fontosnak
12. Ápolja a kapcsolatot a magánéletben a szalonrendezvényeken megismert magyarokkal?
- a, igen, sok berlini barátomat itt ismertem meg
 - b, csak néhány itt megismert magyarral tartom rendszeresen a kapcsolatot
 - c, az itt megismert magyarokkal alkalmanként tartom a kapcsolatot
 - d, a szalonrendezvényeken megismert magyarokkal nem ápolok egyébként kapcsolatot
 - e, a szalonrendezvényeken nem szereztem ismerősöket
13. Mennyire fontos Önnek, hogy a szalonrendezvénynek magyar vonatkozása legyen?
- a, jelentős kérdés
 - b, átlagon felül fontos
 - c, átlagos jelentőségű
 - d, átlagon aluli jelentőségű
 - e, nincs számomra jelentősége
14. Fontos-e Önnek, hogy a programok magyar nyelven legyenek?
- a, igen (Kérem, ebben az esetben válaszoljon a 15. kérdésre!)
 - b, nem, ennek nincs jelentősége
 - c, nem fontos, sőt jobban szeretem a német nyelvű programokat (pl. mert azokra a német páromat is elvihetem)

15. Miért fontos Önnek, hogy magyar nyelven legyenek az estek?
 a, nem beszélek elég jól németül
 b, a Magyarországgal kapcsolatos témákról magyarul lehet legjobban beszélni
 c, szeretem kihasználni a lehetőséget, hogy magyarul beszéljek
16. Milyen asszociációi vannak a Berliini Szalonnal kapcsolatban? Válassza ki az Ön szerint 3 leginkább jellemzőt!
 a, magas színvonalú, értékes programok
 b, meghitt légkör
 c, érdekes előadóművészek
 d, tartalmas beszélgetések
 e, magyar gyökerek
 f, elegáns környezet
 g, kedves vendéglátás
 h, kultúra magyar nyelven
 i, kapcsolatteremtés
 j, intellektuális közeg
 k, bizonyos rendszerességgel kínál színvonalas programokat „az ajánlat házhoz jön”
 l, a vendéglátó személye biztosíték az igényes és értékes programokra
 m, szűk kör számára elérhető programok
 n, egyéb:
17. Látogat-e Berlinben más jellegű szalonokat?
 a, igen, több más szalon rendezvényeire is járok (Kérem, ebben az esetben válaszoljon a 18. kérdésre!)
 b, csak néhány szalont látogatok rendszeresen (Kérem, válaszoljon a 18. kérdésre is!)
 c, csak a Berliini Szalonba járok
18. Kérem, fogalmazza meg, hogy az Ön véleménye szerint mi különbözteti meg a Berliini Szalont más Berlinben működő szalonoktól!

19. Ön szerint változott-e a Berliini Szalon súlya az elmúlt évtizedekben a kommunikációs technikák fejlődésének következtében?
 a, igen b, nem d, talán
20. Van-e az Ön véleménye szerint társadalmi igény a digitalizáció korában és a pandémia után a szalonrendezvényekre?
 a, igen (Kérem, ebben az esetben válaszoljon a 21. kérdésre is!)
 b, nem
 c, talán
21. Az Ön véleménye szerint miért van igény a Berliini Szalon estjeire? Kérem, fejtse ki röviden a véleményét!

22. Hogyan képzei el a Berliini Szalon jövőjét? (Kérem, fejtse ki a válaszát néhány szóban!)

23. Kérem, adja meg a születési évét!

24. Kérem, adja meg az iskolai végzettségét!

- a, általános iskola
- b, középfokú végzettség
- c, felsőfokú végzettség
- d, szakmai végzettség

25. Milyen területen dolgozik?

.....

26. Milyen párkapcsolatban él Berlinben?

- a, német partnerrel élek
- b, magyar partnerrel élek
- c, más külföldivel élek
- d, egyedül élek

Fragebogen Berliner Szalon

1. Sind Sie BerlinerIn?
 - a, ja
 - b, nein (In diesem Fall beantworten Sie bitte auch Frage 2 und Frage 3!)
2. Falls Sie nicht in Berlin geboren sind, seit wann leben Sie in Berlin?
.....
3. Aus welcher Motivation sind Sie nach Berlin gezogen?
 - a, familiäre Gründe
 - b, Arbeitsmöglichkeiten
 - c, Studium
 - d, Freundschaften
 - e, Abenteuerlust
 - f, Berlin ist eine lebenswerte Stadt
 - f, andere Gründe:
4. Seit wann besuchen Sie die Kulturprogramme des Berliner Szalons?
 - a, seit den 90er Jahren
 - b, seit Beginn der 2000er Jahre
 - c, zwischen 2010 und 2020 war ich zum ersten Mal dort
 - d, zuerst war ich 2022 im Berliner Szalon
5. Wenn Sie den Berliner Szalon schon länger besuchen, erläutern Sie bitte, wie sich der Szalon im Laufe der letzten Jahre Ihrer Meinung nach verändert hat!
.....
6. Wie haben Sie vom Berliner Szalon gehört?
 - a, von der Gastgeberin des Salons
 - b, von Freunden und Bekannten
 - c, aus dem Sozialen Netzwerk
 - d, von Familienmitgliedern
 - e, aus anderen Quellen.....
7. Wie oft besuchen Sie die Salonabende im Berliner Szalon?
 - a, ich versuche an allen Veranstaltungen teilzunehmen
 - b, ich besuche nur die Programme, die meinen Interessen entsprechen
 - c, jährlich nehme ich nur an einem Abend oder höchstens an zwei Programmen teil
 - d, ich war nur an einigen Salonabenden
 - e, ich besuche nur die deutschsprachigen Programme
 - f, ich war bis jetzt nur einmal dort
8. Aus welcher Motivation besuchen Sie die Programme des Berliner Szalons? (mehrere Antworten sind möglich, aber höchstens nur 3!)
 - a, ich interessiere mich für anspruchsvolle Kulturprogramme
 - b, ich möchte den Kontakt zur ungarischen Kultur pflegen
 - c, die eingeladenen Künstler interessieren mich
 - d, ich möchte UngarInnen in Berlin kennen lernen und den Kontakt zu ihnen pflegen
 - e, man hat hier die Möglichkeit, in einer privaten Atmosphäre kulturelle Erlebnisse zu sammeln

- f, die Veranstaltungen haben eine eigenartige Stimmung
- g, die interessanten Gespräche und Diskussionen ziehen mich an
- h, andere Motivationsfaktoren:

9. Was für Veranstaltungen interessieren Sie besonders? (höchstens 3 Antworten!)
 - a, Musikabende
 - b, Gespräche über politische Themen auf Deutsch
 - c, Erörterung geisteswissenschaftlicher oder soziologischer Themen auf Deutsch
 - d, Literaturabende auf Deutsch
 - e, Künstlerporträts auf Deutsch
 - f, andere Veranstaltungen:

10. Haben Sie in Berlin lebende UngarInnen über die Salonabende kennen gelernt?
 - a, ja b, nein

11. Streben Sie danach, an den Salonabenden neue Bekanntschaften zu machen?
 - a, ja, es ist wichtig für mich
 - b, ja, aber nicht unbedingt
 - c, nein, ich strebe nicht danach, aber wenn sich die Situation so ergibt, dann kommt es vor
 - d, ich halte es für nicht wichtig

12. Pflegen Sie den Kontakt zu Bekannten im Privatleben, die Sie im Berliner Szalon kennen gelernt haben?
 - a, ja, einige Berliner Freunde habe ich im Berliner Szalon kennen gelernt
 - b, ich pflege den Kontakt nur zu wenigen Menschen, die ich hier kennen gelernt habe
 - c, ich pflege den Kontakt nur gelegentlich zu Menschen, die ich hier kennen gelernt habe
 - d, ich pflege den Kontakt im Privatleben nicht zu Menschen, die ich im Berliner Szalon kennen gelernt habe
 - e, an den Salonabenden habe ich niemanden kennen gelernt

13. Ist es Ihnen wichtig, dass die Salonprogramme einen Bezug zur ungarischen Kultur haben?
 - a, es ist überaus wichtig
 - b, es ist überdurchschnittlich wichtig
 - c, es ist durchschnittlich wichtig
 - d, es ist nicht sehr wichtig für mich
 - e, es spielt keine Rolle für mich

14. Ist es Ihnen wichtig in welcher Sprache die Programme ablaufen?
 - a, ja b, nein c, ich verstehe nur die deutschsprachigen Programme

15. Was für Assoziationen haben Sie in Bezug zum Berliner Szalon? Wählen Sie bitte drei Antworten, die Ihrer Meinung nach sehr typisch sind!
 - a, anspruchsvolle und sehr interessante Programme
 - b, eine gemütliche Atmosphäre
 - c, interessante Künstler
 - d, geistreiche Gespräche
 - e, ungarische Kultur
 - f, elegante Umgebung
 - g, nette Gastfreundschaft
 - h, Kontaktpflege
 - i, intellektuelles Umfeld

- j, regelmäßig stattfindende, anspruchsvolle Programme, „das Angebot kommt nach Hause“
- k, die Person der Gastgeberin ist eine Garantie für anspruchsvolle und interessante Programme
- l, Kulturprogramme für einen engen Kreis
- m, andere :

16. Besuchen Sie in Berlin andere ähnliche Salons?

- a, ja, ich besuche die Programme mehrerer Salons (In diesem Fall beantworten Sie bitte Frage 17!)
- b, ich besuche nur die Programme einiger Salons (Beantworten Sie bitte Frage 17!)
- c, ich besuche nur den Berliner Szalon

17. Was unterscheidet Ihrer Meinung nach die Programme des Berliner Szalons von den Programmen anderer Salons in Berlin? Erläutern Sie bitte Ihre Meinung!

.....

18. Gibt es einen gesellschaftlichen Bedarf in der Zeit der Digitalisierung und nach der Pandemie an den Programmen des Berliner Szalons?

- a, ja (Beantworten Sie bitte in diesem Fall auch Frage 19!)
- b, nein

19. Warum gibt es Ihrer Meinung nach einen Bedarf an den Programmen des Berliner Szalons?

.....

20. Wie stellen Sie sich die Zukunft des Berliner Szalons vor? (Bitte erläutern Sie kurz Ihre Meinung!)

.....

21. Geben Sie bitte Ihr Geburtsdatum an!

.....

22. Geben Sie bitte Ihren Schulabschluss an!

- a, Grundschulabschluss
- b, Mittelschulabschluss
- c, Hochschulabschluss
- d, Fachausbildung

23. Auf welchem Gebiet arbeiten Sie?

.....

24. In was für einer Partnerschaft leben Sie in Berlin?

- a, ich lebe mit einem deutschen Partner/einer deutschen Partnerin
- b, ich lebe mit einem ungarischen Partner/einer ungarischen Partnerin
- c, ich lebe mit einem ausländischen Partner/einer ausländischen Partnerin
- d, ich lebe allein

Kérdőív a Berlini Szalon előadóihoz

1. Kérem, mondjon néhány szót önmagáról, művészeti tevékenységéről, kutatásáról!
2. Hogyan került kapcsolatba a Berlini Szalonnal?
3. Milyen volt az első benyomása a Berlini Szalon háziasszonyáról?
4. Hány éve ismeri Pompéry Juditot?
5. Milyen kapcsolatot ápol vele?
6. Miért fogadta el a felkérést a Berlini Szalonban történő előadásra?
7. Mi volt az elsődleges motivációja a fellépésre a Berlini Szalonban?
8. Voltak-e előzetes elképzelései, elvárásai a szalonesttel kapcsolatban?
9. Volt-e előzetes egyeztetés, közös előkészítés a Szalon háziasszonyával?
10. Milyen volt az első benyomása a Szalon helyszínéről és közönségéről?
11. Milyennek érezte az est hangulatát?
12. Az est folyamán folytatott beszélgetés és a feltett kérdések mennyiben különböztek más hasonló programokon elhangzott kérdésektől?
13. Milyennek értékelte a beszélgetést moderáló háziasszony felkészültségét?
14. Hogyan irányította a beszélgetést?
15. Milyen volt a közönség érdeklődése, reakcióik és viselkedésük?
16. Észlelt-e különbséget a Berlini Szalon közönsége és az itthoni, magyar közönség viselkedése között?
17. Mi a véleménye a kötött program után folytatott személyes beszélgetésekről a közönséggel? Ön szerint miért fontosak ezek a kötetlen beszélgetések az előadás után?
18. Ápol-e azóta kapcsolatot a szalonesten megismert berlini magyarokkal?
19. Ön szerint milyen szerepet tölt be a Berlini Szalon a Berlinben élő magyarok életében?
20. Milyennek találta a vendéglátást?
21. Hány alkalommal lépett fel a Berlini Szalonban?
22. Miért vállalta újra a felkérést a fellépésre?
23. Vállalna-e a jövőben is hasonló felkérést?
24. Melyek a legfontosabb élmények, emlékek, melyeket őriz a Berlini Szalonról?
25. Milyen asszociációi vannak a Berlini Szalonnal kapcsolatban?
26. Figyelemmel követi-e azóta a Berlini Szalon tevékenységét?
27. Hogyan ítéli meg a Szalon jövőjét a berlini magyar közösségben?
28. Amennyiben vállalt fellépést más hasonló szalonokban, Berlinben vagy Magyarországon, érzett-e különbséget ezek között?

A Berli Szalon estjeinek programja (1985-2023)⁵⁵¹

Dátum	Előadó	Téma
1985-04-25	Balla Bálint / Pompéry Judit Nyugat-Berlin szociológus / közgazdász	Hamvas Béla munkássága (Az öt génusz, A bor filozófiája c. művei alapján)
1985-07-20	Hegedüs András professzor Budapest volt miniszterelnök, szociológus	Társadalmi változások, ellenzék Magyarországon
1986	Hendi Ilma , Svájc költő	Antropozófia és költészet
1986	Prof. Szabó Árpád , Budapest író, ókortudós	Homéroszról
1986-10-25	Balla Bálint , Ny-Berlin szociológus	30 éves az 56-os forradalom Az általa szerkesztett EPMSz történelmi monográfia bemutatója
1987-05-29	Finger Zsuzsa / Friedmann A. Sallis Ny-Berlin / Kanada egyetemisták	Ady Endre Bartók által megzenésített költeményei
1988-03-19	Krasznahorkai László , Budapest író	Felolvas műveiből
1989-05-13	Trugly Endre / Pompéry Judit Ny-Berlin újságíró / közgazdász	Glaznoszty és peresztrojka
1989-12-02	Bedő Iván , Budapest / K-Berlin újságíró, rádiótudósító	Magyar tudósító Berlinben – élménybeszámoló
1990-07-21	Györffy Miklós , Budapest író	Felolvasás, beszélgetés
1991-07-13	Klaniczai Gábor , Budapest történész	Boszorkánykutató
1992-06-13	Kurucz Gyula , Berlin író / igazgató	Haus Ungarn új igazgatójaként bemutatkozik
1993-07-23	Balla Bálint , Berlin szociológus	EPMSz baráti estje
1994-01-15	Bozóki András / Mydlo Tamás Budapest / Berlin szociológus / követ	Párbeszéd a magyar belpolitikáról
1994-06-25	Ruda Gábor , Berlin pedagógus	szlovák-magyar kultúr-együttműködés
1995-02-25	Kurtág György és Márta , Budapest zeneszerző	Zenepedagógia saját művei alapján
1995-07-22	Dr. Veress Ildikó , Miskolc filozófus	Erdélyi filozófiai iskola
1996-01-20	Dalos György , Berlin író / igazgató	Haus Ungarn új igazgatójaként bemutatkozik
1996-05-08	Illyés Kinga , Marosvásárhely színésznő	Márai: San Gennaro vére – monodráma Előadás a Magyar Házban (Karl-Liebknecht-Str.)

⁵⁵¹ <http://www.berlini-szalon.de/eddigi-vendegek> A szalonestek listáját a Berli Szalon háziasszonya, Pompéry Judit bocsátotta rendelkezésemre. Utolsó letöltés dátuma: 2023.04.20.

1996-07-22	dr. Bence Lajos , Lendva író	<i>Szlovéniai magyar irodalom helyzete</i>
1997-02-20	Prof. Granasztói György , Budapest történész, EU követ	<i>Beszélgetés Magyarország európai integrációjáról</i>
1997-07-19	Kányádi András , Párizs irodalomtörténész	<i>Beszélgetés Casanováról</i>
1998-02-14	Borbándi Gyula , München író, publicista	<i>A magyar emigráció történeti feldolgozása</i>
1998-08-28	Simone Hohmaier , Berlin zenetudós	<i>Bartóks vergessene Erbschaft</i>
1999-03-06	Kőszegi Ábel , Budapest újságíró	<i>Külhoni magyarok magyar rádiós szemmel</i>
1999-07-24	Balla Zsófia, Báthori Csaba , Budapest, író, költő	<i>Felolvasás saját műveikből</i>
2000-03-11	Prof. Dr. Masát András , Berlin nyelvész / igazgató	<i>CHB új igazgatójaként bemutatkozik</i>
2000-11-25	Kornis Mihály , Budapest író	<i>Felolvasás önéletrajzi elemekkel</i>
2001-02-25	Topolánszky Ákos, Zsindely Katalin , Budapest lelkész, pszichológus	<i>Beszélgetés önéletrajzi elemekkel, drogterápia</i>
2001-06-30	Boros Péter, Borosné Varga Edina , Hannover lelkész, történész	<i>Magyarországi egyetemi élet, vendéglelkészként Németországban</i>
2002-04-06	Gaál Enikő , Budapest / Szentendre történész, tanár	<i>Nyugat-európai emigráció történetét kutatja</i>
2002-06-22	Kukorelly Endre , Budapest író, költő	<i>Felolvasás, beszélgetés</i>
2002-10-13	Kolczonay Katalin , Budapest szerkesztő-tanár	<i>Ideál és kora a magyar költészetben</i>
2002-11-22	Gazda József, Bernád Ilona , Kovácsna / Marosvásárhely szociográfiai író / ápolónő	<i>Határon túli magyar sorsok, népi gyógyászati módok</i>
2003-10-12	Prof. Roth Endre , Kolozsvár szociológus	<i>Fogyatkozásunk szociológiai szemmel</i>
2004-04-03	Tolnai Ottó , Palics, YU költő, író, esszéíró	<i>Beszélgetés, felolvasás</i>
2004-08-21	Gulyás Réka , Berlin filmesztéta	<i>Film Balázs Béláról, beszélgetés</i>
2005-01-15	Gábor Ferenc , Berlin karmester, brácsa-művész, kamarazenetanár	<i>Brácsajáték, beszélgetés: pályája, tervei, zenei élet a világban</i>
2005-09-03	Daniel (Löwy) Károly , Kolozsvár orvos, író, publicista, polihisztor	<i>Viccről komolyan, előadás, beszélgetés</i>
2006-02-25	Dr. Babcsán Norbert, Dr. Molnár Gergő, Nagy Emília, Rutsch Nóra, Laczay Melinda , Berlinkutató fizikus, orvos, nyelvész, történész doktorandusz, közgazdász	<i>< 35 Nyugati magyar jelenlét fiatal szemszögből. Politikai emigráció utáni migráció mibenléte, hasonlatosságok, különbségek. Kerekasztal-beszélgetés</i>
2006-05-19	Parti Nagy Lajos , Budapest regény-, dráma-, esszéíró, költő	<i>Felolvasás, beszélgetés a kortárs irodalomról</i>

2006-12-09	Dr. Klimó Árpád Zentrum f. Zeithistorische Forschung, Potsdam	Beszélgetés az 1956 utáni Magyarországgal foglalkozó könyve kapcsán. A 20. századi magyar történelem európai kontextusa
2007-04-21	Muskát László , Budapest A bp-i Nemzeti Színház művészeti főtitkára	"Rivaldafényen innen és túl" - beszélgetés színészeiről, színészekről, a mai színházról, kulturpolitikáról
2007-11-24	Dr. Johannes Zeilinger és Werner Mohr , Berlin filmtörténeti gyűjtők	„Megszállott gyűjtők – gyűjtők = megszállottak?” Beszélgetés a német filmtörténet magyar szereplőiről
2008-03-01	Can Togay János , Budapest színész, költő, forgatókönyvíró, a Collegium Hungaricum igazgatója	Beszélgetés a ház munkájáról, terveiről
2008-11-29	Dohnányi-Trio , Berlin	10. Hauskonzert (Boccherini, Weiner Leó, Schubert, Jean François)
2009-03-28	Terézia Móra , Berlin Ingeborg Bachmann díjas német író, forgatókönyvíró, drámaíró és műfordító	Felolvasás, beszélgetés
2009-09-18	Oplatka András , Zürich a Neue Zürcher Zeitung egykori külpolitikai szerkesztője, történész	„Egy döntés története - magyar határnyitás 1989. szeptember 11. nulla óra” - Beszélgetés a 20 évvel ezelőtti történelmileg sorsdöntő események magyarországi előzményeiről könyve kapcsán
2009-12-05	Prof. Dr. Tamás Pál , Budapest Az MTA Szociológiai Intézetének igazgatója és a jénai Friedrich Schiller Universität Szociológiai Intézetének vendégprofesszora	Beszélgetés a magyarországi általános közérzetről , a társadalom közepén húzódó árokról, annak okairól, kisebbségekről, neopopulizmusról, értékekről a mai társadalomban és azok változásáról
2010. március	Pompéry Judit gyűjteménye	A Kárpátmedence viseletei. Kiállítás és tárlatvezetés
2010-03-27	Celloabend – Valentin Radutiu , Cello mit Yael Kareth , Klavier, Berlin	11. Hauskonzert (Chopin, Schumann, Cézár Frank)
2010-11-27	Liederabend – Maxim Richter Bariton mit Nadjezha Filippowa Klavier, Berlin	12. Hauskonzert (Schubert, Brahms, Schubert, Tschaikowsky, Rachmaninov, Rubinstein)
2011-01-14	Mihály Borbély , Tárogató, Miklós Lukács , Zimbal, Budapest	Jazzkonzert zum Auftakt des Liszt- Jahres 13. Hauskonzert (Liszt, Bartók, eigene Kompositionen)
2011-02-19	Ferber Katalin	Beszélgetés a Japánban töltött évek tapasztalatairól

2011-03-19	Dohnányi-Trio	Ludwig van Beethoven, Dohnányi Ernő és Gideon Klein műveivel
2011-07-02	Fekete Ernő, a budapesti Katona József Színház vezető művésze	<i>Weöres Sándor est: "Mennyekbe vágató prolibusz".</i> A nagysikerű, 2010. márciusa óta 29 előadást megért és állandó telt házzal futó produkciójával mutatkozik be nálunk.
2011-10-29	Dr. Kertesi Gábor közgazdász az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos tanácsadója	
2012-10-27	Dohnányi-Trio	Franz Schubert, Ludwig van Beethoven, Jean Cras műveivel
2013-03-16	Das Trappold-Projekt	Gespräch mit Sebastian Bethke über die seinen Lebensweg als Berliner Handwerker, der nach Siebenbürgen zog um eine Wehrkirche zu retten
2013-04-20	Ein Gespräch mit Georg Paul Hefty (ehem. Redakteur der FAZ) und Keno Verseck (Spiegel Online, Deutschlandradio)	<i>Die Orbán-Regierung und die Medien</i>
2013-09-28	mit Mihály Dresch (Klarinette, Flöte) und Miklós Lukács (Cimbalom)	<i>Jazzkonzert</i>
2013-11-23	Bartis Attila	<i>Irodalmi est</i>
2014-05-31	Bíró Kriszta és Parti-Nagy Lajos	<i>Ibusár</i> - Az Örkény Színház vendégjátéka a Berliini Szalonban
2014-11-15	Moderation: Keno Verseck	Lesung und Diskussion mit Karl Pfeifer aus seiner Autobiografie „ Einmal Palästina und zurück “
2014-12-06	Ensemble Terpsichore	<i>Nikolauskonzert</i>
2015-05-06	Enikő Ginzery	Musik aus dem Mittelalter bis zur Gegenwart geschrieben für Zimbal und Psalter
2015-10-03	Bán Zsófiával író, esszéista, irodalom- és művészetkritikus	<i>Beszélgetés</i> munkájáról, a kortárs magyar irodalom helyzetéről, személyes terveiről, miközben ízelítőt kapunk legfrissebb írásaiból
2016-01-02	Isabelle Rejall - Mezzosopran Karine Gilanyan - Klarvier	<i>Neujahrskonzert</i> - ein buntes Potpourri aus Oper und Operette
2016-05-22	Miklós Tamás történelem- és tudományfilozófus, az ATLANTISZ könyvkiadó alapítója és igazgatója.	<i>Beszélgetés</i> a független gondolkodásról, a szabad gondolatok magyarországi terjesztéséről, a tudományos könyvkiadás múltjáról, jelenéről, örömeiről és buktatóiról

2016-09-24	Széky János , politikai elemző, az ÉS rovatvezetője	„Bárányság – Hogyan lett ilyen Magyarország” Beszélgetés a m.o-i politikai-társadalmi helyzetről, előzményekről, fogalmakról, szóhasználatról, tévhiedelmekről és kilátásokról
2016-10-29	Julia Becker és Katharina Steinbeis hárfaestje	Egy hárfa ritkán jár kettesben
2017-02-04	Valentin Radutiu és Angelica Postu koncertje	Musikalischer Dialog zwischen Violoncello und Klavier
2017-04-22	Péterfy Gergely irodalmi estje	a “Kitömött Barbár” c. könyvének német kiadása alkalmából
2017-09-30	Hegedűs Dániel politológus	Ist Demokratie Messbar? Ungarns illiberale Entwicklungen auf dem Prüfstand Vortrag und Gespräch
2017-12-02	Péter Róbert főborász és filozófus, Ábrahám pincészet,	Tokaj – filozófia és élvezet Borfilozófia és borkostolás
2018-04-21	Prof. Dr. Szijártó Zsolt , Pécsi Tudományegyetem Médiakutató Intézet	Előadás és beszélgetés Migránsok – menekültek – be/kivándorlók „Berlini magyar történetek” Új utak és lehetőségek a közösség-kutatások előtt
2018-06-30	Spíró György Kossuth díjas író, a mai magyar irodalom egyik legtermékenyebb szerzője	Beszélgetés „A világtörténelem nagyon tanulságos, de tanulunk-e belőle”
2018-09-20	Rajk Judit énekművész (alt / kontraalt) és Horia Dumitrache (klarinet, basszklarinet)	Koncert: Korai polifón (XI-XV. sz.) és kortárs zenék Keletről és Nyugatról
2018-11-14	Moderáció: Pompéry Sophia	Beszélgetés Néder Panni színházi rendezővel tapasztalatairól összehasonlítva a magyar és a német színházi életet, közeget.
2019-05-18	Játszák: Bíró Kriszta, Dobra Mara, Kerekes Viktória	Színházi est: „Teher alatt nő, avagy itt nem lehet megmaradni” Három színésznő, három életút. Írta és szerkesztette Bíró Kriszta
2019-09-28	A beszélgetés résztvevői: Prof. Dr. Werner Meißner, Dr. Ágota Révész, Erwin Grohmann	China im Wandel und Europa schaut zu Partner und/oder neues bedrohliches Weltimperium
2020-02-29	Gulyás Szabó Gábor kürt és Rosa Cotan Diaz hárfa	Schaltkonzert – „Szökőkonzert” Horn trifft Harfe - Kürt találkozája a hárfával
Két év szünet a pandémia miatt		
2022-03-26	Kukorelly Endre	Az írástudó felelősség
2022-05-07	Horn András és Horia Dumitrache	“COSÍ FAN DUE” Két klarinét beszélgetése

2022-06-25	Beszélgetés Nagy Erzsébet tel - Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete	<i>Oktatás = befektetés a társadalom jövőjébe. Tanársztrájk - miért is?</i>
2022-12-10	Gryllus Dorka - Simon Kornél	<i>ÜVEGFAL</i> – Felolvasószínház
2023-03-04	Dalos György író	<i>Beszélgetés</i> a Berlinben élő íróval a Heinrich-Mann-Preis alkalmából. Életinterjú
2023-04-22	Az Osonó Színházi Műhely előadása	<i>„Nem vagyok csak mások látnak”</i> – színházi kísérlet József Attilával
2023-11-25	Ginzery Enikő cimbalom, Fejér András harsona	<i>"CIMALOM & BRASS"</i> Cimbalom és harsona közös sétája a zeneirodalom évszázadai között

Adatközlők a Berliini Szalon előadói közül

1. Bíró Kriszta színésznő⁵⁵²

Bíró Kriszta Jászai Mari-díjas és Aase-díjas magyar színésznő. Parti Nagy Lajos költő-író felesége. A Színház- és Filmművészeti Főiskolán végzett 1992-ben. A szolnoki Szigligeti Színházhoz szerződött, 1994-ben pedig a Miskolci Nemzeti Színházhoz. 1995-től 1997-ig a kecskeméti Katona József Színházban játszott. 1997 és 2004 között szabadfoglalkozású színművész volt. 2004 óta az Örkény István Színház tagja.

2. Dalos György író⁵⁵³

Dalos György Füst Milán-díjas és az NSZK Szövetségi Érdemrendjének Első Osztályú Érdemkeresztjével kitüntetett magyar író, műfordító és költő.

A moszkvai Lomonoszov Egyetem történelem karán szerzett diplomát, majd a Munkásmozgalmi Múzeumnál kezdett dolgozni. 1968-ban mint egy szélsőbaloldali diákcsoport tagját hét havi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. Munkáját elvesztette és nem jelenhettek meg könyvei. Német és szovjet szakkönyvek és folyóiratok fordításából tartotta fenn magát. 1984-től kapott rendszeresen munkát német nyelvterületen és 1995 óta Berlinben él, a Szász Művészeti Akadémia levelező tagja, egy berlini hetilap szerkesztője.

3. Horia Dumitrache klarinétművész⁵⁵⁴

A berni Zeneakadémián szerzett szólístadiplomát Ernesto Molinari tanítványaként. Részt vett a 2003 és 2004-es nyári Lucern Akadémián, Pierre Boulez és az Ensemble Intercontemporain Paris vezetése mellett. Szólista- és kamarazenekarok tagjaként számos nemzetközi fesztiválon szerepelt, többek között Wien Modern, Budapesti Őszi Fesztivál, Graz Steirischer Herbst, Lucerne Festival, IDM Darmstadt, Encuentros Buenos-Aires, Tage Der Neue Musik Zurich, Musica Hoy Madrid, Berni EMIT TIME és Biennale. Klasszikus, romantikus és kortárs komolyzene mellett, Horia Dumitrache, szabad improvizációval és zeneoktatással is foglalkozik.

4. Horn András klarinétművész⁵⁵⁵

Tanulmányait a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskolában kezdte meg, majd Meizl Ferenc és Kovács Béla tanítványaként a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán nyerte el diplomáját.

1982-től 1993-ig a miskolci Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola tanára volt, valamint 1987 és 1995 között, szintén Miskolcon, a Zeneiskolai Tanárképző Intézet adjunktusaként is tevékenykedett. 1987-től a budapesti Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola és Gimnázium klarinét tanára, továbbá a fafúvós kamarazene-tanszak vezetője volt. Előadóművészi tevékenységének középpontjában a kortárs zene áll. Alapító tagja volt az Intermoduláció együttesnek és rendszeres közreműködője a Componensemble, illetve az Új Magyar Zene (UMZE) együtteseknek. Repertoárjában olyan szerzők művei szerepelnek, mint Sztravinszkij, Webern, Schönberg, Berg, Ligeti, Boulez, Eötvös, Messiaen, Bartók, Kurtág, Kaegel. Számos rádiófelvétel is készült a közreműködésével.

⁵⁵² <https://kekart.hu/muvesz/biro-krisztina>, https://hu.wikipedia.org/wiki/B%C3%ADr%C3%B3_Kriszta Utolsó letöltés dátuma: 2023.04.20.

⁵⁵³ https://szepiroktarsasaga.hu/tagok/dalos_gyorgy.263.html?pageid=973, [https://hu.wikipedia.org/wiki/Dalos_Gy%C3%B6rgy_\(%C3%ADr%C3%B3s_%\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Dalos_Gy%C3%B6rgy_(%C3%ADr%C3%B3s_%)) Utolsó letöltés dátuma: 2023.04.20.

⁵⁵⁴ <https://port.hu/adatlap/szemely/horia-dumitrache/person-479465> Utolsó letöltés dátuma: 2023.04.20.

⁵⁵⁵ <https://info.bmc.hu/zeneszek/951-horn-andras> Utolsó letöltés dátuma: 2023.04.20.

Alapító tagja volt a Trio d'Echo-nak, a Magyar Korál-kvintettnak, az Új Harmónia fúvóegyüttesnek, valamint az Ad libitum csoportnak. Többször fellépett a Budapesti Vonósokkal és a Weiner-Szász Kamaraszimfonikusokkal. 1998-ban a magyar zeneművek bemutatása és megismertetése érdekében végzett kimagasló tevékenységét Artisjus-díjjal jutalmazták.

5. Kukorelly Endre író⁵⁵⁶

Kukorelly Endre József Attila-díjas magyar író, költő, újságíró, kritikus. Irodalmi munkássága mellett a *Kalligram* című folyóirat rovatvezetője és a Werner kreatív írás tanára. A 2010-es magyarországi országgyűlési választáson a Lehet Más a Politika Pest megyei területi listájáról szerzett mandátumot, amelyről 2012-ben mondott le.

Alkotásai nagy részének tematikája önéletrajzi, de ugyanakkor általános, mert emberi. Sokszor mindennapi, rutin-, egyszerű élethelyzetek nevetséges és értelmetlen voltára világítva neveteti meg és gondolkodtatja el az olvasót.

Munkásságát számos kitüntetéssel és irodalmi díjjal ismerték el, köztük a József Attila díjjal (1993) és a Magyar Érdemrend lovagkeresztjével (2006).

6. Werner Mohr német gyűjtő

Képeslap-kollekciójából Magyar színészek a német filmgyártásban címmel rendeztek több kiállítást Budapesten és Berlinben. A kiállításokon a német gyűjtő több tízezer darab postai levelezőlapja közül válogattak.

7. Parti Nagy Lajos író⁵⁵⁷

Parti Nagy Lajos, írói álnevén *Sárbogárdi Jolán*, Kossuth- és József Attila-díjas magyar költő, drámaíró, író, szerkesztő, kritikus, a Digitális Irodalmi Akadémia alapító tagja.

Parti Nagy Lajos 1953-ban született Szekszárdon. Élete szoros szálakkal kötődik Pécshez, hiszen 1977-ben itt, a Pécsi Tanárképző Főiskolán szerzett magyar - történelem szakos diplomát, később pedig hét éven át a Jelenkor folyóirat szerkesztője volt. 1971-ben első versei is itt jelentek meg. Napjaink egyik legzseniálisabb nyelvújítója. Versben, prózában, drámában egyaránt képes jelentőset alkotni.

Főbb díjai: Magyar Köztársaság Babérkoszorúja (1996) Alföld-díj (1997) Magyar Irodalmi Díj (2004) a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje (polgári tagozata) kimagasló színvonalú irodalmi tevékenysége elismeréseként (2005) Kossuth-díj (2007), továbbá: Szép Ernő-jutalom a "színpadi beszéd megújításáért", valamint Prima díj (2010).

8. Prof. Dr. Szijártó Zsolt egyetemi tanár⁵⁵⁸

Kommunikációkutató, a PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék vezetője, Nyelv és Kommunikáció Doktori Program. doktori programvezető.

2001-ben nyelvtudományból szerzett PhD fokozatot a Berlini Humboldt Egyetemen, majd 2012-ben filozófiai tudományokból habilitált az ELTE Bölcsészettudományi Karán.

Kutatási területei: média- és kommunikációelmélet, városantropológia, kultúraelmélet, turizmuskutatás.

Jelenlegi kutatásainak tudományága: szociológiai tudományok, média-és kommunikációs tudományok.

⁵⁵⁶ https://szepiroktarsasaga.hu/tagok/kukorelly_endre.412.html?pageid=973, https://hu.wikipedia.org/wiki/Kukorelly_Endre Utolsó letöltés dátuma: 2023.04.20.

⁵⁵⁷ <https://port.hu/adatlap/szemely/parti-nagy-lajos/person-120029>, https://hu.wikipedia.org/wiki/Parti_Nagy_Lajos Utolsó letöltés dátuma: 2023.04.20.

⁵⁵⁸ https://doktori.hu/index.php?menuid=192&lang=HU&sz_ID=4599 Utolsó letöltés dátuma: 2023.04.20.

9. Keno Verseck újságíró⁵⁵⁹

Keno Verseck 1967-ben született a kelet-németországi Rostockban, 1984-ben áttelepedett Nyugat-Németországba. 1991-től szabadúszó külpolitikai újságíró, huzamosabb ideig élt Romániában és Magyarországon. Rendszeresen publikál a Spiegel online kiadásában, munkatársa az N-ostnak (kelet-európai tudósítók és szakértők hálózatának), dolgozik a német közrádióknak és a köztvének, illetve az Amnesty International lapjának is.

⁵⁵⁹

https://maszol.ro/belfold/61897-megkerdeztuk-keno-versecket-miert-mosta-fel-a-padlot-johannisszal-a-spiegelben#google_vignette Utolsó letöltés dátuma: 2023.04.20.

A szerző értekezés tárgyában megjelent publikációi

**DEBRECENI
EGYETEM**

DEBRECENI EGYETEM
EGYETEMI ÉS NEMZETI KÖNYVTÁR
H-4002 Debrecen, Egyetem tér 1, Pf.: 400
Tel.: 52/410-443, e-mail: publikaciok@lib.unideb.hu

Nyilvántartási szám: DEENK/176/2025.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Valnerné Török Eszter
Doktori Iskola: Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
MTMT azonosító: 10086367

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Idegen nyelvű, hazai könyvrészek (1)

1. Valnerné Török, E.: Questions of Cultural Integration in the Hungarian Ethnic Community Living in Berlin.
In: Intercultural Occurrences: Diversity and Alterity. Szerk.: Péter Gaál-Szabó, Andrea Csillag, Otília Veres, Szilárd Kmeczkó, Debreceni Református Hittudományi Egyetem ; ;
Nagyvárad : Partium Kiadó, Debrecen, 191-201, 2020, (Cultures, Contexts, Identities, ISSN 2631-1674 ; 2.) ISBN: 9786155853319

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (3)

2. Valnerné Török, E.: Modern szalonok virágzása Berlinben - A Berliini Szalon, az etnikus közösség-szervezés új mechanizmusai.
Népr. Látóhatár. 31 (1-4), 53-71, 2022. ISSN: 1215-8097.
3. Valnerné Török, E.: Nyelvhasználati szokások az integráció tükrében a Berlinben élő magyar diaszpórában.
Porta Lingua. 2, 25-32, 2022. ISSN: 1785-2420.
DOI: <http://dx.doi.org/10.48040/PL.2022.2.3>
4. Valnerné Török, E.: A Berlinben élő magyar etnikai közösség kulturális integrációjának kérdései -
Közösségépítés az online és offline térben.
Népr. Látóhatár. 30 (3-4), 127-148, 2021. ISSN: 1215-8097.

Idegen nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (1)

5. Valnerné Török, E.: Eine informelle Gruppe der Ungarn in der multikulturellen, urbanen Kultur von Berlin: an Informal Group of Hungarians in the Multicultural, Urban Culture of Berlin.
Ethnogr. folklor. Carpathica. 25 (25), 67-86, 2023. ISSN: 0139-0600.
DOI: <http://dx.doi.org/10.47516/ethnographica/25/2023/13251>

Magyar nyelvű konferencia közlemények (2)

6. Valnerné Török, E.: "A város mint laboratórium" - Városi etnikai közösségek vizsgálata.

In: Új irányok és lehetőségek a nevelés-, humán- és társadalomtudományok területén XXVI. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete. Szerk.: Döryné Zábrádi Orsolya; Kurucz Anikó; Varga Balázs, Széchenyi István Egyetem Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar, Győr, 205-213, 2023. ISBN: 9786156443229

7. Valnerné Török, E.: Kulturális identitás ápolása Berlinben - a Berlini Szalon tevékenysége.

In: 14th International Conference of J. Selye University. Language and Literacy Sections. Conference Proceedings. Eds.: Sz. Simon, R. Brdar-Szabó, A. Tóthné Litovkina, J. Selye University, Komárno, 143-153, 2023. ISBN: 9788081224508

A szerző további közleményei

További közlemények

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (2)

8. Hajdu, Z., Lázár, T., Valnerné Török, E., Farkas, J.: Egyetemi hallgatók mobilitási hajlandósága társadalmi háttérváltozók tükrében.

Új Munkaügyi Szemle. 6 (1), 26-36, 2025. ISSN: 2677-1306.

DOI: <http://dx.doi.org/10.58269/umsz.2025.1.3>

9. Valnerné Török, E.: Kocsis J. B., Tamáska M. (2018): Modell vagy külön út: Bécs szociális építészete".

Tér társad. 33 (3), 160-163, 2019. ISSN: 0237-7683.

DOI: <http://doi.org/10.17649/TET33.3.3193>

Idegen nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (1)

10. Valnerné Török, E.: Untersuchungen zur Kommunikationsstruktur.

Spracht. German. Linguist. 3, 111-114, 1996. ISSN: 1218-5736.

Magyar nyelvű konferencia közlemények (1)

11. Valnerné Török, E.: "Wir waren Deutsche in Ungarn und wir sind Ungarn in

Deutschland:"Gedanken über die Identität der aus Ungarn nach Hessen vertriebenen Ungarndeutschen = "Magyarországon németnek tartottak, itt meg magyarok." : Gondolatok a Hessenbe kitelepített magyarországi németek identitásáról = "I was Considered to be a Germán in Hungary, here to be a Hungárián." -Somé Thoughts of the Identity of Germans Translocated to Hessen from Hungary.

In: Kultúrák találkozása - kultúrák konfliktusai : az V. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségekutató Konferencia előadásai Békéscsaba. Szerk.: Krupa András, Eperjessy Ernő, Barna Gábor, Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 333-337, 1995.

**DEBRECENI
EGYETEM**

**DEBRECENI EGYETEM
EGYETEMI ÉS NEMZETI KÖNYVTÁR**

H-4002 Debrecen, Egyetem tér 1, Pf.: 400
Tel.: 52/410-443, e-mail: publikaciok@lib.unideb.hu

Idegen nyelvű konferencia közlemények (1)

12. Hajdu, Z., Lázár, T., Valnerné Török, E., Farkas, J.: The Impact of Sociodemographic and Socioeconomic Variables on Students' International Mobility Decisions.
In: BICE 2024 : Proceedings of 1st of Budapest International Conference on Education 1ST
Budapest International Conference On Education. Ed.: Péter Tóth, Dóra Hegyesi, Budapest
University Of Technology And Economics, Faculty of Economic and Social Sciences,
Department of Technical Education, Budapest, 89-97, 2025. ISBN: 9789634219767

A DEENK a Jelölt által a Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudománymetriai ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján elvégezte.

Debrecen, 2025.04.30.

Az értekezés magyar nyelvű absztraktja

Jelen dolgozat a Berlinben élő magyar diaszpóra egyik informális csoportjának élethelyzetét, kötődéseit, kulturális identitását, kulturális emlékezetét tárja fel, történeti keretbe helyezve a vizsgált közösséget. Az aktuális pillanatkép jellemzése mellett a csoport kollektív emlékezetének és az egyének migrációs és integrációs történeteinek az individuum perspektívájából történő dokumentálása és bemutatása is a kutatás célkitűzése.

A kutatás célcsoportja a Berlini Szalon informális közössége. Az értekezés a Berlini Szalon közönségének és közösségének értékrendjét, kulturális jelenségeit, kapcsolati hálóját, a többségi társadalomba történő integrációját vizsgálja. A vizsgálat egyrészt a közösség szintjén a csoport kulturális emlékezetének feltárását tűzte ki célul, nagyobb történeti kontextusba helyezve a Berlini Szalont a berlini szalonkultúra történetében és a berlini szalonvilág jelenkori térképén, dokumentálva ezen informális csoport történetének meghatározó eseményeit. A vizsgálat górcső alá veszi a Berlini Szalon szerepét, helyét és funkcióját a berlini magyar diaszpórában, a közösségépítés kérdését és a Berlini Szalon rendezvényeinek jelentőségét a kulturális identitás ápolásában és erősítésében. A Berlini Szalon, mint informális közösség 50 éves múltja tekint vissza, és ezzel olyan kulturális értékteremtő folyamatot mutathatunk be a Szalon tevékenységén keresztül, amely mindenképpen megérett a dokumentálásra, és követendő példa lehet más magyar diaszpóra közösségek értelmiségi tagjainak körében, mert hasonló intézmények létrehozásával és fenntartásával hozzájárulhatnak saját közösségük megtartásához, kulturális gyökereik ápolásához.

Az individuumok szintjén a közösség tagjainak egyéni élettörténetét dolgozzák fel az elkészült interjúk alapján a doktori értekezés egyes részei. A személyes emlékezésen keresztül lehetőség nyílik az egyének adaptációs stratégiáinak feltárására, az integrációs folyamat lépéseinek bemutatására, egyéni narratívákon keresztül vizsgálva ezzel az akkulturációs mechanizmusok hatását a Berlini Szalon közösségének tagjaira. Ennek a kétszintű megközelítésnek az eredményeként mind a közösség, mind az egyének perspektíváját igyekszik felvázolni a jelen doktori értekezés. A csoport karakterrajza mellett az individuumok perspektívája is megjelenik az egyéni élettörténeteken keresztül.

A dolgozat három nagy tartalmi egységből áll. Az elméleti keret tudománytörténeti háttérként összefoglalja a téma kutatásának előzményeit és tudományos eredményeit. Ezután következik a fogalmi struktúra bemutatása, a témával kapcsolatos alapvető fogalomkör meghatározásával, kutatási kérdések, hipotézisek, célkitűzések és módszerek körvonalazásával. A kutatási keret leírásához tartozik Berlin, mint kutatási helyszín általános jellemzése és Berlin

különböző etnikai közösségeiben végzett kutatások összefoglalása. A fejezet célja, hogy a kutatást hasonló jellegű vizsgálatok kontextusában helyezze el.

A második nagy egység a kutatás célcsoportjára fókuszál, és a Berlini Szalon közösségének körében végzett kvantitatív és kvalitatív kutatások eredményeit prezentálja. Ez a tartalmi egység először történeti perspektívába helyezi a Berlini Szalont, bemutatva a berlini szalonkultúra történelmi gyökereit és fejlődésének fontos mérföldköveit, majd feldolgozza a Berlini Szalon történetét és szerepét a berlini magyar diaszpórában. Ezután a Berlini Szalon közösségében készült kérdőíves kutatás eredményeinek kiértékelésével jellemezzük a Szalon társadalmát, a látogatók Berlini Szalonnal kapcsolatos attitűdjét, látogatási motivációját, kapcsolati hálóját és a magyar kulturális gyökök ápolását a szalon rendezvényein. Egy külön fejezet mutatja be az elkészült strukturált interjúk alapján a Berlini Szalon identitáserősítő és közösségépítő szerepét a látogatók és az előadók perspektívájából.

A disszertáció harmadik egysége a strukturált és félig strukturált interjúk másik kérdéskörének eredményeit foglalja össze. Ez a kérdéskör a kitelepülés körülményeire, kihívásaira, az új környezetben szerzett első benyomásokra, a többségi társadalomba történő beilleszkedés egzisztenciális és érzelmi nehézségeire és pozitív tapasztalataira irányult. A fejezet célkitűzése az integrációs folyamat lépéseinek feltárása egyéni narratívák alapján. A diaszpórák történetében nagyjából tíz évenként figyelhetők meg váltások a társadalmi környezet, a városok szerkezete és a mediális közösség megváltozásával. Jelen kutatás kontextusában markáns társadalmi változást jelentett a rendszerváltás és a vasfüggöny leomlása, amely alapvetően megváltoztatta Berlin szerepét és a városi környezetet, melyben a kettészakított város két részében magyar közösségek éltek. A 2010-es évektől a társadalmi és városszerkezeti változások mellett kommunikációs forradalom is zajlik az online terek előretörésével. A diaszpóra tagjainak és csoportjainak kapcsolattartásában egyre inkább az online terek dominálnak.

Az interjúalanyokkal készült beszélgetésekben ezen változások mentén három korszak migrációs narratívái kapcsolódnak egymáshoz, melyekben eltérő migrációs tapasztalatok és élethelyzetek jelennek meg. Az első csoportba a rendszerváltás előtt Berlinbe kivándorlók történetei sorolhatók. Ebből a generációból öt adatközlővel készült interjú. A második korszak a 90-es években, a rendszerváltás után kitelepülők emlékeit foglalja össze. Ők évtizedek óta tagjai a Szalon társadalmának, és eléggé felülreprezentáltak a Berlini Szalon közösségében, ezért ebből a csoportból tíz adatközlővel készült beszélgetés. A harmadik, jól elkülöníthető időszak a 2010-es évek után Berlinbe költöző magyarok migrációs élményeit és integrációs tapasztalatait tárja fel, akik szintén sokan élnek a városban, és egyre többen kapcsolódnak a Berlini Szalon közösségéhez. Ennek a kitelepülési korszaknak az élményeit szintén tíz

adatközlő emlékeire támaszkodva mutatja be a fejezet. A Berlini Szalon társadalmának nagyobb számú és jelenleg meghatározó csoportját a rendszerváltás utáni években Berlinbe kitelepült magyarok jelentik, akik több évtizede vesznek részt a Szalon közösségének életében, és hosszabb időintervallumra visszanyúló integrációs tapasztalatokkal rendelkeznek.

Az interjúk alapján felvázolt kép oral history albumként dokumentálja a Berlinbe történő kitelepülés több korszakának egy informális csoport tagjai által megőrzött emlékeit. Ebben a kontextusban hangsúlyozni kell, hogy az emlékezés dinamikus fogalom, ennek következtében folyamatosan átalakul a kulturális keretek változása és társadalmi változások hatására, ezért az interjúkon keresztül kialakult kép egy adott időszak gondolkodásmódját, motivációját és migrációval kapcsolatos attitűdjét közvetíti.

Kulcsszavak: diaszpóra, akkulturáció, kulturális integráció, berlini szalonkultúra, etnikai közösség-szervezés, kulturális emlékezet

Az értekezés angol nyelvű absztraktja

The dissertation explores the situation, ties, and the cultural identity and memory of an informal group of the Hungarian diaspora living in Berlin, studying the community in a historical context. Apart from describing the current situation, the research aims to document and present the collective memory of the group, and some of the personal migration and integration stories from the perspective of the individual.

The target group of the research was the informal community of Berlin Salon (Berlini Szalon). The dissertation examines the values, cultural phenomena, network of relations and the integration into the majority society of Berlin Salon's audience and community. On the one hand, the study aims to explore the cultural memory of the group at the community level, placing Berlin Salon in a larger historical context within the history of Berlin's salon culture and the contemporary map of Berlin salons, documenting the most significant events in the history of this informal group. The study examines the role, place and function of Berlin Salon in the Hungarian diaspora in Berlin, the question of community building and the significance of Berlin Salon events in cultivating and strengthening cultural identity. Berlin Salon, as an informal community, has a history of 50 years, and through its activities we can see the process of creating cultural value that is definitely worth documenting and can serve as an example for intellectuals from other Hungarian diaspora communities to follow, because, by establishing and maintaining similar institutions, they can contribute to the preservation of their own communities and the cultivation of their cultural roots.

At the level of the individual, parts of the dissertation elaborate on the personal stories of community members, based on the interviews conducted. Through these recollections, it is possible to explore the adaptation strategies of individuals and the steps of the integration process, thus one can examine the impact of acculturation mechanisms on the members of the Berlin Salon community through individual narratives. As a result of this dual-perspective approach, this dissertation aims to outline the perspectives of both the community and the individuals. Therefore, in addition to the characterisation of the group, the perspective of the individual is also presented by the personal stories.

The dissertation consists of three major content units. The theoretical framework provides a historical background and summarises the records and scientific achievements of the whole research. This is followed by an introduction to the conceptual structure, defining the basic concepts related to the topic, outlining research questions, hypotheses, objectives and methods. The description of the research framework includes a general characterisation of

Berlin as a research location and a summary of the research conducted in Berlin's different ethnic communities. This chapter aims to place the research in the context of similar studies.

The second major unit focuses on the target group of the research and presents the results of quantitative and qualitative research among the community of Berlin Salon. This content unit first puts Berlin Salon in a historical perspective, presenting the historical roots of Berlin's salon culture and important milestones in its development, and then elaborates on the history of Berlin Salon, and its role in Berlin's Hungarian diaspora. After that, the results of a questionnaire survey of Berlin Salon's community are evaluated to characterize the Salon's society, the attitude of visitors towards Berlin Salon, their motivation to visit, their network of contacts and the cultivation of Hungarian cultural roots at Salon events. A separate chapter presents the identity-strengthening and community-building role of Berlin Salon from the perspective of visitors and performers, based on the structured interviews conducted.

The third part of the thesis summarises the results of the second set of questions alluded to in the structured and semi-structured interviews, which focus on the circumstances and challenges of resettlement, the first impressions of the new environment, existential and emotional difficulties and the positive experiences of integration into the majority society. The aim of the chapter is to explore the steps of the integration process based on individual narratives. In the history of diasporas, shifts can be observed every ten years or so as the social environment, the structure of cities and the preferred social platforms are all constantly changing. In the context of the present research, the fall of the Iron Curtain and the end of the communist era marked a major social change, which fundamentally altered the role of Berlin and the urban environment in which Hungarian communities lived in two parts of the divided city. Since the 2010s, in addition to social and urban structural changes, a communication revolution has been taking place with the rise of online platforms which have been increasingly dominating the way diaspora members and groups interact.

In the light of these changes, the interviews reflect the migration narratives of three periods being interlinked and present different migration experiences and situations. The first group includes the stories of those who migrated to Berlin before the end of the communist era. Five respondents from this generation were interviewed. The second group summarises the memories of those who emigrated in the 1990s, after the end of communism. They have been members of the Salon society for decades and are quite over-represented in the Berlin Salon community, so ten respondents from this group were interviewed. The third, distinct period reveals the migration and integration experiences of Hungarians who moved to Berlin after the 2010s, many of whom also live in the city and are increasingly connected to the Berlin Salon community. The experiences of this period of displacement are also presented in this chapter,

based on the memories of ten respondents. The larger, and currently dominant group of Berlin Salon's society are Hungarians who have resettled in Berlin in the years after the fall of communism, who have been involved in the Salon's community for several decades and have integration experiences stretching back over a longer period of time.

The picture sketched on the basis of the interviews is an oral history album documenting the memories of several periods of displacement to Berlin preserved by members of an informal group. In this context, it should be emphasised that memory is a dynamic concept, and, as such, is constantly changing as cultural frameworks and societies change; therefore, the image created through the interviews conveys the prevailing mindset, the motivation, and the attitudes towards migration of a given period.

Keywords: diaspora, acculturation, cultural integration, salon culture in Berlin, ethnic community organisation, cultural memory

Köszönetnyilvánítás

Mindenekelőtt köszönetemet szeretném kifejezni témavezetőmnek, Biczó Gábor professzornak, aki bátorított arra, hogy kezdjek hozzá ehhez a tudományos munkához és ráirányította érdeklődésemet az asszimilációval kapcsolatos kutatásokra. Iránymutatásával, előremutató szakmai tanácsaival, kritikai megjegyzéseivel mindvégig nagy hatással volt munkámra és jelentős támogatást nyújtott disszertációm megírásához.

A kutatás megvalósításában legfontosabb támaszom és segítőm volt a Berlini Szalon háziasszonya Pompéry Judit, akiben nem csak egy végtelenül elkötelezett, intelligens és széles látókörű kulturális mediátort ismertem meg, de legnagyobb örömömmre közös munkánk során jó barátság szövődött közöttünk. Végtelenül hálás vagyok Juditnak a sok érdekes és értékes beszélgetésért, a vendégszeretetért és a fáradhatatlan támogatásáért. Ő inspirálta a témaválasztást és a segítsége felbecsülhetetlen volt számomra. Támogatása nélkül ez a kutatás nem valósult volna meg.

Köszönettel tartozom Bartha Elek és Keményfi Róbert professzoroknak, valamint a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke munkatársainak, hogy szellemi műhelyt biztosítottak doktori tanulmányaimhoz és lehetővé tették kutatási témám kidolgozását.

A kutatás folyamán több ponton is fontos segítséget és iránymutatást nyújtott Szijártó Zsolt professzor, aki a berlini magyar diaszpóra elismert kutatója és a téma kiváló ismerője.

Hálás köszönet illeti régi, kedves barátnőmet, Simon Katit, aki először mesélt nekem a berlini diaszpórában végzett kutatásokról, és ezzel felkeltette érdeklődésemet a téma iránt. Ő segített a berlini kapcsolatrendszerem kialakításában, valamint mindig vendégszeretően fogadott be otthonába a terepkutatások alkalmával.

Köszönöm a Berlini Szalon előadóinak és látogatóinak, akik részt vettek a kutatásban, hogy időt szántak a kérdőívek kitöltésére és az interjúkra. Sok érdekes emberrel beszélgettem a kutatás során, akik őszintén osztották meg velem gondolataikat és érzéseiket. Értékes tapasztalatokkal gazdagodtam és fontos gondolatokat ébresztettek bennem ezek a beszélgetések.

Végül, de nem utolsósorban hálás vagyok férjemnek és családomnak, hogy személyesen támogatták munkámat, és türelemmel viselték távolléteimet a terepkutatások alatt és a disszertáció írása során.